

Cătălin Zamfir • Marian Preda
- coordonatori -

ROMII ÎN ROMÂNIA

Coordonatori: *Cătălin ZAMFIR, Marian PREDA*

Autori: *Ionica Berevoescu, Sorin Cace, Dana Costin Sima, Adrian-Nicolae Dan, Marian Preda, Simona Stroie, Mihai Surdu, Ștefan Ștefănescu, Mălina Voicu, Cătălin Zamfir, Monica Șerban*

București, România

Editor: **Valeriu IOAN-FRANC**

Redactor: **Haritina BUȘTIUC**

Coperta și prezentarea grafică: **Nicolae LOGIN, Luminița LOGIN**

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Expert. Reproducerea, fie și parțială și pe orice suport, este interzisă fără acordul prealabil al editorului, fiind supusă prevederilor legii drepturilor de autor.

ISBN 973- 8177-80-4

Apărut 2002

Cătălin Zamfir • Marian Preda
- coordonatori -

ROMII ÎN ROMÂNIA

EDITURA
Expert

CUPRINS

ISTORIA CERCETĂRII - <i>Cătălin Zamfir</i>	7
ESTIMAREA NUMĂRULUI DE ROMI DIN ROMÂNIA ÎN ANUL 1998 - <i>Marian Preda</i>	11
O ANALIZĂ DEMOGRAFICĂ A POPULAȚIEI DE ROMI: FAMILIE ȘI FERTILITATE - <i>Ionica Berevoiescu</i>	39
PLANIFICAREA FAMILIALĂ - <i>Dana Costin Sima</i>	71
STAREA DE SĂNĂTATE A ROMILOR: EVALUARE, FACTORI INDIVIDUALI ȘI INSTITUȚIONALI - <i>Dana Costin Sima</i>	86
EDUCAȚIA ȘCOLARĂ A POPULAȚIEI DE ROMI - <i>Mihai Surdu</i>	105
STANDARDUL ECONOMIC AL GOSPODĂRIILOR DE ROMI - <i>Simona Ilie</i>	126
MESERIILE ȘI OCUPAȚIILE POPULAȚIEI DE ROMI DIN ROMÂNIA - <i>Sorin Căce</i>	157
SITUAȚIA LOCUIRII - <i>Adrian Dan</i>	183
MIGRAȚIE ȘI INTENȚIE DE MIGRAȚIE LA POPULAȚIA DE ROMI - <i>Mălina Voicu</i>	222
DESPRE DIFERENȚE: ÎNTRE TOLERANȚĂ ȘI PREJUDECĂȚI - <i>Mălina Voicu, Monica Șerban</i>	259
CARACTERISTICI ALE EXCLUZIUNII SOCIALE SPECIFICE PENTRU POPULAȚIA DE ROMI DIN ROMÂNIA - <i>Marian Preda</i>	283
REFERINȚE BIBLIOGRAFICE.....	302

AUTORII	307
ADDENDA	308
METODOLOGIA COMPARĂRII UNOR EȘANTIOANE BAZATE PE CRITERII DIFERITE DE SELECȚIE. AJUSTAREA EȘANTIOANELOR DE ROMI - <i>Ștefan Ștefănescu</i>	329

INTRODUCERE

ISTORIA CERCETĂRII

CĂTĂLIN ZAMFIR

Lucrarea de față este rezultatul proiectului “Centrul de Resurse pentru Acțiune Socială” care a fost lansat ca urmare a necesității studierii problemelor sociale cu care se confruntă populația de romi din România și politicilor sociale (existente sau potențiale) destinate acestora. Un alt scop al proiectului a fost difuzarea informațiilor privind problematica romilor, una de importanță deosebită pentru societatea românească în tranziție.

Proiectul lansat și implementat în cea mai mare parte de o echipă de cercetători din ICCV, s-a bucurat de susținerea financiară a Fundației pentru o Societate Deschisă, de colaborarea unor specialiști din Universitatea București, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Universitatea Timișoara, Universitatea A.I. Cuza din Iași și Centrul de Demografie precum și de suportul unor organizații precum Ministerul pentru Minorități Naționale și diverse organizații ale romilor.

Obiectivele componente de cercetare au fost: elaborarea unui raport complex care să cuprindă o diagnoză a situației sociale a populației de romi din România și o analiză a politicilor de suport pentru populația de romi (pornind de la o amplă cercetare de teren bazată pe chestionar, fișe ale unor comunități de romi, interviuri, studii de caz, date din cercetări anterioare). Ulterior, în urma unor dezbateri îndelungate în cadrul echipei de cercetători și a finanțatorilor și colaboratorilor în proiect s-a convenit publicarea raportului ca principal rezultat al proiectului, devenind un suport și pentru Centrul de Resurse și constituindu-se și într-un sprijin teoretic pentru cei interesați în elaborarea și implementarea unor programe/proiecte destinate romilor.

METODOLOGIA CERCETĂRII

Eșantionul utilizat în cercetarea de teren a fost unul reprezentativ pentru populația de romi din România, metoda utilizată fiind una novatoare, rezultatul adaptării teoriilor privind eșantionarea la situația specială (statistic vorbind) a populației de romi. Caracteristicile (cu consecințe statistice) care individualizează populația pe care am studiat-o în cazul acesta și care au făcut dificilă decizia privind eșantionarea sunt: 1) populația de romi este dispersată, răspândită neuniform în zonele și localitățile României; 2) ea este în același timp extrem de eterogenă (foarte multe neamuri/tipuri de romi diferite, niveluri de trai diferite, nivel de educație/școlarizare/alfabetizare diferit, nivel de cunoaștere și utilizare a limbii române diferite); 3) ea este variabilă (ca număr) în funcție de criteriul utilizat pentru a defini apartenența la etnie: autoidentificare (subiectul se declară rom) sau heteroidentificare (subiectul este identificat de cei din comunitatea în care trăiește ca fiind rom).

Explicații privind metoda de eșantionare¹

Primele două probleme care țin de răspândirea neuniformă a populației studiate și de diversitatea ei au fost rezolvate prin folosirea metodei selecției aleatoare:

- S-a elaborat deci un model teoretic ce constă în împărțirea populației României în *blocuri* de 1.000 de persoane. Pentru a face modelul operativ le-au fost asociate acestor "blocuri" de populație de câte 1.000 de persoane, secțiunile de votare (cu populație mai mică sau mai mare de 1.000 de persoane). Eroarea acestei asocieri a fost foarte mică, permițând înlocuirea modelului *blocurilor* cu cel al secțiilor de votare. Dintre cele aproximativ 15.000 secții de votare (în medie cu câte 1.000 de persoane cu drept de vot) au fost selectate aleator 200 de secții

¹ Metoda de eșantionare și realizarea eșantionului de secții de votare au fost realizate de Ioan Voinea, la acea dată cercetător științific la ICCV.

de votare, utilizând un pas de 75. Caracterul aleator a fost dat de faptul că prima secție de votare a fost aleasă la întâmplare (de calculator) dintre primele 75 de secții. Reprezentarea proporțională a tuturor zonelor țării a rezultat din utilizarea unui pas (la noi de 75) cu care s-a operat pentru selecția celor 200 de secții de votare din lista de 15.000. Astfel, au rezultat 200 de secții de votare incluse în eșantion, distribuite proporțional în zonele țării, în toate județele.

- Având localitățile și secțiile de votare, operatorii de teren au identificat toate gospodăriile de romi din fiecare dintre cele 200 de secții de votare.

Metoda de identificare a subiecților pentru care am optat din considerente științifice a fost *heteroidentificarea*, metoda care ne-a asigurat o variantă maximală de includere în eșantion. Precizăm că heteroidentificarea constituie aici doar opțiunea de eșantionare, cea care a asigurat completitudinea informațiilor obținute. Nevoia de a recurge la heteroidentificare ca și în cazul cercetării din 1992 a fost determinată de caracterul difuz, de informațiile vagi privind dimensiunile acestei populații ale căror contururi sunt într-o continuă schimbare, populație asociată adesea cu multiple probleme sociale care trebuie să facă obiectul unor politici sociale de suport.

O asemenea cercetare nu încalcă în nici un fel dreptul constituțional al fiecărei persoane de a-și decide propria identitate etnică. Pentru a asigura confidențialitatea am evitat includerea în chestionare a unor date personale ale subiecților (nume, adrese), astfel că răspunsurile la întrebări nu pot fi asociate cu persoanele care le-au furnizat.

În chestionar există întrebarea numărul 99 referitoare la naționalitatea declarată de subiecți (*autoidentificare*) care ne-a permis prelucrarea și interpretarea separată a datelor doar pentru persoanele care se declară ca aparținând acestei etnii.

Listele cu adresele gospodăriilor de romi pe fiecare secție de votare au fost constituite prin consultarea liderilor locali ai romilor, persoanelor vârstnice din rândul etniei, autorităților locale, administratorilor de bloc etc. O persoană/familie a fost introdusă pe liste, doar dacă mai multe surse au identificat-o ca aparținând etniei. Listele au fost folosite doar pentru verificarea în teren a operatorilor noștri. Ele nu sunt asociate cu chestionarele și nu sunt introduse în calculator.

În cadrul secțiilor de votare au fost identificate și fișate toate gospodăriile de romi (s-a completat o fișă cu structura gospodăriei și vârsta

membrilor) pentru ca apoi să chestionăm maxim 20 de gospodării în fiecare secție de votare. Dacă au fost identificate peste 20 de gospodării într-o secție de votare au fost interviewate 20 (alese aleator, cu un pas adecvat), restul fiind doar notate cu numărul de persoane și numărul de copii din fiecare pentru a putea extrapola chestionarele efectuate la numărul total de gospodării.

Câteva elemente, privind compatibilitatea metodologică dintre prezenta cercetare și altele similare realizate anterior, se impun a fi precizate:

- Comparabilitatea datelor din cercetările anterioare (cea coordonată de C. Zamfir și E. Zamfir în 1992 și cea din județul Buzău din 1997) cu datele din cercetarea actuală este posibilă doar pentru anumiți indicatori (pentru care formularea întrebărilor și variantele de răspuns prestabilite au fost identice sau foarte apropiate).
- Metodologiile similare de identificare a subiecților permit această comparabilitate limitată.

Au fost aplicate în teren instrumentele de lucru (Chestionarul, Fișa gospodăriei, Fișa localității) pe un eșantion de romi reprezentativ la nivel național cuprinzând gospodării de romi din 200 de secții de votare din toate județele (dintre care în 61 de secții de votare nu au fost identificați romi) pornind de la metoda de eșantionare originală dar fundamentată științific prezentată anterior. La cercetarea de teren au participat 135 de operatori de teren din cele 4 centre universitare implicate. Instruirea operatorilor de teren a fost făcută în fiecare din cele 4 centre regionale de aceeași persoană. De coordonarea locală a operatorilor au răspuns 4 coordonatori regionali.

Au rezultat din cercetarea de teren:

- 1.765 de gospodării de romi cărora le-a fost aplicat chestionarul;
- alte aproximativ 2.000 de gospodării de romi au fost doar fișate (li s-au luat doar datele legate de structura gospodăriei) în vederea estimării populației de romi;
- s-au realizat 196 de fișe ale localităților /secțiilor de votare de 1-10 pagini pornind de la o structură tip a fișei;
- au fost verificați/controlați în teren 19 dintre cei 135 de operatori de teren (cei care ridicau anumite semne de întrebare privind corectitudinea și calitatea muncii depuse), constatându-se nereguli în 3 cazuri. Aceste nereguli au fost corectate ulterior.

ESTIMAREA NUMĂRULUI DE ROMI DIN ROMÂNIA ÎN ANUL 1998

MARIAN PREDA

Considerații generale privind apartenența la etnia romă și dimensiunile acesteia

Problema estimării numărului de romi are nu doar conotații statistice ci are și consecințe în plan social, etnia romilor fiind adesea asociată cu anumite probleme sociale (sărăcie, lipsa locurilor de muncă, rată mare a analfabetismului etc.). Este evident că dimensiunile acestei etnii au o influență asupra dimensiunilor problemelor sociale amintite și asupra anvergurii politicilor sociale asociate lor. Organizațiile de romi au vehiculat estimări ale etniei de 2.500.000 și chiar 3.000.000 de persoane dar nici una din aceste cifre nu a fost justificată printr-o metodologie de calcul cât de cât articulată. Rațiunea acestor supraestimări a fost mai degrabă aceea de a obține un suport mai consistent pentru organizațiile romilor și pentru programele lor de suport a etniei.

Din păcate, aceste estimări au fost preluate și în texte cu caracter academic publicate în țară și în străinătate² și uneori chiar în documente oficiale. Pe de altă parte, cifrele oficiale, de necontestat ale Recensământului din ianuarie 1992 arată că doar 409.723 de cetățeni români s-au autoidentificat oficial ca fiind romi/țigani. Între aceste valori "extreme" determinate pe de-o parte de interese de grup, pe de alta de subdeclararea "oficială" a etniei rome pe fondul stigmei asociate adesea cuvintelor rom și mai ales țigan, a proceselor de pierdere a identității de

² *Vezi cifra de 2.500.000 romi în România publicată de francezul Jean Pierre Liegeois, în lucrarea coordonată de Gheorghe Nicolae "Romii o minoritate a Europei".*

către unii romi prin trecerea de la stilul de viață tradițional la cel modern (inclusiv prin uitarea limbii romanes) se află, probabil, numărul real de romi din România.

Cu excepția recensământului, singura estimare anterioară a acesteia făcută cu o metodologie științifică a fost cea din 1992 din lucrarea coordonată de Elena și Cătălin Zamfir. S-a ajuns atunci, prin metode diferite și riguros argumentate la o estimare a populației de romi variind în jurul cifrei de 1 milion de persoane³, o cifră mult mai credibilă pentru acea dată.

Problema definirii apartenenței cuiva la etnie este de asemenea esențială având implicații majore atât la nivel național (determină în mod fundamental numărul de romi) cât și asupra unor etnici romi. Am amintit fenomenul subdeclarării oficiale a etniei la recensământul din 1992 (ca și la alte recensăminte anterioare), datorat în special unor aspecte negative (delicvență, agresivitate, violență verbală etc.) pe care populația le-a înregistrat la cazuri izolate sau la mici comunități din rândul etniei pe care unii le-au extins de la o mică parte a romilor la toată etnia, creând astfel o imagine socială negativă de care unii romi au vrut să se disocieze. Această subdeclarare este adesea explicația numărului mare de romi declarați de liderii etniei. Pe de altă parte, în ultimii ani au apărut diverse măsuri de *discriminare pozitivă* a romilor, precum locurile speciale pentru romi la licee sau facultăți sau diverse programe de asistență socială care, prin avantajele oferite celor ce se declară romi pot determina chiar persoane de alte etnii să se declare romi. Desigur, reglementările internaționale stipulează dreptul fiecărei persoane de a-și declara apartenența etnică, religioasă etc. Problema morală care intervine aici este aceea a menținerii aceleiași identități și nu a declarării alternative a unor identități etnice diferite în funcție de conjunctură, pentru a obține avantaje. Faptul că unii lideri ai romilor cer (în mod justificat) utilizarea criteriului autoidentificării pentru a evita stigma, etichetarea anumitor romi și pentru a respecta drepturile indivizilor dar în același timp uzează de heteroidentificare pentru a vorbi de un număr mult mai mare de romi decât al celor autoidentificați (sau chiar heteroidentifică public drept romi persoane publice autodeclarate de altă etnie) constituie o contradicție care trebuie semnalată și evitată în viitor. Fără a pleda pentru preferarea criteriului autoidentificării sau criteriului heteroidentificării pledăm pentru o consecvență a abordărilor și nu pentru "*oportunismul etnic*" al schimbării regulii de apartenență la etnie în funcție de interes.

³ E. Zamfir, C. Zamfir (coord.), 1993, p. 59-64 .

Estimarea numărului de romi din România în anul 1998

În ciuda dificultăților menționate mai sus și a probabilelor critici “etniciste” (atât dinspre lideri ai romilor cât și dinspre unii majoritari) am considerat estimarea numărului de romi din România ca fiind o necesitate pentru cei care elaborează politici sociale destinate acestora, pentru cercetători și, în general, pentru dezbaterile din sfera publică pe această temă. Datele noastre sunt argumentate statistic deci sunt deasupra intereselor de altă natură decât cele pur științifice.

Numărul de romi declarați în eșantionul ICCV (care include cei 9.802 persoane din familiile chestionate plus persoanele din cele aproximativ 2.000 de gospodării doar fișate) este de 19.900. Din eșantionul ICCV de 200 secții de votare au fost identificați și intervievați romi din 139 de secții de votare în celelalte 61 de secții de votare nefiind identificați romi.

Întrucât au existat un număr de 167 de gospodării dintre cele doar fișate în care respondenții nu au vrut să declare numărul de persoane din gospodărie, vom lua pentru acestea numărul mediu de persoane/gospodărie anume 5,163 pentru a completa eșantionul. Rezultă un număr final de 20.762 de romi ca făcând parte din eșantionul ICCV pentru cele 200 de secții de votare.

Numărul total de secții de votare pentru populația României a fost de 15.119 la alegerile din 1996, din care 519 de secții au fost organizate în unitățile militare.

Indicele de extrapolare dat de raportul dintre numărul total de secții de votare din populație și cel din eșantionul nostru este de $15.119/200 = 75,595$. Dacă înmulțim numărul de romi din eșantion cu indicele de extrapolare vom obține numărul estimat al romilor *heteroidentificați* din România.

*Renunțând la secțiile de votare militare, pentru că romii militari au fost oricum declarați în celelalte secții de votare ca membrii ai gospodăriei de către familiile lor, obținem 14.600 de secții de votare. Pentru acestea indicele de extrapolare este de 73, în acest fel **numărul total estimat al tuturor romilor heteroidentificați din România fiind de 1.515.626**. Desigur, o anumită marjă de eroare ar trebui aplicată la acest eșantion dar ea nu ar modifica substanțial numărul de romi heteroidentificați care este de aproximativ 1,5 milioane de persoane deci aproximativ 6,7% din populația României.*

Dacă dorim să determinăm **numărul de persoane care se autoidentifică** drept romi trebuie să aplicăm *coeficientul de autoidentificare din eșantion*. În eșantionul nostru pe care s-a aplicat chestionarul, dintre cele 9.797 de persoane heteroidentificate ca fiind romi, 9.757 și-au declarat

apartenența etnică, dintre acestea 63,5% declarându-se romi/țigani, 34,2% români, 1,8% maghiari și 0,5% turci. Rezultă **un coeficient de 0,635 pentru autoidentificarea cu etnia romă între cei heteroidentificați în comunități** ca fiind romi/țigani. Rezultă că, la nivel național din cele 1.515.626 de persoane care sunt heteroidentificate (în comunitate) ca fiind romi/țigani 63,5%, **adică 962.423 de persoane se și autoidentificau drept romi/țigani**. Asta înseamnă că **aproximativ 4,3% din populația României se autoidentifica în 1998 ca aparținând etniei romilor**.

Cifrele acestea de 1,5 milioane de romi heteroidentificați din care 0,96 milioane de autoidentificați sunt, întâmplător, media dintre cifrele date de recensământul din 1992 și de estimările (exagerate) ale unor lideri ai romilor.

O întrebare firească ar trebui să explice diferența dintre rezultatele cercetării din 1992 și cercetării din 1998; Desigur natalitatea ridicată a etniei justifică anumite creșteri de populație dar ele nu pot depăși câteva procente. Diferențele în estimarea romilor heteroidentificați provin din metode de eșantionare diferite, cea din 1992 fiind reprezentativă pentru romii din comunități de romi, care mai păstrează elemente ale culturii și tradiției romilor și "scăpând" din eșantion (conform precizărilor autorilor) o bună parte din populația de origine romă care trăia izolată printre majoritari și/sau care nu mai păstra elementele (culturale) de identificare cu etnia⁴. Prin includerea în eșantion a tuturor persoanelor heteroidentificate cu etnia romă indiferent dacă locuiau în comunități compacte de romi sau erau izolate, în 1998 s-au obținut, practic, date complete, acestea fiind deci cifrele valabile la nivel național.

Cât privește creșterea numărului de romi autoidentificați față de recensământ ea se datorează, probabil, diminuării stigmei asociate cu etnia, apariției unor măsuri de discriminare pozitivă și a unor inițiative ale organizațiilor romilor care au atras mai mulți romi alături de etnie și, deloc de neglijat, diferenței dintre un chestionar de cercetare de teren și un document oficial de recensământ care, în plus, mai era aplicat și de cineva din localitate, adesea cunoscut.

Dincolo de cifre în sine, tendința de creștere a numărului de persoane autoidentificate ca fiind romi care se și autoidentifică cu etnia romă este un fapt social care denotă, probabil, o îmbunătățire a percepției publice a acestei etnii atât printre majoritari cât mai ales printre etnicii romi.

⁴ C. Zamfir, E. Zamfir, 1993, p. 59.

REZUMAT

1.1. Aspecte demografice privind populația de romi

Populația de romi are o *structură demografică tânără* comparativ cu populația majoritară din România. Această structură tânără este determinată de valorile mai înalte ale mortalității și fertilității romilor, comparativ cu restul populației. În anul 1998, *aproximativ o treime din populația de romi era reprezentată de copii (0-14 ani), ponderea vârstnicilor (peste 60 de ani) era de doar 5%*, iar vârsta medie a populației de romi a fost de 24 de ani (pentru comparație, în întreaga populație a României copiii au reprezentat 23%, vârstnicii – 16%, iar vârsta medie a fost de 35 de ani). Datorită trendului de scădere a fertilității, înregistrat pentru întreaga populație a României, inclusiv pentru populația de romi, *ponderea deținută de copii în populația de romi este în scădere*. Presiunea pe care o exercită segmentul de copii, ca persoane dependente din punct de vedere economic, asupra populației active este încă foarte ridicată, determinând un nivel scăzut de investire a familiilor în copii.

Cele mai multe familii de romi sunt caracterizate de următoarele trăsături: căsătorire precoce, nelegalizată, locuire a tinerelor familii cu una din familiile de origine, număr ridicat de copii, divorțialitate scăzută. "Căsătoria" la romi este încă în multe cazuri încheiată doar după normele (locale) ale comunității de apartenență, fără să fie legalizată. În afară de tipurile de căsătorii – numite "cu acte" sau "fără acte" – există tineri care locuiesc împreună și formează un cuplu (consensual), fără a fi căsătoriți în fața ofițerului stării civile sau în fața "comunității", ori prin înțelegere între părinți. În 1998, *39,4% dintre cuplurile incluse în eșantion au fost înregistrate în categoria "căsătorii fără acte"*. Trebuie notat faptul că nu știm câte dintre aceste căsătorii "fără acte", nelegalizate, sunt căsătorii legitimate prin ritualul specific de participare la nuntă sau prin înțelegerile dintre părinți – considerate de către specialiștii în domeniul romilor și de către lideri ai romilor ca fiind majoritare și reprezentând expresia unei norme comunitare – și câte sunt doar cupluri consensuale constituite fără un ritual de căsătorie. *Ponderea căsătoriilor fără acte este mai mare pentru*

categoryile de vîrste tinere, raportul crescînd de la 20% în cazul grupei de 45-49 de ani pînă la 83% în cazul grupei de 15-19 ani. Căsătoria fără acte este mai frecventă pentru cei care locuiesc în mediul rural, pentru cei care au în vecinătatea casei numai familii de romi sau care au un număr mai mic de clase absolvite. Sunt mai predispuși la astfel de căsătorii cei care se autoidentifică drept romi sau țigani și cei care știu limba romanes. Nu toate neamurile de romi au aceleași reguli privind tipul de căsătorie. Dintre neamurile de romi, argintarii, gaborii, fierarii, zlătarii și căldărarii au o pondere mai mare a căsătoriilor fără acte, la polul opus aflîndu-se țiganii de mătase, lăieșii, țiganii de vatră și rudarii lingurari. Dar chiar și în interiorul acestor neamuri, există diferențe de la o comunitate la alta. Cel puțin în anii `90, nu se poate vorbi de una și aceeași normă a căsătoriei fără acte în două comunități care se recunosc ca aparținînd aceluiași neam. Diferitele comunități se raportează la norma tipului de căsătorie în mod diferit: există comunități caracterizate de o tradiție a căsătoriilor fără acte, tradiție menținută și în momentul de față, există comunități care renunță treptat la căsătoria fără acte, există grupuri de romi în care norma este căsătoria legalizată și grupuri de romi pentru care cuplurile consensuale sunt din ce în ce mai frecvente, fără a fi vorba de o păstrare a unui obicei local.

Propensiunea pentru cupluri consensuale este în creștere pentru toate categoryile de populație din România și din alte țări europene. Ceea ce este interesant în cazul populației de romi este, pe de-o parte, creșterea incidenței fenomenului fără a fi însoțit de o schimbare vizibilă de statut a femeii, iar pe de altă parte nivelul foarte ridicat al frecvenței acestei forme de coabitare. Creșterea incidenței "căsătoriilor fără acte" nu este un fapt "cultural" în sine, în sensul de obicei, normă a comunităților de romi, dar valorile ridicate au fost favorizate de specificul cultural al acestei etnii.

Vârsta la prima căsătorie a femeilor rome este foarte scăzută: 35% dintre femeile căsătorite și-au început viața în cuplu la mai puțin de 16 ani, 31% în perioada 17-18 ani, 26% între 19 și 22 de ani, doar 7% dintre căsătorii fiind încheiate după această vîrstă. Ponderea femeilor cu vîrsta la prima căsătorie mai mică de 20 de ani este în creștere: 70% dintre femeile din generația 25-29 de ani s-au căsătorit înainte de a împlini 20 de ani, în timp ce 84% dintre femeile din generația 20-24 de ani s-au căsătorit înainte de a împlini 20 de ani. Ponderea de femei căsătorite sub vîrsta de 18 ani crește de la 44,6% (corespunzător generației 25-29 de ani) la 52,1% (corespunzător generației 20-24 de ani). O persoană de sex feminin se căsătorește cu atît mai devreme cu cît a absolvit un număr mai mic de clase școlare, dacă locuiește în mediul rural și dacă știe limba romanes. Caracteristicile relevate de analiză ca diferențiatoare sunt

indicatori de deschidere/izolare în raport cu “viața” din afara familiei și comunității, în raport cu modele alternative de căsătorie.

Structura populației feminine de romi după starea civilă relevă o *incidență scăzută a divorțialității*. În 1998, există între 2 și 4 persoane divorțate la 100 de persoane căsătorite cu acte și între 8 și 9 persoane despărțite sau divorțate la 100 de persoane căsătorite cu sau fără acte. Femeile care nu se autoidentifică cu etnia romă au o pondere mai ridicată a divorțurilor, definindu-se astfel la o distanță mai mare față de modelul comunităților de romi și mai aproape de modelul populației majoritare.

Există două modele dominante de familie și gospodărie de romi: *56% dintre gospodăriile sunt constituite din familii mononucleare, iar 44% dintre gospodăriile de romi cuprind și alte persoane decât familia nucleară*. În supraviețuirea modelului de gospodărie cu mai multe nuclee familiale un rol important este jucat de factorii economici. *Familia extinsă funcționează ca o soluție pentru supraviețuirea membrilor în condiții de precaritate a resurselor*. Locuirea mai multor nuclee familiale într-o singură gospodărie presupune o anumită diviziune a muncii și un anumit fel de împărțire a sarcinilor de îngrijire a bătrânilor și a copiilor mici. Familia extinsă funcționează ca mecanism de securitate socială, în condițiile în care acest rol nu este preluat de către instituțiile formale. Dintre persoanele rome de 60 de ani și peste, 91,3% locuiesc cu altcineva în gospodărie, iar 8,7% locuiesc singure (pentru comparație, la nivelul întregii populații, 26,3% dintre persoanele peste 60 de ani locuiesc singure). Pentru bătrâni, resursele de supraviețuire ale gospodăriei reușesc să acopere un minim necesar în condițiile unei lipse de oportunități ieftine de îngrijire a bătrânilor în afara gospodăriei.

Numărul de copii născuți de-a lungul vieții de către femeile rome este în scădere. Pentru populația femină roma de vârstă fertilă (15-44 ani), numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții înregistrat la recensământul din 1992 a fost de 2,35 copii la o femeie. În ancheta romi 1998, pentru același grup de vârstă, se înregistrează un număr mediu de 1,93 copii/femeie născuți de-a lungul vieții (respectiv 2,08 copii/femeie, dacă luăm în considerare numai femeile din gospodăriile în care respondenții s-au autoidentificat ca fiind romi). Se poate formula ipoteza unei schimbări de model a fertilității romilor după 1990, determinată pe de-o parte de creșterea fertilității la vârstele tinere, iar pe de altă parte de scăderea fertilității la vârstele mai înaintate. Practic, **scăderea generală a fertilității romilor nu se datorează creșterii vârstei la prima căsătorie sau a vârstei la prima naștere, ci a evitării nașterilor de rang superior** (al patrulea, al cincilea copil etc.). Prima naștere la femeile rome nu este

rezultatul elaborării unui proiect cu privire la numărul de copii pe care familia dorește să-i aibă de-a lungul vieții și a momentului în care își doresc ca aceasta să se întâmple. În aceste condiții, valorile ridicate ale fertilității romilor sunt favorizate de ieșirea prematură a femeilor rom din sistemul de școlarizare și neîncadrarea lor pe piața muncii. Generațiile tinere sunt supuse unui “risc” mai mare de a avea o sarcină la vârste tinere. Comparația între generațiile 25-29 de ani și 20-24 de ani atrage atenția asupra creșterii ponderii femeilor care au avut prima naștere înainte de 18 ani, de la 30,6% la 37,1% (ca și creșterea ponderii femeilor care au avut prima căsătorie înainte de 18 ani, de la 44,6% la 52,1%). În același timp, limita superioară a numărului de copii începe să se diminueze prin perceperea unor dificultăți materiale și, totodată, a scăderii oportunităților de procurare a mijloacelor necesare unei eventuale creșteri a numărului de copii.

Cine sunt femeile rom care au un număr mic de copii și cine sunt cele cu mulți copii? Numărul mediu de copii născuți de femeile rom este ușor mai ridicat în mediul rural decât în mediul urban. Variația numărului de copii se asociază, pentru ambele medii de rezidență, cu indicatori demografici (vârsta, vârsta la prima naștere și vârsta la prima căsătorie a mamei), cu numărul de clase absolvite, statutul de angajată ca salariată înainte sau după 1990, cu autoidentificarea ca rom și cunoașterea limbii române, precum și cu cosumul cultural (ziare, TV, radio). În cele două medii rezidențiale, cu excepția indicatorilor demografici, ceilalți predictorii nu sunt la fel de importanți pentru variația numărului de copii. *Controlând vârsta, în mediul urban, relevante sunt numărul de clase absolvite și consumul cultural – o femeie a născut mai mulți copii cu cât primul copil s-a născut mai devreme, cu cât numărul de clase absolvite este mai mic și consumul cultural e mai scăzut.* În mediul rural, o femeie a născut mai mulți copii cu cât primul copil s-a născut mai devreme, dacă se declară ca aparținând etniei romilor și dacă știe limba română. Astfel, dacă în mediul urban criteriile sunt de tip educațional și informațional, în mediul rural apartenența etnică și culturală sunt mai importante. Aceste diferențe se explică, în primul rând, prin diferența de structură socio-demografică a grupurilor de romi din cele două medii rezidențiale. Gradul de diferențiere socială este mai mare în mediul urban, mediul rural fiind mai degrabă caracterizat de o similaritate a nivelului de educație și a consumului cultural. În mediul urban, numărul de copii născuți este diferențiat printr-o condiționare educațională și culturală a recurgerii la planificare familială. *În mediul rural, unde serviciile de planificare familială sunt dificil de obținut pentru întreaga populație iar consumul cultural este scăzut, izolarea etnică și culturală devine un factor hotărâtor în stabilirea unui regim demografic.*

Astfel, este de așteptat ca scăderea numărului de copii născuți de către romi, tendință înregistrată la nivel național, să se realizeze diferențiat, în funcție de poziționarea regională – relevantă pentru modelul demografic al populației majoritare – și izolarea geografică sau etnică a comunităților – semnificativă pentru păstrarea modelelor sau soluțiilor tradiționale de adaptare la mediu. Educația și nivelul de informare și cultură acționează ca factori intermediari între contextul social și intenția de micșorare a numărului de copii, prin condiționarea accesului la mijloacele de planificare familială.

1.2. Planificarea familială la populația de romi

Planificarea familială la populația de romi este o problemă relativ controversată deoarece – de multe ori – este privită mai degrabă ca o politică anti-natalistă, coercitivă, decât ca un drept al fiecărui individ și al fiecărui cuplu. O altă problemă care se invocă este aceea că familiile romilor ar fi - în marea lor majoritate - de tip tradițional, caracterizate prin niveluri ridicate ale natalității iar autoritatea și decizia sunt atributele tatălui. Realitatea multor familii de romi contrazice însă aceste prejudecăți. De exemplu, Cercetarea Sănătății Reprodusei în România (CSRR)², studiu realizat în 1993 ne oferă date despre opinia cu privire la numărul ideal de copii pentru o familie. Este foarte interesant că această opinie nu diferă semnificativ în funcție de etnie, media pentru totalul populației fiind de 2,1 copii/familie. Altfel spus, 73,5% dintre femeile rome intervievate au apreciat că femeile au întotdeauna dreptul de a lua decizii în legătură cu sarcina lor, inclusiv decizia de a avorta. (De menționat că acest procent a fost cel mai mare înregistrat, față de 73,0% alte etnii, 71,7% români și 68,9% maghiari).

În familiile de romi există diferențe semnificative între numărul mediu de copii dintr-o familie (3,19) și numărul de copii considerat ideal pentru o familie (2,24). Deci, fiecare familie este – în medie – mai numeroasă cu “aproape” un copil (0,95) față de dimensiunile apreciate ca fiind ideale. Aceste diferențe sunt, de obicei, explicabile prin neutilizarea metodelor contraceptive.

Diferențele privind utilizarea contracepției între populația feminină totală și populația feminină de etnie romă sunt dramatice: doar 13.7 % (în 1998) dintre femeile rome de vârstă fertilă (15 – 44 de ani) utilizează

² Studiu realizat de Institutul pentru Ocrotirea Mamei și Copilului din România (IOMC) și Centrul pentru Prevenirea și Controlul Bolilor (CDC) Atlanta – SUA.

contracepția în timp ce pe totalul populației, procentul utilizatoarelor de contracepție este de mai bine de 4 ori mai mare (57.3 %) în 1993.

În ce privește motivația neutilizării contracepției, un procent semnificativ (23.2 %) dintre femeile rome între 15 și 44 de ani invocă necunoașterea metodelor contraceptive. Acest segment de populație își conștientizează atât nevoia de planificare familială, cât și, lipsa de educație și informare în acest domeniu și, ca urmare are o receptivitate ridicată la acest subiect și reprezintă un potențial beneficiar al serviciilor de planificare familială. Procentul celor care invocă “lipsa banilor” ca motiv pentru neutilizarea contracepției este însă mult mai mare în eșantionul de romi decât în eșantionul național: 15.8 % față de 0.5 % (în eșantionul național în acest procent intră pe lângă dificultățile legate de costul contraceptivelor și cele determinate de disponibilitatea scăzută a acestora în comerț, precum și de accesibilitatea redusă a serviciilor de planificare familială). Pentru acest segment de populație soluția ar fi cabinetele mobile de planificare familială care, pe lângă servicii de educare și informare să ofere – în anumite condiții – și mijloace contraceptive gratuite sau cel puțin compensate. “Nevoia nesatisfăcută” de planificare familială este un indicator care măsoară nevoia suplimentară de planificare familială pentru a elimina riscul (tuturor) sarcinilor nedorite sau inoportune. Pentru populația totală, valoarea acestui indicator era de 39,1% în 1993 în timp ce pentru populația de romi, era de 52,6% (în 1998).

Datele de mai sus demonstrează cu certitudine permeabilitatea populației de romi (în special a femeilor) la planificarea familială, atitudine care reclamă un răspuns responsabil și focalizat din partea sistemului de servicii.

1.3. Starea de sănătate a populației de romi

Datorită dificultăților de a realiza o evaluare din perspectivă medicală a stării de sănătate a populației de romi, am optat pentru un set de indicatori subiectivi care ne oferă o imagine asupra calității percepute a stării de sănătate. Conform acestor indicatori 72,5% din totalul populației investigate apreciază că nu are probleme grave de sănătate. 11,2% au “mici probleme de sănătate”, 14,0% au “probleme grave” în timp ce 2,3% se declară persoane cu handicap.

Cu toate acestea, datele relevă existența unui “grup de risc” care reprezintă 9,6% din totalul persoanelor cuprinse în eșantion. Grupul de risc este format din persoane extrem de vulnerabile, cu probleme grave de

sănătate și cu o situație economică extrem de precară (veniturile – în cel mai bun caz - acoperă strictul necesar, sunt privați de hrană des sau foarte des și locuiesc în gospodării apreciate de operatori ca sărace și foarte sărace).

Unul dintre factorii care influențează negativ starea de sănătate a populației de romi și, în special a copiilor din familiile cu venituri scăzute, este alimentația deficitară atât din punct de vedere cantitativ cât și calitativ care determină avitaminoze, malnutriție, anemie, distrofie, rahitism și, în majoritatea cazurilor, deficit staturo-ponderal – afecțiuni care – în opinia medicilor intervievați – afectează un segment important dintre copiii romi. O altă categorie importantă de afecțiuni sunt enterocolitele și intoxicațiile alimentare.

Într-o situație privilegiată, din punctul de vedere al alimentației, se află copiii instituționalizați pentru care, necesarul zilnic de hrană este în cea mai mare parte acoperit. Din nefericire, această situație constituie un factor favorizant pentru instituționalizarea copiilor și, de asemenea, poate împiedica eforturile de dezinstituționalizare.

O altă categorie de copii avantajați din punct de vedere alimentar sunt sugarii, datorită practicii mamelor rome de a-și alăpta copiii în mod natural. Conform datelor statistice, în 1992 “două treimi dintre mamele rome își alăptează copiii mai mult de 9 luni”³.

Problemele de sănătate ale populației de romi sunt complexe, dar nu au o determinare etnică ci, mai degrabă, culturală (stilul de viață) și socio-economică (nivelul de trai scăzut). Iar pentru rezolvarea acestui complex de probleme este nevoie de o abordare interdisciplinară care să ofere mai mult decât un tratament simptomatic. Pragmatic vorbind, pentru a veni în întâmpinarea nevoilor de sănătate ale populației de romi este necesar ca Ministerul Sănătății, în colaborare cu Consiliile locale din zonele cu o pondere însemnată a populației de romi să dezvolte programe speciale de asistență medicală, profilaxie și educație sanitară. O altă posibilă soluție, experimentată deja cu rezultate pozitive în multe comunități de romi este angajarea unor persoane de etnie romă care să lucreze ca mediatori comunitari pe probleme de sănătate. Această inițiativă a societății civile rome a fost deja formalizată printr-un parteneriat cu Ministerului Sănătății și Familiei.

³ Țigani între ignorare și îngrijorare – coord. Elena și Cătălin Zamfir, *Alternative*, 1993, p. 153.

1.4. Educația formală la romi

Comparativ cu participarea preșcolară pe ansamblul populației României, participarea în învățământul preșcolar a copiilor romi este de aproximativ patru ori mai mică.

În ceea ce privește școala, participarea romilor este mai scăzută cu 15-25% decât participarea pe ansamblul populației în cazul ciclului primar și cu aproape 30% pentru ciclul gimnazial. Referitor la frecventarea liceului, numărul mare de nonrăspunsuri ne împiedică să facem o determinare precisă a participării romilor în această formă de educație. Putem presupune însă că numărul mare de nonrăspunsuri reflectă în mod real cazuri de neparticipare. În acest caz, participarea romilor în învățământul liceal ar fi cu aproape 40% mai scăzută decât în ansamblului populației. În învățământul superior prezența romilor reprezintă mai degrabă o excepție, procentul de romi care urmează o facultate fiind ne semnificativ.

Deși redusă, participarea școlară a copiilor romi s-a îmbunătățit față de începutul anilor '90. S-a diminuat într-o proporție semnificativă ponderea copiilor neșcolarizați, iar cazurile de întrerupere a școlarizării au scăzut aproape la jumătate. Aceasta ameliorare a participării școlare a romilor este un efect al condiționării alocăției pentru copii de prezența școlară. Deși criticabilă moral și socio-economic această măsură a produs efecte dezirabile în planul participării școlare a romilor.

Faptul că aproape 90% dintre copiii neșcolarizați provin din familiile sărace demonstrează cât de puternic este condiționat accesul la învățământ de resursele economice ale familiei de origine. Dincolo de acest aspect, corelează cu neșcolarizarea și o serie de determinanți precum: vecinătatea (influența culturală), limba vorbită în familie, naționalitatea declarată. Astfel, în comunitățile compacte de romi, unde se folosește preponderent limba romani în familie și comunitate și unde romii își declară ca atare naționalitatea, participarea școlară este mai redusă. Putem presupune că în aceste comunități există o neîncredere mai mare față de școală sau acționează un model cultural diferit, dar nu putem exclude nici ipoteza izolării geografice a acestor comunități. În fine, nu trebuie ignorați factorii sistemici, din interiorul sistemului școlar.

Existența unor școli cu majoritate a elevilor de etnie romă este o realitate deși până în prezent nu există o imagine cantitativă a fenomenului. Este de presupus totuși că, dat fiind rolul familiei în finanțarea unor cheltuieli legate de școală (fondul clase, rechizite, caiete speciale, manuale, meditații etc.) și în susținerea directă sau indirectă a școlii

copiilor, aceste școli dispun de resurse financiare cu mult mai scăzute decât cele ale școlilor “normale” și implicit de resurse umane inferioare.

Analiza pe generații a nivelului de școlaritate a populației de romi arată că în cazul tuturor generațiilor, ciclurile de învățământ spre care se orientează cei mai mulți indivizi (ciclurile primar și secundar) sunt sub nivelul cerut pentru a ocupa o poziție minimală pe piața muncii. Cele mai scăzute niveluri de școlaritate le regăsim la generația “vârstnică” care cuprinde persoane care s-au școlarizat sau ar fi putut să o facă înainte de 1960. Nivelul de școlaritate cel mai ridicat îl găsim la generația “matură” care s-a școlarizat sau ar fi putut-o face între anii 1960-1980. În fine, la generația tânără, care a intrat sau ar fi trebuit să intre în procesul de învățământ între anii 1980 și 1989 și generația de “tranziție”(1990-1998) se constată o creștere a incidenței neșcolarizării și în general niveluri de școlarizare mai reduse decât în cazul generației “mature”, îmbunătățirea situației în ultimii ani (ca urmare a condiționării acordării alocației de participarea școlară) nefiind suficientă pentru a corecta deficitul de participare școlară în generația “tranziției” comparativ cu generația “matură”, de vârstă școlară în anii '60 și '70. O explicație a acestor diferențe de școlarizare între generații constă în politicile educaționale și sociale din perioada comunistă (perioada de relativă prosperitate economică a anilor '60 – '70) care au încurajat participarea școlară a romilor.

Situația analfabetismului. Incidența cea mai scăzută a analfabetismului o regăsim la generația matură, unde aproximativ 30% dintre subiecți pot fi considerați analfabeți (citesc cu dificultate sau deloc) în timp ce incidența cea mai ridicată este la generația vârstnică. Astfel, în cazul generației “vârstnice”, peste 45% dintre subiecți declară că citesc cu dificultate sau deloc, iar numărul mare de non-răspunsuri reprezintă probabil cazuri nedeclarate de analfabetism, refuzul de a răspunde fiind datorat imaginii negative asociate acestuia. Dacă am lua în calcul și non-răspunsurile, ar însemna că în cadrul generației “vârstnice” peste 60% dintre subiecți sunt analfabeți. În ceea ce privește generațiile “tânără” și de “tranziție” se constată ca tendință, că incidența analfabetismului este ușor mai mare față de generația “matură”.

Dacă în ceea ce privește generația “vârstnică”, ponderea femeilor analfabete este mult mai ridicată decât cea a bărbaților, diferența dintre sexe în privința analfabetismului reducându-se în cazul generației “mature” și anulându-se pentru generațiile “tânără” și de “tranziție”.

1.5. Meserii și ocupații la romi

Pregătirea profesională reprezintă un important indicator al participării romilor la viața socială și economică a României. În funcție de aceasta se pot integra mai ușor pe piața muncii și pot susține financiar familiile din care provin.

Puțin peste jumătate din romi nu au nici o meserie sau practică activități care nu necesită o calificare prealabilă prin sistemul formalizat de pregătire profesională. Astfel, 33,5 % dintre romi nu au nici o calificare, (14,3%) sunt agricultori și (4,6%) sunt zilieri. Calificările moderne se întâlnesc în 37,3% din cazuri iar cele tradiționale în 10,3% din cazuri.

Nu putem vorbi de diferențe majore între mediile de rezidență respectiv rural și urban. În schimb, bărbații sunt calificați într-o proporție mai mare decât femeile, ponderea femeilor fără meserie(37,1%) fiind semnificativ mai mare decât a bărbaților (15,3 %).

Tipul de comunitate în care trăiesc romii are implicații profunde în ceea ce privește calificarea lor. Astfel pentru romii care provin din comunități compacte și oarecum izolate sunt specifice fie lipsa unei calificări, fie existența unor competențe în meserii de tip tradițional. Pe măsură ce se îndepărtează de aceste comunități, romii devin mai calificați, de regulă în meserii moderne.

Analiza pe generații sugerează o schimbare a paternului calificărilor populației de romi. Dacă pentru bunici meseriile tradiționale constituiau ponderea principală, prezența acestora scade treptat către generația părinților și ajunge să fie slabă pentru populația tânără.

În cazul meseriilor de tip modern trendul este exact invers, acestea fiind mai prezente în cazul populației tinere ceea ce este normal dacă luăm în considerare schimbările economice și de structură a locurilor de muncă survenite în ultimii 50-60 de ani.

Foarte important și grav în același timp este faptul că persoanele tinere fără meserie depășesc ca pondere persoanele adulte ceea ce înseamnă că după 1990, o mare parte din tinerii romi nu s-au calificat în nici o meserie.

Populația de romi are o structură pe vârste diferită de cea a populației la nivel național. Ea este foarte tânără, aproximativ 1/3 din total având vârsta sub 15 ani spre deosebire de populația totală în care aproximativ o cincime are sub 15 ani. Această situație arată faptul că în următorii ani un număr însemnat de tineri romi vor intra pe piața muncii,

lipsa de calificare determinându-i pe mulți să se îndrepte spre munci "inferioare" din punct de vedere al remunerației sau prestigiului social.

Participarea romilor pe piața muncii. Pe total, gradul de ocupare a populației de romi din România este mult mai mic decât cel al populației la nivel național (47 % față de 61,7 %). Ponderea casnicilor este de peste 4 ori mai mare în rândul romilor decât la nivel național și arată slaba participare a femeii rome pe piața muncii.

O mare parte din romi nu au ocupație (13,2%), iar rata șomerilor care beneficiau de ajutor de șomaj înregistrată în 1998 la nivel național era mai mare decât în rândul romilor (6,3% față de 0,5%); Ponderea șomerilor înregistrați este scăzută în rândul romilor, pe de o parte datorită faptului că puțini dintre aceștia au finalizat școala profesională sau liceul și au lucrat cu carte de muncă iar, pe de altă parte, pentru că o mică parte dintre romi au fost salariați și și-au pierdut locul de muncă devenind șomeri. În plus, mulți dintre ei au depășit demult perioada ajutorului de șomaj, fiind ceea ce se cheamă șomeri de lung termen, situație în care nu apar în statisticile oficiale privind șomajul.

Din totalul populației de romi ocupate în muncă aproximativ 2/3 îl reprezintă bărbații (65 %), iar puțin sub o treime dintre ei sunt salariați. Salariații provin în principal din comunitățile în care romii locuiesc alături de români. Aceasta poate să indice gradul mai ridicat de integrare a romilor atunci când adoptă comportamentul majoritarilor.

Proporția mare de zilieri, 41,7 % din totalul populației indică faptul că romii se află într-o situație dificilă în ceea ce privește ocuparea și, implicit, procurarea veniturilor minime necesare satisfacerii nevoilor de bază.

Între meseriile și ocupațiile pe care le au romi există strânse legături, meseria pe care o au determinând în multe cazuri și ocupația sau lipsa de ocupație actuală. Pregătirea profesională scăzută face ca romii să aibă puține calificări menite să-i sprijine să intre pe piața muncii și de aceea cei mai mulți dintre ei exploatează resurse marginale pentru asigurarea veniturilor necesare traiului zilnic.

1.6. Standardul economic al romilor

Caracterizarea standardului economic al gospodăriilor de romi pornește de la analiza veniturilor declarate. Pentru a compensa fragilitatea acestor date au fost avute în vedere informații suplimentare privind tipurile

de activități practicate, tipurile de venituri care intră în bugetul gospodăriei de-a lungul unui an, sursa considerată cea mai importantă de către membrii gospodăriei, venitul considerat minim necesar pentru acoperirea nevoilor familiei, caracteristici de dotare și locuire, aprecieri subiective ale condițiilor de viață, principalele destinații ale posibilelor venituri suplimentare.

În privința surselor de venit principala distincție a urmărit variabilitatea veniturilor în timp, delimitând între veniturile permanente, care participă constant la bugetul gospodăriei și veniturile nepermanente. Frecvența mare a acestora din urmă este o particularitate a situației romilor: 53,4% dintre gospodării au declarat venituri nepermanente în bugetul lor din ultima lună de dinaintea cercetării. Mai mult, între 1992 și 1998 veniturilor permanente au înregistrat o tendință de scădere a contribuției lor la bugetul gospodăriilor, ceea ce echivalează cu creșterea instabilității veniturilor romilor.

În categoria veniturilor permanente intră salariile și veniturile din transferuri sociale. Veniturile nepermanente variază de la un moment de timp la altul, atât ca sursă cât și ca mărime. În cadrul lor se disting: veniturile din activități pe cont propriu, rezultat al practicării unei meserii sau al unei afaceri derulate pe cont propriu, respectiv venituri ocazionale, facilitate în principal de circumstanțe exterioare individului. În această ultimă subgrupă se includ veniturile din activitatea de zilier, veniturile în natură obținute pentru munca depusă, ca și cele provenind din activități "de ocazie", precum tăiatul lemnului, vânzarea diferitelor produse, micul comerț (sticle, fructe de pădure), munca în străinătate, practicarea diferitelor munci necalificate sau cu grad minim de calificare sau din activități ilegale.

Cea mai frecventă sursă de venit este alocația pentru copii, prezentă în bugetul gospodăriei în 66,2% din cazuri. Veniturile salariale contribuie la formarea bugetului în aproape un sfert dintre cazuri, iar pensiile pentru limită de vârstă în 11,7%. Beneficiile acordate șomerilor completează bugetul gospodăriilor în aproape 1 din 10 cazuri. Pensiile acordate pe caz de boală și cele pentru handicap apar la 5,8%, respectiv 4,7% dintre gospodării.

De-a lungul unui an, cea mai frecventă sursă nepermanentă de venit este activitatea de zilier, declarată în jumătate dintre gospodării. În urma ei se situează grupa activităților pe cont propriu, în care s-au cumulat comerțul și afacerile, apoi munca pământului și ajutorul de la alții, urmate de veniturile provenind din munca în străinătate (4% dintre gospodării), camătă (1,8%), vânzarea de proprietăți (1,7%), jocuri de noroc (0,6%), respectiv ghicit (0,2%).

O ierarhie a surselor de venit, pe care gospodăriile și-au bazat bugetul, scoate în evidență faptul că pentru 22,6% dintre gospodării cea mai importantă sursă de venit de-a lungul ultimului an sunt salariile, urmate de veniturile din activitatea de zilier -18,9%, pensii -15,6% și alocațiile copiilor -13,3%. Ierarhia continuă cu veniturile pe cont propriu (8,7%), veniturile din ajutorul social sau reprezentând beneficii de șomaj (5,9%), veniturile din munca pământului sau sub forma produselor obținute în gospodărie (5,2%), cele din activități ocazionale sau mic comerț (4,5%), afaceri sau din munca în străinătate (2,6%), ajutorul de la prieteni sau rude și cerșitul (1,6%) și pe ultimul loc veniturile provenind din camătă, dobânzi sau jocuri de noroc (1,2%).

Venitul mediu *declarat* pe persoană la romi era aproximativ 15% din salariul mediu net pe economie al momentului. Mediul de rezidență influențează semnificativ nivelul de venit câștigat, venitul celor din rural reprezentând jumătate din al celor trăind în urban. Situația pare să se fi înrăutățit față de anul 1992, când acest raport era aproape 2/3.

Nivelul de venit câștigat variază pe o arie largă de valori, fiind în discuție familii care în ultima lună nu au câștigat nimic și familii al căror venit pe persoană a fost de 7 ori mai mare decât salariul mediu net pe economie. Venitul pe persoană al celor mai bogate 10% gospodării era de 50 de ori mai mare decât cel de care beneficiau, în medie pe persoană, cele mai sărace 10% gospodării. În termeni reali veniturile au scăzut între 1992 și 1998, ceea ce indică un proces de sărăcire a populației de romi în acest interval de timp. Cele mai mari "pierderi" de venit se înregistrează pe segmentul celor bogați dar ele pot fi datorate subdeclarării veniturilor reale.

Aprecierea gradului de acoperire a nevoilor cotidiene ale gospodăriei pe baza câștigurilor curente confirmă situația de dificultate a majorității romilor: 86,1% dintre gospodării afirmă că veniturile câștigate le ajung cel mult pentru asigurarea strictului necesar. Estimarea subiectivă a veniturilor confirmă scăderea veniturilor romilor observată pe baza înregistrărilor de venit.

În privința raportului dintre așteptări și câștiguri, cele mai bogate 10% gospodării sunt singurele pentru care câștigurile acoperă în bună măsură așteptările. Pentru celelalte venitul câștigat reprezintă în medie mai puțin de jumătate din ceea ce ei consideră a fi venitul minim care ar asigura gospodăriei strictul necesar.

Structura veniturilor se modifică în raport cu nivelul de venit câștigat. Grupa celor mai bogate 10% gospodării este singura în care veniturile permanente reprezintă (în medie) jumătate din veniturile totale. De cealaltă

parte a distribuției, în decila a 2-a, veniturile stabile reprezintă trei sferturi din veniturile totale, situație departe de a fi pozitivă dat fiind că veniturile gospodăriei sunt formate aproape în totalitate din alocațiile copiilor.

Tendențele generale în structura veniturilor totale în raport cu creșterea venitului (de la decila 1 la decila 10) sunt:

- Descreșterea ponderii alocațiilor de copii de la 2/3 (d2) până aproape “să dispară”.
- Creșterea salariilor și a pensiilor pentru limită de vârstă, cu diferența că primele cresc până în jurul valorii de 30% în timp ce aportul pensiilor pentru limită de vârstă se oprește în jurul valorii de 15%.
- Beneficiile de șomaj - ating maximul în grupele de mijloc și descresc spre extreme, până la eliminare, fiind o sursă relativ ne semnificativă de venit.
- Grupa altor venituri stabile, cuprinzând alte tipuri de pensii și diferite forme de suport social, nu depășește 2% din venitul total al gospodăriilor.
- Veniturile din activități ocazionale au un trend sinusoidal, cu maxime la extreme și la mijlocul distribuției, fiind constituite în principal din veniturile din “activități de ocazie”, oscilează în jurul unei ponderi medii de 9%.
- Veniturile din activități pe cont propriu cresc lent, egalând în d10 ponderea veniturilor salariale; împreună reprezintă 60% din veniturile acestor gospodării.
- Ajutorul social este prezent în bugetul gospodăriilor aparținând segmentului sărac, fiind menționat pe alocuri chiar cea mai importantă sursă de venit de-a lungul ultimului an. Dintre cei cărora li s-a recunoscut dreptul la ajutor social, doar 24% au beneficiat de el integral pe durata scursă între începutul anului și momentul cercetării.
- Veniturile din cerșit (4,8%) sunt prezente aproape în totalitate pe segmentul celor mai săraci 20%.
- Veniturile din afaceri se aglomerează pe segmentul gospodăriilor bogate.
- Veniturile nepermanente cresc în valoare absolută paralel cu creșterea venitului pe persoană, fără a înregistra însă salturi semnificative decât în grupa celor mai bogați 10%.

Gospodăriile din segmentul sărac sunt gospodării trăind preponderent în mediul rural, în comunități omogene de romi, la casă proprietate, vis-a-vis de care se declară nemulțumiți. Spre deosebire, gospodăriile bogate provin în mai mare măsură din urban, fiind proprietari ai unor locuințe la bloc, trăind în comunități eterogene locuite în principal de alte etnii decât romi. Aglomerarea preponderentă a gospodăriilor rurale pe segmentul sărac și a celor din urban pe cel bogat este o situație păstrată în timp, similară celei de la nivel național. Caracteristicile locuinței segmentează gospodăriile în mod asemănător celor de locuire. Existența în mediul urban aduce cu sine facilitățile oferite de traiul la bloc: prezența bucătăriei propriu zise, a băii, sistemul de canalizare și apă. Segmentul gospodăriilor sărace este “negativul imaginii” segmentului bogat.

La capitolul proprietăți sunt de amintit cele 2,6% gospodării care au ateliere în care practică diferite meserii pe cont propriu sau în asociații familiale. În ceea ce privește dotarea gospodăriei cu unelte pentru munca pământului situația s-a îmbunătățit simțitor între 1992 și 1998, proporția celor care au declarat că au în proprietate astfel de unelte crescând de la 11,4% la 36,8%. Alături de acestea doar alte 2-3% gospodării menționează însă diverse mașini și utilaje utilizate în munca pământului sau drept mijloace de transport (tractor, grăpă, autocamion sau mașină de teren, gater etc.).

Dotarea slabă a gospodăriilor și proprietatea puțin extinsă asupra pământului (62,8% nu au în proprietate o suprafață de teren) indică faptul că munca pământului nu constituie o sursă de venit de bază a gospodăriilor. Pentru 5% dintre gospodării însă veniturile din munca pământului au constituit cea mai importantă sursă de venit de-a lungul anului trecut. Majoritatea celor care au astfel de venituri se regăsește în rândul celor mai săraci 20%, segment pe care se aglomerează și gospodăriile al căror buget se construiește pe veniturile din activitatea de zilier, activitate constând în mare parte în ajutorul dat la muncile agricole.

Caracteristicile socio-economice ale gospodăriilor variază diferit odată cu creșterea veniturilor: dimensiunea familiei și numărul copiilor minori în întreținere (persoane sub 14 ani inclusiv) descresc, în timp ce vârsta medie a gospodăriei și capitalul educațional cresc. Se poate spune că cele mai numeroase și în același timp cele mai “tinere” familii, cu cei mai mulți copii minori în întreținere și cel mai redus nivel de școlarizare se regăsesc printre gospodăriile cele mai sărace.

Indicatorul educației are o creștere constantă cu creșterea venitului, atingând valorile maxime în aceleași grupe în care veniturile salariale își fac sensibil prezența în bugetul gospodăriei. Prin urmare, creșterea nivelului de

instruire aduce cu sine creșterea veniturilor permanente prin faptul că facilitează intrarea indivizilor pe piața formală a muncii.

Dificultățile materiale cu care se confruntă majoritatea gospodăriilor rome sunt confirmate și de destinația pe care ar primi-o un venit suplimentar: cumpărarea /repararea locuinței (30% dintre gospodării), cumpărarea de alimente necesare familiei (20,7%) și asigurarea strictului necesar /haine /dotarea locuinței (15,4%). În număr egal sunt cei care declară că ar trăi mai bine și cei care s-ar orienta spre dezvoltarea unei afaceri sau spre economisire (câte 8,1% dintre gospodării). În urma lor se situează cei care ar da altora: săracilor sau copiilor/nepoților (4,8%), ar cumpăra pământ /animale sau ar lua de mâncare pentru animale (4,7%), s-ar preocupa de sănătate, ar merge în stațiuni și concedii sau ar face altceva câte (2,8%), iar 2,5% dintre ei ar utiliza acești bani spre plata datoriilor sau a întreținerii.

Interesant de remarcat este evoluția în sensuri opuse a indicatorilor de venituri curente, susținute de estimările subiective, respectiv a celor privind averea acumulată. Deși indicatorii de venit reflectă o înrăutățire a situației gospodăriilor rome între 1992 și 1998, din perspectiva indicatorilor averii acumulate se poate spune că starea materială a romilor s-a îmbunătățit. Situația este explicabilă dacă este analizată în întreg contextul economiei românești al acestei perioade. Pe de-o parte creșterea ratei șomajului indică pierderea veniturilor salariale și, în timp, pierderea unei surse de venit la nivelul gospodăriei. Șomajul a afectat în mai mare măsură persoanele slab calificate profesional și cu nivel de educație scăzut ceea ce ne permite să presupunem că populația romă, care corespunde perfect acestei descrieri, a fost puternic afectată de restructurările din economie. Pe de altă parte, migrația masivă - în principal a populației de origine germană - a lăsat libere o parte a locuințelor rurale, care au fost ocupate de primii veniți, dotarea lor fiind peste media la populația de romi. Nu în ultimul rând produsele second-hand din străinătate au fost o bună ocazie de îmbunătățire a dotării locuinței.

1.7. Situația locuirii la populația de romi

Față de populația majoritară, populația de romi din România deține condiții de locuit mai proaste. În ceea ce privește numărul mediu de camere de locuit/locuință, a suprafeței medii a camerei de locuit și suprafeței locuibilă/locuință, diferențele dintre populația de romi și populația României în ansamblu nu sunt semnificative. În schimb, diferența apare extrem de

pregnant în ceea ce privește numărul mediu de persoane/ locuință (aproape dublu la populația de romi), în condițiile în care suprafața locuibilă pe persoană este mai mică cu 33%, iar numărul mediu de persoane/cameră este de două ori mai mare la populația de romi. Aproximativ 80% din populația de romi are repartizată o suprafață medie pe persoană sub media națională de 11,9 m²/persoană, în timp ce la nivelul populației în ansamblu (inclusiv romii) doar 40% se află sub această medie. În 25,6% din gospodăriile de romi sunt în medie peste 3,01 persoane/cameră în timp ce procentul corespunzător la nivelul întregii populații este de 1,7%.

Gospodăriile de romi în care bărbatul din cuplul subiect (considerat drept cap de gospodărie) are până la 8 clase neterminate, înregistrează o densitate mai mare de persoane/ camera de locuit decât gospodăriile în care bărbatul din cuplul subiect are mai mult de 8 clase (2,89 și respectiv 2,38 persoane/ cameră). Factorii determinanți care contribuie independent la explicarea variației densității de locuire (persoane/ cameră) la populația de romi, sunt mediul de rezidență, nivelul de școlarizare al bărbatului din cuplul subiect (sub/peste 8 clase), tipul comunitate (omogen/dispersat), numărul total de copii în gospodărie, venitul lunar câștigat/persoană, vârsta medie a cuplului subiect.

Între 1992 și 1998 s-au produs unele mutații semnificative în ceea ce privește densitatea de locuire în funcție de unele caracteristici socio-demografice. Gospodăriile în care capul de familie (bărbat) avea în 1998 o profesie modernă au înregistrat o ameliorare a densității de locuire comparativ cu 1992, cele conduse de un bărbat fără profesie s-au menținut la un nivel constant în timp ce gospodăriile conduse de un bărbat cu profesie tradițională sau în agricultură au înregistrat un declin semnificativ.

După tipul formei de proprietate, cei mai "înghesuiți" (peste 3,01 persoane/ cameră) sunt cei care locuiesc, în general, cu chirie sau în casa unei rude. Mai puțin "înghesuiți" sunt cei care sunt proprietarii locuinței, îndeosebi cei ce locuiesc la bloc.

S-a constatat că dacă nivelul de bunăstare al gospodăriilor este mai mare, cu atât condițiile de locuit sunt mai bune în special sub aspectul densității de locuire. Gospodăriile cu venituri lunare scăzute pe membru de familie, au o densitate de persoane/ cameră mai mare comparativ cu persoanele cu un venit mediu lunar mai mare.

Comparativ cu situația înregistrată în 1992, se pare că situația locuirii la populația de romi s-a îmbunătățit din punct de vedere al densității de locuire. Astfel, dacă în 1992 doar puțin peste 1/10 din romi înregistrau o

densitate de până la un locuitor pe cameră, în 1998 aproape 2/10 dintre aceștia prezintă o asemenea densitate. Factorul economic este un determinant important al mărimii locuinței (sub aspectul numărului de camere): cu cât venitul pe persoană este mai mare cu atât locuința are mai multe camere. Cu alte cuvinte, multe gospodării de romi au locuințe puțin spațioase, nu atât datorită dezinteresului față de un confort spațial sporit, cât mai ales unor constrângeri obiective de natură economică/financiară. Este însă adevărat că și modul de viață al acestei populații poate fi asociat cu acest aspect.

Un aspect extrem de interesant îl constituie faptul că 24,5% din persoanele intervievate, care locuiesc în “casă la curte – proprietate”, declară că nu au acte pentru terenul pe care e construită locuința în care locuiesc. Din cele 22 de gospodării care afirmă că locuința lor este construită pe pământul primăriei, 21 declară că nu dețin acte asupra pământului aferent construcției.

În ceea ce privește calitatea și confortul locuințelor romilor, doar puțin peste o treime au bucătărie propriu-zisă, doar o locuință din 5 este dotată cu baie, doar 2 din 10 locuințe au W.C. cu apă în casă, în timp ce una din 10 locuințe nu are deloc W.C.; doar 31,6% din locuințe sunt dotate cu instalație de apă curentă (de 1,8 ori mai puține în comparație cu media de la nivel național). Aproape cu 10% mai puține gospodării ale romilor beneficiază de racord la rețeaua de energie electrică, în comparație cu media de la nivel național, și de două ori mai puține gospodării de romi racordate la rețeaua de gaze naturale și la rețeaua de canalizare.

Autoaprecierea calității locuinței la populația de romi arată că peste două cincimi dintre aceștia consideră că propria locuință este “proastă”, iar alți 35,5% apreciază propria locuință ca fiind modestă.

Construirea unui indice de dotare cu utilități a semnalat încă o dată discrepanțe uriașe între populația de romi și populația în ansamblu. Media indicelui la populația de romi a fost de 0,326 în timp ce la populația în ansamblu valoarea corespunzătoare a fost de 0,619. Dacă doar 0,4% din populația României nu avea nici una din cele 8 utilități care alcătuiesc indicele, la populația de romi procentul este de 11,1%.

Corelația dintre indicele de dotare cu utilități a locuinței și venitul mediu lunar pe persoană relevă faptul că valori mai mari ale indicelui se regăsesc în decilele superioare de venit (îndeosebi decilele 9 și 10), în timp ce în decilele inferioare regăsim îndeosebi locuințe care dețin maximum 3 utilități.

Dotarea gospodăriilor cu bunuri de folosință îndelungată este, de asemenea, deficitară la populația de romi în comparație cu populația în ansamblu. Bunurile, mai frecvent, întâlnite la populația de romi cuprinsă în eșantion sunt aragazul și frigiderul precum și aparatură muzicală, în timp ce alte bunuri mai moderne (aspirator, mașină de spălat, congelator, autoturism) se regăsesc în dotarea gospodăriilor într-un număr substanțial mai redus.

Indicele de dotare cu bunuri de folosință îndelungată a locuinței la populația de romi reprezintă doar 21,8% din valoarea maximă a indicelui (dotare cu toate cele 7 bunuri luate în considerare), și este de 2,85 ori mai mică decât la nivelul populației în ansamblu.

Dacă luăm în considerare doar 4 bunuri de strictă necesitate (aragaz, frigider, mașină de spălat rufe și TV/ radio), bunuri considerate a fi necesare în orice gospodărie, constatăm că 3 gospodării de romi din 10 nu dețin nici unul din cele patru bunuri elementare, comparativ cu o gospodărie din 50 la nivelul întregii țări.

În ceea ce privește satisfacția față de dotarea cu bunuri de gospodărie, marea majoritate a populației de romi se declară “nemulțumită” sau “foarte nemulțumită” (55,1%) și doar o pătrime se declară “foarte mulțumiți” și “mulțumiți” (24,7%) de dotarea propriei gospodării.

Concluzia principală privind locuința și dotarea ei este că populația de romi deține condiții de locuit mai proaste decât populația în ansamblu. Acest lucru se datorează în primul rând dificultăților economice cu care se confruntă această populație și lipsei de până acum a unor programe guvernamentale articulate de scoatere a lor din starea de sărăcie, și secundar datorită unor particularități ale modului lor de viață.

1.8. Migrație și intenție de migrație la populația de romi

Migrația și intenția de migrație internă a romilor, așa cum relevă datele analizate, au câteva caracteristici distincte față de cele ale restului populației. Deși, la nivelul volumului nu există diferențe statistice semnificative, acestea apar la nivelul destinației de migrație și la nivelul distanței. Ca amploare fenomenul studiat nu-i diferențiază semnificativ pe romi, de restul populației țării. Nu se poate afirma că romii sunt mai “predispuși” să migreze decât ceilalți cetățeni ai României și că sunt dispuși să readopte stilul de viață nomad în condițiile impuse de transformările prin care trece societatea românească. Diferențele care apar, alegerea ca punct de destinație a mediului rural și migrația sau intenția de migrație pe distanță

scurtă, sunt determinate de tipul de resurse diferit de care dispune această populație. A migra în mediul urban presupune deținerea unor resurse umane (educație și pregătire profesională) mai mari decât cele necesare mediului rural. Așa că, atunci când romii decid să migreze, din cauza unor constrângeri materiale, cum ar fi calitatea locuirii slabă, densitatea locuirii crescută, și a insatisfacției ridicate (determinată probabil tot de constrângerile respective), se îndreaptă spre un mediu în care efortul de adaptare nu este prea mare și oportunitățile de câștig sunt mai sigure. Putem concluziona că diferențele între migrația romilor și cea a restului populației nu se datorează practicării în trecut a unui anumit stil de viață nomad, ci tipului de resurse deținute de romi în comparație cu restul populației.

Migrația externă a romilor constituie un fenomen al cărui volum este foarte greu de apreciat. Plecarea romilor în afara granițelor țării după 1989 nu constituie o formă a mobilității teritoriale similară emigrării. Aceasta se situează undeva între nomadismul sezonier, specific romilor în trecut, și emigrarea definitivă. Plecarea în afara țării constituie o strategie adoptată de segmentul bogat în resurse al acestei populații, care a profitat de oportunitățile oferite de libertatea circulației oferită de schimbările produse după 1989.

1.9. Despre diferențe: între toleranță și prejudecăți

În anii tranziției prejudecățile populației majoritare față de romi au scăzut semnificativ. S-a trecut de la un consens în ceea ce privește atitudinea negativă față de această minoritate, la controversa socială. Se poate constata o scădere statistic semnificativă a acestor prejudecăți între 1993 și 1999. După un nivel crescut al prejudecăților față de această populație înregistrat în 1993 se constată un trend descrescător al atitudinilor negative față de romi. Dacă în 1993 - 72% dintre români nu ar fi dorit să vecine țigani, în 1999 doar 48% își mai doreau o vecinătate fără romi. Cei care aprobă aplicarea unui tratament diferențiat față de romi, în ceea ce privește accesul pe piața muncii, sunt cei cu un grad crescut de intoleranță față de "alteritate", cu un nivel scăzut de instruire și cei vârstnici.

Populația de romi nu se consideră discriminată în ceea ce privește tratamentul aplicat în instituțiile publice. Însă și în acest caz avem de-a face cu un model de controversă. Controversa este generată de diferențele mari existente în rândul acestei populații. Caracteristicile comunității în care trăiesc romi au o importanță foarte mare în aprecierea situației ca fiind de

discriminare sau nediscriminare. Aici intervin factori precum tipul zonei rezidențiale compactă sau mixtă, prezența conflictelor între romi și populația majoritară, rezidența urbană sau rurală, integrarea în viața socială a comunității. Dintre factorii de ordin individuali luați în analiză doar vârsta persoanei induce diferențieri în ceea ce privește discriminarea percepută. Se poate concluziona că, în ciuda prejudecăților existente încă la nivelul populației majoritare, societatea românească se află pe cale creșterii toleranței etnice și a scăderii discriminării, cel puțin în ceea ce privește populația de romi.

1.10. Excluziunea socială a populației de romi din România

Pornind de la teoria privind excluziunea socială, un concept multidimensional care este nu doar "la modă" în Europa, ci este și extrem de util pentru analize și pentru politicile sociale, am studiat tipurile de excluziune la populația de romi pe cele 4 componente ale conceptului: sistemul democratic și legal, sistemul pieței muncii, sistemul statului bunăstării și sistemul de relații interpersonale

Specificul excluziunii sociale la populația de romi din România, constă tocmai în existența unor surse de excluziune care la restul populației României și cu atât mai mult în străinătate nu există (sau sunt întâlnite extrem de rar), precum lipsa actelor de identitate care determină un lanț de alte forme de excluziune. Occidentalii numesc absența subiecților de pe piața muncii "factor cauzator sau predispozițional" al excluziunii sociale, pentru că el determină reacții de excludere în lanț. La populația de romi din România există nu unul ci mai mulți factori cauzatori ai excluziunii sociale. Dacă analizăm natura lor constatăm că, exceptând prezența pe piața muncii care poate fi determinată de condițiile din comunitatea locală și din țară, factorii cauzatori au o determinare preponderent individuală și într-o oarecare măsură culturală (sau chiar comunitară în sensul comunității culturale), fiind vorba de autoexcluziune într-o bună măsură. Faptul că 3,1% dintre romi nu au nici un act de identitate exclude aproximativ 47.000 de persoane (din care jumătate copii) de la toate drepturile de cetățeni ai statului român: de la educație și servicii sanitare gratuite, de la alocație pentru copii, ajutoare de urgență, alte drepturi de asistență socială și de asigurări sociale. Ei nu vor putea să fie alfabetizați, să lucreze legal sau să fie asigurați. Ei nu votează, nu pot să devină membri ai unor organizații sau să fie aleși în funcții de conducere. Nu vor putea nici măcar să se căsătorească legal sau să le facă acte de identitate viitorilor copii. Desigur dezinteresul pentru demersuri formale,

ignoranța, lipsa de educație pot fi cauze importante ale acestei situații dar nu trebuie să ignorăm cauzele de natură structurală precum dificultățile legale și materiale cu care s-ar confrunta persoanele fără acte dacă ar dori să-și rezolve această problemă.

În succesiunea de forme de excluziune socială a romilor, nefrecventarea școlii (niciodată) de către aproximativ 24% dintre cei de peste 10 ani care nu mai merg la școală este de asemenea generatoare de excluziuni în lanț.

La fel de grav este și faptul că 84% dintre romii de peste 14 ani care au răspuns la întrebare (28% nu au răspuns) nu lucrează cu carte de muncă, ceea ce înseamnă nu doar lipsa unor venituri sigure ci, mai grav, lipsa asigurărilor de șomaj și de pensii pentru marea majoritate a romilor.

Este lesne să observăm dimensiunile uriașe pe care aceste tipuri primare, fundamentale de excluziune le au la populația de romi. Practic a vorbi despre sărăcie sau nivel de trai la indivizii care nu au situația actelor rezolvată (nu au certificat de naștere și/sau buletin de identitate) este gratuit și inutil.

Pe lângă factorul principal care este de natură structurală, deși unora șansele le sunt diminuate de cauze care țin și de deciziile personale, de autoexcluziune (precum cele anterior amintite: lipsa actelor, nefrecventarea școlii) nu trebuie neglijată aici apartenența la anumite comunități locale și chiar apartenența la etnie care devin cu o bună probabilitate surse de excluziune socială. Pe fondul lipsei locurilor de muncă (și a celor cu carte de muncă în mod special) a face parte dintr-o comunitate săracă, fără locuri de muncă devine o sursă suplimentară de excluziune socială, șansele de a găsi o slujbă diminuându-se considerabil.

O situație de asemenea gravă o întâlnim la cei 21% dintre romi care locuiesc într-o casă pentru care nu au acte de proprietate, casă construită sau, (în cazuri mai rare) ocupată ilegal. Pe lângă problemele juridice pe care această problemă le ridică (este vorba de multe zeci de mii de gospodării de romi) riscul de excluziune socială este extrem de ridicat, practic sute de mii de persoane fiind în pericol de a-și pierde locuința dacă legea s-ar aplica în litera ei.

Este evident că analfabetismul este o sursă primară de excluziune extrem de semnificativă pentru populația de romi din România. Cei 39% analfabeți și semianalfabeți au în primul rând șanse minime de participare pe piața muncii. Importanța pe care școala o are pentru copiii de romi este fundamentală. Educația este în multe cazuri, singurul mod prin care ei pot

scăpa din cercul vicios al excluziunii sociale: sărăcie – nefrecventarea școlii - analfabetism - lipsa unei profesii și a salariului - sărăcie.

Măsurile cu probabilitate mare de a fi eficiente sunt stimulentele directe, așa cum este alocația de stat și/sau introducerea unei mese gratuite în școală (pentru toți copiii săraci, nu numai pentru cei de romi, așa cum este prevăzut și în Strategia Guvernului privind Populația de Romi). Ele ar putea atrage la școală mulți copii romi. S-ar putea introduce în zonele cu mulți romi un an pregătitor obligatoriu pentru copiii care nu cunosc bine limba sau au dificultăți de adaptare.

Excluși sau autoexcluși din sistemul pieței muncii, neacoperiți de sistemul de asigurări sociale, 75 % dintre capii de familie de romi consideră că ei și familiile lor ar fi îndreptățiți /ar trebui să primească ajutor social.

Dar efectele tipurilor de excluziune prezentate anterior se văd deja în diferența dintre procentul celor care se consideră îndreptățiți și au hotărât să-și depună dosarul pentru a obține ajutorul social și cei care au depus efectiv dosarul de ajutor social. Practic, 14% dintre familiile de romi nu au reușit să-și depună dosarul, pentru că “nu au avut actele corespunzătoare” (9%) sau nu au avut dosarul în regulă (“corespunzător” - 5%).

Având în proporție de aproape 50% dosarul depus pentru a primi ajutor social și fiind aprobate dosarele de ajutor social pentru un sfert dintre familii, putem spune că populația de romi este în foarte mare măsură dependentă de sistemul de asistență socială, de Stat și de comunitatea locală.

Masa la cantina de ajutor social este o altă soluție extremă pentru cei săraci. 3,6% dintre capii de gospodărie declară că persoane din gospodăria lor mănâncă la cantina de ajutor social. Deși pare nesemnificativ ținând cont de numărul enorm de romi care trăiesc în sărăcie procentul este relativ important. El ar putea fi însă mult mai mare dacă în toate comunitățile ar exista cantine sociale și dacă toți cei îndreptățiți ar (putea) fi acceptați pentru a beneficia de această măsură de protecție.

Fiind prea vulnerabili pentru a rezista pe piața muncii, prea mulți pentru a putea fi protejați de un stat așa de lipsit de resurse, mulți dintre romi rămân cu singura alternativă posibilă pentru a-și satisface nevoile de bază: familia și comunitatea. Trecând de la partenerul de viață la întreaga rețea de suport comunitar a unui individ am încercat să vedem cum funcționează ea într-o situație extremă dar nu foarte rară la populația de romi: lipsa alimentelor, imposibilitatea de a-și satisface cu mijloace proprii

această nevoie de bază, nevoia de hrană. Dacă rețeaua de rude și prieteni funcționează pentru jumătate dintre romi atunci când se află în nevoie ea funcționează ca o sursă de împrumut în majoritatea cazurilor și foarte rar ca o sursă de ajutor nerambursabil (3,4% dintre romi). Cât privește soluțiile extreme precum furtul, cerșitul (4,3%) sau căutatul în gunoi (1,5%) dar și soluția răbdatului de foame, (în total 11%) sunt dovada situației disperate a unei părți importante a populației de romi.

În România există o serie de grupuri sociale excluse și procese de excluziune evidente. Partea etniei romilor despre care am demonstrat că suferă procese grave de excluziune este doar unul dintre aceste segmente sociale dar este, probabil, cel mai grav afectat.

O ANALIZĂ DEMOGRAFICĂ A POPULAȚIEI DE ROMI: FAMILIE ȘI FERTILITATE⁵

IONICA BEREVOESCU

Capitolul de față este structurat în trei părți. În prima parte sunt discutate perspectiva tranziției demografice și perspectiva de tip diferențial în studiul romilor și sunt subliniate dificultățile particulare de analiză demografică a populației romilor. Partea a doua constă într-o descriere a caracteristicilor gospodăriei și a formării și destrămării familiei la romi. Sunt evidențiați principalii factori de diferențiere între tipurile de familie și tipurile de căsătorie, este formulată o ipoteză economică asupra modului de structurare a gospodăriei și sunt urmărite schimbările recente la nivelul familiei de romi. Partea a treia este o analiză a fertilității în care sunt discutați factorii de scădere a numărului de copii născuți de femeile rome. Este formulată ipoteza unei schimbări de model de fertilitate la romi și sunt analizați factorii explicativi ai numărului de copii născuți de către femeile rome.

1. Abordări și dificultăți în analiza demografică a populației de romi

Interesul pentru caracteristicile demografice ale romilor din România apare explicit în literatura demografică și sociologică de după 1990. În termeni de informație statistică, cele două elemente care au susținut apariția acestui interes sunt accesul mai larg la datele furnizate de Recensământul României și inițierea anchetelor sociale având ca populație

⁵ Pentru realizarea formei finale a acestui material de mare folos mi-au fost sugestiile și criticile aduse de către coordonatorii de proiect și cei implicați în realizarea acestuia, în mod special sugestiile profesorului Cătălin Zamfir. De asemenea, utile mi-au fost comentariile primite de la profesorul Dumitru Sandu și de la colegile mele Manuela Sofia Stănculescu, Iulia Hașdeu și Cristina Brădățan. Tuturor le mulțumesc pentru ajutor.

de referință persoanele heteroidentificate sau autoidentificate ca romi. Analizele demografice publicate până în prezent au urmărit evoluția numărului de romi și a ponderii lor în populația totală, profilul demografic al populației de romi ca minoritate etnică și perspectivele de schimbare a structurii pe naționalități a populației României⁶.

Diferențele dintre populația de romi și restul populației de pe teritoriul României - în principal structura de vârstă mai tânără și valorile mai înalte ale fertilității și mortalității - au fost discutate din două perspective: cea a tranziției demografice - cu accent pe ritmurile diferite de scădere a fertilității pentru romi și români - și perspectiva analizei diferențiale. Teoria tranziției demografice are ca principal obiectiv punerea în evidență și explicarea trecerii unei populații de la niveluri înalte ale mortalității și fertilității la niveluri scăzute ale celor două fenomene. Perspectiva analizei diferențiale este ceva mai largă și se referă la regimurile demografice ale diferitelor grupuri definite prin status socio-economic, identitate culturală sau prin contexte de modernitate diferite. Cele două perspective nu se exclud, dar generează întrebări diferite și modalități de analiză diferite. Dintr-o perspectivă a tranziției demografice, interesul este orientat către momentul instalării tranziției demografice și fazele acesteia și către ritmul de scădere a fertilității. Instalarea trendurilor de scădere a fertilității este pusă în legătură cu modernizarea socio-economică a societăților (industrializare, urbanizare), schimbarea instituțională (cu referire la religie, familie, educație și piața muncii) și creșterea utilizării contraceptivelor. Pentru majoritatea țărilor europene, se consideră că instalarea tranziției demografice a început la sfârșitul secolului XVIII și în secolul XIX (J.C.Chesnais, 1992). Pentru România, în mod particular, există două puncte de vedere: tranziția fertilității a început înainte de 1900 (V.Ghețău, 1997) sau după primul război mondial (J.C.Chesnais, 1992). În general, ritmurile de scădere a fertilității sunt puse în legătură cu nivelul de dezvoltare socio-economică a societății la momentul instalării tranziției, cu momentul în care s-a instalat trendul de scădere (Bongaarts, J și Cotts Watkins, S., 1996) dar și cu împrumutul de ideologie a modernizării (referitor la practicarea controlului nașterilor într-o primă fază a tranziției, la

⁶ *Semnificative sunt, astfel, analizele realizate de Vladimir Trebici, Minoritățile naționale din România: prezent și estimatie prospectivă, în Bibliotheca Demographica no.2, CIDE, 1996, Vladimir Trebici, Populația României după naționalitate și religie. Demografie regională și diferențială, în Bibliotheca Demographica, no.8, CIDE, 1998, și Vasile Ghețău, O proiectare condițională a populației României pe principalele naționalități (1992-2025), în Bibliotheca Demographica no.2, CIDE, 1996.*

individualism și la orientarea spre calitatea copiilor în ultimele faze ale tranziției - Caldwell, J.C., 1976). Trebuie remarcat faptul că discuția despre tranziția demografică are în vedere nivelul societal, dat fiind că principalii determinanți sunt dezvoltarea socio-economică și schimbarea instituțională la nivel macro. Este pertinentă considerarea tranziției demografice pentru o subpopulație a unei țări? Se poate realiza o astfel de analiză în cazul populației de romi din România? În literatura demografică românească există câteva răspunsuri indirecte la aceste întrebări. Referitor la tranziția demografică a grupului autoidentificat la recensământul din 1992 ca romi sau țigani, V. Trebici remarca faptul că indicatorii demografici "sunt caracteristici populațiilor în curs de dezvoltare. Se poate afirma că tranziția demografică nu s-a încheiat încă. Ei au parcurs, însă, în mare parte, tranziția mortalității și sunt la începutul tranziției fertilității" (V.Trebici, 1998, pp.61). Acest mod de a vedea lucrurile este relevant pentru predicțiile în legătură cu dinamica naturală a populației de romi. În condiții economice, sociale și culturale caracteristice dezvoltării și modernizării, ar fi de așteptat ca sporul natural al populației de romi să se diminueze printr-o scădere moderată a fertilității, rămânând, însă, pentru o perioadă considerabilă la niveluri pozitive susținute printr-o fertilitate cu valori totuși mai mari decât nivelul necesar pentru înlocuirea generațiilor.

De asemenea, a fost formulată o ipoteză a întârzierii tranziției demografice a romilor, susținută prin următorul tip de argumentare: 1) ponderea familiilor cu un nivel de trai foarte scăzut este mult mai mare în populația de romi decât în alte grupuri etnice; 2) sărăcia și factorii asociați acesteia – lipsa de educație și de informare – determină menținerea unei dimensiuni mari a familiei și a numărului mare de copii. Tranziția demografică a romilor ca expresie a regresului la patternuri tradiționale de viață ca efect al politicii pronataliste din perioada comunistă în combinație cu condiții economice precare și de dezorganizare socială este propusă în literatura românească de către C.Zamfir (1999). Autorul folosește termenul de "contratranziție" (p.167): "Dacă la populația de români putem vorbi de o tranziție frânată, la populația de romi se poate vorbi de o contratranziție"... După părerea autorului, populația de romi, fiind mai vulnerabilă și având o tradiție a numărului mare de copii, a cunoscut un proces accentuat de creștere a natalității după 1966 (n.n. - ca an de referință pentru legislația privind interzicerea avortului în România). Această creștere este explicată, în principal, printr-un proces de regres la patternuri tradiționale de viață a segmentelor sărăcite ale populației de romi, în condițiile interdicției avorturilor.

Nici unul dintre cei doi autori citați în problema tranziției demografice a romilor nu-și pune problema explicitării acestei opțiuni. Mai mult, dincolo de terminologia folosită, cei doi autori nu-și pun problema studierii instalării tranziției demografice și a ritmurilor de scădere a fertilității pentru o populație bine delimitată. Intenția este, mai degrabă, de a scoate în evidență regimul demografic diferit al unei părți a populației țării, identificabilă prin apartenență etnică și de a oferi explicații pentru diferențele remarcate. Deși aparent perspectiva este cea a tranziției demografice, tipul de analiză și argumentele folosite se încadrează mai degrabă în abordarea de tip diferențial.

Una dintre dificultățile discutării tranziției demografice a romilor este dată de problema delimitării, în timp, a populației de romi de cea de nonromi. Ca în cazul oricărei alte populații, modificările de volum nu sunt determinate doar de fluxurile nou născuților și decedaților ci și de o componentă de mobilitate. În cazul de față, nu migrația teritorială definitivă a romilor în afara granițelor țării este problematică, fiind apreciată ca atingând valori nesemnificative (V. Ghețău, 1996). Importantă este mobilitatea dintr-o categorie etnică în alta, realizată atât prin intermediul căsătoriilor mixte, dar și prin alte procese de asimilare la populația majoritară, care cu greu pot fi contabilizate. În plus, mecanismele de autoidentificare etnică conțin o componentă de negociere în funcție de contextul în care se face declarația de apartenență (A. Bălășescu, 1998). Una și aceeași persoană se poate declara ca rom sau țigăn într-un anumit context și ca român (sau maghiar sau german) în alt context.

În ceea ce privește căsătoriile mixte între români, maghiari și romi, datele din Recensământul din 1992⁷ arată o pondere de 10,8 % a cuplurilor mixte de romi cu parteneri de altă etnie. Comparativ, sunt mixte 2,0% dintre cuplurile cu cel puțin un român și 21,1% dintre cuplurile cu cel puțin un maghiar (pentru date absolute, vezi Anexa la capitol, Tabelul I.1). Ceea ce reflectă un schimb interetnic semnificativ. Identitatea etnică a copiilor proveniți din cuplurile mixte, de la caz la caz, este împrumutată de la mamă sau de la tată, înregistrarea fiind mai degrabă de tip convențional: jumătate dintre copii au fost încadrați la categoria etnică a mamei, iar cealaltă jumătate la categoria etnică a tatălui (vezi Anexa la capitol, Tabelul I.2).

⁷ În ancheta din 1998 nu există date cu privire la căsătoriile interetnice. Acest obiectiv putea fi cu greu realizat în cadrul acestui studiu, dat fiind că aceste familii mixte nu pot fi univoc identificate (din interiorul sau din afara gospodăriei) ca aparținând unei anumite etnii.

Luând în considerare trecerile persoanelor dintr-o categorie etnică în alta și nuanța peiorativă a etichetei de “țigăni” se poate formula următoarea întrebare: nu cumva populația de referință în cazul analizelor evoluției demografice a romilor se definește într-o mare măsură tocmai prin menținerea anumitor caracteristici socio-demografice? O parte semnificativă dintre cei cu comportament demografic similar populației majoritare practic “ies” din populația de romi, integrându-se în grupul majoritar. Cu o probabilitate mai mare, persoanele cu copii mulți, trăind în familii extinse, cu anumite probleme sociale, sunt identificate de către cei din jur, dar se și autoidentifică drept romi sau țigani. Altfel spus, ei au o probabilitate mai mare de a “rămâne” în populația de romi. În acest caz, din punct de vedere demografic este de așteptat ca evoluția descendentă a fertilității sau mortalității, schimbarea structurii demografice să aibă ritmuri mult mai lente decât în cazul populațiilor definite teritorial și prin cetățenie.

Referitor la delimitarea populației de romi se pune și problema datelor disponibile – din recensământ sau din anchete. Pentru anchetele asupra romilor care folosesc ca și populație de referință romii hetero-identificați, nu există o structură de raportare prin care să poată fi validat eșantionul. La Recensământul din 1992, categoria de naționalitate a fost completată prin autodeclarare (autoidentificare). În această anchetă, construcția eșantionului a pornit de la un criteriu de heteroidentificare etnică, dar, asemenea înregistrării din cadrul recensământului, categoria de naționalitate a fost completată în urma autodeclarării. Dar indiferent de modul de construcție al unui eșantion – adică, pornind de la un criteriu de heteroidentificare etnică sau luând în considerare numai autoidentificarea, identificarea etnică fluctuantă de la o situație la alta ar duce la același tip de problemă: care date sunt “de încredere”, “valide”? În cazul României, recensământul funcționează ca și “autoritate necontestată” în ceea ce privește furnizarea de date valide. Dar, cel puțin în cazul romilor, problema nu se poate pune tranșant, în sensul validării sau invalidării oricărui eșantion care nu concordă cu datele de recensământ. Ca metode de validare a eșantionului rămân disponibile metoda de selecție a celor incluși în eșantion și consistența internă a datelor. Dincolo de acest aspect metodologic tehnic, al validării datelor, situația descrisă are o importantă consecință în planul analizelor: sunt greu de făcut aprecieri privind dinamica romilor. Practic, având date despre “romi” înregistrate în două momente diferite de timp pe baza a două metodologii diferite, aprecierile cu privire la schimbările intervenite în acea perioadă de timp trebuie făcute cu prudență.

De exemplu, să analizăm datele pe structură de vârstă din tabelul următor, corespunzătoare Recensământului din ianuarie, 1992, și Anchetei Romilor din mai, 1998.

Tabelul nr. 1. Structura pe categorii mari de vârste și vârsta medie pentru populația României și romi, în anii 1992 și 1998					
Indicatori	1992		1998		
	Întreaga populație a României*	Romi (auto-identificați)*	Întreaga populație a României**	Romi hetero-identificați***	Romi auto-identificați***
0-14 ani (%)	22,7	41,4	19,2	34,8	37
15-59 ani (%)	60,9	53,5	62,5	59,1	58
60 de ani și peste (%)	16,4	5,1	18,3	6,1	5
Vârsta medie	34,6	22,9	36,5	24,5	23,9

Sursa: * "Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992", CNS (1995).

** "Populația României pe vârste, sexe, medii și județe la 1 ianuarie 1998", CNS, 1999.

*** Ancheta "Romi 1998".

Cum vom interpreta diferența de structură între 1992 și 1998 – indiferent dacă selectăm categoria de romi autoidentificată sau cea heteroidentificată în 1998? Vom spune că populația de romi înregistrează o îmbătrânire demografică în intervalul 1992 – 1998, sau că structura eșantionului pe alte dimensiuni (pe neamuri, de exemplu) diferă de cea a populației de romi înregistrată la recensământ? Cel mai probabil că ambele procese sunt prezente și încercăm să separăm cele două efecte – efectul de evoluție demografică și efectul de populație de referință. În Tabelul nr. 1 se observă că în ancheta din 1998, grupul autoidentificat de romi are o structură de vârstă mai îmbătrânită decât cea înregistrată la recensământul din 1992. În interiorul acestui grup al romilor autoidentificați din 1998, fiecare neam este caracterizat de o altă structură demografică. Comparând neamurile, observăm că cei care se declară "țigani românizați" au structura pe categorii de vârstă cea mai îmbătrânită (vezi Anexa la capitol, Tabelul I.3) și au vârsta medie cea mai ridicată (ca și rudarii lingurari). Un procent mai redus al grupei de copii (0-14 ani) este caracteristic și celor autoidentificați ca "zlătari" sau "țigani de vatră". La polul opus se află "căldărarii", pentru care copiii sub 15 ani reprezintă aproape jumătate dintre

persoane. Date fiind aceste diferențe dintre neamuri, nivelul unui fenomen pentru întregul eșantion este influențat de ponderea fiecărui neam în eșantion. De exemplu, dacă într-o anchetă asupra romilor, țiganii româniizați – cu structura pe vârste cea mai îmbătrânită – sunt supra-reprezențați, atunci structura pe vârste la nivelul întregului eșantion va fi mai îmbătrânită decât în cazul unei anchete în care țiganii româniizați sunt subreprezențați. Această logică se aplică și celorlalte caracteristici demografice și socio-economice.

Așa cum se observă în Tabelul nr. 2, cele două medii rezidențiale au fost caracterizate la Recensământul din 1992 prin structuri de vârstă similare, dar în ancheta din 1998 mediul urban și cel rural se diferențiază.

Tabelul nr. 2. Structura pe categorii mari de vârste a romilor (auto-identificare), pe medii rezidențiale, în 1992 și 1998

Categorii de vârstă	Mediul urban		Mediul rural	
	Anul 1992	Anul 1998	Anul 1992	Anul 1998
0-14 ani (%)	41,4%	35,7%	41,4%	37,4%
15-59 de ani (%)	54,7%	60,4%	52,7%	56,7%
60 de ani și peste (%)	3,9%	3,9%	5,8%	5,9%
vârsta medie	22,3 ani	24,5 ani	23,3 ani	24,5 ani

Sursa: Recensământul Populației României (1992) și Ancheta "Romi 1998".

Dacă acceptăm ipoteza unei îmbătrâniri demografice printr-un declin al fertilității în perioada 1992-1998, remarcăm că scăderea ponderii copiilor a fost mai puternică în mediul urban. Ponderea bătrânilor a rămas în continuare mai ridicată în mediul rural, iar raportul copii – bătrâni, definitoriu pentru vitalitatea populației, este în scădere pentru ambele medii rezidențiale. Putem vorbi de o îmbătrânire demografică a populației de romi într-o perioadă atât de scurtă (1992 – 1998)? În aceeași perioadă pentru întreaga populație a României se remarcă o schimbare a structurii de vârstă (vezi Tabelul nr.1). Tendința este prezentă probabil și pentru populația de romi, dar rămâne sub semnul întrebării amplitudinea acestui proces.

Luând în considerare toate argumentele prezentate mai sus, consider că deși folosirea tranziției demografice în calitate de cadru conceptual de analiză a populației romilor este tentantă, ea poate furniza doar indicii despre istoria demografică sau perspectivele evoluției demografice a romilor. Revenind la perspectiva demografică diferențială, aceasta poate fi aplicată atât în analiza comparativă a romilor cu celelalte

grupuri etnice cât și în interiorul populației de romi. De exemplu, fertilitatea diferențială se referă la variația în fertilitate a subgrupurilor semnificative dintr-o populație (populația nefiind în mod necesar o populație națională, delimitată de frontiere geografice și cetățenie). În principiu, aproape orice clasificare a populației poate fi o bază pentru măsurarea fertilității diferențiale, dar de obicei sunt selectate grupurile a căror poziție diferită în societate le conferă resurse diferite, stiluri de viață diferite și putere diferită (R.Freedman, 1972). Perspectiva diferențială aplicată în cazul romilor ridică mai puține probleme decât perspectiva tranziției demografice. De altfel, aceasta este și perspectiva principală utilizată în cercetarea românească. Romii sunt un grup al populației naționale, caracterizat prin nivel economic, stil de viață și poziție socială diferite de cele deținute de celelalte grupuri etnice din România. Ceea ce a fost identificat ca populație de romi de-a lungul timpului s-a caracterizat prin situație economică inferioară din punctul de vedere al standardelor majorității și o poziție marginală în societate. Stilul de viață cu trăsături specifice – un anumit mod de organizare a vieții în familie și în comunitate - a marcat evoluția demografică particulară a romilor.

Analiza diferențială poate fi folosită și pentru comparații în interiorul populației de romi, oferta de date fiind considerabil mărită prin realizarea anchetelor asupra romilor. În studiul realizat de către ICCV în 1992 au fost incluse (printre altele) analizele dimensiunii și structurii gospodăriei, a tipurilor de familii și căsătorii, a numărului de copii și a utilizării mijloacelor de planificare familială (E.Zamfir și C.Zamfir, 1993). Autorii studiului au arătat că variația dimensiunii familiei este explicată în principal în funcție de nivelul de educație și profesia soției, dar diferă semnificativ și în funcție de alte criterii: tipul de comunitate în care trăiesc familiile respective, profesia și calificarea soțului și tipul de autoidentificare etnică. Ponderele căsătoriilor legalizate diferă de la neam la neam și în funcție de profesia soțului, iar vârsta la căsătorie pentru femei depinde de nivelul lor de educație și de autoidentificare etnică. Variația vârstei la prima naștere este explicată de profesia modernă a soției și a soțului și de autoidentificarea etnică, iar numărul de copii este corelat cu nivelul de educație și statutul de salariat atât pentru soție cât și pentru soț. Deci se poate vorbi, în principal, de trei tipuri de criterii relevante pentru calendarul și frecvența evenimentelor demografice din familiile de romi, criterii reductibile la: 1) educație; 2) statut ocupațional; 3) autoidentificare etnică și neam de apartenență. Aceste concluzii ale anchetei din 1992 sunt în acord cu descrierile realizate în cadrul studiilor comunităților de romi din România dar și cu concluziile cercetărilor din alte țări, care atrag atenția asupra lipsei unei comunități omogene a romilor. Populația romilor este caracterizată de o mare diversitate. De cele mai multe ori, comunitățile romilor par a nu avea legătură unele cu altele, ideea de uniformitate sau

cultură omogenă apărând mai degrabă în discursurile despre romi decât în cuvintele membrilor acestor comunități⁸. Atâta timp cât nu există o comunitate uniformă a romilor și nu se poate vorbi despre o cultură omogenă a lor, explicațiile comportamentului în termeni culturali sau etnici trebuie precizate ceva mai mult.

În concluzie, există limite și constrângeri ale analizei demografice a populației romilor. Lipsa de date și problemele de delimitare a populației romilor fac dificilă analiza de dinamică, dar există câteva modalități metodologice care compensează parțial această problemă. Analiza schimbărilor survenite de la o generație la alta sau analiza modului în care, de-a lungul timpului, variabilele socio-demografice se corelează cu alte date sunt astfel de modalități. Comparația interetnică și analiza de variabilitate în interiorul grupului de romi oferă posibilități a căror exploatare, din motive de disponibilitate a datelor, se află doar la început. În cele ce urmează, analiza familiei de romi și cea a fertilității sunt realizate din perspectiva demografiei diferențiale, principalele criterii de diferențiere preponderant urmărite fiind: autoidentificarea etnică (până la nivelul neamurilor, acolo unde numărul de înregistrări este suficient de mare încât să permită analize statistice), educația și statutul ocupațional, rezidența (mediul de rezidență, regiunea istorică, tipul de comunitate în care locuiesc cei intervievați).

2. Caracteristici ale gospodăriei și familiei

Tipul mediu de familie și gospodărie pentru romi ar putea fi descris în felul următor: o gospodărie în care trăiesc multe persoane, în care tinerii, căsătoriți devreme, rămân în aceeași locuință cu părinții lor, alături de frați, surori, bunici, nepoți, cumnați, unchi și alte persoane de care nu sunt legate prin rudenie. Dar aceste caracteristici nu definesc mulțimea de gospodării de romi în totalitate și nici în mod exclusiv. Portretul prezentat este mai degrabă unul al principalelor dimensiuni de analiză ale familiei și gospodăriei și al sensului în care romii se diferențiază, pe aceste dimensiuni, de populația majoritară sau de celelalte etnii. Dincolo de acest portret, organizarea familiei și gospodăriei este diversă: există și gospodării formate doar din câteva persoane, care cuprind un singur nucleu familial, există și persoane de etnie romă care nu se încadrează în modelul căsătoriei și al nașterilor precoce.

⁸ *Vezi, spre exemplu, Tomova, Ilona Ivanova, 1995, The Gypsies in the Transition Period, Sofia, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations și Stewart, Michael, 1997, The Time of the Gypsies, Westview Press.*

Analiza de față pornește de la o descriere a valorilor “medii” ce caracterizează dimensiunea și structura gospodăriei de romi pe de-o parte și formarea familiilor pe de altă parte. În completare sunt analizate diferențele existente între diferite categorii de romi (în ceea ce privește gospodăria și familie) și este propusă o interpretare a rezultatelor găsite. Perspectiva adoptată este cea propusă de demografia familiei și gospodăriei, bazată pe considerarea corelată a structurii pe vârste și a integrării în gospodărie, familiile fiind categorizate atât în funcție de caracteristicile demografice și relațiile de rudenie dintre membrii cât și de rolul gospodăriei în ceea ce privește bunăstarea fiecărui membru (Richard Wall, 1995).

2.1. Dimensiunea și structura gospodăriei

Dimensiunea medie a gospodăriei de romi în 1998 este de 5,6 persoane (luând în calcul toate gospodăriile incluse în eșantion, indiferent de autoidentificarea etnică). La nivelul întregii populații a țării, dimensiunea medie a gospodăriei este de 2,8⁹. Diferențele rezidențiale sunt nesemnificative atunci când sunt considerate toate gospodăriile din eșantion (vezi tabelul nr.3). În schimb sunt relevante cele pe categorii de autoidentificare etnică.

Tabelul nr. 3. Repartiția gospodăriilor de romi după numărul membrilor, 1998

Gospodării de...	Total eșantion romi	Mediul rezidențial		Autoidentificarea etnică	
		urban	rural	rom sau țigan	Alta*
1 persoană	4,1%	4,3%	3,8%	4,0%	3,9%
2 persoane	9,2%	9,3%	9,1%	8,3%	10,6%
3-4 persoane	29,0%	30,5%	28,0%	27,6%	31,0%
5-6 persoane	27,3%	25,3%	28,6%	27,0%	28,1%
7-8-9 persoane	20,5%	20,3%	20,7%	21,1%	19,3%
10 persoane și peste	10,1%	10,3%	10,0%	12,1%	6,7%
Total gospodării	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Dimensiunea medie a gospodăriei	5,5	5,5	5,6	5,8	5,2

* În această categorie au fost incluși cei care s-au declarat români, maghiari, germani, etc. și nu rom, țigan, sau ca aparținând vreunui neam de romi.

Sursa: Ancheta “Romi 1998”.

⁹ CNS, Ancheta Integrată în Gospodării, 1998.

Este de menționat faptul că, dacă considerăm simultan ambele criterii (mediul rezidențial și autoidentificarea etnică), ierarhia în dimensiunea gospodăriei arată în felul următor: 5,9 persoane este dimensiunea medie a gospodăriei pentru romii (autoidentificați) din urban, 5,7 pentru romii din rural, 5,4 pentru persoanele care nu se consideră romi sau țigani și care locuiesc în rural și 4,9 pentru persoanele din urban care nu se autoidentifică ca romi în eșantion. Astfel, diferențele urban-rural ce caracterizează întreaga populație a României sunt vizibile numai la nivelul segmentului de eșantion care se consideră ca fiind "parte" a altor grupuri etnice decât roma. Practic, pentru cei care se declară romi/țigani, similitudinea între medii rezidențiale este mare. Revenind la diferența rom/nonrom în autoidentificare, remarcăm că persoanele din familiile foarte numeroase (de peste 10 persoane) se declară romi sau țigani cu o mai mare probabilitate. Pe neamuri, numărul mediu de persoane în gospodărie înregistrează valorile mai ridicate pentru căldărari (7,2) și mai mici pentru țiganii românizați (5,2 persoane) și rudarii lingurari (5,3 persoane)¹⁰.

Ancheta asupra romilor din 1992 a relevat că structura medie a familiei include, alături de cuplul de referință (cuplul din care făcea parte persoana care a răspuns la chestionar) și copiii lor, gineri sau nurori, părinți și bunici, nepoți și alte persoane (E.Zamfir și C.Zamfir, 1993). În 1998, structura gospodăriei este după cum urmează:

	Eșantion național romi	Mediul rezidențial		Autoidentificarea etnică	
		urban	rural	rom sau țigan	alta
cuplul subiect	32,2%	32,1%	32,3%	31,1%	34,1%
copiii	45,4%	45,2%	45,5%	45,9%	44,5%
părinții și bunicii soțului/soției	4,0%	4,2%	3,8%	3,6%	4,6%
noră/ginere	4,4%	4,4%	4,5%	4,6%	4,2%
nepoți de copii	8,8%	8,3%	9,1%	9,1%	8,3%
frați/surori/cumnați/nepoți de frați	4,7%	5,2%	4,3%	5,1%	3,8%
alții	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%
Total membri în gospodărie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

¹⁰ Pentru alte neamuri, numărul de gospodării incluse în eșantion este prea mic pentru a avea încredere în estimările realizate.

Din totalul de gospodării, 44% cuprind și alte persoane decât familia nucleară. Nu pot fi observate diferențieri în ceea ce privește tipul de familie (cu un singur nucleu familial sau cu mai multe) nici după mediul rezidențial și nici după vecinătatea¹¹ gospodăriei. Regiunea istorică în care familiile de tip „extins” sunt într-o pondere mai mare este Oltenia (53%), la polul opus aflându-se Transilvania (39%). Educația școlară și autoidentificarea etnică sunt criteriile diferențiatorie pentru tipul de gospodărie. Persoanele cu educație mai ridicată care se declară de altă etnie decât roma au o probabilitate mai mare de a face parte din familii de tip nuclear. Numărul mediu de ani de școală în funcție de autoidentificarea etnică, mediul de rezidență și tipul de gospodărie are următoarele valori:

Tabelul nr. 5. Numărul mediu de ani de școală pentru persoanele intervievate, în funcție de mediul de rezidență, autoidentificare etnică și tipul de gospodărie, 1998

Autoidentificare etnică	Mediul urban		Mediul rural	
	romi	alta	romi	alta
Gospodărie cu un singur nucleu familial	5,9	7,1	4,5	5,6
Gospodărie cu 2 sau mai multe nuclee familiale	5,2	6,9	3,9	5,3

Sursa: Ancheta „Romii 1998”.

Analizând ponderea diferitelor tipuri de familii de romi în cadrul fiecărui neam (vezi Anexa la capitol, Tabelul I.4) se poate observa că acelea care includ, în afară de cuplul de referință și copii, alte rude sau nerude, aparțin în special țișanilor de vatră, gaborilor, zlătarilor și căldărarilor.

2.2. Formarea și destrămarea familiilor

„Căsătoria” la romi poate fi „încheiată” cu respectarea formalităților recunoscute de către legislația românească sau poate urma doar normele (locale) ale comunității de apartenență. În afară de aceste două tipuri de

¹¹ În categoria de itemi ce trebuia completată cu evaluarea operatorului a fost inclusă întrebarea cu privire la tipurile de familii (de romi sau de români) care locuiesc în imediata vecinătate a gospodăriei selectate. Variantele de răspuns au fost: 1) în vecinătatea imediată a gospodăriei locuiesc numai familii de romi; 2) trăiesc împreună romi și alte etnii; 3) sunt numai câteva familii de romi, dar în principal zona este locuită de alte etnii; 4) nu mai sunt alte familii de romi; 5) nu pot aprecia.

căsătorii – numite „cu acte” sau „fără acte” – există tineri care locuiesc împreună și formează un cuplu (consensual), fără a fi căsătoriți în fața ofițerului stării civile sau în fața „comunității”. În 1998, 39,4% dintre cuplurile incluse în eșantion au fost înregistrate în categoria „căsătorii fără acte”. Trebuie notat faptul că nu știm câte dintre aceste căsătorii nelegalizate sunt căsătorii în fața comunității (legitimate prin ritualul specific de participare la nuntă sau prin înțelegerile dintre părinți) – considerate de către specialiștii în domeniul romilor și de către liderii ai romilor ca fiind majoritare și reprezentând expresia unei norme comunitare (E.Zamfir și C.Zamfir, 1993, V. Burtea, 1999) – și câte dintre acestea sunt doar cupluri consensuale constituite fără un ritual de căsătorie. Cu această precizare, în cele ce urmează este prezentată o analiză comparativă a celor două principale modele de căsătorie: „cu acte” și „fără acte”, așa cum au fost ele înregistrate în ancheta din 1998. Există câteva diferențe între cei care optează pentru un anumit model de căsătorie și cei care îl aleg pe celălalt. Astfel, cei care se declară romi și locuiesc în mediul rural au ponderea cea mai mare a căsătoriilor fără acte.

Tabelul nr. 6. Tipul de căsătorie pentru persoanele de 15 ani și peste, după mediul rezidențial și categoria de autoidentificare etnică, 1998

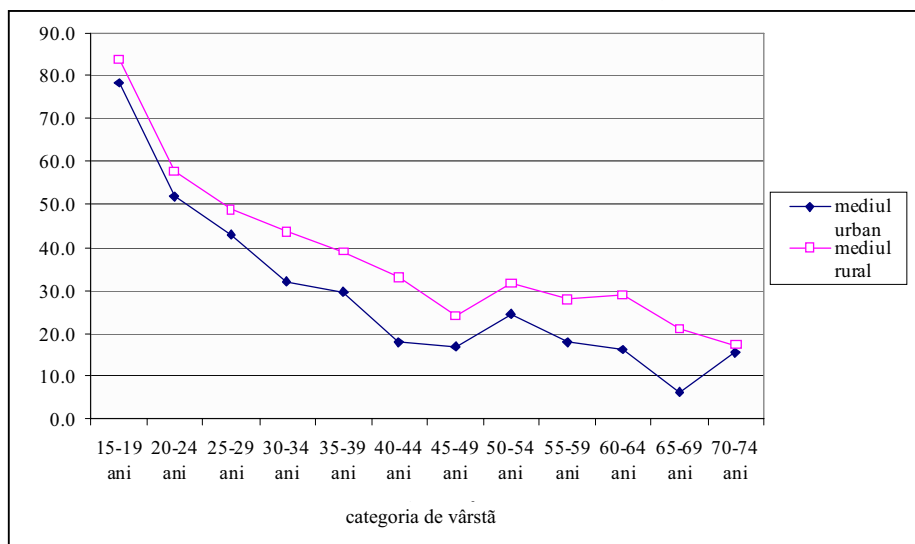
Procent căsătorii...	Mediul rezidențial		Autoidentificare etnică	
	urban	rural	rom	alta
cu acte	66%	58%	54%	72%
fără acte	34%	42%	46%	28%

Sursa: Ancheta „Romi 1998”.

Căsătoria fără acte este mai frecventă pentru cei care locuiesc în mediul rural, în Banat sau Dobrogea, pentru cei care au în vecinătatea casei numai familii de romi sau care au un număr mai mic de clase absolvite. Sunt mai predispuși la astfel de căsătorii cei care se consideră romi sau țigani și cei care știu limba romanes. Dintre neamurile de romi, argintarii, gaborii, fierarii, zlătarii și căldărarii au o pondere mai mare a căsătoriilor fără acte, la polul opus aflându-se țiganii de mătase, lăieșii, țiganii de vatră și rudarii lingurari. Dar chiar și în interiorul acestor neamuri, există diferențe de la o comunitate la alta. Într-un studiu comparativ pe două comunități de romi căldărari, s-a observat că într-una dintre ele căsătoria fără acte este din ce în ce mai rară în ultimul timp, iar în celălalt caz, constituie, în continuare, norma comunității (M. Șerban, 1998).

Exemplul arată că, cel puțin în anii '90, nu se poate vorbi de una și aceeași normă a căsătoriei fără acte în două comunități care se recunosc ca și căldărari. Cred că se poate spune că diferitele comunități se raportează la norma tipului de căsătorie în mod diferit. Există comunități caracterizate de o tradiție a căsătoriilor fără acte, tradiție menținută și în momentul de față, există comunități care renunță treptat la căsătoria fără acte, există grupuri de romi în care norma este căsătoria legalizată și grupuri de romi pentru care cuplurile consensuale sunt din ce în ce mai frecvente, fără a fi vorba de o păstrare a unui obicei local. Se observă că ponderea căsătoriilor fără acte este mai mare pentru categoriile de vârste tinere, raportul crescând de la 20% în cazul grupei de 45-49 de ani până la 83% în cazul grupei de 15-19 ani.

Graficul 1. Ponderea căsătoriilor fără acte în numărul total de căsătorii, pe categorii de vârstă și medii rezidențiale

Poate fi exacerbarea fenomenului la vârste tinere un semn al "tradiției" comunitare (sau un semn al „întoarcerii la tradiție”)? Nu cumva se pune (și) problema slăbirii presiunii normelor, fie locale sau generale, pentru generațiile tinere? Nu cumva semnificația acestei creșteri a căsătoriilor fără acte trebuie căutată în transformările de tip social, economic, valoric ale întregii societăți, și nu (numai) într-un factor „cultural” specific populației romă? Propensiunea pentru cupluri consensuale este în

creștere pentru toate categoriile de populație din România (sau din alte țări europene sau occidentale). Schimbările de acest tip sunt asociate, în general, cu schimbarea statutului femeii în viața publică și în cea privată, pe fondul general al modernizării și individualismului. Ceea ce este interesant în cazul populației de romi este, pe de-o parte, creșterea incidenței fenomenului fără să fie bazată pe o schimbare de statut în sensul precizat mai înainte, iar pe de altă parte nivelul foarte ridicat al frecvenței acestei forme de coabitare. După părerea mea, creșterea incidenței „căsătoriilor fără acte” nu este un fapt „cultural” în sine (în sensul de obicei, normă a comunităților de romi), dar valorile foarte ridicate sunt favorizate de existența unui context specific social și cultural.

La ce vârstă se căsătoresc pentru prima dată femeile rome? 35% dintre femeile căsătorite și-au început viața în cuplu la mai puțin de 16 ani, 31% în perioada 17-18 ani, 26% între 19 și 22 de ani, doar 7% dintre căsătorii fiind încheiate după această vârstă ¹².

Tabelul nr. 7. Ponderea persoanelor rome căsătorite (cu sau fără acte), după mediul rezidențial și categoria de autoidentificare etnică, 1998

Procent persoane căsătorite...	Mediul rezidențial		Autoidentificare etnică	
	urban	rural	rom	alta
sub 15 ani	8%	10%	11%	5%
15-19 ani	63%	70%	68%	65%
20-24 de ani	24%	17%	17%	24%
după 25 de ani	5%	3%	4%	6%

Sursa: *Ancheta socială a romilor, 1998.*

Ponderea femeilor cu vârsta la prima căsătorie, mai mică de 20 de ani, este în creștere: 70% dintre femeile din generația 25-29 de ani s-au căsătorit înainte de a împlini 20 de ani, în timp ce 84% dintre femeile din generația 20-24 de ani s-au căsătorit înainte de a împlini 20 de ani. Ponderea de femei căsătorite sub vârsta de 18 ani crește de la 44,6% (corespunzător generației 25-29 de ani) la 52,1% (corespunzător generației 20-24 de ani).

¹² *Aceste cifre sunt comparabile cu situația romilor din Bulgaria (I.I. Tomova, 1995): 40% dintre romi se căsătoresc înainte de 16 ani, 32% în următorii doi ani (17-18), iar 22% se căsătoresc între 19 și 22 de ani.*

În explicarea vârstei precoce la prima căsătorie pentru femei, ținând sub control vârsta, cele mai importante variabile sunt numărul mic de clase absolvite, mediul de rezidență rural și cunoașterea limbii rome¹³. O persoană de sex feminin se căsătorește cu atât mai devreme cu cât a absolvit un număr mai mic de clase, dacă locuiește în mediul rural și dacă știe limba romanes. Predictorii vârstei la prima căsătorie sunt diferiți pentru mediul rural și pentru mediul urban (vezi Anexa la capitol, Tabelul I.5). În mediul rural, educația nu este un factor diferențiator. Pentru mediul urban intervin noi predictorii, vârsta la prima căsătorie fiind mai scăzută dacă persoanele se consideră rome, dacă nu au lucrat ca salariate nici înainte și nici după 1990 și dacă nu citească ziarele niciodată. Atât pentru mediul rural cât și pentru mediul urban caracteristicile relevate de analiză ca diferențiatoare sunt indicatori de deschidere/izolare în raport cu "viața" din afara familiei și comunității, în raport cu modele alternative de căsătorie.

În ceea ce privește destrămarea căsătoriilor prin divorț sau separare, datele de la recensământ arată că numărul de femei divorțate, la 100 de femei căsătorite, în vârstă de 15 ani și peste, este cel mai mic în cazul populației de romi (vezi Anexa la capitol, Graficul I.1). În cazul romilor se poate vorbi de o stabilitate mai ridicată a căsătoriei. Dar este de remarcat că la categoriile de 15-19 ani și 20-24 de ani, în comparație cu celelalte etnii, romii au înregistrat cea mai mare pondere a femeilor care au divorțat sau locuiesc separat de partenerii lor. În ceea ce privește aceste categorii de vârstă, se poate vorbi fie de un risc mai ridicat al căsătoriilor precoce de a se destrăma, fie de o erodare a instituției căsătoriei la care asistăm în ultimii ani pentru întreaga populație a României și care se manifestă și în cazul romilor. În 1998, valorile acestor indicatori sunt tot scăzute, după cum se poate observa în tabelul următor:

¹³ *Ecuția de regresie având ca variabilă dependentă vârsta la prima căsătorie ($R^2=0.17$, $DW=1.8$): vârsta la prima căsătorie = 0.32 vârsta + 0.29 numărul de clase absolvite - 0.16 cunoaște limba romanes + 0.08 localizarea în mediul urban. Variabile care nu au rămas în ecuația de regresie (coeficienții de regresie nu au fost semnificativ diferiți de 0): autoidentificare etnică, căsătoria fără acte, faptul că nu citește niciodată ziare, apartenența la o anumită religie, apartenența la o anumită zonă istorică.*

Tabelul nr. 8. Numărul de femei divorțate și despărțite la 100 de femei căsătorite¹⁴, 1998

	Total	Autoidentificare etnică		Cunoaște sau nu limba romani	
		Rom	Altă categorie	Da	Nu
Numărul de persoane divorțate la 100 de persoane căsătorite cu acte	3	2	4	3	3
Numărul de persoane divorțate sau despărțite la 100 de persoane căsătorite (cu acte sau fără acte)	8,8	8,6	9	9	8,7

Sursa: Ancheta socială a romilor, 1998.

Se poate observa faptul că nu există mari diferențe între categoriile de autoidentificare etnică în ceea ce privește numărul de femei divorțate existente la 100 de femei căsătorite, mai ales atunci când se iau în calcul ambele tipuri de căsătorie (cu acte și fără acte) și ambele tipuri de destrămarea a căsătoriilor (divorț și despărțire/abandon). Valori diferențiate după etnie se observă în cazul indicatorului ce ia în considerare numai căsătoria și separarea „cu acte”. Femeile care nu se consideră de etnie romă au o pondere mai ridicată a divorțurilor, definindu-se astfel la o distanță mai mare față de modelul comunităților de romi și mai aproape de modelul populației majoritare.

2.3. Un mod de interpretare a structurii gospodăriei și căsătoriei la romi

Unde se încadrează modelul de organizare, structurare a familiei și gospodăriei de romi în context internațional și național? Considerarea sistemului de familie în funcție de un set de reguli privind vârsta la căsătorie și coabitarea intergenerațională a fost sugerată de articolul lui John Hajnal (John Hajnal, 1982) “Two Kinds of Preindustrial Household Formation System”. Hajnal prezintă două tipuri de sisteme de gospodărie și familie caracteristice țărilor “tradiționale”. Primul, specific Europei de Nord în secolele XVII și XVIII, caracterizat de familia nucleară, este menținut prin

¹⁴ Au fost calculați doi indicatori, pentru a lua în calcul faptul cele două tipuri de căsătorie (cu acte și fără acte) și cele două tipuri de separare (divorț și despărțire sau abandon).

următoarele reguli: căsătorire mai târzie, unul dintre cei doi parteneri devine cap al noii gospodării, înainte de căsătorie tinerii circulă frecvent dintr-o gospodărie în alta prin sistemul de servitori. Cel de-al doilea, specific Chinei și Indiei în perioada 1950-1960, este caracterizat de gospodării în care există mai multe nuclee de familie, în care tinerii se căsătoresc devreme, de obicei soția își urmează partenerul în casa părinților și există un moment de diviziune a gospodăriei, prin plecarea unui nucleu familial. Pentru populația României, modelul tradițional de familie descris în literatura de specialitate (H.Stahl, 1998) este cel al familiei nucleare: “Forma de familie practică de săteni era aceea a perechii căsătorite, cu copii necăsătoriți, adică forma familiei simple” (p. 101). În ceea ce privește romii, din descrierea prezentată anterior se remarcă faptul că organizarea, structurarea familiei de romi se definește prin următoarele regularități: căsătorire precoce, locuire a tinerelor familii cu părinții în peste jumătate dintre gospodării, divorțialitate scăzută. De fapt, nu există un singur model de familie al romilor. Atât familia mononucleară cât și cea lărgită au ponderi mari. În cazul modelului gospodăriei cu mai multe nuclee familiale ne punem problema cauzelor supraviețuirii acestui tip de model. Poate fi văzută această organizare a gospodăriei ca un model cultural, ca răspuns la poziția de marginalizare a romilor în societate sau ca soluție de asigurare a supraviețuirii în condiții de precaritate a resurselor? Este greu de optat pentru “*modelul cultural*” al familiei de romi, fie el rezultat sau nu al poziției de marginalizare a romilor în societatea românească, în condițiile în care populația de romi este segmentată într-o mulțime de comunități diferite, în condițiile în care practic nu există un model unic al “familiei de romi”. Desigur că o serie de factori culturali – limba vorbită sau regulile legate de căsătorie, de exemplu – își pun amprenta asupra perpetuării vechilor forme de organizare a gospodăriei și familiei, dar în cazul de față cred că o atenție specială trebuie acordată factorilor economici.

Familia extinsă funcționează ca o soluție pentru supraviețuirea membrilor în condiții de precaritate a resurselor. Pentru întreaga populație a României, categoriile considerate defavorizate atât de către specialiști cât și de către opinia publică sunt familiile cu mulți copii, bătrânii singuri și șomerii aflați în gospodării în care nici un membru al familiei nu are o sursă regulată de venit. În cazul analizei de față se pune următoarea întrebare: în ce măsură persoanele “dependente” din punct de vedere demografic (dar și economic) – adică bătrânii și copiii – sunt integrate în gospodăriile de adulți (persoane de vârstă activă)? Locuirea mai multor nuclee familiale într-o singură gospodărie presupune o anumită diviziune a muncii și o anumită împărțire a sarcinilor de îngrijire a bătrânilor și a copiilor mici. Pentru societățile premoderne s-a observat că familia extinsă funcționează ca mecanism de securitate socială, în condițiile în care acest rol nu este

preluat de către instituțiile formale (Caldwell, 1976). Pentru societățile moderne cu grupuri minoritare, mai ales pentru grupurile sărace, menținerea relațiilor puternice de rudenie este considerată drept strategie de a face față prejudecăților etnice și insecurității economice (Nan Marie Astone et al., 1999). În ce măsură familia de romi asigură suportul pentru cele două categorii de dependenți – copiii și bătrânii? 3% dintre gospodăriile de romi au cel puțin un copil la casa de copii sau la leagăn. Aceste gospodării se află, în aceeași măsură în mediul rural și în mediul urban, în aceeași măsură sunt familiile de tip nuclear și familiile ce includ și alte persoane decât cele din cuplul de bază. Dar mai degrabă provin din familiile mai numeroase, care au resurse limitate pentru asigurarea supraviețuirii tuturor membrilor. Dintre persoanele de 60 de ani și peste, 91,3% locuiesc cu altcineva în gospodărie, iar 8,7% locuiesc singure (pentru comparație, la nivelul întregii populații, 26,3% dintre persoanele peste 60 de ani locuiesc singure¹⁵). În condițiile unei lipse de independență economică a bătrânilor romi și în lipsa unor oportunități ieftine de îngrijire a bătrânilor în afara gospodăriei se observă că într-o mare măsură gospodăriile cu mai mult de un nucleu familial au funcția de a asigura supraviețuirea vârstnicilor.

2.4. Există schimbări la nivelul gospodăriei de romi în perioada 1992 – 1998?

O astfel de întrebare este sugerată de schimbarea de context general social valoric și de modificările în nivelul de trai al gospodăriilor din România. În ceea ce privește dimensiunea gospodăriei de romi, la Recensământul din 1992, dimensiunea medie a fost de 4,9 persoane. În ancheta "Romi 1998", dimensiunea gospodăriei este de 5,5 persoane (5,8 persoane pentru gospodăriile în care persoanele intervievate se consideră romi sau țigani). Înainte de a face inferențe privind creșterea dimensiunii gospodăriei de romi, sunt necesare câteva observații suplimentare, referitor la diferența de structură între eșantion și recensământ. În cazul dimensiunii gospodăriei, diferențele față de datele de recensământ sunt generate de o subreprezentare a gospodăriilor cu număr mic de membri și o suprareprezentare a celor cu număr mare de persoane (vezi Anexa la capitol, Tabelul I.6). Persoanele de etnie romă care locuiesc în gospodării de 1, 2 sau 3 persoane, mai ales atunci când locuințele lor nu sunt în apropierea comunităților compacte de romi, au un risc mai mare de a rămâne în afara eșantioanelor bazate pe heteroidentificare. O altă

¹⁵ Barometrul de Opinie Publică, iunie 1998, Fundația pentru o Societate Deschisă.

problemă ar putea fi cea a modului vag de definire a apartenenței unui individ la o gospodărie. Dincolo de aceste probleme de comparabilitate a datelor, în termeni demografici, evoluția numărului mediu de persoane în gospodărie este privită ca evoluția raportului dintre creșterea populației și creșterea numărului de gospodării. Ca urmare a resurselor economice scăzute pentru o mare parte dintre romi, în condițiile unei “crize” a locuințelor, este probabil ca rata de creștere a populației romilor să fie mai mare decât rata de creștere a numărului de gospodării pe care aceștia le ocupă, în acest caz rezultând o dimensiune a gospodăriei în creștere.

Cu privire la eventualele schimbări în structura de gospodărie, nu avem un termen de comparație în datele publicate ale Recensământului din 1992. Ca valori procentuale, în ancheta ICCV asupra romilor din 1992 au fost înregistrate 48% de gospodării cu mai mult de un nucleu familial în componență, iar în 1998, 44%. Deși la prima vedere s-ar putea considera că se remarcă o reducere a ponderii gospodăriilor de tip extins, structura eșantionului din 1992 – gospodării cu o dimensiune a familiei mai mare decât cea înregistrată la recensământ, ancheta fiind ceva mai focalizată pe selecția gospodăriilor din comunitățile compacte de romi – nu favorizează o astfel de concluzie. Un plus de informație în această problemă poate aduce analiza pe generații a constituirii noilor familii. Ponderea femeilor cu vârsta la prima căsătorie mai mică de 20 de ani este în creștere, dacă analizăm comparativ generația 25-29 de ani și 20-24 de ani (vezi Anexa la capitol, Graficul I.2), de la 70% la 84%. (Ponderea de femei căsătorite sub vârsta de 18 ani crește de la 44,6% la 52,1%). În aceste condiții, practic a avut loc o creștere a nucleelor familiale cu parteneri de vârstă scăzută, nuclee care, cel mai probabil vor intra în componența gospodăriilor părinților, deci în gospodării cu relații familiale de tip extins. Acesta este un argument în plus pentru faptul că nu poate fi vorba de o scădere a ponderii gospodăriilor de romi cu mai multe nuclee familiale.

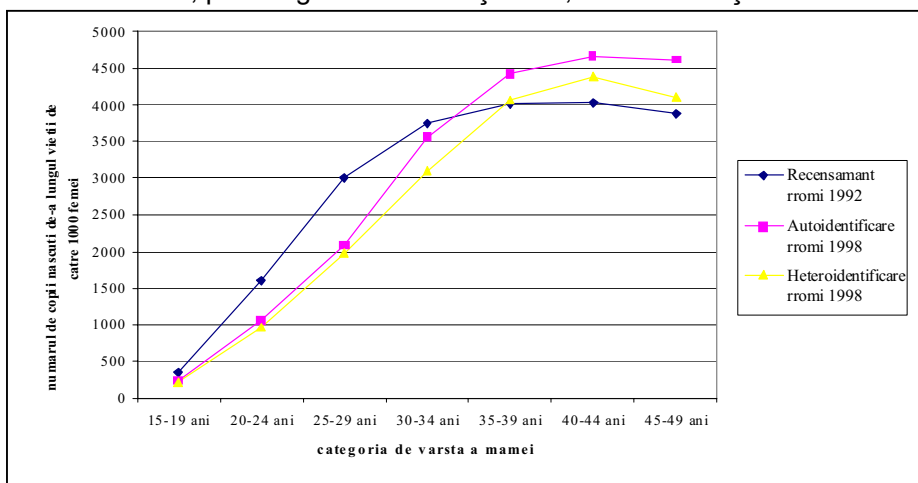
3. Fertilitatea

La Recensământul din 1992, romii au avut cele mai înalte valori ale fertilității în contextul structurii etnice a populației României (în medie 2,7 copii născuți vii de-a lungul vieții de către o femeie romă de 15 ani și peste, comparativ cu 1,8, valoarea pentru întreaga populație a țării). Valori comparative, dar nu atât de ridicate, s-au înregistrat pentru ucrainenii (2,4 copii-femeie) și turcii (2,2 copii-femeie). De ce fertilitatea romilor trezește un interes atât de mare? Din punctul de vedere al unor lideri romi, valoarea fertilității ar putea fi considerată un element al specificității culturale a

romilor, din punctul de vedere al reprezentantelor feminismului poate fi văzută ca expresie a păstrării condiției “inferioare” a femeii, din punctul de vedere al ofertanților de planificare familială, aceasta poate fi semnul de identificare al unei populații-țintă. Din punct de vedere socio-demografic macro, fertilitatea are legătură directă cu reproducerea populației și cu ritmul de creștere al populației și această perspectivă atrage atenția asupra schimbărilor în compoziția etnică a populației României. Nu numai numărul romilor dar și ponderea lor în totalul populației României sunt în creștere datorită fertilității mai înalte. Între ultimele două recensăminte (1977 și 1992) întreaga populație a României a avut o rată anuală medie de creștere de 0,37%, iar populația romilor a avut o rată medie anuală de creștere de zece ori mai mare (3,7%). Astfel, ponderea romilor înregistrați la recensământ a crescut de la 1,05% la 1,76%. Valoarea fertilității înregistrată la recensământ caracterizează, de fapt, perioada politicii pronataliste de dinainte de 1990. După 1990, se poate vorbi despre o scădere a fertilității pentru populația de romi (similar cu scăderea fertilității pentru întreaga populație a României)? Ce femei adoptă/au adoptat modelul numărului mai mic de copii?

Pentru analiza schimbărilor de fertilitate am ales ca surse de date și momente de timp Recensământul din 1992 și ancheta ICCV 1998 asupra romilor. Indicatorul folosit este numărul de copii născuți de-a lungul vieții după grupa de vârstă a mamei. Comparând valorile acestui indicator pentru anii 1992 și 1998, se constată o scădere a fertilității pentru categoriile de vârstă sub 35 de ani atât pentru femeile care se autoidentifică ca romi sau țigani cât și pentru cele care se identifică cu alte grupuri etnice (vezi Graficul 2). Pentru populația feminină romă de vârstă fertilă (15-44 de ani), numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții înregistrat la Recensământul din 1992 a fost de 2,35 copii la o femeie. În ancheta romi 1998, pentru același grup de vârstă, se înregistrează un număr mediu de 1,93 copii/femeie născuți de-a lungul vieții (respectiv 2,08 copii/femeie, dacă luăm în considerare numai femeile din gospodăriile în care respondenții s-au autoidentificat ca fiind romi). Faptul că fertilitatea generațiilor de peste 40 de ani este mai mare în cazul anchetei “Romi 1998” față de valorile rezultate din recensământ este un argument ale scăderii reale a fertilității romilor și nu a înregistrării unui efect de structură a eșantionului în perioada considerată (în caz contrar, am fi înregistrat același pattern de scădere al fertilității de-a lungul vieții și pentru grupele de peste 40 de ani).

Graficul 2. Numărul de copii născuți de-a lungul vieții de către 1000 de femei, pe categorii de vârstă și etnie, în anii 1992 și 1998

Sursa: Recensământul Populației României și Ancheta "Romi 1998".

La nivelul populației întregii țări scăderea fertilității după 1990 a fost dramatică (de la o rată totală a fertilității de 1,9 copii/femeie în 1990 la 1,3 copii/femeie în anul 1998), unul dintre principalii factori fiind abrogarea legislației de interzicere a avorturilor, în contextul trecerii de la o politică pronatalistă la absența unei politici demografice. Un alt factor este reprezentat de schimbările în nivelul de trai al populației. Referințele la perioada anilor 1992-1998 se fac în termeni de sărăcire, de deteriorare a condițiilor de viață¹⁶. Scăderea fertilității poate fi considerată un răspuns și la această situație, mai ales pe fondul creșterii accesibilității mijloacelor de planificare familială. La acești factori se adaugă influențele mass-media și accesul la modele externe (alternative) de viață. Populația de romi este caracterizată în mai mare măsură de sărăcie și sărăcire (Zamfir, E și Zamfir C, 1993, 1995, 1997), în același timp are un grad mai redus de acces la mijloacele de planificare familială. Mai mult, scăderea beneficiilor monetare direcționate către părinți (și întreaga gospodărie) în funcție de numărul de copii a redus considerabil ajutorul dat de către stat cuplurilor care doresc un număr mare de copii. În legătură cu acest ultim aspect, cineva și-ar

¹⁶ Vezi anchetele CNS și ICCV, Zamfir, Cătălin. 1995. Dimensiuni ale sărăciei, Editura Expert; Stănculescu, Manuela Sofia (editor). 1999. Sărăcia în România, 1995-1998, Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare, Proiectul de prevenire și combatere a sărăciei, București.

putea pune problema existenței, totuși, a unor efecte perverse ale politicii sociale actuale, care, fără a avea în vedere obiective pronataliste, ar putea duce la o încurajare a numărului mare de copii din familiile sărace (de exemplu, alocațiile pentru copii sau eventualele beneficii materiale pentru familiile cu mulți copii). Deși la nivelul simțului comun există percepția unei fertilități mai ridicate a romilor pentru că aceștia “trăiesc din alocații”, practic lipsește un studiu fundamentat care să fi validat ipoteza bazată pe această percepție. De altfel, evoluția descrescătoare a fertilității romilor contrazice o astfel de ipoteză (cel puțin formulată la nivelul întregii populații de romi).

Printre factorii determinanți ai scăderii fertilității, în paralel cu creșterea accesibilității la metodele de evitare a nașterilor și degradarea nivelului de trai, trebuie luați în considerare și alți potențiali factori. Este de remarcat faptul că, în cazul romilor, scăderea fertilității nu s-a bazat pe o îmbunătățire a nivelului de educație al femeii de etnie romă și nici pe o creștere a participării pe piața muncii după 1990. (De altfel, nici pentru femeile de altă etnie nu s-au înregistrat creșteri semnificative ale nivelului de educație și ale participării). O altă categorie de factori ar fi creșterea consumului de mass-media și schimbarea de model demografic al populației majoritare. Aceste două tipuri de influență socială joacă un rol comparabil ca importanță cu cel al factorilor de tip economic. În virtutea acestor factori noneconomici, este de așteptat ca, oarecum independent de stagnarea, scăderea sau creșterea nivelului economic, scăderea numărului de copii să continue, pe măsură ce modelul numărului mic de copii și cel al utilizării mijloacelor contraceptive sunt împărtășite de un număr din ce în ce mai mare de femei romi.

Ce se află în spatele diferențelor de fertilitate ce caracterizează grupurile etnice ale unei țări? După Renata Forste și Marta Tienda, elementele semnificative pentru menținerea fertilității mai ridicate pentru unele grupuri etnice sunt definirea laxă, difuză a normelor cu privire la momentul începerii vieții sexuale, valoarea copiilor și semnificația căsătoriei. Această definiție este reflectată în ponderea ridicată a mamelor adolescente, fertilitatea extramaritală și fertilitatea neintenționată. Nașterea copiilor nu este rezultatul unei planificări, iar creșterea copiilor nu este văzută neapărat ca o responsabilitate, supervizarea fiind realizată de către generațiile mai adulte. Pentru romii din România situația are câteva elemente în comun cu cea descrisă de cele două autoare. După cum arătam anterior, în analiza pe generații a tipului de căsătorie (cu acte sau fără acte) și a vârstei la prima căsătorie, asistăm la o „relaxare” a modului în care tinerii romi se raportează la norme, fie ele locale sau generale. Astfel, ne așteptăm ca generațiile tinere să fie supuse unui „risc” mai mare

de a avea o sarcină la vârste tinere. Într-adevăr, urmărind datele, comparația între generațiile 25-29 de ani și 20-24 de ani atrage atenția asupra creșterii ponderii femeilor care au avut prima naștere înainte de 18 ani, de la 30,6% la 37,1% (ca și creșterea ponderii femeilor care au avut prima căsătorie înainte de 18 ani, de la 44,6% la 52,1% - vezi Anexa la capitol, Graficul I. 2 și I.3). Ceea ce înseamnă că asistăm la o schimbare de model a fertilității romilor, determinată pe de-o parte de creșterea fertilității la vârstele mai tinere, iar pe de altă parte de limitarea nașterilor la vârstele mai înaintate. Practic, scăderea generală a fertilității romilor nu se datorează creșterii vârstei la prima căsătorie sau a vârstei la prima naștere, ci a evitării nașterilor de rang superior (al patrulea, al cincilea copil etc.). Prima naștere la femeile rome nu pare a fi rezultatul elaborării unui proiect cu privire la numărul de copii pe care familia dorește să-i aibă de-a lungul vieții și a momentului în care își doresc ca aceasta să se întâmple. În aceste condiții, valorile ridicate ale fertilității romilor sunt favorizate de ieșirea prematură a femeilor rome din sistemul de școlarizare și neîncadrarea lor pe piața muncii. În același timp, limita superioară a numărului de copii începe să scadă prin perceperea unor dificultăți materiale și, totodată, a oportunităților de procurare a mijloacelor de limitare a numărului de copii. Poate avea această schimbare de model demografic și o determinare valorică - în sensul unei schimbări a modelului valoric al femeilor, respectiv al membrilor familiilor și comunităților de romi, în ceea ce privește trecerea de la un model centrat pe numărul mare de copii la un model centrat pe calitatea copiilor¹⁷? Nu avem date pentru a susține direct această ipoteză sau opusul ei. Pe de-o parte este greu de crezut că într-o perioadă de timp atât de scurtă (1990 - 1998), pe fondul unei sărăcirii a populației de romi s-ar putea „separa” efectele unei astfel de schimbări. În acest sens, generațiile care urmează să intre pe piața maritală peste o perioadă relativ mai îndelungată, ar putea oferi o imagine mai clară a eventualelor schimbări de acest tip.

Cu privire la fertilitatea romilor ar mai trebui considerată încă o problemă. Pentru o parte a populației, evoluțiile în vârsta la prima căsătorie, la prima naștere, în ceea ce privește ponderea căsătoriilor fără acte, din perioada de după 1990, sugerează o relaxare în raportarea la normă a tinerilor, indiferent de tipul “modern” sau “tradițional” al acesteia. Această situație se apropie ca semnificație de *lipsa de control* (nu numai asupra planificării familiale, ci asupra vieții în general), de *abandon*, despre care vorbește C.Zamfir (C. Zamfir, 1999), cu referire la fertilitatea foarte ridicată

¹⁷ *Distincția este preluată din Gary Becker, Becker, Gary S.. 1994. Comportamentul uman. O abordare economică, Editura All, București.*

a unui segment din populație (indiferent de etnia de apartenență). O rată a natalității foarte înaltă și locuirea în gospodării de dimensiuni mari par a fi semne ale grupurilor care cumulează caracteristicile celor aflați într-o stare materială precară și care au o probabilitate mai mare de a rămâne prinși în această capcană de reproducere a sărăciei, de generare a culturii sărăciei. Nu există precizări în literatura românească despre dimensiunea grupului de romi aflat în această situație, iar pentru cazul altor țări există evaluări mai degrabă impresionante ale dimensiunii fenomenului. De exemplu, pentru Bulgaria, I.I. Tomova (1995) consideră că există un grup de romi caracterizat de o pierdere a identității culturale, de ruperea legăturilor de familie, alcoolism, lipsă de griji pentru copii și lipsa angajării într-un loc de muncă (apreciat la 15-20% dintre romi). Rata de natalitate a acestui grup continuă să aibă, în mod excepțional valori foarte înalte, deși, pentru întreaga comunitate a romilor trendul fertilității este în scădere. Practic însă, un astfel de grup (caracterizat prin pierdere a identității culturale, ruperea legăturilor de familie etc.) nu poate fi găsit în datele acestei anchete. Un rol mai important în identificarea reprezentanților acestei categorii de populație l-ar avea studiile de caz.

Cine sunt femeile rome care au un număr mic de copii și cine sunt cele cu mulți copii? Numărul mediu de copii născuți de o femeie romă variază în funcție de o serie de caracteristici. În ceea ce privește fertilitatea diferențiată regional, regiunile istorice (vezi Anexa la capitol, Tabel I.7) se caracterizează prin valori demografice diferite. Deși în regiunea Moldova fertilitatea la categoriile de vârstă 15-19 ani și 20-24 de ani înregistrează cele mai mici valori comparativ cu celelalte regiuni istorice, până la sfârșitul perioadei fertile, numărul de copii născuți de o femeie din această regiune atinge valorile cele mai mari. La polul opus se află Banatul, care pentru grupele de vârstă tinere înregistrează cele mai mari valori ale fertilității comparativ cu celelalte regiuni, în timp ce grupele de vârstă care nu mai sunt în perioada fertilă au valorile cele mai mici ale numărului de copii născuți. Dacă luăm în considerare aceste două extreme – Moldova și Banatul - putem stabili o paralelă între fertilitatea pe regiuni istorice a populației majoritare și cea a populației de romi. Populația Moldovei (nediferențiată pe etnii), în raport cu celelalte regiuni, se caracterizează prin valori mai mici ale fertilității la începutul vieții reproductive și valori mai mari ale fertilității complete (la încheierea vârstei reproductive). La fel, Banatul, prin comparație cu celelalte regiuni, este caracterizat de valori mai ridicate ale fertilității la începutul vieții reproductive, dar de o fertilitate completă mai scăzută. În aceste două cazuri – Moldova și Banat – contextul regional joacă un rol important în comportamentul demografic al romilor. Modelul regional al calendarului și intensității nașterilor își pune amprenta asupra comunităților de romi,

devenind un factor al variațiilor existente în interiorul populației largi de romi. Trebuie însă remarcat că ratele de fertilitate pentru Transilvania nu s-ar încadra în acest tip de explicație. Pentru populația romă, Transilvania este regiunea caracterizată de cea mai mare rată generală de fertilitate (ceea ce nu este valabil pentru populația majoritară).

Numărul mediu de copii născuți de femeile rome la diferite categorii de vârstă este ușor mai ridicat în mediul rural decât în mediul urban. Variația numărului de copii se asociază, pentru ambele medii de rezidență, cu indicatori demografici (vârsta, vârsta la prima naștere și vârsta la prima căsătorie a mamei), cu numărul de clase absolvite, statutul de angajată ca salariată înainte sau după 1990, cu autoidentificarea ca rom sau țigan și cunoașterea limbii romanes, precum și cu cosumul cultural (ziare, TV, Radio). Cu excepția indicatorilor demografici, ceilalți predictorii nu sunt la fel de importanți pentru variația numărului de copii în cele două medii rezidențiale (vezi Anexa la capitol, Tabel I.8). Controlând vârsta, în mediul urban, relevante sunt numărul de clase absolvite și consumul cultural – o femeie a născut mai mulți copii cu cât primul copil s-a născut mai devreme, cu cât numărul de clase absolvite este mai mic și consumul cultural e mai scăzut. În mediul rural, o femeie a născut mai mulți copii cu cât primul copil s-a născut mai devreme, dacă se declară ca aparținând etniei romilor și dacă știe limba romanes. Astfel, dacă în mediul urban criteriile sunt de tip educațional și informațional, în mediul rural apartenența etnică și culturală sunt mai importante. Aceste diferențe se explică, în primul rând, prin diferența de structură socio-demografică a grupurilor de romi din cele două medii rezidențiale. Gradul de diferențiere socială este mai mare în mediul urban, mediul rural fiind mai degrabă caracterizat de o similaritate a nivelului de educație și a consumului cultural. În mediul urban, numărul de copii născuți este diferențiat printr-o condiționare educațională și culturală a recurgerii la planificare familială. În mediul rural, unde serviciile de planificare familială sunt dificil de obținut pentru întreaga populație iar consumul cultural este scăzut, izolarea etnică și culturală devine un factor hotărâtor în stabilirea unui regim demografic. Astfel, este de așteptat ca scăderea numărului de copii născuți de către romi, tendință înregistrată la nivel național, să se realizeze diferențiat, în funcție de poziționarea regională – relevantă pentru modelul demografic al populației majoritare – și izolarea geografică sau etnică a comunităților – semnificativă pentru păstrarea modelelor sau soluțiilor tradiționale de adaptare la mediu. Educația și nivelul de informare și cultură acționează ca factori intermediari între contextul social și intenția de micșorare a numărului de copii, prin condiționarea accesului la mijloacele de planificare familială.

Anexă la capitol

Tabel I. 1. Cupluri mixte, după naționalitatea celor doi parteneri			
<i>Naționalitatea tatălui</i>	<i>Naționalitatea mamei</i>		
	<i>Română</i>	<i>Maghiară</i>	<i>Romanes</i>
Română	5050496	45444	4043
Maghiară	48969	356832	631
Romanes	3030	645	69191
Cupluri mixte	101486	95689	8349
Cupluri cu parteneri de aceeași etnie	5050496	356832	69191
Total cupluri	5151982	452521	77540
Ponderea cuplurilor mixte	1,96%	21,15%	10,77%

Sursa: Recensământul Populației României, 1992.

Tabel I. 2. Identitatea etnică a copiilor proveniți din familii mixte				
<i>Naționalitatea părinților</i>	<i>Total cupluri</i>	<i>Cupluri cu copii</i>	<i>Cupluri în care copiii au naționalitatea romanes</i>	<i>Ponderea cuplurilor în care copiii au naționalitatea romanes</i>
Tata este rom, mama este româncă	4043	3007	1282	42,6%
Tata este rom, mama este maghiară	645	489	220	45,0%
Mama este romanes, tata este român	3030	2359	1158	49,1%
Mama este romanes, tata este maghiar	631	474	252	53,2%
Total	8349	6329	2912	46%

Sursa: Recensământul Populației României, 1992.

Tabel I. 3. Structura pe categorii mari de vârstă a romilor, după neamul declarat, anul 1998				
	<i>Românizați</i>	<i>Rudari, lingurari</i>	<i>Țigani de vatră</i>	<i>Zlătari</i>
0-14 ani	31%	38%	34%	34%
15-59 de ani	65%	56%	65%	64%
60 de ani și peste	4%	6%	1%	2%
vârsta medie (ani)	25,0	24,8	22,4	22,2
	<i>Spoitori</i>	<i>Lăieși</i>	<i>Gabori</i>	<i>Căldărari</i>
0-14 ani	40%	36%	39%	46%
15-59 de ani	55%	61%	56%	50%
60 de ani și peste	5%	3%	5%	4%
vârsta medie (ani)	22,1	21,7	21,3	21,2

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Tabel I. 4. Ponderea diferitelor tipuri de familii de romi după neamul de apartenență, 1998								
<i>În gospodărie locuiesc...</i>	<i>numai cuplul subiect</i>	<i>cuplul și copiii</i>	<i>și părinți și bunici</i>	<i>și nora/ ginere</i>	<i>și nepoți de copii</i>	<i>și frați, surori, cumnați, nepoți de frați</i>	<i>și alții</i>	<i>Total</i>
<i>Neamul declarat:</i>								
căldărari	27,0%	38,2%	6,2%	6,6%	11,6%	10,4%	0,0%	100%
rudari lingurari	36,1%	45,0%	4,9%	3,9%	5,8%	4,3%	0,0%	100%
spoitori	28,3%	49,6%	3,5%	9,7%	5,3%	0,9%	2,7%	100%
gabori	21,0%	26,0%	2,0%	8,0%	22,0%	21,0%	0,0%	100%
românizați	36,1%	44,5%	1,2%	5,4%	10,6%	2,2%	0,0%	100%
zlătari	16,9%	48,3%	1,1%	12,4%	21,3%	0,0%	0,0%	100%
țigani de vatră	19,8%	25,9%	6,2%	6,2%	12,3%	29,6%	0,0%	100%
lăieși	30,6%	53,1%	1,0%	5,1%	8,2%	2,0%	0,0%	100%

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Tabel I. 5. Nivelul corelației dintre vârsta la prima căsătorie a femeilor și alte caracteristici socio-demografice, 1998

	<i>Total</i>	<i>Mediul urban</i>	<i>Mediul rural</i>
vârsta	.32	.20	.22
cunoaște limba romanes (var. dummy = 1)	-.16	-.27	-.16
autoidentificare rom (var. dummy = 1)	nesemnificativ	-.18	-.15
religie: reformat (var. dummy = 1)	nesemnificativ	-.18	nesemnificativ
căsătorie fără acte (var. dummy = 1)	nesemnificativ	nesemnificativ	-.16
număr de clase absolvite	.29	.31	nesemnificativ
a lucrat ca salariat înainte sau după 1990	nesemnificativ	.19	.18
Nu citește ziare niciodată	nesemnificativ	-.16	nesemnificativ
locuiește în mediul urban	.08		

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Tabel I. 6. Repartiția populației României și a populației de romi, după dimensiunea gospodăriei, în 1992 și 1998

	<i>Populația României, 1992</i>		<i>Romi, 1992</i>		<i>Romi, 1998 (autoidentificați)</i>	
	<i>Procentul gospodăriilor de...</i>	<i>Procentul persoanelor care locuiesc în gospodării de...</i>	<i>Procentul gospodăriilor de...</i>	<i>Procentul persoanelor care locuiesc în gospodării de...</i>	<i>Procentul gospodăriilor de...</i>	<i>Procentul persoanelor care locuiesc în gospodării de...</i>
1 persoană	17.1	5.6	6.5	1.3	3.8	0.6
2 persoane	25.8	16.8	12.6	5.2	8.1	2.8
3 persoane	21.0	20.5	13.2	8.1	12.1	6.3
4 persoane	19.1	24.9	14.9	12.2	15.6	10.8
5 persoane	8.9	14.6	15.2	15.6	15.7	13.6
6 persoane	4.6	8.9	13.1	16.2	11.3	11.7
7 persoane	2.1	4.8	11.1	16.0	8.5	10.3
8 persoane	0.8	2.0	5.9	9.7	7.7	10.6
9 persoane	0.3	0.9	3.2	6.0	4.7	7.4
10 persoane și peste	0.3	1.1	4.3	9.9	12.3	25.9
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
dimensiunea medie a gospodăriei	3.1 persoane		4.9 persoane		5,8 persoane	

Sursa: Recensământul Populației României și Ancheta "Romi 1998".

Tabel I.7. Numărul de copii născuți de-a lungul vieții de către 1000 de femei rome, după categoria de vârstă a mamei și după regiuni istorice, 1998

Categoria de vârstă	Crișana-Maramureș	Banat	Transilvania	Moldova	Oltenia	Muntenia	București
15-19 ani	446.4	500.0	413.2	118.9	191.5	178.6	153.8
20-24 de ani	1339.0	1555.6	1069.8	895.7	1018.2	851.6	913.8
25-29 de ani	2326.1	1555.6	2109.8	2037.0	2163.6	1809.0	1600.0
30-34 de ani	3611.1	2875.0	3133.3	2640.6	2928.6	2961.5	4000.0
35-39 de ani	4531.3	*	4215.2	4196.4	3520.0	3583.3	4157.9
40-44 de ani	4360.0	*	4534.5	4961.5	3125.0	3918.4	3842.1
45-49 de ani	3833.3	2285.7	4468.1	4411.8	3600.0	4403.5	3750.0
15-49 de ani	2669	2044	2642	2408	2366	2253	2219

* Numărul de femei este prea mic pentru a fi calculată rata de fertilitate.

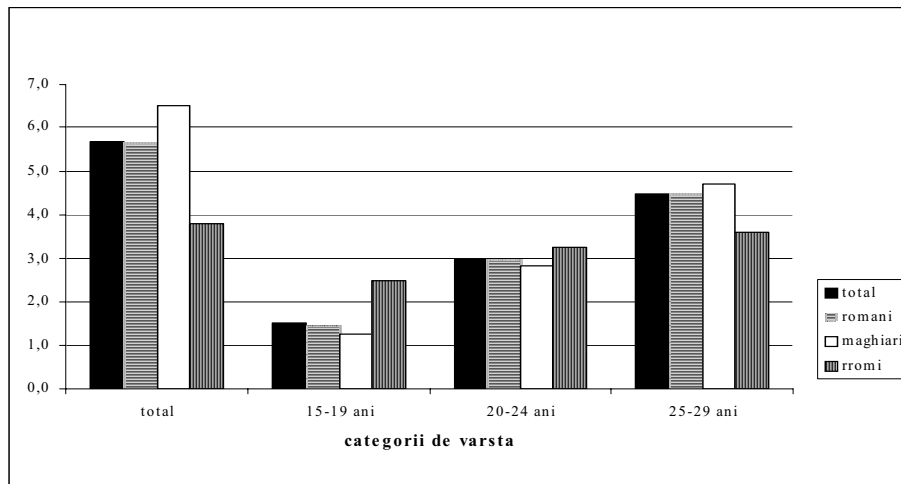
Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Tabel I. 8. Coeficienți parțiali standardizați pentru regresia liniară având ca variabilă dependentă numărul de copii născuți de-a lungul vieții de către femeile de peste 15 ani

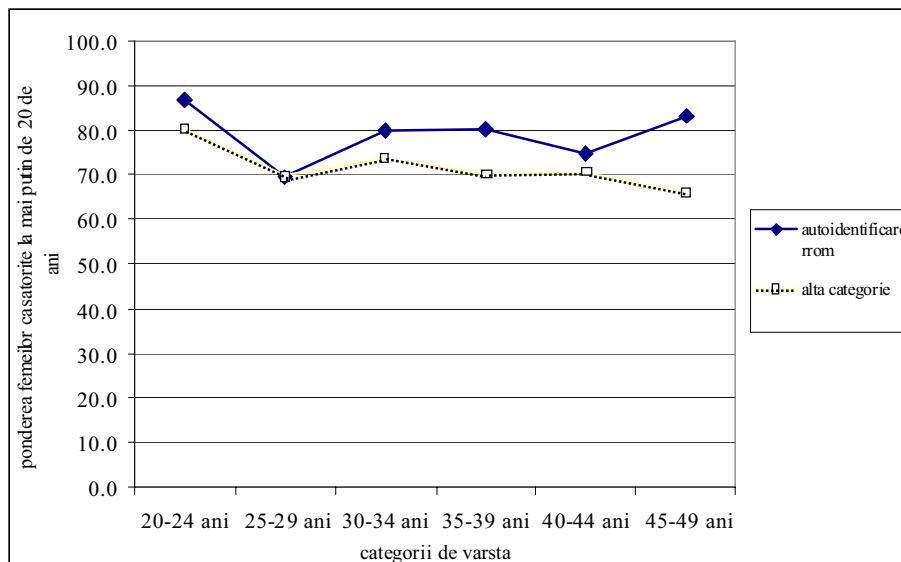
Predictori	Mediul urban	Mediul rural
vârsta	.217	.334
vârsta la prima naștere	-.219	-.282
cunoaște limba romanes (var. dummy = 1)	nesemnificativ	.106
autoidentificare rom (var. dummy = 1)	nesemnificativ	.138
număr de clase absolvite	-.176	nesemnificativ
a lucrat ca salariat înainte sau după 1990 (var. dummy = 1)	nesemnificativ	nesemnificativ
nu citește ziare niciodată (var. dummy = 1)	.145	nesemnificativ
a făcut ceva pentru a nu mai avea copii (var. dummy = 1)	nesemnificativ	nesemnificativ
R ²	.25	.18
Sig. F	.000	.000
Durbin-Watson	1.88	1.92

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

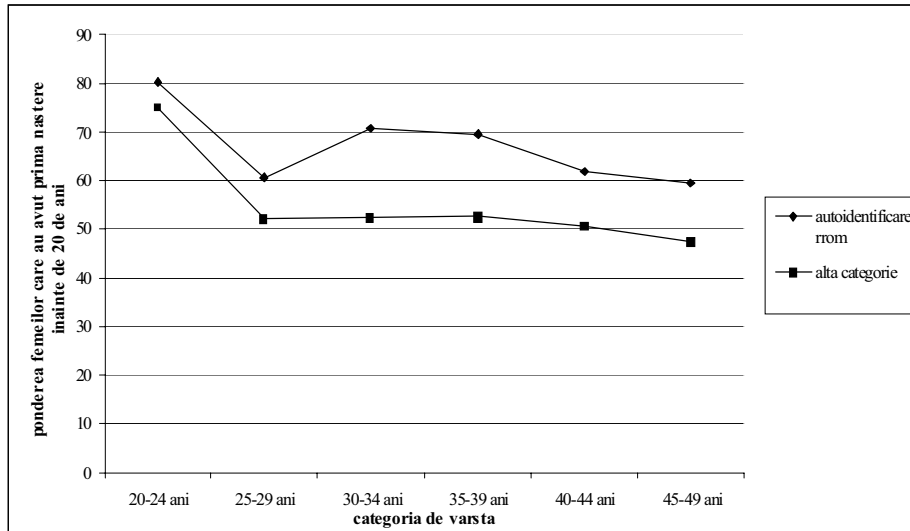
Graficul I. 1. Numărul de persoane divorțate la 100 persoane căsătorite, pentru femeile de 15 ani și peste și pe categorii de vârstă, Recensământ 1992

Graficul I.2. Ponderea femeilor cu vârsta la căsătorie sub 20 de ani, pe generații, 1998

Graficul I.3. Ponderea femeilor care au avut prima naștere înainte de 20 de ani, pe generații, 1998

PLANIFICAREA FAMILIALĂ

DANA COSTIN SIMA

Pornind de la premisa că înțelegerea contextului este utilă pentru explicarea atitudinilor și comportamentelor, în debutul acestui capitol, după câteva considerații generale cu privire la planificarea familială, este prezentat succint contextul social și politic precum și consecințele sale în evoluția unor indicatori sociali. În a doua parte am încercat să estimăm nevoia de planificare familială pentru populația de romi pornind de la diferențele dintre dimensiunile ideale și cele reale ale familiei. Subcapitolul se încheie cu câteva date despre utilizatorii de contracepție și cu o estimare a “nevoii nesatisfăcute de planificare familială”.

1. Dreptul la planificare familială

Planificarea familială reprezintă “utilizarea metodelor de control al nașterilor pentru programarea sarcinilor în acord cu interesele părinților și copiilor.”¹⁸ Prin termenul de “programare a sarcinilor” înțelegem încercarea de a programa atât numărul nașterilor cât și distanța în timp dintre ele.

“Ideea de planificare familială a apărut în prima jumătate a secolului al XIX-lea în țările mai dezvoltate (Franța și Marea Britanie, apoi și în Statele Unite ale Americii)¹⁹”. Alături de ideile egalitariste care promovau emanciparea femeii, planificarea familială s-a transformat dintr-un curent de opinie într-o “veritabilă mișcare socială” care a impus noi valori cu un profund impact asupra societăților occidentale. După al doilea război mondial, planificarea familială a devenit “o parte a programului de rezolvare a problemelor majore” cu care societățile erau confruntate. În multe state

¹⁸ C. Zamfir, L. Vlăsceanu Dicționar de Sociologie, Editura Babel, București 1993, p. 432.

¹⁹ Idem.

occidentale guvernele au elaborat programe naționale de educație pentru planificarea familială. Este util să trecem în revistă principalele argumente în favoarea planificării familiale:

- *Avantajele privind sănătatea* - numărul mare de sarcini și nașteri afectează negativ starea de sănătate a femeilor și, în consecință, starea de sănătate a copiilor.
- *Avantajele economice și sociale* - planificarea familială echilibrează resursele economice ale unei țări (populații, familii etc.) cu dimensiunile populației.
- *Avantaje privind participarea femeilor la viața economică și socială* - planificarea familială "eliberează" femeia și-i oferă șansa dezvoltării personale, a completării educației și a participării pe piața muncii și în spațiul public.
- *Respectarea drepturilor fundamentale ale omului* - planificarea familială oferă atât cuplurilor cât și indivizilor libertate de exprimare și de decizie cu privire la numărul copiilor și intervalul dintre nașteri. De asemenea, planificarea familială are legătură și cu dreptul femeilor la securitate personală și auto-determinare.

Din perspectiva statului și a intereselor sale, un program bine organizat de planificare familială asigură calitatea produsului de concepție și, în final, "calitatea" generațiilor viitoare. Îmbunătățirea stării de sănătate a națiunii constituie unul dintre cele mai importante beneficii ale programelor de planificare familială. Serviciile circumscrise activităților de planificare familială vizează - pe lângă difuzarea de informații privind metodele de control al nașterilor, metodele contraceptive, avortul și consilierea în caz de avort - și educația sexuală, testarea sarcinilor, consilierea în caz de infertilitate, sprijinirea cuplurilor care doresc copii pentru a-i putea avea și pregătirea cuplurilor pentru rolurile de părinți. Pe de altă parte, un număr mai mic de copii înseamnă o mai mare investiție în pregătirea școlară și profesională, implicit generații mult mai bine pregătite pentru piața muncii.

Din perspectiva părinților, planificarea familială are consecințe importante legate de creșterea calității vieții de familie prin eliberarea de stresul și insecuritatea care decurg din posibilitatea apariției unei sarcini nedorite și prin corelarea dimensiunilor familiei cu bugetul acesteia.

Din perspectiva copiilor, planificarea familială este o garanție a calității vieții copilului deoarece îi garantează acestuia dreptul de a fi dorit și iubit și dreptul la cea mai bună îngrijire și educație pe care părinții i-o pot oferi. În aceeași ordine de idei, planificarea familială va determina scăderea

numărului de copii nedoriți, care va conduce (în timp) la scăderea numărului de copii neglijați, abandonați, abuzați sau exploatați.

Nu în ultimul rând, printre efectele pozitive ale utilizării planificării familiale, dintr-o perspectiva psiho-socială putem lua în considerare conștientizarea valorii pe care o are fiecare ființă umană (fie mama care are dreptul la viață personală, fie copilul care are dreptul de a fi dorit, iubit și îngrijit) și creșterea respectului față de aceasta.

Deși suntem departe de a epuiza argumentele în favoarea planificării familiale, ne oprim aici, nu înainte însă de a reafirma că planificarea familială reprezintă un drept inalienabil al fiecărui cetățean, fie el adult sau copil. Pentru că, așa cum orice adult are dreptul de a avea numărul dorit de copii, la momentul dorit, tot așa orice copil are dreptul de a fi dorit și de a veni pe lume ca rezultat al unei alegeri, nu al unei întâmplări.

2. Planificarea familială în România

Timp de aproape 25 de ani, datorită politicii pronataliste agresive a regimului comunist condus de Nicolae Ceaușescu, planificarea familială a fost considerată în România un delict penal. Contraceptivele erau – printr-o ciudată ironie a soartei, alături de droguri și Biblii – produse prohibite, fiind confiscate la intrarea în țară. În aceste condiții, singura opțiune pentru planificare familială rămânea, alături de metodele tradiționale de prevenire a sarcinilor, avortul ilegal, realizat – în majoritatea cazurilor - de către persoane neautorizate și în condiții septice. Consecințele acestei situații au fost dezastruoase. România avea în 1989:

- cea mai crescută rată a mortalității materne din Europa, “de aproape 10 ori mai mare decât în orice altă țară europeană, preponderent datorită mortalității legate de avort”²⁰ în condițiile în care “până în 1966 mortalitatea maternă în România avea valori apropiate de cele ale celorlalte țări europene;”²¹
- o rată crescută a mortalității infantile – rata mortalității infantile era în România de 26,9‰, depășită doar de Albania cu 30,8‰ și față de o medie de 15,9‰ pentru Europa de Est²²;
- un număr mare de copii abandonați în orfelinate (43854 în 1989 conform datelor de la Departamentul pentru Protecția Copilului).

²⁰ *Pentru o societate centrată pe copil – coord. C. Zamfir, p. 71.*

²¹ *Idem.*

²² *Sursa datelor: Pentru o societate centrată pe copil – coord. C. Zamfir.*

Mai mult, această politică pronatalistă agresivă a afectat negativ și calitatea vieții de cuplu deoarece, “femeile, suferind traumele fizice și psihice ale unor avorturi nedorite, au început să se ferească de activitatea sexuală neprotejată. ... Actele sexuale nedorite au dus la sarcini nedorite, apoi la avorturi nedorite, crescând suferința fizică și psihică. Astfel s-a creat un cerc vicios.”²³

Înainte de 1989 contracepția nu a fost doar interzisă ci împotriva ei s-au dus adevărate “campanii de dezinformare” adresate atât publicului cât și personalului medical. Aceste campanii aveau drept scop “descurajarea utilizării “neoficiale” a contraceptivelor²⁴.”

De asemenea, educația sexuală lipsea cu desăvârșire la nivelul societății (în sistemul de învățământ și mass-media) și realizarea ei în familie era descurajată de așa numita “morală comunistă”. Tot “moralei comuniste” îi aparține “meritul” și pentru “descurajarea responsabilității individuale și a comunicării sociale – elemente cheie ale unui comportament sexual responsabil în anii ‘90.”²⁵

La sfârșitul anului 1989, printr-unul dintre primele decrete post – revoluționare, s-a legiferat liberalizarea avortului și a mijloacelor contraceptive. Cu toate acestea, cei aproape 25 de ani în care singura opțiune pentru planificarea familială a fost avortul și-au spus cuvântul. Astfel, în 1990 s-au înregistrat aproape 1 milion de avorturi (la o rată de 3,15 avorturi la un născut viu). Dinamica numărului de avorturi în următorii ani este prezentată în tabelul nr.1.

Aceeași inerție comportamentală a constituit un obstacol și în calea utilizării contracepției moderne. Conform unui studiu realizat de Institutul pentru Ocrotirea Mamei și Copilului din România (IOMC) și a Centrului pentru Prevenirea și Controlul Bolilor (CDC) Atlanta - SUA, în 1993 doar 13,9% din totalul populației feminine (în vârstă de 15 – 49 de ani) din România utiliza o metodă modernă de contracepție (vezi Tabelul nr. 2).

²³ Sănătatea femeii, sănătatea națiunii – *material finanțat de USAID*, p. 5.

²⁴ *Idem.*

²⁵ *Idem.*

Tabelul nr. 1. Evoluția numărului de avorturi și de nașteri				
Anul	Avorturi		Născuți vii	
	Număr	La 1 născ. viu	Număr	Rata totală a fertilității (Număr copii la o femeie)
1989	193 872	0,52	369 544	2,19
1990	992 265	3,15	314 746	1,83
1991	865 934	3,14	275 275	1,56
1992	691 863	2,66	260 393	1,51
1993	602 142	2,34	249 994	1,44
1994	530 191	2,15	246 736	1,41
1995	502 850	2,12	236 640	1,34
1996	456 221	1,97	231 348	1,30
1997	347 126	1,47	236 891	1,32
1998	271 496	1,14	237 297	1,32
1999	259 888	1,11	234 600	1,30

Sursa: "Familia și Copilul în România" – UNICEF, ANPCA, INS, București, 2001.

Tabelul nr. 2. Utilizarea contracepției și tipul de metodă	
	Procent femei
Nu utilizează nici o metodă contraceptivă	42,7%
Metode contraceptive tradiționale	43,4%
Metode contraceptive moderne	13,9%

Sursa: Cercetarea Sănătății Reproductivei, România (CSRR), 1993.

3. Nevoia de planificare familială la populația de romi

Planificarea familială la populația de romi este o problemă controversată deoarece este confundată, în mod absolut eronat, cu o politică antinatalistă. În realitate, așa cum am afirmat și în introducerea acestui material, planificarea familială este un drept al fiecărui individ și al fiecărui cuplu, drept exercitat printr-o decizie individuală sau de cuplu. Dar această decizie nu poate fi luată în mod responsabil și eficient decât în condițiile unei informări corespunzătoare pe care societatea este obligată să o ofere tuturor cetățenilor.

O alta problemă care se invocă este aceea că familiile romilor ar fi - în marea lor majoritate - de tip tradițional, caracterizate prin niveluri ridicate ale fertilității dorite și reale, iar autoritatea și decizia sunt atributele bărbatului. Realitatea multor familii de romi contrazice însă aceste prejudecăți.

De exemplu, Cercetarea Sănătății Reprodusei (România 1993) ne oferă date despre dimensiunile ideale ale familiei (opinia cu privire la numărul ideal de copii pentru o familie). Este foarte interesant de remarcat ca romii au oferit răspunsuri identice cu românii și maghiarii, apreciind că numărul ideal de copii pentru o familie este, în medie, 2,1. Mai mult, 73,5% dintre femeile rome intervievate (cu vârste între 15 și 49 de ani) au apreciat că femeile au întotdeauna dreptul de a lua decizii în legătură cu sarcina lor, inclusiv decizia de a avorta. Trebuie menționat că acest procent a fost cel mai mare înregistrat – față de 73,0% alte etnii, 71,7% români și 68,9% maghiari. Conform aceleași cercetări, 54,8% dintre femeile rome declară că doresc mai multe informații despre metodele contraceptive față de (57,8% românce 55,5% femei maghiare și 49,4% femei de alte etnii). Apreciem că aceste argumente statistice sunt suficiente pentru a demonstra nevoia de contracepție și necesitatea extinderii ofertei de programe de planificare familială astfel încât să fie accesibile pentru întreaga populație.

În cadrul cercetării noastre, pentru a afla care este fertilitatea considerată ideală de populația de romi din România am cerut subiecților să răspundă la întrebarea: **“Câți copii credeți că e bine să aibă o familie?”** și am obținut o medie de 2,48 copii pe familie²⁶. Variația răspunsurilor în funcție de genul respondenților este de doar 0,15, numărul ideal de copii pentru o familie este în medie de 2,54 pentru subiecții de gen masculin și 2,39 pentru subiecții de gen feminin.

Numărul mediu de copii născuți, fertilitatea ideală și numărul de copii care mai sunt doriți în continuare de către femeile de vârstă fertilă (15-44 de ani) care au răspuns la chestionar²⁷ (femei “subiect respondent”) sunt prezentate în Tabelul nr. 3.

²⁶ Am prelucrat răspunsurile celor 1.765 de persoane chestionate.

²⁷ Acest subeșantion este format din 403 femei.

Tabelul nr. 3. Distribuția femeilor de vârstă fertilă (15-44 de ani) după numărul de copii născuți, numărul ideal de copii și numărul de copii care mai sunt doriți în continuare(%)

	Numărul de copii						Nu știe, non-răspuns	Media
	nici un copil	1-2 copii	3-4 copii	5-6 copii	>=7 copii	câți vor mai veni		
Nr. copii	10,2	34,0	29,3	18,3	8,0	-	-	3,19
Nr. ideal de copii	0,5	67,2	18,9	1,4	0,2	2,0	9,4	2,24*
Câți copii mai doresc să aibă în viitor	79,2	10,9	0	0	0	3,5	6,2	0,16*

*Media a fost calculată considerând doar femeile care au indicat numărul de copii ideal, respectiv numărul de copii doriți în continuare

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Din tabelul de mai sus rezultă că există diferențe semnificative între numărul mediu de copii născuți de către o femeie (3,19 copii) și numărul de copii considerat ideal pentru o familie (2,24). Deci, fiecare familie este – în medie – mai numeroasă cu un copil (0,95) față de dimensiunile apreciate ca fiind ideale sau, altfel spus, fiecare al treilea copil este rezultatul unei sarcini nedorite. Aceste diferențe pot fi explicate prin neutilizarea metodelor contraceptive.

Conform tabelului de mai sus avem de-a face cu un paradox, cel puțin atunci când comparăm mediile, deoarece putem ușor constata că deși numărul mediu de copii pe familie depășește fertilitatea ideală, există totuși o fertilitate încă nerealizată (numărul de copii pe care femeile și-i doresc în continuare) a cărei medie este de 0,16 copii. Ca urmare, putem concluziona că fertilitatea reală o va depăși pe cea ideală cu 1,11 copii.

Pentru a identifica factorii care influențează fertilitatea ideală la populația de romi vom urmări asocierile semnificative dintre numărul ideal și respectiv real de copii și un set de variabile independente: genul, vârsta și etnia declarată a respondenților, limbile vorbite de aceștia, mediul lor de rezidență și nivelul de educație apreciat în funcție de gradul de însușire a cititului.

Numărul ideal de copii nu se asociază semnificativ cu genul, vârsta și etnia declarată de capul de gospodărie și nici cu limbile vorbite de acesta ci doar cu mediul de rezidență și cu nivelul de educație apreciat în funcție de gradul de însușire a cititului.

Tabelul nr. 4. Distribuția femeilor de vârstă fertilă după numărul de copii considerat ideal, pe medii de rezidență (% din total femei de vârstă fertilă din urban/rural)

	Numărul de copii considerat ideal*				
	1-2	3-4	>=5	Câți vor veni	Nu știu /nu răspund
Urban	69,9	16,5	0,0	1,6	10,4
Rural	64,8	20,9	3,4	2,4	8,6

* Diferența până la 100% procente este dată de cele câteva cazuri de răspuns "0", sau "câți pot fi întreținuți".

Sursa: Ancheta "Romii 1998".

Deși majoritatea răspunsurilor (atât din rural cât și din urban) se concentrează în categoria 1-2 copii, pe baza datelor din tabel putem afirma că persoanele care locuiesc în mediul rural se îndreaptă în mai mare măsură și spre 3-4 ori 5 sau mai mulți copii.

Tabelul nr. 5. Distribuția femeilor de vârstă fertilă după numărul de copii considerat ideal, după abilitatea de a citi a mamei (% din nr. femei de vârstă fertilă pentru fiecare nivel de alfabetizare)

	Numărul de copii considerat ideal		
	1-2	3-4	Nu știu /nu răspund
citește bine	69,5	16,2	11,9
citește cu dificultate	70,9	12,7	9,1
nu citește deloc	59,2	31,6	9,2

* Diferența până la 100% procente este dată de cele câteva cazuri de răspuns "0", "câți vor mai veni" sau "câți pot fi întreținuți".

Sursa: Ancheta "Romii 1998".

În tabelul nr. 5 se poate observa că, așa cum era de așteptat, numărul ideal de copii variază invers proporțional cu abilitatea de a citi. Diferența cea mai mare este între femeile care nu știu să citească deloc și celelalte două grupuri de femei (care știu să citească bine sau cu dificultăți). Astfel, cele care "nu citesc deloc" consideră în mai mică măsură că numărul ideal de copii este de 1-2 și în mai mare măsură consideră că numărul ideal de copii pentru o familie este de 3-4.

Pentru a compara datele privind fertilitatea reală și ideală la populația de romi și la populația totală a țării am utilizat datele din Raportul final al Cercetării Sănătății Reprodusei - România 1993 (cercetare pe

baza unui eșantion reprezentativ pentru toată populația feminină de vârstă fertilă a României). Deși cercetările s-au realizat la un interval de 5 ani²⁸, am decis să realizăm comparații pentru a avea un punct de plecare în înțelegerea și explicarea comportamentului contraceptiv al femeilor rome.

În ceea ce privește numărul de copii considerat ideal pentru o familie și, mai ales, numărul real de copii din familie, am ajuns la concluzia că există unele diferențe între totalul populației și populația de romi. Datele sunt prezentate în tabelul nr. 6, în care se poate observa că diferența dintre numărul real și cel ideal de copii este 0,7 copii la nivelul populației feminine totale (CSRR) și de -0,95 copii pentru populația feminină de etnie romă.

Tabelul nr. 6. Numărul ideal și real de copii – comparație CSRR/ Romi 1998		
	Populație totală - CSRR	Eșantion național romi
Nr. ideal de copii	2,1	2,24
Nr. real de copii	1,4 (rata totală de fertilitate)	3,19 (numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții)
Diferența	0,7	- 0,95

Sursa: Cercetarea asupra Sănătății Reprodusei, România, 1993 și Ancheta "Romi 1998".

Din date putem observa că femeile rome, deși își doresc în medie doar cu 0,14 mai mulți copii decât majoritatea femeilor din România, nasc cu 1,79 copii mai mult decât acestea.

Pentru a afla care este prevalența utilizării contracepției și care sunt dimensiunile nevoii de planificare familială am pus o întrebare care combină prezența/absența dorinței de a (mai) avea copii cu utilizarea/non-utilizarea planificării familiale, precum și cu motivațiile nonutilizării acesteia.

Distribuția răspunsurilor la întrebarea "**Mai doriți copii pe lângă cei pe care îi aveți deja?**" este prezentată în tabelul nr.7.

²⁸ Este posibil ca în această perioadă atitudinile și comportamentul populației totale față de metodele contraceptive să fi suferit unele modificări datorită creșterii semnificative atât a nivelului de informare a populației (în special a tinerilor) cât și a ofertei de mijloace contraceptive de pe piață.

Tabelul nr. 7. Dorința de a mai avea sau nu copii în viitor, pentru femeile de 15-44 de ani

	Procentul
Mai dorim copii	15,1
Nu mai dorim copii	79,2
Nu știe/nonrăspuns	5,7
TOTAL	100 (403 cazuri)

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Femeile care au afirmat că nu mai doresc copii în afara celor pe care îi au deja au oferit următoarele răspunsuri la întrebarea: "În ultimii 3 ani ați făcut ceva pentru a nu rămâne gravidă?":

Tabelul nr. 8. Utilizarea/non-utilizarea contracepției în ultimii 3 ani de către femeile de vârstă fertilă care nu mai doresc copii

	Procentul
Nu au utilizat nici o metodă contraceptivă	78,1
Au utilizat o metodă contraceptivă	10,7
Nu știe/nonrăspuns	11,3
TOTAL	100 (319 cazuri)

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

După cum se poate observa din Tabelul nr. 8, dorința de a nu mai avea copii nu este corelată cu folosirea de metode contraceptive – numai 11% dintre femeile rome de vârstă fertilă au declarat că au folosit în ultimii 3 ani o metodă contraceptivă. De asemenea este utilă o comparație a utilizării contraceptivelor de către femeile rome, cu situația existentă la nivelul întregii populații.

Referitor la datele din tabelul nr. 9, în primul rând trebuie menționat că datele din CSRR se referă la utilizarea actuală a contracepției pe când cele din cercetarea pe populația de romi se referă la utilizarea contracepției în ultimii 3 ani, pe o perioadă nedefinită, ceea ce ar putea induce anumite distorsiuni în comparație. Dincolo de această precizare, se poate observa că diferențele privind utilizarea contracepției între populația feminină totală și populația feminină de etnie rromă sunt mari: doar 13,3 % dintre femeile rome de vârstă fertilă (15 – 44 de ani) utilizează contracepția în timp ce pe totalul populației, procentul utilizatoarelor de contracepție este de mai bine de 4 ori mai mare (57,3 %).

Tabel nr. 9. Utilizarea și non-utilizarea contracepției la femeile de etnie romă comparativ cu totalul populației feminine a țării

	Femei rome 15-44 de ani	Total populație feminină (CSR-1993)
1. Utilizatori	13,3	57,3
2. Non-utilizatori	86,7	42,7
TOTAL	100 (354 cazuri*)	100 (3542 cazuri)

* Am eliminat cazurile de nonrăspuns.

Sursa: Cercetarea asupra Sănătății Reproductive, România, 1993 și Ancheta "Romi 1998".

La corelațiile cu indicatorul de utilizare/nonutilizare a contracepției apar probleme deoarece avem doar 47 cazuri de utilizatori. Dar, în încercarea de a identifica câteva caracteristici care diferențiază grupul de utilizatori de contracepție de restul populației de romi, vom prezenta în tabelul nr. 10, valorile câtorva variabile independente, comparativ pentru cele două subeșantioane:

Tabelul nr. 10. Comparație între utilizatorii și nonutilizatorii de contracepție (% din total utilizatori/non-utilizatori și respectiv % din totalul femeilor de vârstă fertilă)

	Utilizatori	Non-utilizatori	Total
Au vârsta sub 25 de ani	27,7	15,6	17,4
Locuiesc în mediul urban	63,8	44,9	47,9
Știu să citească bine	74,5	64,2	66,4
Au absolvit cel puțin 8 clase	55,6	42,7	46,1
Ascultă des radioul	23,4	14,3	15,6
Se uită des la TV	44,7	31,6	35,2

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Ca urmare, putem afirma că utilizatorii de contracepție sunt mai degrabă persoane tinere, care locuiesc în mediul urban și au un nivel de instrucție, educație și informare mai ridicat decât media populației de etnie romă.

În tabelul nr.11 sunt prezentate motivele invocate pentru neutilizarea planificării familiale:

Tabelul nr. 11. Motivația subiectivă a neutilizării metodelor contraceptive

Motivația	Femei rome 15-44 de ani		Eșantion CSRR - 93	
	Frecvența	Procentul	Frecvența	Procentul
1. Nu știu ce să fac	72	23,2	-	-
2. E păcat/motive religioase	51	16,5	27	0,3
3. Menopauză/ Sterilitate	26	5,8	635	23,6
4. Nu e cazul (inactive sexual)	37	11,9	1341	49,8
5. Nu am bani	49	15,8	-	-
6. Nu-mi place	29	9,4	-	-
7. Alte motive	22	5,4	-	-
8. Risc scăzut de sarcină	14	4,5	59	2,2
10. Doresc copii	10	3,2	-	-
TOTAL	310	100	2693	100

Sursa: Cercetarea asupra Sănătății Reprodusei, România, 1993 și Ancheta "Romi 1998".

Este demn de remarcat procentul semnificativ (23,2 %) de persoane care motivează neutilizarea contracepției prin necunoașterea metodelor contraceptive. Acest segment de populație îi conștientizează atât nevoia de planificare familială cât și lipsa de educație și informare în acest domeniu. Ca urmare putem concluziona că are o receptivitate ridicată la acest subiect și reprezintă un potențial beneficiar al serviciilor de planning familial.

Segmentul femeilor care invocă infertilitatea și menopauza pentru neutilizarea contracepției pare a fi subreprezentat (5,8%) în eșantionul de romi față de 23,6% în eșantionul național, cu atât mai mult cu cât condițiile precare de locuit ale majorității populației de romi (absența în cele mai multe cazuri a camerelor de baie și a WC-urilor cu apă, igiena deficitară - consecință a dificultăților de acces la sursele de apă, deficitul de încălzire a locuințelor etc.) precum și sarcinile frecvente și nașterile multiple constituie factori favorizanți pentru apariția unor afecțiuni care au ca efect secundar sau complicație, sterilitatea. Dacă această ipoteză este adevărată, unul dintre factorii care favorizează subreprezentarea categoriilor mai sus menționate poate fi și reticența femeilor de etnie romă de a dialoga pe tema planificării familiale și a relațiilor sexuale.

De remarcat procentul foarte mare de nonutilizatori de contracepție (16,5%) care-și motivează atitudinea prin considerente de ordin religios. Acesta este un grup țintă pentru care strategia optimă de abordare ar fi

educația sexuală și contraceptivă realizată de către liderii religioși în conformitate cu valorile și normele fiecărei confesiuni.²⁹

Procentul celor care invocă “lipsa banilor” ca motiv pentru neutilizarea contracepției este însă mult mai mare în eșantionul de romi decât în eșantionul național: 15,8% față de 0,5% (în eșantionul național în acest procent intră pe lângă dificultățile legate de costul contraceptivelor și cele determinate de disponibilitatea scăzută a acestora în comerț, precum și de accesibilitatea redusă a serviciilor de planificare familială). Pentru acest segment de populație soluția ar fi cabinetele mobile de planificare familială care, pe lângă servicii de educare și informare să ofere – în anumite condiții – și mijloace contraceptive gratuite sau cel puțin compensate.

4. Nevoia nesatisfăcută de planificare familială

Cererea completă de mijloace contraceptive este definită în general ca fiind “însurubarea contraceptivelor utilizate în prezent (nevoie satisfăcută) cu contraceptivele care ar fi necesare suplimentar pentru a elimina riscul sarcinii nedorite sau inoportune (“nevoia nesatisfăcută”)” (Cercetarea Sănătății Reprodusei - România 1993, Raport Final 1995, pag.114). “Nevoia nesatisfăcută” de planificare familială este un indicator universal care se calculează prin excluderea din totalul populației feminine cu vârste între 15 și 44 ani a femeilor necăsătorite, a “femeilor care doresc să rămână însărcinate, a celor care utilizează de obicei o metodă contraceptivă, a celor care temporar nu sunt supuse riscului de sarcină (nu sunt active sexual, sunt însărcinate, sunt în stare de abținere postpartum sau de amenoree), a femeilor infecunde sau subfecunde” (idem). Pornind de la aceste considerații teoretice am încercat să calculăm nevoia nesatisfăcută de planificare familială pentru populația de romi. Pentru subeșantionul de 310 femei respondente cu vârste între 15 și 44 de ani am obținut o valoare de 52,6%, relativ apropiată de valoarea de 54,1% obținută pentru populația de romi din județul Buzău³⁰. Pentru populația feminină totală “nevoia nesatisfăcută” de planificare familială este de 39,1% (CSRR, p. 116).

²⁹ În 1993 am participat la CSR – RO în calitate de operator de teren. Cu această ocazie am întâlnit două persoane, în orașe diferite, care mi-au declarat că preotul lor (catolic) le-a învățat metoda calendarului (singura metodă de control a fertilității acceptată de Biserica Catolică la acea dată). Menționez că aceste persoane cunoșteau și aplicau foarte corect și eficient această metodă contraceptivă.

³⁰ Ancheta “Problemele sociale ale romilor din județul Buzău”, ICCV, 1997.

Nevoia femeilor rome de planificare familială s-a desprins și din interviurile pe care le-am realizat în cadrul cercetărilor calitative deși, în general, există reticențe în a aborda aceste probleme. Pentru exemplificare vom oferi câteva dintre declarațiile persoanelor intervievate:

“- *Ce metode folosiți ca să nu rămâneți gravide?
Ce metodă, nici o metodă! Păi uite, eu acuma sunt însărcinată și m-am dus să mă chiureteză dl. dr.
Ne mai ferește și soții, trebe să ne mai ferește, ne mai gândim:
“dacă mai fac unu’ dacă mai fac încă unu’ și n-am posibilitate cu ce să-l cresc... mă duc să mă omor singură cu mâna mea!” “ (Interviu cu femei din Salvini – județul Buzău)³¹.*

“- *Dvs. Câte chiuretaje ați avut?
- Nu mai spun, pă cuvântul meu domnișoară, ochii să-mi iasă dacă vă mint! ... nu mai știu numărul! Și am făcut 7 copii, 7 nașteri am dat și chiuretaje nu mai știu! Nu mai rețin numărul!
- Am făcut și eu, vreo 10...³²*

“- *Avem câte 5, 6 copii și nu ne ajută nimeni!
I – Dar de ce aveți așa mulți copii?
- Așa ne-o lăsat Dumnezeu, ce să facem?
I - Dar la unguri de ce nu le dă așa de mulți?
- Ungurii au (bani – n.a.) și au cap!
- Se tem că nu ar avea ce să le deie să mănânce!
- Să le rămâie averea numai la unul nu la mai mulți!
I - Și ce fac ungurii dacă se tem?
- Au bani pentru medicamente și...Noi n-avem, noi trebuie să facem (copii – n.a.).
I - Dar dacă ați avea mai mulți bani ce ați face?
- Am face și noi...să n-avem atâția copii!³³“ (focus grup cu femei rome din Coltău - Maramureș).*

Concluzii

⇒ Planificarea familială este un drept al fiecărei persoane, drept ce derivă din dreptul la informare, la autodeterminare, la educație, la sănătate și la afirmare socială.

³¹ Interviu realizat în cadrul unei cercetări finanțate de Organizația Salvați Copiii.

³² Idem.

³³ Idem.

- ⇒ Pentru populația de romi există o importantă nevoie potențială (nesatisfăcută) de planificare familială. De asemenea, atât datele statistice cât și studiile calitative susțin existența unui grup de potențiali consumatori de planificare familială care ar deveni consumatori reali în condițiile creșterii accesibilității acestor servicii.
- ⇒ De aceea, în opinia noastră, serviciile de planificare familială ar trebui incluse în asigurările medicale pentru a oferi un acces larg tuturor categoriilor de populație, indiferent de venituri. Pentru a crește adresabilitatea acestor servicii ar fi – de asemeni - utilă acordarea de gratuități pentru persoanele care fac parte din grupuri defavorizate (de ex: beneficiari de ajutor social, familii cu peste 4 copii etc.).
- ⇒ Este necesar un program național coerent de educație pentru planificarea familială care să aibă subcomponente focalizate pe anumite grupuri țintă (adolescenții, anumite grupări religioase, etnicii romi etc.).

STAREA DE SĂNĂTATE A ROMILOR: EVALUARE, FACTORI INDIVIDUALI ȘI INSTITUȚIONALI

DANA COSTIN SIMA

1. Percepția subiectivă a stării de sănătate

Starea de sănătate a unei populații și oferta de servicii medicale de care aceasta poate beneficia reprezintă una dintre dimensiunile importante ale calității vieții³⁴. “Problema evaluării calității vieții a fost luată în considerație în cercetările de medicină socială o dată cu creșterea speranței de viață în țările dezvoltate³⁵” (după anii ‘60). Această nouă abordare a adus în atenția cercetătorilor limitele indicatorilor clasici:

- “rata morbidității cu incapacitate temporară de muncă” este un indicator care poate fi subraportat datorită tendinței de a nu înregistra zilele de incapacitate de muncă pentru persoanele care nu lucrează și deci nu solicită concedii medicale;
- “studiile de prevalență a îmbolnăvirilor” prezintă dezavantajul costurilor ridicate și a dificultăților de a aprecia severitatea bolii sau de a codifica cazurile cu diagnostic incert;
- “numărul de cazuri văzute” de un medic este un indicator ce poate fi distorsionat datorită dificultăților de a apela serviciile medicale (accesibilitate redusă datorită absenței asigurărilor medicale, distanțelor mari sau dificultăților economice cu care se confruntă importante categorii de populație).

Ca o reacție la incapacitatea indicatorilor clasici de a surprinde nuanțele legate de calitatea vieții individuale, cercetătorii s-au implicat într-

³⁴ Nicolae Mărginean, Calitatea Vieții în România, în *Calitatea Vieții nr. 3-4*, 1991.

³⁵ Dan Enăchescu, Dana Mincă, Calitatea Vieții indicator al stării de sănătate, în *“Calitatea Vieții – teorie și practică socială”, lucrare editată de Centrul de Informare și Documentare Economică București, 1991, p. 117.*

un efort colectiv de elaborare a unor noi sisteme de indicatori. Pornind de la faptul că deteriorarea stării de sănătate are un impact semnificativ asupra “existenței zilnice” a individului, indicatorii nou elaborați sunt o expresie a “strategiei de a cere populației să-și aprecieze propria stare de sănătate.”³⁶ Dezavantajul major al acestor indicatori este considerat a fi gradul înalt de subiectivitate al răspunsurilor.

Conform definiției Organizației Mondiale a Sănătății, starea de sănătate este “o condiție a unei complete bunăstări fizice mintale și sociale, care nu constă numai din lipsa unei boli sau infirmități”³⁷. Putem aprecia deci că, însăși definiția stării de sănătate, implică pe lângă dimensiunea obiectivă, măsurabilă (absența bolii sau infirmității) și o dimensiune subiectivă oferită de modul în care fiecare individ își percepe propria bunăstare. Iar din punctul de vedere al calității vieții individuale este posibil ca această dimensiune subiectivă să o depășească în importanță pe cea obiectivă (mai relevantă din perspectiva serviciilor și politicilor sociale în domeniul sănătății).

Deși informațiile obținute prin testarea opiniilor subiecților au un grad mare de subiectivitate (fiind rezultatul unui proces de percepție nu al unuia de analiza), ele nu sunt lipsite de relevanță deoarece oferă o imagine a **calității percepute a stării de sănătate**. Importanța indicatorilor subiectivi rezidă în semnificația lor ca factori determinanți și/sau explicativi ai comportamentului uman.

Pentru a testa percepția pe care populația de romi o are asupra propriei stări de sănătate am pus întrebarea - “**În momentul de față aveți/are probleme de sănătate?** Variantele de răspuns erau: **1) În general mă simt (se simte) bine. 2) Am (are) mici probleme de sănătate. 3) Am (are) probleme grave de sănătate. 4) Este o persoană cu handicap**”. Menționăm că - așa cum reiese și din formularea întrebării - subiectul interviuat era rugat să formuleze aprecieri nu doar despre propria stare de sănătate ci și despre starea de sănătate a celorlalți membri ai gospodăriei. Distribuția răspunsurilor obținute la această întrebare este prezentată în tabelul nr.1³⁸.

³⁶ *Idem.*

³⁷ *Dicționarul Enciclopedic de Psihiatrie - coord. prof. dr. C. Gorgos.*

³⁸ Pentru 513 persoane (dintr-un total de 9797) ne lipsesc informațiile referitoare la starea de sănătate.

Tabelul nr. 1. Percepția subiectivă asupra stării de sănătate

	Procentul	Frecvența absolută
Se simt în general bine	72,5	6734
Au mici probleme de sănătate	11,2	1041
Au probleme grave de sănătate	14,0	1296
Este o persoană cu handicap	2,3	213
TOTAL	100	9248

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Este demn de remarcat procentul semnificativ de persoane care apreciază (sau despre care se formulează aprecierea) că **nu au probleme grave de sănătate** - reprezintă aproape trei sferturi din totalul populației investigate (**72,5%**).

Apariția problemelor grave de sănătate se asociază semnificativ cu: vârsta și genul persoanei, precum și cu starea materială a gospodăriei apreciată în mod subiectiv (atât de către subiect cât și de către operatorul de teren).

Observând datele din tabelul nr.2 putem observa că 30 de ani este vârsta la care persoanele intervievate încep să resimtă - sau să conștientizeze – apariția problemelor de sănătate (fie ele "mici" sau "grave").

Tabelul nr. 2. Caracterizarea stării de sănătate în funcție de vârstă (%)

Caracterizarea stării de sănătate	1- 10 de ani	11-20 de ani	21-30 de ani	31-40 de ani	41-50 de ani	51-60 de ani	61-70 de ani	Peste 71 de ani
În general se simte bine (6543)	88,6	85,6	77,7	64,6	42,6	34,2	24,1	18,7
Are mici probleme de sănătate (1033)	5,2	5,8	11,1	15,2	23,1	20,0	27,0	30,2
Are probleme grave de sănătate (1285)	4,4	6,2	8,8	18,5	30,9	42,2	46,0	47,5
Persoană cu handicap (212)	1,7	2,4	2,4	1,7	3,4	3,6	2,8	3,6
Total	100	100	100	100	100	100	100	100

Chi-square este semnificativ pentru $p = 0,000$.

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Handicapul nu se asociază puternic cu vârsta dar, probabilitatea identificării unui handicap crește după vârsta de 41 de ani.

În tabelul nr. 3 este prezentată asocierea dintre starea de sănătate (apreciată subiectiv) și genul persoanei. Așa cum se poate observa, femeile au mai degrabă probleme de sănătate (“mici” sau “grave”), în timp ce bărbații fie “se simt bine”, fie se declară “persoane cu handicap”.

Tabelul nr. 3. Caracterizarea stării de sănătate în funcție de gen (%)		
Caracterizarea stării de sănătate	Masculin	Feminin
În general se simte bine	75,1	70,0
Are mici probleme de sănătate	10,3	12,2
Are probleme grave de sănătate	12,0	15,9
Persoană cu handicap	2,7	1,9
Total	100	100

Chi-square este semnificativ pentru $p = 0,000$.

Sursa: Ancheta “Romi 1998”.

Analizând veniturile persoanelor declarate cu handicap, am ajuns la concluzia că doar 65 sunt înregistrate ca beneficiind de pensie de handicapat (37 bărbați și 28 de femei). Pe lângă acestea însă apar alte 57 de persoane care primesc pensie de handicapat deși nu au fost declarate ca persoane cu handicap (21 de bărbați și 36 de femei). Conform estimărilor noastre cifra aproximativă pare a fi 256 de persoane cu handicap³⁹, ceea ce reprezintă 2,6% din totalul populației de romi.

Așa cum am afirmat anterior, starea de sănătate se asociază semnificativ și cu bunăstarea gospodăriei apreciată în mod subiectiv. În tabelul nr.4 este prezentată asocierea dintre starea de sănătate și venitul subiectiv al familiei. (Subiecții au răspuns la întrebarea: “Dacă vă gândiți la veniturile totale ale familiei ce puteți spune? 1. O ducem foarte greu. 2. De abia avem pentru strictul necesar. 3. Reușim să ne descurcăm, dar încă ne lipsesc multe. 4. Ne descurcăm destul de bine. 5. În general avem tot ce ne trebuie”). Persoanele cu probleme care apreciază că “se descurcă foarte

³⁹ Din totalul de 212 persoane cu handicap declarate am eliminat 13 persoane care beneficiau de salariu și alocație de sprijin și am adăugat cele 57 de persoane cu pensie de handicapat, neincluse inițial în totalul celor 212. Am plecat de la premisa că persoanele care au fost înregistrate cu handicap dar beneficiază de pensie de boală, pensie de vârstă sau pensie de agricultor e posibil să nu fi solicitat certificatul de handicapat. Pe aceleași considerente am menținut în grupul de persoane presupuse cu handicap și cei 35 de copii care beneficiază sau nu de alocație (din diferite motive) precum și cele 79 de persoane fără venituri.

greu” (veniturile nu le ajung pentru acoperirea strictului necesar) sunt cele care au probleme grave de sănătate sau sunt persoane cu deficiențe. Este greu de determinat dacă sărăcia a condus la deteriorarea stării de sănătate sau invers, oricum, sărăcia și problemele grave de sănătate se “potențează” reciproc în cadrul unui cerc vicios în care sunt incluse și carențele de educație și de conduită preventivă.

Tabelul nr. 4. Caracterizarea stării de sănătate în funcție de veniturile familiei					
Caracterizare a stării de sănătate	Foarte greu	Strictul necesar	Ne descurcăm, dar cu lipsuri	Ne descurcăm bine	Tot ce ne trebuie
Se simte bine	71,3	74,3	76,7	78,9	90,0
Mici probleme de sănătate	11,4	11,3	9,7	12,3	6,0
Probleme grave de sănătate	14,9	12,5	11,7	8,8	4,0
Persoană cu handicap	2,5	1,9	2,0	0	0
Total	100	100	100	100	100

Chi-square este semnificativ pentru $p = 0,000$.

Sursa: Ancheta “Romi 1998”.

Același tip de asociere se poate identifica și atunci când luăm în considerare răspunsurile la întrebarea: “În ultimul an s-a întâmplat să rămâneți fără mâncare? 1. Foarte des. 2. Des. 3. Rar. 4. Niciodată”. Din tabelul nr.5 se observă că, așa cum era de așteptat, persoanele care rămân “foarte des” fără mâncare se confruntă cu probleme grave de sănătate, favorizate de carențele alimentare, în timp ce cei cărora nu li s-a întâmplat niciodată acest lucru “se simt în general bine”. Carențele alimentare afectează îndeosebi starea de sănătate a copiilor.

Tabelul nr. 5. Caracterizarea stării de sănătate în funcție de frecvența situațiilor în care familia este privată de hrană

Caracterizarea stării de sănătate	Foarte des	Des	Rar	Niciodată
Se simte bine	71,1	72,0	74,3	77,9
Mici probleme de sănătate	11,1	11,9	11,1	9,4
Probleme grave de sănătate	15,2	13,7	12,2	11,8
Persoană cu handicap	2,6	2,3	2,4	0,9
Total	100	100	100	100

Chi-square este semnificativ pentru $p = 0,001$.

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

*Alimentația copiilor romi*⁴⁰ - ca o consecință a nivelului de trai scăzut al acestei populații - este în majoritatea cazurilor deficitară atât din punct de vedere cantitativ cât și calitativ. De obicei, copiii mănâncă doar de două ori pe zi. Alimentele de bază sunt leguminoasele (cartofii, fasolea etc.), consumul de lactate și carne fiind foarte redus, iar cel de fructe și zarzavaturi proaspete, aproape inexistent.

În multe cazuri alimentația este dezechilibrată și inadecvată. De exemplu, o mamă din Mangalia, declara: "(copilul) îmi cere lapte, îi dau să mănânce zahăr cu o cârpă în gură, n-am ce să-i dau mâncare ... îi pun zahăr în gură și-i dau să sugă". Iar o mamă din Calvini afirma la rândul ei: "mănâncă copilu' de o săptămână numai urzici și aseară a vomitat.". O mamă de etnie romă din Vaslui descrie consecințele acestor lipsuri: "dacă n-au ce mânca (copiii - n.a.) îs rahitici, îs foarte slabi."

"Carențele alimentare au consecințe grave determinând **avitaminoze, malnutriție, anemie, distrofie, rahitism și**, în majoritatea cazurilor, **deficit staturo-ponderal** – afecțiuni care – în opinia medicilor intervievați – afectează un segment important dintre copiii romi. O altă categorie importantă de afecțiuni sunt **enterocolitele** care apar fie datorită consumului de alimente alterate din cauză că nu sunt păstrate în condiții corespunzătoare, fie datorită igienei deficitare (a mâinilor sau a alimentelor). De asemenea, apar frecvent **intoxicații alimentare** produse de consumul de produse alimentare expirate, sau consumul unor produse nealimentare (ciuperci necomestibile)."⁴¹

⁴⁰ În cadrul acestui paragraf vor fi prezentate fragmente din interviuri realizate cu părinți romi din mai multe localități, în cadrul unor studii calitative (finanțate de Consiliul Județean Buzău și realizat de ICCV, în 1996, *Salvați Copiii – 1997, MMPS - 2000*).

⁴¹ Dana Costin Sima în *Copii romi din România – coord. Sorin Cace, București 1999, p. 42.*

Într-o situație privilegiată, din punctul de vedere al alimentației, se află copiii instituționalizați pentru care, necesarul zilnic de hrană este în cea mai mare parte acoperit. Din nefericire, această situație constituie un factor favorizant pentru instituționalizarea copiilor și, de asemenea, poate împiedica eforturile de dezinstituționalizare. În acest sens, una dintre mamele rome din comunitatea Pata-Rât (jud. Cluj) declara: “în privința mea, ăia de-acolo (copiii instituționalizați - n.a.) îs mai bine, că-s în curățenie și-s cu mâncarea în toată ziua... și de toate, ăștia săracii, mai amărâți, mai necăjiți, că suntem aici pă rampă⁴², mai multă foame trag ăștia care-s cu mine, ca ăia de la casele copilului...” iar o mamă din Calvinii, jud. Buzău, spunea: “Ne vine să le dăm la stat, la casa de copii, ca să mănânce”.

O altă categorie de copii avantajați din punct de vedere alimentar sunt sugarii datorită practicii mamei rome de a-și alăpta copiii în mod natural. Alăptarea naturală reprezintă modalitatea optimă de alimentare a nou-născutului, care-i oferă cele mai bune condiții de creștere și dezvoltare. Mamele rome din comunitățile tradiționale, rurale sau sărace adoptă o conduită de alăptare de tip natural. Conform datelor statistice, “două treimi dintre mamele rome își alăptează copiii mai mult de 9 luni”⁴³ (date din 1992). Determinanții acestei conduite sunt pe de o parte de modelul cultural tradițional de alimentație a sugarului, iar pe de altă parte, precaritatea resurselor materiale care fac (de cele mai multe ori) imposibilă suplimentarea și diversificarea alimentației acestuia. De exemplu, în Ploiești, o mamă de etnie romă, cu șase copii, beneficiară de ajutor social care datorită unui probleme nu-și alăptase nici unul dintre copii, îmi descria⁴⁴ astfel modul în care-și alimenta copilul sugar de 5 luni: “pentru o zi îi pun o jumătate de litru de lapte, (iau un litru cu 5 – 6 000 și-mi ajunge pentru 2 zile că-l țin numai pentru el) cu 2 litri de apă și cu griș până se îngroașă și asta e porția pentru o zi.... Când el la vârsta asta ar trebui să mănânce și el supă, biscuiți cu mere, cu brânză de vaci...”

În afară de avantaje, alimentația naturală a nou – născuților prezintă și câteva puncte critice, cel mai important dintre acestea fiind consumul de alcool, tutun și utilizarea de medicamente fără avizul medicului pe perioada sarcinii și alăptării. Această situație poate avea consecințe deosebit de grave atât asupra stării de sănătate a mamei cât,

⁴² *Comunitatea Pata - Rât s-a constituit în vecinătatea rampei de gunoi a municipiului Cluj. Toate persoanele din acea comunitate își câștigă existența prin activitatea de recuperare și valorificare a materialelor refolosibile.*

⁴³ *Biganii între ignorare și îngrijorare – coord. Elena și Cătălin Zamfir, Alternative, 1993, p. 153.*

⁴⁴ *În februarie 2000, în cadrul unui studiu privind Evaluarea serviciilor sociale, finanțat de MMPS.*

mai ales, asupra stării de sănătate a copilului. De asemenea, o problemă deosebit de importantă este generată de alimentația deficitară a mamelor atât pe perioada sarcinii cât și a alăptării. Cu toate acestea însă, **avantajele alimentației naturale promovate de multe mame de etnie romă, sunt incontestabile și trebuie menținute.**

În tabelul nr.6 se prezintă asocierea dintre starea de sănătate și starea materială a gospodăriei apreciată de operator. Se observă că persoanele din gospodăriile apreciate ca fiind "foarte bogate" se simt "în general bine" în timp ce persoanele cu handicap trăiesc în "foarte sărace".

Tabelul nr. 6. Caracterizarea stării de sănătate în funcție de situația materială a gospodăriei apreciată de operator

Caracterizarea stării de sănătate	Foarte bogată	Bogată	Medie	Săracă	Foarte săracă
Se simte bine	85,1	72,0	74,0	72,9	70,1
Mici probleme de sănătate	7,7	11,8	11,2	11,3	11,5
Probleme grave de sănătate	5,4	11,6	13,8	13,7	14,7
Persoană cu handicap	1,8	1,7	1,0	2,1	3,8
Total	100	100	100	100	100

Chi-square este semnificativ pentru $p = 0,000$.

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Datele de mai sus ne relevă existența unui "grup de risc" format din persoane cu probleme grave de sănătate și cu o situație economică extrem de precară (veniturile – în cel mai bun caz - acoperă strictul necesar, sunt privați de hrană des sau foarte des și locuiesc în gospodării apreciate de operatori ca sărace și foarte sărace). Repartiția pe grupe de vârstă a persoanelor din "grupul de risc" este prezentată în tabelul nr.7. Persoanele cele mai expuse riscului sunt cele de peste 41 de ani.

Tabelul nr. 7. Distribuția persoanelor din "grupul de risc" pe grupe de vârstă

Categoriile de vârstă	1-20 de ani	21-40 de ani	41-60 de ani	Peste 61 de ani
Grupul de risc (%)	26,4	19,2	31,1	13,3
Procente din total eșantion	49,7	30,7	14,3	5,3

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Persoanele aflate în acest grup de risc reprezintă 9,57% din totalul persoanelor cuprinse în eșantion. Grupul de risc este format din persoane extrem de vulnerabile a căror existență se desfășoară dincolo de limitele demnității umane. Prin urmare, acest grup necesită - pe termen scurt -

măsuri energice și focalizate de asistență socială în vederea asigurării nevoilor de bază (hrană, adăpost, îmbrăcăminte), iar pe termen mediu și lung sunt necesare programe susținute în vederea reintegrării lor sociale.

Subiecții care au apreciat că au probleme grave de sănătate au fost rugați să precizeze și tipul acestora. Vom prezenta în continuare distribuția problemelor de sănătate apreciate subiectiv ca "probleme grave". Tabelul nr.8 a rezultat în urma clasificărilor pe categorii de afecțiuni a diferitelor diagnostice invocate de subiecți. Deși tabelul prezintă cifre și procente nu trebuie să uităm că aceste cifre sunt rezultatul unor aprecieri afectate de subiectivitate și, ca urmare, trebuie privite cu prudență, având în vedere "fragilitatea" acestor estimări (nu toate afecțiunile invocate de subiecți erau diagnosticate de medic). Ca urmare, apreciem că aceste cifre ne oferă informații mai degrabă despre ordinul de mărime care caracterizează incidența unei afecțiuni și mai puțin despre incidența ca atare.

Tabelul nr. 8. Problemele grave de sănătate		
Tipul afecțiunii	Frecvența	%
Afecțiuni digestive	222	24
Afecțiuni cardio-vasculare	192	21
Afecțiuni ORL	177	19
Afecțiuni psihice	74	8
Afecțiuni uro-genitale	71	8
Diabet	62	7
TBC	58	6
Afecțiuni reumatologice	57	6
Handicap	53	6
Afecțiuni locomotorii	50	5
Afecțiuni chirurgicale	31	3
Accidente și sechele post traumatice	24	3
Afecțiuni hepatice	24	3
Afecțiuni oftalmologice	21	2
SIDA	16	2
Afecțiuni endocrine	14	2
Anemie	13	1
Afecțiuni dermato-venerice	10	1
Poliomielită	6	1
Alte afecțiuni	90	10
Nu e cazul	7988	863
TOTAL	9253	100

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Specialiștii în sănătate publică au definit în anii '90 conceptul de "tranziție epidemiologică"⁴⁵ ca "un interval de timp în care cauzele de deces evoluează de la boli infecțioase - la începutul intervalului, spre boli netransmisibile – la finalul acestuia."⁴⁶ Tranziția epidemiologică reprezintă de fapt un indicator al nivelului de dezvoltare al unei țări și, respectiv, al nivelului de trai și al gradului de civilizație al unei populații. Așa cum se poate observa din tabelul de mai sus, bolile infecțioase (inclusiv infecțiile ORL și o parte dintre bolile digestive), alături de afecțiunile digestive neinfecțioase și de bolile de nutriție (diabetul) ocupă principalele locuri în ierarhia patologiei populației de romi. Cauzele acestei situații sunt pe de o parte nivelul de trai scăzut care generează dificultăți în asigurarea igienei personale și a unei alimentații corespunzătoare iar pe de altă parte nivelul scăzut de educație sanitară și absența conduitelor preventive. Acest complex de factori nu este specific doar populației de romi ci constituie numitorul comun al unei importante categorii de populație în condițiile sărăcirii accentuate de după 1989.

Pentru a obține o imagine cât mai reală atât asupra problemelor de sănătate pe care le are populația de romi cât și asupra percepției acestor probleme vom lua în considerare și răspunsurile la întrebarea deschisă - "Care este cea mai importantă problemă a dvs. și a familiei dvs.?" pe care le vom prezenta în tabelul nr.9.

Tabelul nr. 9. Cea mai importantă problemă a familiei		
	Frecvența	Procentul
Lipsa banilor	785	44,6
Sărăcia	266	15,0
Sănătatea (copiilor)	155	8,8
Probleme cu locuința	137	7,7
Alimentația insuficientă sau proastă	112	6,3
Lipsa locurilor de muncă	103	5,9
Alte probleme	151	8,5
NS/NR	56	3,2
TOTAL	1765	100

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

⁴⁵ Julio Frank, Jose Luis Bobadila, Claudio Stern, Tomas Frejka, Rafael Lozano - Elements for a theory of the health transition, in *Health Transition Review*, nr.1/1991, p 23.

⁴⁶ Idem.

Răspunzând la această întrebare, 8,8 % din totalul persoanelor intervievate au apreciat problemele de sănătate (ale copiilor de cele mai multe ori) ca fiind cele mai importante probleme pe care le au.

În tabelul nr. 10 vom prezenta distribuția răspunsurilor la întrebarea: **“Dacă ați avea bani mai mulți ce ați face cu ei?”**. Pentru a simplifica prelucrările am luat în considerare doar prima dintre cele trei alegeri posibile. Deși multe dintre procente sunt ne semnificative, le-am prezentat totuși, pornind de la ideea că prezintă relevanță pentru prioritățile subiective în împlinirea nevoilor. (Chiar dacă nu ne oferă o imagine asupra dimensiunii nevoii.)

Tabelul nr. 10. Dacă ați avea bani mai mulți ce ați face cu ei – prima alegere în ordine descrescătoare		
	Frecvența	Procentul
aș cumpăra mâncare	342	19,4
construcție/cumpărare locuință	329	18,6
reparații/finisări locuință	167	9,5
“aș trăi mai bine/aș duce o viață fără griji”	136	7,7
cumpărare obiecte de folosință îndelungată	108	6,1
cumpărare îmbrăcăminte și încălțăminte	89	5,0
aș investi într-o afacere	81	4,6
aș cumpăra strictul necesar (de ex. lemne)	61	3,5
aș cumpăra hrană pentru animale și animale	60	3,4
aș face economii pentru mai târziu/aș depune la bancă/aș strânge bani pentru înmormântare	52	2,9
aș da copiilor și nepoților	44	2,5
cheltuieli pentru sănătate (consultații și medicamente)	43	2,4
mi-aș plăti datoriile (inclusiv întreținerea)	42	2,4
aș da celor săraci	31	1,8
aș trimite copiii la școală/le-aș crea condiții mai bune	27	1,5
altele	58	3,3
NS/NR	95	5,4
TOTAL	1765	100

Sursa: Ancheta “Romi 1998”.

Doar 2,4 % dintre subiecți declară că, dacă ar avea mai mulți bani, i-ar cheltui pentru consultații medicale și medicamente. Aceștia nu sunt neapărat cei care au cele mai mari probleme de sănătate ci, mai degrabă, cei care nu au alte priorități. Din perspectiva investiției în sănătate este extrem de interesant de remarcat procentul foarte mare de persoane (aproape 20%) care optează pentru cumpărarea de hrană în condițiile în

care ar avea mai mulți bani. Indirect, aceștia investesc în sănătate pentru că o alimentație superioară – calitativ și cantitativ – se va reflecta în creșterea rezistenței organismului la îmbolnăvire dar și în creșterea capacității sale de refacere în caz de boală (ceea ce înseamnă o patologie mai puțin frecventă și complicată, deci costuri mai puține pentru medicamente și consultații).

O altă întrebare care ne oferă informații despre percepția subiectivă a stării de sănătate este cea care testează satisfacția subiecților cu unele domenii definitorii ale propriilor existențe (tabelul nr.11):

Tabelul nr. 11. Cât de mulțumit sunteți de:			
	Mulțumit	Nici mulțumit nici nemulțumit	Nemulțumit
Locuință	30,8	18,6	50,7
Bunurile din gospodărie	21,8	19,5	58,8
Alimentație	10,3	17,8	71,9
Starea de sănătate	38,7	22,7	38,6
Venituri	5,3	8,7	86,0
Viața în general	16,4	25,3	58,4
Educația școlară	31,3	25,7	43,1

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Din tabelul nr.11 se poate observa cu ușurință că starea de sănătate deține locul de lider în ce privește satisfacția subiecților deci, concluzia care se impune este că deși un anumit segment al populației de romi are probleme grave de sănătate, majoritatea se situează din punctul de vedere al stării de sănătate "în limitele largi ale normalului". Este interesant de remarcat că atunci când își exprimă satisfacția cu starea de sănătate, subiecții sunt mai exigenți decât atunci când cuantifică senzațiile care definesc starea de sănătate: astfel, cu toate că 72,5 % dintre subiecți declară că "se simt în general bine", procentul cumulat al celor care se declară "foarte mulțumiți", "mulțumiți" și "nici mulțumiți, nici nemulțumiți" de propria stare de sănătate este de doar 59,8 %.

2. Relația cu instituțiile medicale

Pentru a avea o imagine globală vom prezenta această relație în contextul general al relațiilor populației de romi cu instituțiile publice. În acest subcapitol vom detalia însă doar relația cu instituțiile medicale, relația

cu celelalte instituții fiind tratată într-un capitol separat. Tabelul nr.12 ne oferă o imagine comparativă asupra modului în care romii percep modul în care sunt tratați în relațiile cu autoritățile locale și instituțiile publice.

Tabelul nr.12. Cum credeți că autoritățile locale enumerate mai jos îi tratează pe romi comparativ cu celelalte etnii?

	mai bine	la fel	mai prost	NS/NR
Școala	5.2	61.5	28.5	4.8
Instituțiile medicale	5.0	63.0	28,1	3.9
Primăria	4.4	55.2	36.1	4.2
Judecătoria și Procuratura	3.7	60.5	26.6	9.3
Poliția	4.1	56.3	33.1	6.5

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Se observă că instituțiile medicale, alături de cele de învățământ sunt considerate "lideri" în ce privește discriminarea pozitivă a romilor de către 5% din populația de romi. De asemenea, un procent semnificativ (63%) apreciază că romii sunt tratați în mod egal comparativ cu celelalte etnii. Cu toate acestea, nu poate fi neglijat nici procentul de aproape 30% care apreciază că romii sunt ținta unei discriminări negative din partea instituțiilor sanitare.

În tabelul nr.13 sunt prezentate comparativ câteva dintre caracteristicile celor două grupuri de persoane care vorbesc despre discriminarea romilor (pozitivă sau negativă):

Tabelul nr. 13. Comparație între grupurile de romi care se simt discriminate pozitiv, respectiv negativ

Caracteristicile grupurilor %	Discriminare pozitivă	Discriminare negativă
Autoidentificare ca rom	76,0	73,1
Vorbesc romanes	31,3	26,9
În urban	33,2	44,0
Veniturile le ajung doar pentru strictul necesar	91,8	92,0
Sunt apreciați ca săraci de către operator	70,0	80,0
Nu au probleme de sănătate (Se simt în general bine)	80,1	71,0

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Comparând datele din tabel putem concluziona că nu există diferențieri semnificative între cele două grupuri. Ca urmare, singura variabilă care poate determina aceste diferențe de opinie, pare a fi calitatea relației personale dintre individul de etnie romă și personalul medical cu care acesta vine în contact.

În urma discuțiilor avute pe teren, în diferite localități din toate zonele țării, discuții purtate atât cu personalul medical care deservea comunitățile de romi cât și cu membrii acestor comunități (în cadrul interviurilor individuale sau de grup), am identificat următorii factori care favorizează comportamentul discriminator al personalului medical față de populația de romi:

- ◆ **Absența actelor de identitate** exclude persoana respectivă de la respectarea majorității drepturilor, inclusiv dreptul la asistență medicală gratuită, prestarea acestor servicii neputând fi înregistrată în cadrul dispensarelor teritoriale și, deci, costul ei neputând fi justificat. De asemenea, **absența carnetelor** de sănătate excludea persoana de la dreptul la rețete gratuite și compensate (înainte de înființarea Casei de Asigurări).
- ◆ **Locuirea fără forme legale** are drept consecință excluderea de la acordarea asistenței medicale gratuite deoarece dispensarele teritoriale nu pot oferi aceste servicii decât persoanelor aflate în evidență (persoanele care locuiesc cu forme legale pe teritoriul arondat dispensarului respectiv). La rândul lor spitalele nu fac internări decât pe baza trimiterilor de la dispensare. Singura excepție o reprezintă spitalele de urgență care oferă asistență medicală (de urgență) și în absența actelor de identitate.
- ◆ **Absența unor venituri stabile** plasează potențialul pacient în afara categoriilor de populație care beneficiază de asistență medicală gratuită (elev, student, salariat, pensionar, veteran etc.). ca urmare, acesta va trebui să achite costul asistenței medicale, inclusiv a celei de urgență.
- ◆ **Imposibilitatea înscrierii la un medic** de familie este o consecință “firească” a celor trei factori enumerați anterior și are drept consecință neacordarea asistenței medicale gratuite.

Toți factorii enumerați anterior conduc la discriminarea populației de romi în acordarea asistenței medicale gratuite, dar este demn de reținut că această discriminare nu este rezultatul unei atitudini discriminatorii pe criterii etnice ci, mai degrabă deficitului de reglementări juridice specific complicatului și dificilului proces de tranziție prin care trece în această perioadă sistemul medical din

România. Această discriminare nu este specifică populației de romi ci se manifestă asupra oricărei persoane care se află într-una dintre situațiile descrise anterior.

Tabelul nr. 14. Motivația nemulțumirilor față de dispensarul medical teritorial (jud. Buzău - 1997)

Motivația nemulțumirii	Frecvența răspunsurilor	% din total nemulțumiri motivate	% din total subiecți
Serviciile medicale gratuite sunt oferite contra cost	309	34,64	8,4
Dificultăți în procurarea medicamentelor	205	22,98	5,5
Disfuncționalități în programul dispensarelor	120	13,46	3,2
Lipsa de interes pentru pacienți (copii)	81	9,08	2,2
Absența resurselor materiale ("nu am bani")	56	6,27	1,6
Incompetența personalului medical	54	6,05	1,5
Discriminare etnică	46	5,16	1,2
Alte motive	21	2,36	0,6

Sursa: Ancheta "Problemele sociale ale romilor din județul Buzău", ICCV, 1997.

- ◆ *Costurile formale și informale ale asistenței medicale reprezintă o altă problemă căreia trebuie să-i facă față un potențial pacient, indiferent de etnia căreia îi aparține. Datorită dificultăților financiare ale sistemului de sănătate serviciile medicale care ar trebui să fie gratuite ajung să fie oferite contra cost. Aceste costuri sunt uneori formale, dar cel mai adesea informale și constituie o problemă pentru întreaga populație a țării, indiferent de etnie. Astfel, în Barometrul de Opinie Publică din mai 1999, realizat de Metro Media Transilvania, 15% dintre subiecți au declarat că întotdeauna au fost nevoiți să ofere "cadouri"(bani, produse sau servicii) pentru a-și rezolva o problemă de sănătate, iar 41 % au declarat că au oferit "uneori" cadouri personalului medical. Cumulând aceste procente ajungem la concluzia că 56% din totalul persoanelor care vin în contact cu serviciile medicale sunt nevoite să "plătească" – cel puțin ocazional – costuri informale pentru asistența medicală. În cercetarea*

realizată pe populația de romi din județul Buzău⁴⁷, subiecții au avut posibilitatea de a-și exprima mulțumirea respectiv nemulțumirea față de serviciile medicale. Motivația nemulțumirilor este prezentată în tabelul nr.14 și, după cum se poate observa, principala cauză a nemulțumirilor (34,64% din total nemulțumiri) este legată de costurile informale ale asistenței medicale.

- ◆ **Nerespectarea standardelor de igienă** de către unii membri ai etniei rome, în special de către cei ale căror locuințe au un acces deficitar la sursele de apă dar și cei care au dificultăți economice în general. Trebuie afirmat însă cu certitudine că nu doar romii sunt discriminați din cauza igienei precare ci orice altă persoană, care nu îndeplinește standardele minime de igienă, indiferent de etnie, este tratată cu rezervă de marea majoritate a personalului medical.

Accesibilitatea surselor de apă potabilă este deficitară în comunitățile de romi; de asemenea, calitatea apei lasă de dorit, această situație favorizând apariția **intoxicațiilor, a bolilor digestive infecțioase și** nu în ultimul rând, **a parazitozelor**.

“În Glina, (în vecinătatea rampei de gunoi a Bucureștiului) pânza de apă freatică este la suprafață și conține o concentrație ridicată de săruri de nitrați fiind contraindicată în pregătirea hranei pentru sugari. Deși medicii au făcut cunoscută mamelor această situație, câțiva copii au fost intoxicați.”⁴⁸

Cauzele accesibilității reduse a surselor de apă țin, pe de o parte, de amplasarea teritorială a comunităților de romi, situate de obicei la periferia localităților sau chiar extravilan iar, pe de altă parte, de precaritatea resurselor materiale ale acestor comunități, precaritate care se reflectă în absența investițiilor pentru alimentarea cu apă.

Accesibilitatea redusă a surselor de apă, creează probleme în asigurarea unei igiene corespunzătoare. Astfel, **igiena personală, casnică** (igiena locuințelor), dar și **igiena comunitară** sunt și ele deficitare. Cauzele acestei situații sunt: costul ridicat al agenților de spălare, precaritatea condițiilor de locuit, absența în cvasitotalitatea cazurilor a unei camere de baie și a infrastructurii de colectare și eliminare a reziduurilor, dar și absența educației sanitare și în consecință, absența unui comportament de prevenire a îmbolnăvirilor.

⁴⁷ *Ancheta* Problemele sociale ale romilor din județul Buzău, ICCV, 1997.

⁴⁸ *Dana Costin Sima în Copii romi din România – coord. Sorin Cace, București, 1999, p. 43.*

Potrivit Raportului “Asistența celor mai defavorizate comunități de romi din Transilvania” elaborat de organizația Médecins Sans Frontieres, “lipsa de igienă este un aspect important al vulnerabilității acestei populații. La nivelul sănătății este clar că multe boli (parazițiile, de exemplu) se datorează și lipsei de igienă. La nivelul integrării sociale, animozitatea față de țigani este alimentată de stereotipurile și temerile privind lipsa lor de igienă. Nu rare sunt cazurile în care acest grad de igienă este în mod natural impus comunităților de romi, fără ca responsabilii să mediteze mai mult asupra cauzelor”⁴⁹.

Problema igienei comunitare este foarte acută în cazul comunităților de romi care s-au format în vecinătatea rampelor de gunoi ale marilor orașe (comunitatea Glina, lângă rampa de gunoi a Bucureștiului și comunitatea Pata-Rât în vecinătatea rampei de gunoi a Clujului). Membrii acestor comunități supraviețuiesc prin colectarea materialelor refolosibile. Ca urmare, rampa este principala sursă de venituri pentru aceste comunități, dar – în același timp - și o sursă importantă de poluare și un focar permanent de boală care afectează negativ calitatea vieții, în general, și în special starea de sănătate a acestor comunități.

Deși romii sunt într-o oarecare măsură conștienți de situația în care se află nu întreprind însă nimic pentru a o schimba, deoarece nevoia zilnică de hrană și adăpost este mult mai presantă decât riscul asupra stării de sănătate.

În general, populația de romi se caracterizează prin *absența educației sanitare* care determină imposibilitatea de a adopta o conduită de prevenire a îmbolnăvirilor și de a înțelege importanța controalelor medicale periodice în special pentru gravide și pentru copii, precum și importanța vaccinărilor. Nu trebuie să uităm însă că *această situație caracterizează în general populația săracă fie ea de etnie romă sau nu.*

- ♦ ***Nerespectarea standardelor de comportament ale populației majoritare***, situație care se datorează în special diferențelor culturale. La romii care trăiesc în comunități compacte, tradiționale este prezent obiceiul ca mai mulți membri ai familiei să însoțească pacientul la medic. Ultimii doi factori au fost prezentați ca o problemă în relația cu unii romi de către toți angajații din sistemul medical cu care am discutat, fără excepție. Astfel de comportamente contribuie la întreținerea prejudecăților față de romi.

⁴⁹ Asistența celor mai defavorizate comunități de romi din Transilvania – *Raport Medecins sans frontieres, 1997, p. 65.*

- ♦ **Prejudecățile personalului medical** față de populația de romi constituie și ele o sursă de discriminare. Pentru eliminarea atitudinilor discriminatorii trebuie intensificate eforturile de educare în direcția eticii și deontologiei profesionale dar, în același timp, trebuie identificate și sancționate cazurile de discriminare.

Este interesant de remarcat că, în cercetarea realizată în județul Buzău, un număr foarte redus de subiecți acuză personalul medical de discriminare etnică. Ca urmare, am putea concluziona că principala cauză a disfuncționalității relațiilor dintre comunitățile de romi și instituțiile sanitare nu are cauze etnice ci, mai degrabă, economice. (pe de o parte, actul medical deși teoretic gratuit implică costuri, iar pe de altă parte, romii – în marea lor majoritate cu venituri scăzute - nu au posibilitatea de a le acoperi).

Încercând o altă clasificare a factorilor care favorizează discriminarea populației de romi în acordarea serviciilor de asistență medicală în funcție de originea acestora putem spune că avem de-a face cu trei tipuri de factori:

1. Factori care țin de dificultățile cu care se confruntă orice societate aflată în tranziție: criza locuințelor și a locurilor de muncă deci imposibilitatea achitării asigurărilor de sănătate și a înscrierii la un medic de familie. De asemenea, deficitul cronic de resurse cu care se confruntă sistemul medical și care a determinat apariția costurilor formale și informale pentru o asistență medicală oficial gratuită.
2. Factori care țin de dificultățile cu care se confruntă un segment al populației de romi: șomaj, venituri scăzute, condiții extrem de precare de locuit.
3. Factori care țin de atitudinea și comportamentul personalului medical: tratament preferențial al pacienților în funcție de costurile informale pe care acesta le plătește pentru asistență medicală dar, uneori și în funcție de etnie. În opinia noastră însă discriminarea pacienților pe criterii economice este mult mai puternică decât cea pe criterii etnice.

În concluzie, am putea spune că problemele de sănătate ale populației de romi sunt complexe, dar nu au o determinare etnică ci, mai degrabă, culturală - dependentă de stilul de viață și socio-economică - determinată de nivelul de trai scăzut. Iar pentru rezolvarea acestui complex de probleme este nevoie de o abordare interdisciplinară care să ofere mai

mult decât un tratament simptomatic. Deosebit de importantă în acest context este și dezvoltarea unei relații de parteneriat între medic și pacient în care pacientului i se oferă informații clare, sincere și suficiente pentru a putea coopera activ și inteligent la vindecarea sa, sau pentru a preîntâmpina apariția anumitor boli. Marele avantaj al unei astfel de relații este că securizează pacientul, îl cointerează și-l educă pentru a adopta o conduită preventivă.

Pragmatic vorbind, pentru a veni în întâmpinarea nevoilor de sănătate ale populației de romi este necesar ca Ministerul Sănătății, în colaborare cu Consiliile locale din zonele cu o pondere însemnată a populației de romi să dezvolte programe speciale de asistență medicală, profilaxie și educație sanitară. O altă posibilă soluție pentru creșterea nivelului de educație sanitară a populației de romi ar fi colaborarea cu diverse ONG-uri în vederea instruirii și angajării unor persoane de etnie romă care să lucreze ca mediatori comunitari pe probleme de sănătate.

EDUCAȚIA ȘCOLARĂ A POPULAȚIEI DE ROMI⁵⁰

MIHAI SURDU

Educația este privită în ultima vreme deopotrivă de către economiști și sociologi ca o investiție în capital uman. În cazul romilor, educația este considerată a fi un mijloc de rezolvare a problemelor individuale și de grup și ca o resursă importantă a modernizării și dezvoltării acestei etnii. Educația este o parte a soluției menită să rezolve problemele sociale cu care se confruntă această etnie. Impactul educației instituționalizate asupra problemelor sociale cu care se confruntă un larg segment social nu trebuie însă absolutizat. Creșterea nivelului de școlaritate și/sau a gradului de cuprindere în învățământ pentru populația de romi trebuie corelată cu politici active de combatere a șomajului și crearea de noi locuri de muncă pentru a avea ca efect îmbunătățirea situației socio-economice a acestei etnii.

O altă perspectivă de a privi educația școlară este aceea de transmitere de valori. În acest sens, sistemul școlar alături de mass-media, familie și instituțiile politice sunt principalele surse care formează și consolidează sistemul de valori al individului. În același timp, sistemele școlare sunt provocate să răspundă exigenței respectării valorilor de referință ale minorităților în general și ale romilor, în cazul de față.

Vom trata în acest capitol situația școlară și preșcolară a populației de romi, precum și o serie de determinanți ai acesteia. Capitolul mai cuprinde o analiză pe generații a nivelului de școlaritate al populației de romi, incidența analfabetismului, gradul de satisfacție în raport cu școala și percepțiile pe care romii le au asupra școlii. Vom încerca pe parcursul analizei ca în mod explicit sau implicit să ne raportăm la cele două perspective asupra educației expuse anterior. Datele supuse analizei provin în special din cercetări ale ICCV referitoare la populația de romi din 1992 și 1998, precum și din Anuarul Statistic al României din 1999.

⁵⁰ Această lucrare a fost sprijinită de către Research Support Scheme al Fundației pentru Dezvoltarea unei Societăți Deschise, grant nr.: 1293/1999.

O parte însemnată din ipotezele, concluziile sau observațiile făcute în această analiză își au ca sursă de inspirație discuțiile avute în cadrul echipei de cercetare, căreia vreau să-i mulțumesc pe această cale. Sugestia de a realiza o analiză comparativă pe generații a nivelului de școlaritate al populației de romi precum și alte sugestii și observații importante aparțin domnului profesor Cătălin Zamfir, căruia de asemenea îi mulțumesc. Oricum, modul de realizare a întregului material, interpretările asupra datelor și opiniile conținute în acest material, uneori divergente cu cele ale echipei de cercetare sunt responsabilitatea integrală a autorului. Aceste opinii și interpretări sunt formate ca urmare a observației directe, pe teren, din ultimii ani, în câteva zeci de comunități de romi din România.

1. Participarea preșcolară

Participarea copiilor romi de vârstă preșcolară (3-6 ani) la grădiniță este mult mai scăzută decât a copiilor de aceeași vârstă pe ansamblul populației României. În momentul cercetării (anul școlar 1997-1998), dintre copiii romi cu vârste cuprinse între 3 și 6 ani participau la învățământul preșcolar numai 17,2%. În ansamblul populației României participarea la grădiniță a copiilor de aceeași vârstă era de 67% (anul școlar 1997-1998, sursa Anuarul Statistic al României, 1999). Astfel, **participarea preșcolară a populației de romi este de aproximativ patru ori mai mică comparativ cu participarea preșcolară pe ansamblul populației României.**

Diferența între rata de participare a copiilor romi de vârstă preșcolară și cea a copiilor de aceeași vârstă din ansamblul populației țării are loc în contextul unei scăderi a participării la grădiniță pe ansamblul populației țării după 1990. Astfel dacă în 1989, rata participării la grădiniță pe ansamblul populației țării de vârstă preșcolară era de 82,8%, după 1990 aceasta a oscilat între 50-60% atingând un nivel minim de 50,2% în anul școlar 1993-1994. Această tendință negativă în participarea la învățământul preșcolar pe ansamblul populației țării a caracterizat și populația de romi.

Dincolo de situația economică dificilă care caracterizează populația României în ansamblul său, în perioada tranziției și, într-o mai mare măsură, populația de romi, credem că există și factori culturali care explică această neparticipare.

Observația directă asupra comunităților de romi, deopotrivă în mediul rural sau în marile orașe, discuțiile informale și interviurile cu părinți romi sugerează o serie de factori explicativi.

-
- În cadrul comunităților de romi socializarea copiilor este în primul rând sarcina familiei și a comunității din care provin. Această caracteristică este prezentă nu numai în comunitățile de romi, ci, în general, în comunitățile care au un grad mai ridicat de tradiționalism. În aceste comunități tradiționale este dominant modelul familiei extinse. Socializarea copiilor este delegată în aceste cazuri soției, atunci când aceasta este casnică, fraților sau surorilor mai mari, bunicilor, altor rude din interiorul gospodăriei sau chiar vecinilor.
 - Probabil că acest comportament vis-a-vis de socializarea copiilor preșcolari se explică deopotrivă printr-o neîncredere generică față de instituția grădiniței ca atare, cât și prin constrângeri financiare. Mai mult, valorile care permit adaptarea la comunitatea de apartenență sunt considerate de către mulți părinți romi ca fiind mai importante decât cele ale societății în sens larg, în condițiile în care mobilitatea profesională și socială a populației de romi este scăzută.
 - În multe cazuri necunoașterea sau cunoașterea defectuoasă a limbii în care se vorbește în cadrul grădiniței (cel mai adesea româna sau, în unele zone, maghiara) constituie un impediment în frecventarea grădiniței.
 - Diferențele de statut social dintre populația de romi și populațiile majoritare din comunitățile în care trăiesc romi sunt privite de aceștia din urma ca bariere pentru trimiterea copiilor la grădiniță. Unii romi cred că aceste diferențe reflectate în îmbrăcăminte, jucării sau în pachetul de mâncare primit de acasă împiedică acceptarea copiilor lor de către copiii populației majoritare și i-ar putea pune pe copiii romi într-o situație umiltoare.
 - Izolarea multor comunități de romi aflate la marginea satelor sau orașelor face ca între copiii romi și cei de alte etnii să nu existe comunicare, jocuri în comun sau prietenii, vizite reciproce. Acest lucru constituie o piedică serioasă în socializarea laolaltă în cadrul grădiniței.
 - Distanța mare față de grădiniță în cazul unor comunități de romi, izolarea acestora sau drumurile impracticabile în condiții de vreme nefavorabilă împiedică în unele cazuri frecventarea grădiniței.
 - Prejudecățile și atitudinea diferențiată față de copii a părinților români și/sau romi sau a unor educatori sunt de asemenea

motive importante în reținerea unor părinți romi de a-și trimite copiii la grădiniță.

Vecinătatea influențează și ea participarea la grădiniță. Mai exact, există tendința unei participări mai ridicate la grădiniță a copiilor romi care provin din comunități cu o altă majoritate etnică sau din comunități mixte. În același timp copiii romi care trăiesc în comunități compacte, izolate, participă într-o proporție substanțial mai scăzută la educația preșcolară.

Participare preșcolară	Comunități compacte	Comunități mixte	Romi dispersați
	12,1%	19,1%	29,3%

Faptul că participarea preșcolară a copiilor romi este sensibil mai scăzută în comunitățile compacte de romi (12,1% față de 19,1% în comunitățile mixte și 29,3% în cazul romilor care trăiesc dispersați printre alte etnii) sugerează că în aceste comunități s-a păstrat într-o mai mare măsură un model tradițional de socializare a copiilor, în care un rol important revine familiei și comunității. Este probabil că și izolarea socială este mai mare, gradul de sărăcie este mai ridicat iar distanțele până la grădiniță mai mari în cazul acestor comunități.

Situația economică a familiei condiționează într-o măsură ridicată participarea la grădiniță a copiilor romi. Pentru a prezenta modul în care constrângerile economice se asociază cu neparticiparea preșcolară am considerat a fi relevant indicatorul "starea materială a gospodăriei", estimată de către operatorul de interviu.

Participarea la grădiniță, în funcție de starea materială a gospodăriei, este distribuită după cum urmează:

Participarea preșcolară	Gospodării foarte sărace	Gospodării sărace	Gospodării cu situație economică medie	Gospodării bogate
	10,9%	18,7%	29,5%	42,5%

Din tabelul de mai sus reiese o tendință descrescătoare a participării la grădiniță în funcție de starea materială a gospodăriei. Astfel în timp ce aproape jumătate din copiii romi proveniți din gospodării apreciate ca bogate participă la grădiniță, procentul acestora coboară la doar 10,9% în cazul gospodăriilor foarte sărace. Dincolo de factorii ce țin de specificul cultural, costurile financiare ale participării preșcolare au o importanță

deosebită în explicarea unei ponderi atât de ridicate a neparticipării în cazul copiilor romi.

Limba vorbită de către copil în familie este un alt indicator care discriminează în cazul participării la grădiniță a copiilor romi. Astfel, în cazul familiilor în care nu se vorbește limba romanes, participarea preșcolară a copiilor este aproximativ similară cu cea pe ansamblul populației României (65,1% în cazul populației de romi comparativ cu 67% pe ansamblul populației). În familiile în care se vorbește limba romanes rata participării preșcolare este de aproape două ori mai scăzută decât în cazul familiilor de romi în care această limbă nu este vorbită (respectiv 34,9%). Cultura romanes fiind preponderent una orală, este probabil ca limba să fie principalul mijloc de păstrare a specificului cultural al acestei etnii. Astfel familiile în care se vorbește limba romanes este probabil să aibă un grad mai ridicat de tradiționalism și în consecință o permeabilitate mai mică la influența altor culturi. Relația dintre neparticiparea preșcolară și vorbirea limbii romanes poate indica faptul că în familiile care vorbesc romanes tradiția socializării comunitare a copiilor este mai puternică comparativ cu familiile în care limba s-a pierdut ca urmare a unui proces de asimilare.

2. Populația de vârstă școlară

Înainte de a prezenta dinamica participării școlare a populației de romi în perioada 1992-1998, vom arăta care sunt diferențele între participarea școlară a populației de romi și participarea școlară pe ansamblul populației de vârstă școlară a României, pe grupe de vârstă.

În cazul grupei de vârstă de 7-10 ani, participarea școlară pe ansamblul României era în anul școlar 1997-1998 de 94,4%, în timp ce în cazul populației de romi participarea școlară era de 82,7%, aceasta fără a lua în calcul proporția mare de nonrăspunsuri (13,1%). Putem presupune că aceste nonrăspunsuri reprezintă, în fapt, cazuri de copii care nu au fost niciodată înscriși la școală sau cazuri de întrerupere a școlarizării. Dacă am lua în considerare această presupuziție, atunci participarea școlară a copiilor romi din grupa de vârstă 7-10 ani ar fi de numai 69,6%.

Pentru grupa de vârstă de 11-14 ani, participarea școlară pe ansamblul României era în anul școlar 1997-1998 de 98%, în timp ce pentru populația de romi gradul de cuprindere în învățământ era de doar 72,4%. Dacă luăm în considerare nonrăspunsurile ca situații de

neșcolarizare sau întrerupere a școlarizării, atunci gradul de cuprindere în învățământ pentru populația de romi devine 67,5%.

În cazul populației cu vârsta între 15 și 18 ani, gradul de cuprindere în învățământ pe ansamblul României era în anul școlar 1997-1998 de 61,6%, iar pentru populația de romi de aceeași vârstă era de 47,1%. Luând în calcul procentul mare de nonrăspunsuri (26,6%), putem presupune că, gradul de cuprindere în învățământ a populației de romi la această vârstă este mult mai mic (20,5%).

Tabloul sintetic al situației școlare a copiilor romi ne indică principalele probleme legate de educația școlară a acestora.

Copii de vârstă	Înscriși la școală	Au întrerupt școală	Nu au fost înscriși niciodată	NS/NR
școlară (7-16 ani)	61,4%	11,6%	17,3%	9,7%

Notă: Din procentul ridicat de nonrăspunsuri aproape jumătate (42,3%) sunt copii care au vârsta de 7 ani, iar 18,2 % sunt copii care au vârsta de 16 ani. Este posibil ca în fapt copiii cu vârsta de 7 ani, înregistrați ca nonrăspunsuri să înceapă școala la vârsta de 8 ani sau chiar mai târziu și ar putea intra astfel în categoria "Nu au fost înscriși niciodată". De asemenea, copiii cu vârsta de 16 ani, înregistrați ca non-răspunsuri, ar putea fi cazuri de întrerupere a școlarizării. Probabil că indezirabilitatea socială a declarării neșcolarizării sau întreruperii școlii i-a determinat pe subiecți să opteze pentru categoria de nonrăspuns. De aceea, suntem precauți în a avansa un procent punctual al îmbunătățirii participării școlare a copiilor romi în intervalul de timp 1992-1998.

Proporția mare a copiilor neșcolarizați (17,3%) în totalul copiilor de vârstă școlară indică faptul că sistemul de învățământ în forma sa actuală nu răspunde adecvat nevoilor de educație ale populației de romi. Am avansat această afirmație deoarece consider că instituțiile sunt cele care trebuie să se schimbe în sensul adaptării la nevoile oamenilor și nu invers. Școala este o instituție care nu ar trebui să facă excepție de la acest principiu.

Una dintre problemele cu care se confruntă sistemul de învățământ din România este aceea de a-i motiva pe copiii romi în a urma școala odată intrați în sistem, deoarece există o proporție ridicată de întreruperi ale școlarizării (11,6%). În mediul rural în special, întreruperea școlarizării este datorată și faptului că unii copii romi muncesc în gospodărie sau în afara acesteia de la vârste foarte mici (11, 12 ani).

Comparația cu populația aflată la vârsta școlară (7-16 ani) în 1992 (anchetă ICCV), arată că în decurs de 5 ani au survenit modificări importante în participarea școlară a copiilor romi.

Copii de vârstă Școlară (7-16 ani)	Înscriși la școală	Au întrerupt școală	Nu au fost înscriși niciodată	NS/NR
(ancheta din 1992)	50,6%	22,7%	26,3%	0,4%

Sursa: Baza de date ICCV 1992.

Putem afirma că participarea școlară a copiilor romi s-a îmbunătățit. S-a diminuat într-o proporție semnificativă ponderea copiilor neșcolarizați, iar cazurile de întrerupere a școlarizării au scăzut aproape la jumătate. Această constatare concordă cu opinia cadrelor didactice cu care am discutat în ultimii doi ani în cadrul unor anchete de teren desfășurate în toate regiunile țării. Cauza acestei îmbunătățiri a participării școlare ar trebui căutată în condiționarea alocației pentru copii de prezența școlară, politică educațională introdusă începând cu anul 1994.

Condiționarea alocației pentru copii de prezența școlară asigură participarea școlară într-o mai mare măsură în ciclul primar și într-o oarecare măsură în cel secundar, unde efortul părintelui de a susține financiar copilul la școală este mai mic comparativ cu liceul. Chiar și în aceste cazuri alocația pentru copii este insuficientă pentru a asigura o participare școlară adecvată a copiilor. În aceste condiții, o mare parte a copiilor romi, proveniți din familiile sărace, numeroase, au o participare formală doar în scopul încasării alocației necesare pentru traiul cotidian. Participarea școlară a acestora nu este una deplină deoarece le lipsesc resursele: rechizitele școlare, o încălțăminte și o îmbrăcăminte corespunzătoare, o alimentație adecvată. Discuțiile de grup cu cadrele didactice din județul Sibiu, județ care în localitățile rurale, fostele sate săsești, are în prezent o numeroasă populație romă, surprind acest aspect al condiționării prezenței școlare de alocație.

“copiii noștri vin la școală pentru alocație, însă de învățat nu învață”(Directori, Sibiu); “Ei, țiganii aceștia, băeșii, cum îi numim noi, vin la școală doar pentru alocație. Vă ziceam că sunt probleme cu dezinteresul părinților. Aici exact este acest dezinteres al prinților. Își trimit la școală copiii numai pentru alocații și pentru acele burse” (Directori Sibiu); “ar fi mult mai mare numărul abandonurilor școlare dacă nu ar fi această alocație, de ce să nu recunoaștem sincer ei vin pentru acea alocație” (Învățători, Sibiu); “li trimite la școală numai să le semneze carnetul. O

semnat carnetul și salut (Părinți, Sibiu); “sunt mulți, care, hai să le zic țigani, și ei nu se declară țigani, dar sunt de condiție materială foarte slabă, părinți șomeri, 5-6 copii care trăiesc efectiv numai din alocația de stat, care acasă nu au televizor, nu au apă în casă, nici în curte, poate că la două-trei case, nu toți bineînțeles, dar trebuie să-i stimulăm și noi pe copii, într-un fel să vină mai cu plăcere la școală” (Profesori, Sibiu); “Și noi am vrea să facem dar situația materială a multor copii este foarte dificilă mai ales că avem, cum v-am spus, ne confruntăm cu țigani. Acești țigani vin la școală fără caiete, fără creioane și se dă din fondul clasei ca să aibă și ei” (Învățători, Sibiu).

Opinii de acest gen am întâlnit și în discuții cu cadre didactice din Maramureș, Sălaj, Buzău, București, Constanța, Cluj, Prahova, Vaslui, Olt s.a. Creșterea participării școlare ca urmare a condiționării prezenței școlare de alocația pentru copii este un fenomen care se manifestă nu doar în cazul populației școlare rome, ci și în cazul celorlalți copii proveniți din familii sărace, indiferent de etnie.

Excelenta frecvența școlară (**aproape 90% din copiii romi înscriși vin zilnic la școală**), dată fiind condiționarea alocației pentru copii de prezența școlară, reflectă și starea actuală de sărăcie .

	<i>Zilnic</i>	<i>Cel puțin o dată pe săptămână</i>	<i>Mai rar</i>	<i>Deloc</i>	<i>NS/NR</i>
Prezența la școală(7-16 ani)	88,2%	5,1%	0,3%	0,5%	5.8%

Una dintre cele mai importante cauze ale neșcolarizării o reprezintă situația materială precară a unor gospodării de romi. Faptul că **neparticiparea școlară este de aproape trei ori mai mare în gospodăriile considerate sărace sau foarte sărace** comparativ cu gospodăriile considerate medii sau bogate demonstrează cât de puternic este condiționat accesul la învățământ de resursele economice ale familiei de origine. Consecință a sărăciei, neșcolarizarea dă naștere unui cerc vicios al sărăciei care se transmite din generație în generație.

Într-o proporție foarte ridicată copiii neșcolarizați fac parte din gospodării autoidentificate ca fiind de etnie romă. Astfel, **neșcolarizarea copiilor este de aproape trei ori mai ridicată în rândul gospodăriilor care se declară rome** sau de o alta naționalitate comparativ cu gospodăriile în care naționalitatea declarată este cea română.

Majoritatea copiilor neșcolarizați cunosc și limba romanes și provin în mare parte din familii care și-au păstrat într-o mai mare măsură specificul etnic. Astfel, **copiii neșcolarizați sunt de două ori și jumătate mai mulți în segmentul gospodăriilor în care se vorbește limba romanes.**

Cele două variabile, autoidentificarea etnică și limba vorbită în familie pot fi considerate indicatori tari ai identității etnice, ceea ce ne duce la concluzia că acești copii care nu au fost niciodată la școală provin în cea mai mare parte din familii sau comunități care și-au conservat în bună măsură specificul cultural și stilul de viață. Dincolo de factorii economici, pentru că este probabil ca în comunitățile tradiționale constrângerile economice să fie mai puternice, neșcolarizarea poate fi pentru familiile și comunitățile tradiționale romi un mijloc de rezistență la asimilare, de păstrare a identității etnice.

3. Analiza pe generații a nivelului de educație dobândit de populația de romi

Premisele analizei

Rezultatele cercetării asupra populației de romi din județul Buzău⁵¹ ne-au sugerat că este productivă o analiză a nivelului de școlaritate pe generații. Selectarea perioadelor de timp care alcătuiesc o generație a surprins diferențele maxime între școlarizarea diferitelor segmente de vârstă ale populației de romi după cum urmează:

- **generația de tranziție**, care cuprinde actuala populație școlară între 7 și 16 ani, populație care a intrat sau ar fi trebuit să intre în procesul de învățământ între anii 1989 și 1998;
- **generația tânără**, care cuprinde populația cu vârste între 17 și 25 de ani, care a intrat sau ar fi trebuit să intre în procesul de învățământ între anii 1980 și 1989;
- **generația matură**, care cuprinde populația cu vârste între 26 și 45 de ani, care a intrat sau ar fi trebuit să intre în procesul de învățământ între anii 1960 și 1980;
- **generația vârstnică**, populația cu vârste peste 45 de ani, care a intrat sau ar fi trebuit să intre în procesul de învățământ înainte de 1960.

Etichetele atribuite generațiilor sunt relevante dacă sunt considerate din perspectiva unor perioade distincte de timp, care au afectat contingente ale populației de romi. Astfel, specificul **generației de tranziție** este că surprinde o perioadă de schimbare socială, caracterizată de recesiune economică și incertitudine asupra viitorului, care se reflectă în opțiunile de viață ale indivizilor, inclusiv în alegerea unui nivel sau altul de educație.

⁵¹ Rezultatele acestei cercetări sunt publicate în *Revista de Cercetări Sociale* nr.3/4 - 1998.

Totodată, perioada de tranziție este asociată cu dezorganizarea sistemului școlar (nefuncționarea multor școli profesionale și de ucenici, de exemplu). Caracteristic **generației tinere** este că intrarea în procesul de învățământ are loc într-o perioadă de declin economic și social al sistemului socialist. **Generația matură** a intrat sau ar fi trebuit să intre în procesul de învățământ într-o perioadă de relativă prosperitate a sistemului comunist, dublată de constrângeri administrative asupra populației de romi în urma școala. Obligativitatea învățământului de 10 clase a fost corelată în această perioadă cu asigurarea unui loc de muncă. **Generația vârstnică** a debutat în procesul de învățământ înainte de 1960, fie în anii de la începutul instalării regimului comunist, fie, în cazul celor mai în vârstă, în anii dintre cele două războaie mondiale.

Am selectat astfel generațiile plecând de la ipoteza că istoria socială a României a afectat în mod direct strategiile de viață ale indivizilor, inclusiv opțiunile legate de educație, precum și posibilitățile/opportunitățile indivizilor. Așteptările noastre au fost că perioada de relativă prosperitate economică a anilor '60 – '80 să fie caracterizată de o participare mai ridicată a populației de romi în procesul educațional. Invers, ne-am așteptat ca perioada de recesiune economică să fie caracterizată de o mai slabă participare la educație a populației de romi. Datele cercetării confirmă parțial aceste așteptări.

Incidența neșcolarizării pe generații

O primă comparație între generații o putem face în ceea ce privește incidența neșcolarizării. Tabelul următor arată că **incidența cea mai scăzută a neșcolarizării este în cazul generației mature, iar cea mai ridicată în cazul generației vârstnice.**

Neșcolarizarea pe generații	Generația de tranziție (7-16 ani)	Generația tânără (17-25 de ani)	Generația matură (26-45 de ani)	Generația vârstnică (peste 46 de ani)
	18,3%	17,0%	15,2%	26,7%

Diferențele cele mai mari apar între generația vârstnică și celelalte generații. Sistemul școlar din perioada comunistă pare să reducă într-o măsură semnificativă incidența neșcolarizării în rândul acestei populații. **Perioada de tranziție are însă un efect negativ, producându-se o creștere a incidenței neșcolarizării la romi în această perioadă.**

Nivelul de școlaritate pe generații

Ciclul de învățământ cu valoare modală în cazul populației de peste 16 ani îl reprezintă ciclul primar. Valoarea modală surprinde așteptările pe care cea mai mare parte a populației le are vis-a-vis de nivelul educației școlare. Dacă în cazul generației tinere și a celei mature, opțiunea indivizilor se orientează către absolvirea a opt clase, deși un procent relativ mare se pierde pe parcurs, în cazul generației mature orientarea este spre absolvirea învățământului primar. Oricum, **în cazul tuturor generațiilor, ciclurile de învățământ spre care se orientează cei mai mulți indivizi (ciclurile primar și secundar) sunt sub nivelul cerut pentru a ocupa o poziție minimală pe piața muncii.** Astfel, în cazul generației tinere și a celei mature, absolvirea a opt clase nu poate garanta accesul către munci calificate. La fel se întâmplă în cazul generației mature, unde absolvirea ciclului primar poate garanta cel mult accesul la o muncă necalificată.

	Nici o clasă	4 cls. neterm.	4 cls. term.	8 cls. neterm.	8 cls. term.	Sc.prof. neterm.	Sc.prof. term.	Liceu neterm.	Liceu term.	Studii sup.
Generația tânără	17,0%	7,6%	9,2%	14,3%	20,5%	2,0%	6,3%	7,6%	4,7%	1,2%
Generația matură	15,2%	6,4%	12,5%	13,1%	21,8%	2,7%	9,2%	8,7%	5,9%	1,2%
Generația vârstnică	26,7%	7,9%	22,0%	9,1%	8,6%	0,8%	4,3%	1,1%	1,3%	0,2%
Total populație peste 16 ani	18,9%	7,2%	14,0%	12,4%	17,8%	1,9%	6,9%	6,3%	4,2%	0,9%

Tendința de creștere a nivelului de școlaritate în cazul generațiilor tinere și mature este însoțită de o tendință crescătoare a cerințelor de școlaritate necesare pentru a ocupa o poziție calificată pe piața muncii. Astfel, în cazul tuturor generațiilor performanța școlară a majorității indivizilor este cu mult sub cerințele pieței muncii.

Orientarea spre absolvirea unei școli profesionale este mai pronunțată în cazul generației mature, un procent de aproape 10% reușind să termine o școală profesională, ceea ce a permis obținerea unor calificări.

Tot în cadrul generației mature se găsește și cel mai mare procent de absolvenți de liceu comparativ cu celelalte generații.

Absolvirea studiilor superioare are loc numai în situații izolate.

Nivelul de școlaritate pe generații și sexe

La nivelul întregii populații de romi peste 16 ani există diferențe mari de școlarizare între sexe.

		Nici o clasă	4 cls. ne-term.	4 cls. term.	8 cls. ne-term.	8 cls. term.	Sc. prof. ne-term.	Sc. prof. term.	Liceu ne-term.	Liceu term.	Studii sup.	Ns/Nr
Generația Tânără	M	17,5%	8,0%	9,3%	12,4%	19,8%	1,8%	7,8%	7,4%	4,5%	1,1%	10,5%
	F	16,4%	7,3%	8,9%	16,1%	21,4	2,2%	4,7%	8,0%	4,9%	1,3%	8,7%
Generația Matură	M	10,9%	5,4%	11,3%	14,2%	20,9%	3,3%	13,5%	9,3%	6,6%	1,8%	2,9%
	F	19,5%	7,5%	13,9%	11,8%	22,9%	2,2%	4,7%	8,2%	5,3%	0,5%	3,7%
Generația vârstnică	M	16,3%	7,6%	24,1%	11,0%	11,0%	1,5%	7,8%	1,3%	1,6%	0,5%	17,3%
	F	35,2%	8,2%	20,6%	7,8%	6,9%	0,2%	1,4%	1,0%	1,0%	-	17,6%
Pop. peste 16 ani	M	14,5%	6,8%	13,9%	12,8%	18,0%	2,3%	10,2%	6,6%	4,6%	1,3%	9,0%
	F	23,1%	7,6%	14,2%	12,0%	17,7%	1,6%	3,7%	6,0%	3,9%	0,6%	9,5%

Astfel, în timp ce procentul celor neșcolarizați atinge în cazul bărbaților valoarea de 14,5%, în cazul femeilor acesta este 23,5%. Cea mai importantă diferență între sexe în privința neșcolarizării apare în cadrul generației vârstnice, în care ponderea femeilor care nu au urmat niciodată școala este de peste două ori mai mare decât cea a bărbaților. În cadrul generației mature această diferență tinde să scadă ușor, deși procentul femeilor care nu au urmat niciodată școala este de aproape două ori mai mare decât al bărbaților. În cadrul generației tinere diferențele între procentele de femei și bărbați neșcolarizați sunt foarte mici. Pe de o parte are loc o ușoară tendință de emancipare a femeilor (scade numărul femeilor neșcolarizate de la 19,5% la 16,4%), iar pe de altă parte apare o tendință de creștere a numărului bărbaților neșcolarizați comparativ cu generația matură (de la 10,9% la 17,5%). O posibilă explicație pentru aceste comportamente apărute la generația tânără este tendința de modernizare a familiei romi: abandonarea distribuției rolurilor tradiționale în care femeia este de regulă casnică, iar bărbatul asigură veniturile pentru întreaga gospodărie. Creșterea neșcolarizării în rândul subiecților de gen masculin din generația tânără poate fi atribuită faptului că unii copii romi încep să muncească de la o vârstă mică pentru a susține economic familia.

Diferențe semnificative între sexe apar în cazul absolvirii școlii profesionale în cadrul tuturor generațiilor, deși există o tendință de reducere a acestora de la generația vârstnică la cea matură și de la aceasta din urmă la cea tânără. **Dacă la generația vârstnică raportul**

dintre bărbații și femeile absolvenți de școală profesională era de peste 5:1, la generația matură acest raport scade la 3:1, pentru a ajunge la generația tânără la mai puțin de 2:1. Numărul mult mai ridicat al bărbaților absolvenți de școală profesională decât al femeilor poate reflectă persistența unui model familial tradițional, în care bărbatul este cel care se orientează spre o meserie în timp ce femeia își întrerupe școlarizarea înainte de dobândirea unei meserii pentru a face față îndatoririlor casnice. Această inegalitate între bărbați și femei în dobândirea unei meserii (prin absolvirea unei școli profesionale) tinde să scadă la generația tânără.

Determinanți culturali ai nivelului de școlaritate

Analiza nivelului de școlaritate după limba vorbită în familie relevă importante diferențe în școlarizare generate de factori culturali. Subiecții au fost clasati în două categorii: vorbitori exclusiv ai limbii române și vorbitori care cunosc și limba romanes.

Cele mai mari diferențe apar în cadrul generației tinere și mature, unde procentul celor neșcolarizați, vorbitori ai limbii romanes este de trei ori mai mare decât al vorbitorilor de limba română. Această diferență este mult mai mică în cadrul generației vârstnice unde procentul celor neșcolarizați vorbitori de romanes este doar de 1,5 ori mai mare decât al vorbitorilor de română neșcolarizați.

	Nici o clasă	4 cls. ne-term.	4 cls. term.	8 cls. ne-term.	8 cls. term.	Sc. prof. ne-term.	Sc. prof. term.	Liceu ne-term.	Liceu term.	Studii sup.	Ns/Nr
Generația R Tânără	8,2%	6,1%	7,6%	14,8%	25,0%	2,6%	9,7%	9,7%	6,7%	0,9%	8,6%
Rr	25,8%	9,1%	10,8%	13,7%	15,9%	1,3%	2,8%	5,5%	2,6%	1,5%	10,8%
Generația R Matură	6,7%	4,4%	11,5%	11,9%	26,1%	3,5%	11,9%	12,1%	7,7%	1,6%	2,6%
Rr	22,8%	8,1%	13,4%	14,2%	18,0%	2,0%	6,8%	5,7%	4,3%	0,9%	3,8%
Generația R vârstnică	21,0%	8,7%	25,4%	10,5%	11,1%	1,1%	4,8%	1,2%	2,1%	0,2%	13,8%
Rr	32,1%	7,1%	18,5%	7,8%	6,3%	0,5%	3,8%	1,1%	0,5%	0,2%	22,2%
Pop. peste 16 ani	11,2%	6,2%	14,1%	12,5%	21,6%	2,5%	9,2%	8,3%	5,8%	1,0%	7,8%
Rr	26,3%	8,2%	14,0%	12,3%	14,2%	1,4%	4,7%	4,4%	2,7%	0,9%	11,1%

* am folosit abrevierile R pentru cei care vorbesc exclusiv limba română și Rr pentru cei care vorbesc și limba romanes.

Explicația neșcolarizării trebuie să țină seama de ceea ce reprezintă indicatorul *limba vorbită în familie*. În opinia noastră, indicatorul *limba*

vorbită în familie este o variabilă importantă a identității etnice a populației rome, fiind probabil ca familiile care vorbesc limba romanes să păstreze într-o mai mare măsură un stil tradițional de viață. În condițiile pierderii identității etnice pentru o mare parte din populația roma putem aprecia ca limba vorbită în familie poate fi interpretată ca un indicator al tradiționalismului.

Procentul romilor absolvenți de 8 clase, de școală profesională și de liceu, vorbitori de limba română este în cazul tuturor generațiilor semnificativ mai ridicat decât al vorbitorilor de limba romanes. Creșterea nivelului de școlaritate al romilor se asociază cu o integrare socială prin pierderea specificului cultural.

La fel ca și limba vorbită în familie, naționalitatea declarată reprezintă un indicator puternic al identității etnice. În acest sens, este evident că subiecții care se declară români au preluat într-o mare măsură stilul de viață al populației majoritare (inclusiv opțiunile educaționale). Invers, subiecții care se declară romi păstrează într-o mai mare măsură un stil de viață tradițional. Neșcolarizarea poate fi privită ca o formă de rezistență la asimilare. **Incidența neșcolarizării este mult mai ridicată în cazul subiecților care se declară romi decât în cazul subiecților care se declară români.**

	Nici o clasă	4 cls. ne-term.	4 cls. term.	8 cls. ne-term.	8 cls. term.	Sc. prof. ne-term.	Sc. prof. term.	Liceu ne-term.	Liceu term.	Studii sup.	Ns/Nr
Generația R Tânără	10,0%	5,9%	7,2%	14,6%	22,1%	2,0%	9,0%	9,6%	7,6%	1,5%	10,4%
Rr	20,9%	8,7%	10,6%	13,8%	19,6%	2,0%	4,5%	6,5%	3,0%	1,0%	9,3%
Generația R Matură	6,5%	4,3%	11,2%	11,5%	25,0%	3,5%	12,8%	10,9%	8,1%	2,4%	3,7%
Rr	19,7%	7,5%	13,2%	14,1%	20,4%	2,3%	6,9%	7,7%	4,6%	0,5%	2,9%
Generația R vârstnică	17,4%	9,8%	24,4%	9,9%	11,4%	1,2%	5,4%	1,4%	1,7%	0,5%	17,0%
Rr	33,0%	6,7%	20,2%	8,7%	6,7%	0,5%	2,9%	1,0%	0,9%	0,1%	19,1%
Pop. peste 16 ani	10,9%	6,5%	13,9%	12,0%	20,0%	2,3%	9,4%	7,6%	6,0%	1,5%	9,9%
Rr	23,5%	7,7%	14,2%	12,6%	16,6%	1,7%	5,1%	5,6%	3,1%	1,6%	9,2%

* am folosit abrevierea R pentru subiecții care se declară români și Rr pentru cei care se declară romi.

Diferențe importante apar și în cazul unor forme mai avansate de pregătire școlară, cum ar fi școala profesională, liceul și studiile superioare. În cazul acestor forme de învățământ, în cadrul tuturor generațiilor, procentul subiecților care se declară români este aproape dublu față de cel al subiecților care se declară romi. Parcurgerea unor trepte superioare de

învățământ, ca urmare a unui proces de asimilare culturală, este probabil să contribuie la pierderea identității etnice.

Incidența analfabetismului pe generații

Unul dintre cei mai importanți indicatori în analiza comparativă a generațiilor îl reprezintă incidența analfabetismului, deoarece în opinia noastră deprinderea unor abilități minimale cum ar fi cititul și scrisul reprezintă principalele achiziții, mai ales pentru populațiile cu niveluri reduse de școlaritate.

	Bine	Cu dificultate sau deloc	NS/NR	Total
Generația de tranziție (10-16 ani)	57,9%	37,5%	4,6%	100%
Generația tânără	62,4%	33,8%	3,8%	100%
Generația matură	66,7%	29,9%	3,5%	100%
Generația vârstnică	38,4%	45,3%	16,3%	100%
Total populație peste 10 ani	57,6%	35,8%	6,6%	100%

Incidența cea mai scăzută a analfabetismului o regăsim la generația matură, unde aproximativ 30% dintre subiecți pot fi considerați analfabeți (citesc cu dificultate sau deloc) în timp ce incidența cea mai ridicată este la generația vârstnică. Astfel, în cazul generației vârstnice, **peste 45%** dintre subiecți declară că citesc cu dificultate sau deloc, iar numărul mare de nonrăspunsuri reprezintă probabil cazuri nedeclarate de analfabetism datorită etichetării sociale negative asociate acestuia. Dacă am lua în calcul și nonrăspunsurile, ar însemna că în cadrul generației vârstnice peste 60% dintre subiecți sunt analfabeți. În ceea ce privește generațiile tânără și de tranziție, se constată că tendința că incidența analfabetismului este în creștere față de generația matură.

Incidența analfabetismului pe generații și sexe

Deși pe ansamblul populației de peste 10 ani nu sunt mari diferențe între sexe în ceea ce privește incidența analfabetismului, aceste diferențe devin mult mai vizibile în cadrul anumitor generații.

Astfel, în generația vârstnică femeile sunt analfabete într-o proporție mult mai ridicată decât bărbații, numărul femeilor care nu știu să citească

deloc fiind aproape dublu decât cel al bărbaților. O pondere mai ridicată a analfabetismului la femei se păstrează și în cadrul generațiilor mature, deși există o ușoară tendință de scădere a procentului de femei analfabete comparativ cu bărbații. Odată cu generația tânără are loc o egalizare a distribuției numărului de analfabeți pe sexe și, mai mult, numărul bărbaților analfabeți îl depășește cu puțin pe cel al femeilor. În generația de tranziție aceste diferențe se mențin, numărul bărbaților analfabeți fiind mai mare decât al femeilor analfabete.

		Bine	Cu dificultate sau deloc	NS/NR	Total
Generația de tranziție (10-16 ani)	M	56,8%	38,5%	4,7%	100%
	F	59,6%	35,7%	4,6%	100%
Generația tânără	M	61,4%	34,9%	3,7%	100%
	F	63,7%	32,6%	3,7%	100%
Generația matură	M	71,0%	25,8%	3,3%	100%
	F	62,0%	34,2%	3,8%	100%
Generația vârstnică	M	46,9%	37,5%	15,7%	100%
	F	32,2%	52%	15,8%	100%
Total populație peste 10 ani	M	60,7%	33,1%	6,2%	100%
	F	54,9%	38,3%	6,8%	100%

Satisfacția în raport cu școala

În ancheta din 1992 la întrebarea "Copiii dvs. sunt bine educați de profesorii de la școală?", un procent de **79,6% dintre romi s-au declarat satisfăcuți de educația pe care copiii o primesc în școală**, 19,1% dintre subiecții investigați s-au declarat nesatisfăcuți, iar un procent de 1,4% nu au răspuns la această întrebare. Principalele motive ale insatisfacției pentru cei care s-au declarat nesatisfăcuți de educația pe care copiii lor o primesc în școală sunt:

- diferențele pe care școala le face între copiii romi și copiii români (43,7% din cei nesatisfăcuți);
- lipsă de interes pentru copiii cu probleme (24%);
- incorectitudinea profesorilor (17,5%).

Ancheta din 1998 releva, la fel ca și cea din 1992, că încrederea în școală caracterizează populația de romi. O mare parte a romilor (59,2%) considera că școala îi tratează în mod egal pe romi comparativ cu celelalte etnii. Aproape o treime dintre romi (30,4%) consideră însă că instituția școlii

se raportează mai prost la ei comparativ cu alte etnii. Doar 5,9% dintre romi cred că școala îi tratează mai bine pe romi decât pe celelalte etnii. Un procent de 4,6% dintre subiecții investigați nu au răspuns la această întrebare.

Școala este investită cu încredere de un procent ridicat de romi, la fel ca și instituțiile sanitare (61%) sau cele ale justiției (58,7%). Un număr mai mic de romi consideră că ar fi tratați la fel cu alte etnii de către primărie (51,9%) și poliție (55%).

Aproape 40% dintre subiecți se declarau nemulțumiți sau foarte nemulțumiți față de situația școlară pe care o au, conștientizând probabil că absența unor niveluri mai ridicate de școlaritate se reflectă în situația lor economică și socială. Decalajul dintre aspirațiile către un statut social mai înalt și posibilitățile actuale determină probabil la acești subiecți starea de frustrare declarată. Un sfert dintre subiecți sunt indiferenți față de propria școlarizare. Aproximativ o treime dintre subiecți (cei care se declară mulțumiți și foarte mulțumiți cu nivelul de școlaritate atins) au un nivel de aspirații mai redus și în consecință o satisfacție mai ridicată față de nivelul școlar dobândit.

Populație peste 16 ani	Foarte mulțumit	Mulțumit	Nici mulțumit nici nemulțumit	Nemulțumit	Foarte nemulțumit	Ns/Nr
	1,8%	28,4%	24,8%	30,8%	10,8%	3,4%

Tipuri de școli

Școlarizarea romilor, modul în care școala se raportează la aceștia, se prezintă într-o varietate de situații în comunitățile vizitate. Există câteva tipuri ideale (în sens weberian) de școli, care ordonează varietatea situațiilor existente.

Am putea opera următoarea tipologie a școlilor⁵²:

- școli exclusiv romă;
- școli mixte;
- școli cu clase pentru copii cu deficiențe.

În majoritatea cazurilor, școlile exclusiv romă nu sunt rezultatul intenționat al segregării. Existența acestui tip de școli este datorată mai degrabă izolării comunităților de romi, situate de regulă la marginea marilor

⁵² Vezi *Lucrarea Copiii romi din România, Salvați Copiii – Unicef, București, 1999-*

orașe sau, în mediul rural, în sate compacte de romi aflate la distanțe relativ mari de centrul comunei. Acest tip de școală produce cele mai slabe rezultate școlare. Explicația constă, în principal, în absența cadrelor didactice calificate, greu de atras în localități izolate. Alți factori care determină prezența într-o proporție ridicată a cadrelor didactice necalificate în astfel de școli sunt stigma asociată cadrelor didactice care predau în aceste școli, precum și prejudecățile/stereotipurile unor membri ai personalului didactic. Discuțiile de grup cu cadre didactice din județul Sibiu reflectă acest lucru.

...“sunt cadre didactice necalificate. De fiecare dată, deci în fiecare toamnă, ajung acolo [școală exclusiv de romi] cei care în altă parte nu pot să prindă un post”(Directori, Sibiu); “ tot țigani sunt...; sunt de undeva veniți, care s-au..., deci unde procentul de natalitate a fost foarte mare... Vă dați seama că acestea au sporit: din patru familii avem acum o mie și vreo șase sute.... Deci, sunt mai mulți, spre două mii și avem nouă clase de I-IV în școala nr. 2, c-așa o și numim, Școala Nr. 2, cu clasele I-IV Jina, și acolo sunt 9 cadre didactice necalificate. Din '89, de când a avut loc revoluția, cadrele didactice calificate au fugit care încotro. Cei care erau din sat, au venit la școală de centru, plecând alții fiind tot de la I-IV, și, de atunci nu a mai fost nici un cadru didactic calificat în această școală” (Directori Sibiu); “eu cred că am cei mai mulți țigani: în jur de 96%. Sunt clase complet de țigani...Acuma, nu sunt toți foarte negri și foarte urâți. Avem și niște țigani care-s frumoși și care învață și care-s curați dar care este tot țigan...” (Directori Sibiu)

De regulă, aceste școli exclusiv roma funcționează în spații improprii, neîncăpătoare, în care elevi din cicluri diferite de învățământ își desfășoară activitatea într-o aceeași sală de clasă. Dotările din aceste școli sunt cvasiinexistente. În aceste condiții nu este de mirare că obiectivul educațional pentru populația de romi este alfabetizarea.

Școlile cu clase pentru deficienți în care învață copiii romi reprezintă în unele cazuri soluția de compromis de a include în procesul de învățământ copii romi din comunități stigmatizate social (de exemplu, comunitatea Pata Rat, Cluj, în care romii trăiesc în locuințe improvizate, din exploatarea gropii de gunoi de la marginea orașului). Asemenea școli, care reunesc copii cu deficiențe și copii romi fără deficiențe, dar cărora le lipsesc condiții de viață minimale, au un impact negativ asupra rezultatelor școlare și integrării sociale a copiilor romi.

Școlile mixte sunt în opinia noastră, a cadrelor didactice și a prinților romi cu care am discutat, forma de școlarizare care produce cele mai bune rezultate școlare în cazul copiilor romi. Influențele pozitive ale socializării în comun cu alte etnii, concurența școlară,

comportamentul imitativ au ca efect creșterea nivelului de școlaritate și a rezultatelor școlare.

Școala între strategiile de viață ale populației de romi

Situația școlară a populației de romi poate fi parțial explicată și prin tipurile de strategii pe care diverse segmente ale populației de romi le aleg pentru a reuși în viață. Pentru populația investigată, **educația școlară nu reprezintă o strategie fundamentală de viață decât pentru un număr foarte mic de subiecți (4,1%).**

Să ai școală	4,1%
Să ai noroc	14,0%
Să știi meserie	8,0%
Să muncești mult	23,9%
Să ai bani	28,5%
Să ai relații	0,8%
Să te ajute familia	2,8%
Să fii sănătos	7,3%
Să ai un loc de muncă	3,2%
Altele	2,3%
Ns/Nr	5,2%
Total	100%

Majoritatea subiecților nu privesc educația ca pe o investiție pe termen lung, considerând mai importante: banii (28,5%), munca (23,9%) și norocul (14,0%). Principala strategie pentru reușită în viață a romilor o reprezintă banii, fără ca în percepția subiecților să existe întotdeauna o corelație între nivelul veniturilor și nivelul de școlaritate.

O strategie secundară pentru reușită în viață o reprezintă munca. Aceasta nu este legată de dobândirea unui nivel de școlaritate mai ridicat, fapt ce releva stătu-quo-ul, o mare parte a populației de romi fiind angrenată în poziții care nu necesită o calificare și un nivel de școlaritate ridicat.

O altă categorie de subiecți valorizează norocul ca strategie de reușită în viață, fapt ce reflectă o lipsă de încredere în forțele proprii și în relațiile interumane (doar 0,8% consideră că e important să ai relații) și o atribuire externă a reușitei în viață.

O valorizare indirectă a educației apare în cazul subiecților care declară că pentru a reuși în viață important este să știi o meserie. Procentul relativ ridicat de romi care consideră că este importantă dobândirea unei meserii reflectă orientarea unei categorii importante de romi spre absolvirea unei școli profesionale.

4. Concluzii

Romii participă într-o proporție semnificativ mai redusă decât ansamblul populației la gradiniță. Situația școlarizării este și ea una negativă datorită incidenței mari a neșcolarizării și a abandonului în ciclurile primar și secundar. Analfabetismul are o pondere ridicată în special în cazul generației vârstnice dar și în cazul celorlalte generații. Determinanții neșcolarizării și abandonului țin de situația economică precară a multor gospodării de romi, factori culturali (limba vorbită, naționalitatea declarată), izolarea comunităților de romi ș.a.

Perioada de tranziție aduce o creștere a incidenței neșcolarizării în cazul generației tinere comparativ cu generația matură. Perioada comunistă, anii 1960-1980, reprezintă o perioadă de îmbunătățire a situației școlare a romilor. Cu toate că o mare parte a romilor se declară mulțumiți de atitudinea școlii față de ei, o parte dintre ei sunt nemulțumiți de nivelul de școlaritate atins.

O opinie frecvent întâlnită este că soluția pentru rezolvarea “problemei romilor” este creșterea accesului acestora la educație. Mulțimea programelor educaționale derulate de ONG-uri și adresate populației de romi și în special copiilor demonstrează, faptul că în mentalitatea comună funcționează reprezentarea potrivit căreia creșterea nivelului de școlaritate va conduce în mod automat, la efecte benefice asupra situației social-economice a populației de romi.

Unele studii de sociologia educației demonstrează că sporirea nivelului de școlarizare nu este asociată la nivel macrosocial cu o creștere a mobilității sociale și deci cu o îmbunătățire a statutului social și economic al indivizilor. Catalogând această constatare în categoria “efectelor perverse”, concluzia la care ajunge Boudon este că *“efectul principal al creșterii cererii de educație pare a consta în faptul că pretinde individului o școlarizare cu o durată mereu crescândă de școlarizare, în vreme ce speranțele sociale rămân neschimbate”* (p.182). Explicația acestui efect pervers, dedusă în urma unui proces complex de simulare, accentuează asupra efectului de dominanță potrivit căruia categoria socială de origine

are un rol mai important asupra categoriei sociale de destinație a individului decât nivelul de școlaritate. Altfel spus, la niveluri egale de școlaritate, indivizii proveniți din medii sociale mai înalte vor ocupa poziții mai înalte decât cei proveniți din medii sociale mai joase.

Acest lucru nu trebuie însă să ne conducă la concluzii pesimiste asupra posibilității de diminuare a inegalităților sociale prin intermediul educației și nu acesta este scopul prezentei argumentații. Am vrut doar să subliniem că pentru a fi eficiente, este necesar ca politicile educaționale adresate populației de romi să fie corelate cu acțiuni afirmative în domeniul pieței muncii, măsuri care să stimuleze accesul pe piața muncii al romilor. În caz contrar, politicile educaționale care vizează creșterea nivelului de instruire a romilor vor eșua în reducerea inegalităților sociale și a marginalizării. În plus, o politică educațională care vizează creșterea școlarității în absența unor locuri de muncă adecvate riscă să înrăutățească și mai mult reprezentările pe care romii le au față de școală.

STANDARDUL ECONOMIC AL GOSPODĂRIILOR DE ROMI

SIMONA ILIE

Standardul economic al unei gospodării se referă la nivelul de resurse materiale de care aceasta dispune. El reflectă atât câștigurile curente, nou obținute, cât și resursele deja acumulate, concretizate în bunuri în proprietate sau economii. Analiza de față are în vedere atât indicatori de venit (ai câștigurilor), referitori la nivel și structură, cât și indicatori ai avuției acumulate, cum sunt cei care reflectă condițiile de locuit sau dotarea gospodăriei.

Dacă în privința avuției acumulate lucrurile sunt mai ușor de măsurat, în sensul că aceasta se concretizează -de cele mai multe ori- în proprietăți "la vedere", analiza veniturilor ne duce într-o zonă a "nisipurilor mișcătoare", construindu-se pe îngăduința cititorului; este destul de răspândită impresia (bazată uneori pe prejudecată, alteori pe realitate) că populația de romi este fie foarte săracă, trăind în condiții precare, improvizate, la marginea pieței muncii și a societății și prin urmare nu are prea multe de declarat, fie acționează dincolo de limita legii, caz în care declarațiile de venit sunt, evident, rezervate. Între aceste extreme se identifică o varietate de situații intermediare, incluzând cazul în care indivizii unei gospodării practică o meserie, fie ea tradițională sau modernă, în perfectă legalitate, care asigură familiei supraviețuirea și chiar alinierea la normele comunității.

Fragilitatea datelor referitoare la veniturile populației de romi explică probabil de ce există atât de puține studii pe această temă și de ce atunci când cercetătorul își focalizează atenția asupra caracteristicilor economice ale romilor se rezumă la o analiză a ocupațiilor dobândite și a efectelor în plan social pe care le are practicarea acestora.

Venituri curente

Cercetarea de față este la fel de vulnerabilă în privința înregistrării veniturilor ca oricare alta care se bazează pe declarațiile de venit ale persoanelor intervievate. Dată fiind și bariera părerilor preconcepute am încercat, o dată în plus, să găsim modalități alternative, mai puțin criticabile, care să ne ajute în încercarea de a surprinde câteva caracteristici ale veniturilor romilor. Pentru aceasta am avut în vedere diferite modalități de identificare a veniturilor:

- ◆ înregistrarea sumei totale de bani pe care cei intervievați au declarat că au obținut-o “luna trecută”, ceea ce am denumit *venit declarat*;
- ◆ identificarea surselor de venit ale gospodăriei, rezultatul însumării lor fiind denumit *venit calculat*;
- ◆ alături de acestea am chestionat asupra *principalei surse de venit* a gospodăriei de-a lungul ultimului an.

În privința surselor de venit o distincție importantă a fost făcută în funcție de variabilitatea lor în timp. Au fost identificate două mari categorii: *venituri permanente*, respectiv *venituri nepermanente*.

Venituri permanente au fost considerate cele care, odată dobândite, participă constant la bugetul gospodăriei. Acestea sunt veniturile din *salarii* și diferitele forme de *transfer social* cum sunt pensiile pentru limită de vârstă, cele pentru caz de boală sau pentru handicap, pensiile CAP sau cele de urmaș, alocațiile pentru copii, beneficiile de somaj și alte forme de suport social din partea statului, precum ajutorul social, bursele școlare, indemnizațiile de naștere, ajutorul de însoțitor pentru persoana cu handicap sau pensia de deportat. Sigur că salariul se poate pierde, ca și dreptul la alocația pentru copii sau la beneficiile de șomaj, dar atâta timp cât nu se pierd ele sunt surse sigure de venit, al căror cuantum este cunoscut și pe care gospodăria se poate baza.

Spre deosebire de acestea, ceea ce am denumit venituri nepermanente variază de la un moment de timp la altul, atât ca sursă cât și ca mărime. În cadrul acestora se delimitează două subgrupe: *venituri din activități pe cont propriu*, respectiv *venituri ocazionale*. Primele sunt rezultatul practicării unei meserii sau al unei afaceri derulate pe cont propriu. Celelalte sunt rezultat al unor activități, facilitate în principal de circumstanțe exterioare individului. Veniturile ocazionale cuprind în analiza de față veniturile din activitatea de zilier, veniturile în natură obținute pentru munca depusă, ca și pe cele provenind din activități “de ocazie”, cum sunt tăiatul lemnului, vânzarea diferitelor produse, micul comerț (sticle, fructe de

pădure), munca în străinătate, practicarea diferitelor munci necalificate sau cu grad minim de calificare sau din activități ilegale. Așa cum se observă, această ultimă subgrupă este extrem de eterogenă, nu numai ca varietate a veniturilor cât și ca nivel de venit furnizat. Linia de demarcație dintre subgrupe nu este foarte clară, dar o vom folosi în cele ce urmează în ideea de a separa astfel activitățile potențial antreprenoriale, indiferent dacă este vorba de valorificarea capitalului profesional ca strategie de supraviețuire sau doar de valorificarea (specularea) unor circumstanțe favorabile, de activitățile care oferă soluții de moment pentru supraviețuirea pe termen scurt.

În rândul gospodăriilor de romi veniturile nepermanente sunt în fapt, așa cum vom vedea, frecvente din perspectiva surselor, extrem de fluctuante însă de la un moment de timp la altul și incerte. J.P. Liegeois spunea referindu-se la organizarea economică a romilor că “munca este o necesitate, nu un scop în sine. Ea trebuie să-i lase individului controlul asupra propriului timp, să-i lase libertatea de a participa la activități sociale (...), să-i permită să păstreze și să dezvolte relații sociale”. Așa stau lucrurile pentru majoritatea indivizilor, numai că în cazul romilor, spune Liegeois mai departe, “doar munca pe cont propriu asigură independența necesară pentru îndeplinirea acestor obligații. Evitarea muncii salariale este de asemenea o modalitate de a evita implicarea într-o altfel de lume, ca și a relațiilor prelungite în cadrul ei. ... Alegerea unei activități economice - atunci când alegerea este posibilă - este un compromis între nevoia de bani și dorința de a menține un stil de viață într-un context socio-economic și cultural în schimbare” (Liegeois: 1994). Se cuvine aici o observare mai atentă a ocupațiilor romilor.

Literatura notează în legătură cu acest aspect faptul că, tradițional, romii au practicat activități marginale, am spune -în contextul descrierii de mai sus- “de ocazie”, producătoare de bunuri cerute, dar neofertate. E și C. Zamfir (Zamfir și Zamfir; 1993) folosesc termenul de *bunuri colective marginale*, iar V. Burtea (Burtea; 1996) pe cel de *complementaritate economică* pentru a puncta astfel caracterul de marginalitate al activităților romilor de-a lungul timpului. Fie că e vorba de a cânta la diferite ocazii, de a fabrica potcoave sau șine pentru căruțe, de a cumpăra de aici pentru a vinde în altă parte, de producerea și comercializarea gablonzurilor sau colectarea de sticle, a deșeurilor și vânzarea lor la centre speciale, toate acestea sunt activități de moment care nu implică un angajament de durată și care aduc bani. Valorificarea acestor oportunități a mers până acolo încât romii au făcut din ea un scop al peregrinărilor lor, dezvoltând ceea ce V. Burtea numește *comerț de întâmpinare*, merit să convingă eventualii

curioși că dacă nu au încă, cu siguranță vor avea nevoie de ceea ce oferă ei spre vânzare. Această persuasivitate rezultă desigur din imperativitatea de a valorifica orice șansă de a obține bani. J.P. Liegois subliniază flexibilitatea, și de aici adaptabilitatea romilor la circumstanțele exterioare, ca o necesitate, o condiție sine-qua-non pentru ca nevoia de bani și cea de a fi independent să se îndeplinească simultan. Când ceea ce tradițional produceau nu a mai avut căutare au început să adune și să vândă sticle și deșeuri materiale, să facă mici servicii plătite celor ce aveau nevoie, să vândă primele flori de primăvară sau diverse alte fructe și flori de pădure. La momentul căderii regimului comunist în România, au fost printre primii care au trecut granițele spre vest, la întoarcere dezvoltând comerțul cu produse second-hand (obiecte de îmbrăcăminte-încălțăminte, electrocasnice sau automobile). Ca urmare a inițiativelor lor, legale sau nu, au fost satisfăcute nevoile de consum, uneori primar, ale unor largi segmente de populație sărăcite sau în proces de sărăcire.

Opțiunea pentru munca pe cont propriu este alegerea optimă între a avea bani, a fi liber și a nu fi constrâns să trăiești după alte norme decât cele deja însușite. Întrebarea esențială este dacă opțiunea este posibilă. În contextul economiei românești din ultimii ani, caracterizată prin nesiguranța locurilor de muncă, disponibilizări masive de personal, scăderea constantă a veniturilor populației în termeni reali și o atât de nesigură dezvoltare a sectorului privat (în sensul de investiție privată, nu doar acțiune pe cont propriu), opțiunea este aproape o constrângere pentru mulți dintre cetățenii români. O parte dintre cei care știau o meserie au ales să lucreze ca liber profesioniști, alții au valorificat momentele în care au putut începe o afacere, dar mare parte a romilor, cu nivel de școlarizare redus și slab calificat, nu a avut decât opțiunea zilieratului și a activităților de ocazie, care nu cer nici o calificare (vezi și capitolul referitor la ocupații și meserii).

Indicatori și metodologie

La identificarea veniturilor am încercat să ținem cont de această varietate de posibile ocupații ale romilor. Alături de aceasta am folosit și informații legate de fluctuația muncilor prestate după 1990 și de caracterul lor formal (înregistrat) sau nu de-a lungul ultimului an.

Luarea în considerare a acestor informații a fost o modalitate de validare a celor legate de veniturile declarate, utilizarea lor având ca rezultat operarea unor modificări în declarațiile inițiale de venit, referitor la sursa lor. Astfel, veniturile salariale ale unei persoane care s-a declarat muncitor (calificat sau nu) și care pentru muncile prestate în ultimul an nu a

avut contract de muncă (ci doar un contract scris sau o învoială) au fost considerate venituri din activitatea de zilier și s-au contabilizat alături de veniturile celor care au declarat venituri din zilierat. Cu alte cuvinte, venitul declarat salariu a fost înregistrat ca atare doar dacă persoana a declarat și o ocupație salarială, înregistrată astfel pe baza cărții de muncă. Un raționament similar a funcționat și în cazul celor declarați liber profesioniști sau patroni, care au autorizații pentru activitatea desfășurată și care au menționat venituri din salarii. Acestea s-au contabilizat drept venit din activități pe cont propriu. O situație care a condus, de asemenea, la modificări a fost și cea a persoanelor înregistrate "fără ocupație" sau "casnică" cu venit din salariu. În cazul în care ei au declarat că după 1990 au lucrat mai mult ca zilieri, venitul declarat a fost contabilizat drept venit din activitatea de zilier. Dacă au declarat că au lucrat mai mult pe cont propriu sau ocazional venitul declarat salariu a fost contabilizat drept venit ocazional. Venitul din activitatea de zilier definește astfel un venit regulat pentru o perioadă scurtă de timp sau un venit dintr-o activitate de durată scurtă, repetată la anumite intervale de timp.

Aceste inadvertențe se pot datora fie erorilor de înregistrare, fie - și tindem să credem că acesta este principalul motiv - felului în care se definește salariul la nivelul simțului comun. Dacă definim salariul drept plată pentru munca depusă, până la a spune că o persoană a cărei activitate constă în a munci unde sau ce se ivește pentru a obține bani are salariu nu este decât un pas, pe care, probabil, subiecții noștri l-au făcut. Această interpretare diferă însă de ceea ce Dreptul Muncii consideră a fi salariu și persoană salariată, iar analiza de față încearcă să o respecte pe aceasta din urmă. Diferența este fundamentală din perspectiva drepturilor care se nasc din statutul de salariat. Din acest motiv am considerat că este necesar să operăm modificările menționate. Principala distincție care s-a avut în vedere a fost cea între veniturile salariale autentice, care garantează drepturi de asigurare socială și cele care reprezintă compensația unei munci mai mult sau mai puțin regulate, dar neînregistrate oficial, care aduce venituri de moment, fără nici o asigurare pentru viitor.

Cumulul tipurilor de venit menționate a condus la calculul venitului gospodăriei pe luna în analiză. Venitul ocazional declarat ca atare n-a intrat în calculul venitului total decât dacă luna în care s-a obținut a fost aprilie sau martie⁵³. Prin raportarea venitului obținut prin însumare la numărul de

⁵³ *Au fost luate în considerare veniturile ocazionale ale lunii martie dacă acestea au fost ultimele obținute. Deoarece ancheta s-a desfășurat între 10 și 27 aprilie, "ultimul venit ocazional câștigat", despre care au fost chestionați subiecții putea fi obținut în perioada calendaristică a lunii martie, corespunzând în același timp definiției de "venit al gospodăriei în ultima lună".*

persoane din gospodărie s-a determinat venitul per capita, redat de indicatorul **venit calculat**. Venitul declarat global de către subiect, de asemenea calculat per capita, este reflectat de indicatorul **venit declarat**. Alături de acesta a fost înregistrat și venitul minim de care cei intervievați consideră că au nevoie pentru a asigura familiei lor strictul necesar. Acest minim, raportat la numărul de persoane din gospodărie, este redat de indicatorul **venit (minim) așteptat**.

Indicatorii de venit sunt prezentați în tabelul nr. 1. Alături de valorile medii ale indicatorilor, în tabel este prezentat numărul de cazuri pentru care se face calculul. Acesta diferă pentru toți indicatorii de numărul total de subiecți pentru care s-a făcut analiza -1.765. Diferența este dată de acele situații în care subiecții nu au făcut nici o precizare în legătură cu indicatorii urmăriți, adică de nonrăspunsuri, respectiv de situațiile în care indicatorii nu s-au putut calcula, ca în cazul venitului calculat. Declararea unui venit ca sursă, dar nu și în cuantum duce la imposibilitatea contabilizării lui pe sursa respectivă, ceea ce nu permite nici calculul venitului gospodăriei. Dată fiind multitudinea surselor de venit este de înțeles de ce venitul calculat se obține pentru cel mai mic număr de cazuri.

Tabelul nr. 1 - Nivelul veniturilor pe persoană în raport cu mediul de rezidență

		venit calculat	venit declarat	venit așteptat
urban	valoare medie -lei	207,305	158,969	447,068
	număr cazuri	602	686	674
rural	valoare medie -lei	100,473	77,587	340,416
	număr cazuri	947	999	942
total	valoare medie -lei	141,992	110,720	384,898
	număr cazuri	1549	1685	1616

Din observarea tabelul nr. 1 rezultă că venitul declarat este mai mic decât cel calculat. O explicație plauzibilă este aceea că, identificat pe surse, venitul calculat este mai precis și scade probabilitatea de a omite vreuna. Pe de altă parte, din același motiv, era probabil că vor fi omise veniturile "de nedeclarat" (eventuale activități la limita sau în afara legii). S-a sperat că declararea globală a veniturilor pe care gospodăria le-a avut la dispoziție în ultima lună, va acoperi în bună măsură această sursă de subdeclarare. Datele nu confirmă această ipoteză; nu doar că valorile medii ale venitului declarat sunt mai mici decât cele ale venitului calculat și că

maximul acestuia din urmă este aproape triplul celui declarat, dar există diferențe chiar și în distribuția valorilor acestor indicatori, așa cum se poate vedea în tabelul nr. 2.

Tabelul nr. 2 -Caracteristici ale indicatorilor de venit.		
Venituri	Venit calculat	venit declarat
valori "0" - %	5,4	4,5
valori mai mici de 50.000 lei/persoană -%	36,0	39,5
valori mai mari de 500.000 lei/persoană -%	3,6	1,7
valoare maximă - lei	7.331.818	2.500.000
număr cazuri omise (NR)	216	80

Nu putem să nu remarcăm și că numărul de cazuri pentru care nu avem informație pentru venitul calculat este aproape triplul celui care rezultă din declarațiile globale. Care dintre acești indicatori este atunci potrivit pentru analiză? Înainte de a decide am mai efectuat o comparație. (tabelul nr. 3) .

Tabelul nr. 3 - Comparație a valorilor indicatorilor de venit (număr cazuri)				
Valori ale Venitului nedecarate		Valori ale venitului calculat		
		Nedecarate	"0"	declarate
		14	7	59
Declarat	"0"	1	54	21
	declarate	201	22	1.386

Într-o înregistrare perfectă era de așteptat ca măcar cele 80 de cazuri de nonrăspuns ale venitului declarat să se regăsească integral între cele 216 nedeclarări ale venitului calculat pe surse. Situația nu este cea ideală; doar 14 din cele 216 cazuri sunt cu adevărat necunoscute. Urmărind utilizarea maximului de informație disponibilă am recurs la ajustarea venitului calculat. Am decis ca nivelul venitului total al gospodăriei utilizat în analiză să fie maximul dintre venitul calculat și cel declarat⁵⁴. El

⁵⁴ În procedura de comparare a existat o situație care a necesitat corecție: cazul în care venitul pe surse nu s-a putut calcula din cauza declarării unei surse și nedeclarării cuantumului ei, dar exista un venit declarat mai mic decât suma surselor valide. Acest caz a fost considerat invalid și nu a intrat în analiză. Alături de acestea au fost excluse cazurile în care nici una dintre cele două modalități de determinare a venitului nu a fost posibilă.

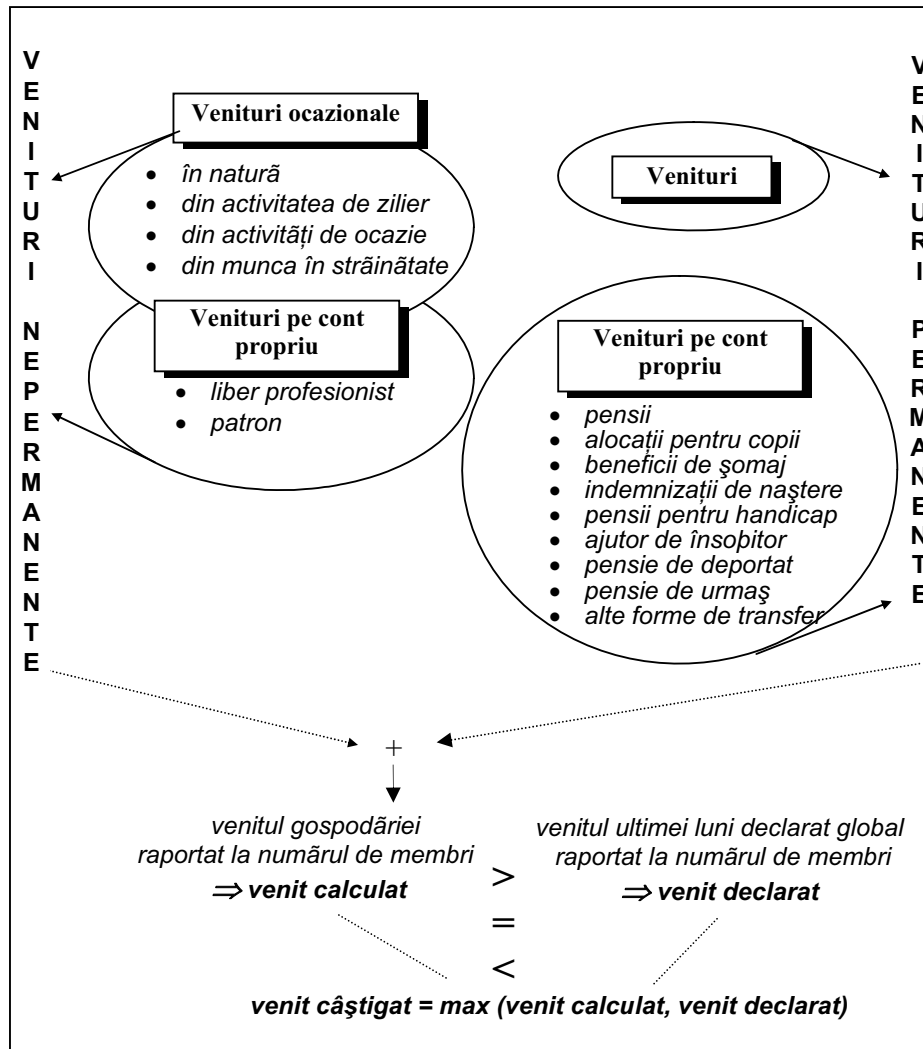
este numit în analiza de față **venit câștigat**, caracteristicile sale fiind prezentate în tabelul nr. 4a, b.

Tabelul nr. 4a - caracteristici ale venitului câștigat					
Urban		rural		total	
Valoare medie - lei	număr cazuri	Valoare medie -lei	număr cazuri	valoare medie -lei	număr cazuri
208.302	704	105.073	1,026	147.074	1,730

Tabelul nr. 4b - caracteristici ale venitului câștigat -%				
Valori "0"	valori < 50.000 lei	Valori >500.000 lei	valoare maximă	număr cazuri invalidate
3,1	31,7	3,8	7331818 lei	35

Motivul acestei ajustări a fost acela că e puțin probabil să se fi declarat un venit mai mare decât cel de care gospodăria a beneficiat cu adevărat. Diferențele în minus pot proveni din omisiuni sau subdeclarări voluntare. Pentru cazul în care un anumit venit este menționat ca sursă, dar nu și în cuantum, deoarece nu se poate contabiliza ca venit pe sursă, nu permite calcularea ponderii sale în venitul gospodăriei nici în varianta ajustată. Diferențele în plus față de venitul calculat nu vor putea fi atribuite nici unei surse de venit, dar se poate cunoaște aproximativ nivelul de venit al gospodăriei respective. În urma ajustării, numărul cazurilor care nu se pot lua în nici o analiză legată de venituri se reduce la 35. Deoarece procedura nu face decât să valorifice răspunsurile date la aceeași întrebare, pusă însă în feluri diferite, considerăm că informațiile nu sunt în nici un fel alterate.

Prezentăm în continuare diagrama de determinare a indicatorului de venit câștigat.

Surse de venit

O primă mare distincție a fost făcută între veniturile permanente și cele nepermanente. Veniturile provenind din prima categorie sunt relativ constante de la o lună la alta, celelalte fiind prin definiție fluctuante. Ele pot fi constante de-a lungul unei perioade ca sursă, dar nu și în quantum. În absența unui tip de venit permanent este posibil ca o gospodărie să nu

câștigate nimic într-o lună pentru ca în următoarea să obțină venituri mult peste cel care i-ar permite acoperirea tuturor nevoilor de consum. Particularitatea veniturilor romilor constă tocmai în frecvența mare a celor nepermanente, ceea ce induce și mari fluctuații ale bugetului gospodăriei. În cazul de față 53,4% dintre gospodăriile au recunoscut prezența acestor surse în bugetul lor de-a lungul ultimei luni.

Cea mai frecventă sursă de venit este însă una permanentă - alocația pentru copii, de care beneficiază 66,2% dintre gospodăriile analizate. Veniturile salariale contribuie la formarea bugetului în aproape un sfert dintre cazuri, iar pensiile pentru limită de vârstă în 11,7% dintre cazuri. De venituri provenind din beneficiile acordate șomerilor se bucură 9,5% din totalul gospodăriilor. Pensiile acordate pe caz de boală și cele pentru handicap apar la 5,8%, respectiv 4,7% din cazuri.

Raportat la ultimul an, cea mai frecventă sursă nepermanentă de venit este activitatea de zilier, prezentă la jumătate dintre gospodării. În urma ei se situează grupa activităților pe cont propriu, în care am acumulat și comerțul și afacerile, apoi munca pământului și ajutorul de la alții.

Activitatea de zilier	Activități pe cont propriu + comerț + afaceri	munca pământului + produse din gospodărie	ajutor de la rude, prieteni + cerșit
50,8 (%)	22,5 + 7,9 + 2,1 (%)	16,8 + 2,2 (%)	10,9 + 4,8 (%)

În afara acestora au mai fost menționate venituri provenind din munca în străinătate (4% dintre gospodării), din camătă (1,8%), din vânzarea de proprietăți (1,7%), din jocuri de noroc (0,6%), respectiv din ghicit (0,2%).

O ierarhie a surselor de venit pe care gospodăriile și-au bazat bugetul scoate în evidență faptul că pentru 22,6% dintre gospodării **cea mai importantă sursă de venit de-a lungul ultimului an** au fost **salariile**, urmate de veniturile din activitatea de **zilier** -18,9%, **pensii** -15,6% și **alocațiile copiilor** -13,3%. Ierarhia continuă cu veniturile pe cont propriu (8,7%), veniturile din ajutorul social sau reprezentând beneficii de șomaj (5,9%), veniturile din munca pământului sau sub forma produselor obținute în gospodărie (5,2%), cele din activități ocazionale sau mic comerț (4,5%), afaceri sau din munca în străinătate (2,6%), ajutorul de la prieteni sau rude și cerșitul (1,6%) și pe ultimul loc veniturile provenind din camătă, dobânzi sau jocuri de noroc (1,2%).

Prezența salariilor pe primul loc al acestei ierarhii era previzibilă, ele fiind venituri constante și relativ mari. Nu putem ști ce criterii au fost avute în vedere la stabilirea importanței veniturilor, dar putem presupune că certitudinea de a le obține și nivelul lor au fost printre acestea. Dacă, așa cum arătam la început, dorința de nonimplicare într-o lume construită după norme diferite de ale lor este o realitate, atunci acesta ar putea fi un alt criteriu. În acest fel s-ar explica și prezența veniturilor din zilierat în topul ierarhiei. Ne punem totuși întrebarea: de ce atunci nu-și găsesc locul aici și veniturile pe cont propriu sau cele din afaceri? Oricare ar fi răspunsul, faptul că aproape 1/5 dintre gospodării au avut drept pivot al bugetului lor un venit nesigur, fluctuant de la o zi la alta, este un indicator al nivelului general foarte scăzut al veniturilor gospodăriilor române.

Observată la nivelul întregii populații (PT'98)⁵⁵ ierarhizarea principalei surse de venit a gospodăriei se modifică considerabil. Rămân pe primul loc veniturile reprezentând salariile (57,6%), urmate de pensii (25,1%) și veniturile din munca pământului (9,2%). Veniturile reprezentând alocațiile pentru copii, ca și beneficiile de șomaj sau ajutorul social sunt principala sursă de venit a gospodăriei în mult mai puține situații –1%, respectiv 1,7% dintre gospodării, la valori apropiate veniturilor reprezentând dividende sau chirii -0,4% dintre cazuri.

Tabelul nr. 5 - Ierarhizarea principalei surse de venit a gospodăriilor

1998	1	2	3	4	5	6	7
R'98 populație romă	salarii	Zilierat	Pensii	Alocații	venit pe cont propriu	ajutor social/de șomaj	din munca pământului
PT'98 populație totală	salarii	pensii	din munca pământului	ajutor social/de șomaj	alocații	chirii/dividende	----

⁵⁵ Datele provind din "Barometrul de opinie publică" (FSD), cercetare efectuată de către METROMEDIA TRANSILVANIA, în luna iunie 1998, cu date despre venit la nivelul lunii mai. În cele ce urmează datele referitoare la populația totală (PT'98) fac referire la această cercetare. Această alegere s-a făcut în virtutea faptului că ambele cercetări au fost realizate în aceeași perioadă a anului, motiv pentru care, în termeni de venituri, suferă aceleași influențe ale factorilor de sezonalitate.

Din compararea ierarhizărilor prezentate în tabelul nr. 5 rezultă informații interesante care susțin unele ipoteze ale analizei de față. Este evident că în cazul gospodăriilor romilor veniturile din zilierat suplinesc veniturile salariale, mult mai puțin frecvente. În urma lor și a pensiilor (venituri relativ mari și permanente), alocația copiilor joacă un rol important în bugetul gospodăriilor romilor datorită, de asemenea, regularității ei, surclasând venituri din muncă, altfel mult mai consistente, dar nesigure.

Mediul de rezidență schimbă ierarhia principalei surse de venit. În urban o treime dintre gospodăriile romilor menționează salariile, urmate de pensii (15,9%), ajutorul social/beneficiile de șomaj (10,8%) și veniturile din activitatea de zilier (10,2%). În rural veniturile din zilierat se mențin pe prima poziție (24,8%). În lipsa lor, alocațiile copiilor au rol decisiv la formarea bugetului gospodăriilor (17,8%). Acestea sunt urmate de salarii (15,6%) și pensii (15,4%). Modificările de ierarhie explică în bună măsură diferența de venit pe medii rezidențiale. Cât privește populația totală (PT'98), indiferent de mediul de rezidență salariile și pensiile rămân în topul ierarhiei: în urban proporția celor care își axează bugetul pe aceste venituri reprezintă aproximativ 90% dintre gospodării, în timp ce în rural salariile și pensiile susțin bugetul gospodăriei în doar 60% din cazuri, alte 20% bazându-se pe veniturile din munca pământului.

Mai trebuie amintit aici un venit care nu a fost contabilizat pe surse. Este vorba de ajutorul social, venit teoretic permanent, dar extrem de fluctuant în realitate. Acesta este un transfer social, acordat de stat familiilor cu venituri sub un anumit prag, stabilit la nivel național. Având în vedere nivelul de venit al gospodăriilor romilor, așa cum a rezultat din cercetare, era de așteptat ca mare parte a acestora să fie beneficiare de ajutor social, impresie împărtășită de mai bine de 1/3 dintre subiecții intervievați, care au apreciat că sunt îndreptățiți să primească ajutor social. În fapt, doar unui sfert dintre intervievați li s-a recunoscut și aprobat dreptul la ajutor social; pentru 16,4% dintre ei răspunsul autorităților a fost negativ, alți 5,2% fiind în așteptarea răspunsului. Există și un grup de 20% gospodării, care - din diferite motive - nu au depus dosarul de solicitare a ajutorului, deși se credeau îndreptățiți să primească; aproape jumătate dintre aceștia erau descurajați, considerând că ajutorul oricum "nu se dă", pentru ceilalți motivul pentru care nu au depus dosarul fiind legat de lipsa actelor doveditoare necesare. Să mai reținem că în 8% dintre cazuri există în gospodărie mai mult de un nucleu familial al cărui drept la ajutor social a fost recunoscut.

Deși pe alocuri ce-a mai importantă sursă de venit a gospodăriei, ajutorul social nu este o sursă sigură de venit. Dintre cei cărora li s-a

recunoscut dreptul la ajutor social doar 24% au beneficiat de el integral pe durata scursă între începutul anului și momentul cercetării. Mai mult, 43% dintre ei nu beneficiaseră de ajutor pe nici una dintre cele 3 luni ale anului 1998.

Nivelul veniturilor

Așa cum am arătat în tabelul nr. 4 venitul mediu pe persoană al romilor se situează în jurul valorii de 150.000 lei, ceea ce reprezintă aproximativ 15% din salariul mediu net pe economie⁵⁶ al momentului. Datele aceluiași “Batrometru de opinie publică” reflectă un raport de 40% între venitul mediu pe persoană la nivelul populației totale și salariul mediu net pe economie. În funcție de mediul de rezidență variația venitului este semnificativă; venitul mediu pe persoană al locuitorilor din rural reprezenta jumătate din cel al locuitorilor din urban, proporție care se păstrează și în cazul populației totale. Situația pare să se fi schimbat față de anul 1992 (R'92)⁵⁷, în sensul creșterii diferențelor de venit între medii rezidențiale: o cercetare efectuată în rândul populației romi în 1992 pune în evidență un raport de aproape 2/3 între veniturile pe cele două medii rezidențiale.

În legătură cu veniturile trebuie precizat că este vorba de cele monetare⁵⁸, nu și de cele reprezentând contravaloarea produselor consumate din producția proprie. Acestea nu au fost solicitate în nici una dintre cercetări și este puțin probabil că au fost avute în vedere la declararea globală a venitului. Se poate considera că sunt subdeclarat astfel veniturile gospodăriilor din rural. Cu toate acestea observația privind creșterea discrepanțelor dintre rural și urban observată anterior rămâne valabilă, dat fiind că cercetarea din 1992 a fost făcută și ea în luna mai, influențele sezoniere fiind aceleași ca și în 1998.

Veniturile câștigate variază pe o arie largă de valori; sunt în discuție familii care nu au câștigat nimic în ultima lună și familii al căror venit pe persoană a fost de 7 ori mai mare decât salariul mediu net pe economie. Venitul pe persoană al celor mai bogate 10% gospodării este de 50 de ori mai mare decât cel de care beneficiază, în medie pe persoană, cele mai sărace 10% gospodării.

⁵⁶ Salariul mediu net pe economie în aprilie 1998 a fost 1.045.500 lei.

⁵⁷ Cercetare realizată în mai 1992 de către Institutul de Cercetare a Calității Vieții, pe un eșantion reprezentativ național.

⁵⁸ Excepție fac veniturile în natură obținute pentru munca depusă, evaluate de la început în bani de către subiecți.

Tabelul nr. 6 - Nivelul veniturilor pe persoană pe decile^{*)} ale venitului câștigat pe persoană

	d1	d2	d3	d4	d5	d6	d7	d8	d9	d10
R'98 venit câștigat	8789	27377	40140	53924	69955	77391	92263	134831	199520	434944
R'98 venit așteptat	420125	307874	273903	265710	319134	264420	289709	471320	517858	727225
câștigat/așteptat (%)	2.1	8.9	14.7	20.3	21.9	34.3	40.2	33.3	45.3	91.2
R'92 venit	3965	38533	64496	94873	134978	176354	242795	335424	484618	1218465
PT'98 venit	41586	128391	183295	236380	287109	338172	409124	484058	589707	1211903

^{*)} decilele venitului câștigat reprezintă grupe egale de gospodării, cuprinzând aproximativ câte 10% din gospodării. La comparațiile între cele trei cercetări trebuie avut în vedere că grupele în discuție sunt decilele rezultate în fiecare dintre cele trei cercetări.

Tabelul prezintă datele celor 3 cercetări (R'92, R'98 și PT'98) referitoare la veniturile medii pe persoană din gospodărie, actualizate cu ajutorul indicelui prețurilor de consum, la nivelul lunii aprilie 1998. Datele reflectă o scădere a veniturilor romilor între anii 1992 și 1998, cu excepția celor mai săraci 10%, singurii pentru care situația pare să se fi "îmbunătățit". O observație interesantă este de făcut în legătură cu **veniturile celor mai bogate 10%** dintre gospodăriile romilor care par să se fi **micșorat de 3 ori** în acești 6 ani. Câștigurile lor la nivelul anului 1992 par să egaleze veniturile celor mai bogate 10% gospodării din România în 1998, depășind venitul minim așteptat pentru a acoperi strictul necesar al gospodăriilor rome în 1998.

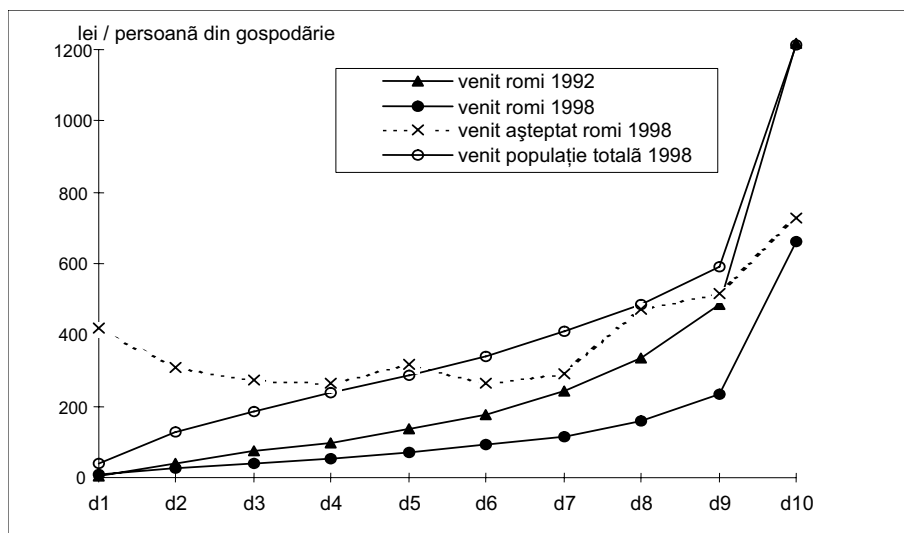
În privința raportului dintre așteptări și câștiguri, gospodăriile decilei a 10-a sunt singurele pentru care câștigurile acoperă în bună măsură așteptările. Pentru celelalte, venitul câștigat reprezintă mai puțin de 50% din ceea ce ei consideră a fi venitul minim care ar asigura gospodăriei strictul necesar.

Valorile venitului așteptat oscilează pe un interval mult mai restrâns. Raportul dintre **așteptările cele mai mari**, care sunt **ale celor mai bogați**, și **cele mai mici**, care de această dată nu sunt ale celor mai săraci, ci ale unei grupe de gospodării aflate **într-o poziție medie în raport cu veniturile obținute** (d6 și d4), este de numai 2,75. Graficul distribuției veniturilor indică prezența unui segment de gospodării în cadrul căruia venitul așteptat variază în foarte mică măsură. Este vorba de gospodăriile aparținând decilelor de la 2 la 7 inclusiv, adică 60% din total.

Acest grup de gospodării este omogen și din perspectiva venitului câștigat. De altfel, venitul câștigat crește lent pentru 90% dintre gospodării, pentru ca venitul ultimei grupe să crească până la dublul celui din decila anterioară. Această diferență se explică printr-un venit pe persoană constant peste 300.000 lei, dar și prin prezența aici a celor 1% gospodării cu venituri pe persoană mai mari decât salariul mediu pe economie al acelui moment. Fără a lua în calcul această ultimă grupă de gospodării, venitul câștigat mediu pe persoană ar scădea la jumătate (88.000 lei).

Gradul ridicat de omogenitate al veniturilor gospodăriilor române este reflectat și de valorile indicelui Gini calculate în cele două momente de timp, valori care nu indică schimbări sensibile din perspectiva inegalității veniturilor: $Gini_{R92} = 20,7$, $Gini_{R98} = 20,0$.

Graficul 1 - Distribuția veniturilor pe persoană, pe decilele venitului câștigat

Aceeași dublare a venitului mediu între grupele reprezentând cele mai bogate 20% gospodării se înregistrează și în cazul veniturilor populației totale (VPT), cu precizarea că de data aceasta vorbim de sume de 3 ori mai mari și că veniturile celor mai bogate 10% gospodării din România sunt "doar" de 30 ori mai mari decât cele ale celor mai sărace 10%. De asemenea, valorile Gini specifice populației totale pentru aceeași lună a

anului 1998 (fără a lua în calcul contravaloarea consumului din producție proprie) sunt sensibil diferite de cele ale populației rome, indicând o inegalitate mai accentuată: $Gini_{R'98}=37,3$.

Structura veniturilor

Întrebarea firească este ce anume produce diferențierea veniturilor. Răspunsul este dat de analiza structurii lor.

Tabelul nr. 7a - Structura veniturilor, după tipul de venit, pe decile ale venitului câștigat -%, romi 1992 și 1998

	d1	d2	d3	d4	d5	d6	d7	d8	d9	d10
R'98 venituri permanente	64,1	76,2	66,9	57,1	59,2	56,5	57,3	64,5	68,2	49,4
Venturi nepermanente	27,2	22,9	27,2	36,0	32,9	39,1	40,1	31,1	30,4	45,4
total	91,3	99,1	94,1	93,1	92,1	95,6	98,0	95,6	98,6	94,8
venit neprecizat ⁵⁹	8,7	0,9	5,9	6,9	7,9	4,4	2,0	4,4	1,4	5,2
R'92 venituri permanente	72,3	33,9	47,8	52,3	59,8	65,2	55	65	58,8	66,8
Venituri nepermanente	27,2	66,1	52,2	47,7	40,2	34,8	45	35	41,2	33,2

Trebuie iarăși remarcate diferențele de structură ale venitului total al gospodăriilor de romi între anii 1992 și 1998, mai exact tendința de descreștere a contribuției veniturilor permanente, adică a celor din surse periodice sigure, la formarea venitului total al gospodăriei. Aceasta echivalează cu **creșterea instabilității veniturilor romilor de lungul celor 6 ani.**

Grupa celor mai bogate 10% gospodării iese din "tipar" și din perspectiva structurii veniturilor; este singura grupă în care veniturile permanente, adică cele pe care gospodăria poate conta în fiecare lună, reprezintă (în medie) jumătate din veniturile totale. De cealaltă parte a

⁵⁹ Grupa veniturilor neprecizate apare ca urmare a ajustării venitului calculat pe surse cu declarațiile globale. Aceste venituri pot fi oricare din sursele luate în calcul sau unele care nu au fost avute în vedere. Nefiind făcută nici o precizare, ele nu se pot atribui nici unei surse. Așa cum se observă, cele mai multe omisiuni sunt făcute de gospodăriile aparținând jumătății sărace, cu excepția decilei a 2-a.

distribuției, în decila a 2-a, veniturile stabile reprezintă trei sferturi din veniturile totale, situație departe de a fi pozitivă dat fiind că veniturile totale nu numai că nu depășesc în medie 30000 lei pe persoană, dar sunt formate aproape în totalitate din alocațiile copiilor (vezi tabelul nr. 7b). Veniturile permanente reprezintă mai bine de 2/3 din veniturile gospodăriilor decilei a 9-a, doar că de această dată alocațiile contribuie în medie cu numai 5,6% la formarea venitului gospodăriei, principalele venituri permanente fiind salariile și pensiile.

Tabelul nr. 7b - Structura veniturilor după sursa de venit, pe decile ale venitului câștigat (%), romi 1998

Venituri din	d1	d2	d3	d4	d5	d6	d7	d8	d9	d10
salarii	0	1,6	0,5	2,2	6,2	8,6	12,4	27,7	31,7	30,1
Alocații de copii	63,1	65,5	52,2	37,4	26,4	18,6	15,2	11,2	5,6	2,1
pensii	0	1,4	2,2	1,4	9,2	10,0	8,0	10,5	16,7	10,7
Beneficii de șomaj	0,3	2,6	4,1	6,3	4,3	7,7	5,0	3,3	1,9	0,5
alte venituri permanente	4,6	5,9	6,3	8,3	13,8	7,1	14,8	7,1	8,3	4,9
Activități ocazionale	16,5	12,4	10,7	13,9	14,0	17,2	16,4	13,5	12,4	17,3
Activități pe cont propriu	10,7	10,5	16,5	22,2	18,8	21,8	23,7	17,6	18,0	28,1

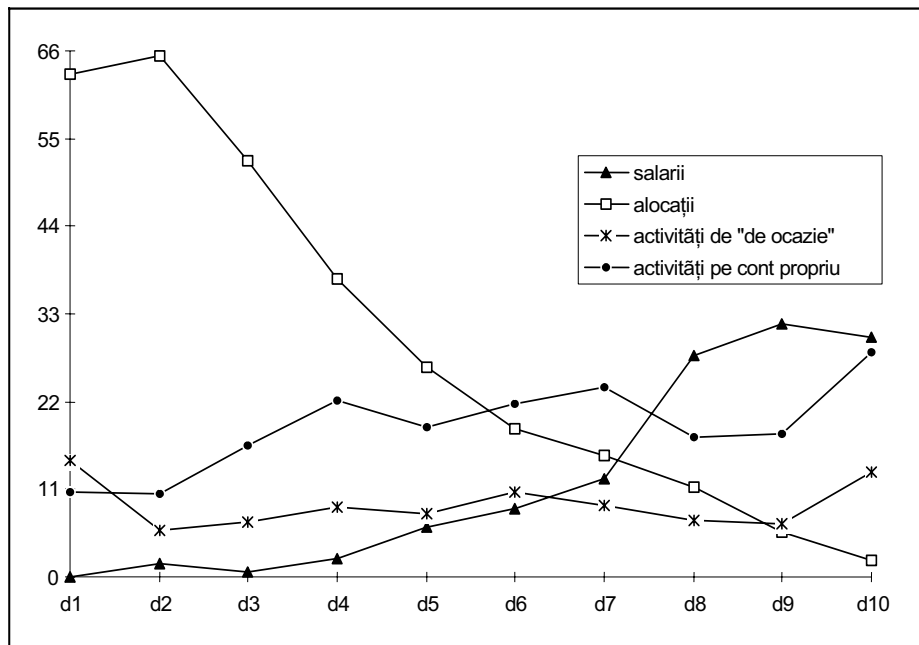
Tendențele generale în structura veniturilor totale în raport cu creșterea venitului sunt:

- *alocațiile de copii* descresc de la 2/3 din venitul total (d2) până aproape "să dispară" în grupa celor mai bogați.
- *salariile și pensiile pentru limită de vârstă* înregistrează un trend invers cu cel al alocațiilor, cu diferența că primele cresc până în jurul valorii de 30% (d9, d10), în timp ce aportul pensiilor pentru limită de vârstă la formarea venitului total se oprește undeva în jurul valorii de 15% (d9).
- *beneficiile de șomaj* - ating maximul în grupele de mijloc și descresc spre extreme, până la a deveni inexistente. Chiar și pentru grupele în care au o contribuție semnificativă la formarea venitului ele reprezintă o sursă relativ nesemnificativă de venit, contribuția maximă nedepășind 8% (d6)

- grupa *altor venituri stabile* se referă la alte tipuri de pensii pe care le pot primi membrii gospodăriei ca și diferite forme de suport social. Este o sursă de venit cu un trend întrucâtva asemănător beneficiilor de șomaj, cu maximum ușor defalcat spre grupele cu venit mare și valori ceva mai mari. Aceste valori se datorează, în principal, grupei de pensii incluse aici, diferitele forme de suport social nedepășind 2% (d1) din venitul total al gospodăriilor.
- *veniturile din activități ocazionale* sunt, așa cum arătam, o categorie extrem de eterogenă de venituri. Ea cuprinde venituri din activități “de ocazie”, din activități de zilierat și venituri reprezentând contravaloarea produselor/serviciilor primite pentru munca depusă. Sursa dominantă a acestei categorii de venituri o reprezintă veniturile din “activități de ocazie”, oscilând în jurul unei ponderi medii de 9%. Ele au un trend sinusoidal (vezi graficul 2) cu maxime la extreme și la mijlocul distribuției. Veniturile din activități de zilierat aproape lipsesc, valori semnificative înregistrându-se doar pe segmentul celor mai bogate 40% gospodării, cu un maxim în d7 -5%. Este vorba aici în principal de venituri declarate salariu, fără ca beneficiarul lor să aibe și statutul de salariat. Veniturile reprezentând contravaloarea produselor primite în schimbul muncii depuse înregistrează un trend invers, cu valori ușor mai ridicate, atingând maximum în d2 (6,8%).
- *veniturile din activități pe cont propriu* au o tendință de creștere lentă odată cu creșterea venitului, egalând în d10 ponderea veniturilor salariale; împreună reprezintă 60% din veniturile acestor gospodării.
- *Ajutorul social*. Am văzut deja că gospodării aparținând segmentului sărac menționează această sursă printre veniturile lor de-a lungul unui an, uneori chiar drept cea mai importantă, lucru explicabil dacă avem în vedere că cei cărora li s-a aprobat acordarea ajutorului social sunt preponderent din decilele 2-5 inclusiv. Este interesant de reținut că cei care nu au dosarul depus pentru că sunt descurajați sau li s-a respins dosarul aparțin preponderent decilelor 7-9 inclusiv.
- O altă mențiune interesantă este legată de gospodăriile care au declarat că de-a lungul anului trecut au cerșit pentru a obține venituri (4,8%), care sunt prezente aproape în totalitate între cele mai sărace 20%, în timp ce acelea care au declarat venituri din afaceri se aglomerează pe segmentul gospodăriilor bogate.

Veniturile nepermanente cresc în valoare absolută paralel cu creșterea venitului pe persoană, fără a înregistra însă salturi semnificative decât în grupa celor mai bogate 10% gospodării. Este vorba de creșterea de la sub 30.000 lei a veniturilor ocazionale pe persoană pentru gospodăriile aparținând decilelor 1-9 inclusiv, la peste 150.000 lei în d10, respectiv de la mai puțin de 50.000 lei venituri din activități pe cont propriu pe persoană la peste 200.000 lei. La o asemenea constanță a veniturilor nepermanente variația contribuției lor la structura venitului total se explică prin fluctuația veniturilor permanente, în valori absolute. Mai exact, faptul că o gospodărie beneficiază de pensii sau salarii și nu (doar) de alocații pentru copii face ca aceasta să se regăsească pe segmentul celor bogate. Deși frecvente în grupa gospodăriilor bogate ponderea lor se păstrează datorită creșterii sensibile, în paralel, a veniturilor nepermanente. Acest "tablou" al veniturilor explică și valorile mici ale indicelui Gini.

Graficul 2 - Trendul ponderii principalelor surse de venit în venitul gospodăriei în funcție de creșterea venitului -%

Estimarea subiectivă a veniturilor

La un asemenea nivel al veniturilor și o ierarhie a celor mai importante venituri în vârful căreia se află o sursă de venit nesigură este de înțeles de ce 83,3% dintre gospodării se declară nemulțumite sau foarte nemulțumite de veniturile lor și doar 5,7% își exprimă satisfacția față de acestea. Restul optează pentru o atitudine neutră privind veniturile dobândite.

În privința aprecierilor gradului de acoperire a nevoilor cotidiene ale gospodăriei pe baza câștigurilor curente rezultatele creionează o aceeași situație de dificultate a majorității romilor ca cea rezultată din declarațiile de venit: 86,1% dintre gospodării afirmă că veniturile câștigate le ajung cel mult pentru asigurarea strictului necesar. **Estimarea subiectivă a veniturilor observată pe baza înregistrărilor de venit.** ⁶⁰ **confirmă scăderea veniturilor romilor observată pe baza înregistrărilor de venit.** Proporția celor aflați în extremă dificultate (o ducem greu/nici strictul necesar) era de "doar" 40% în 1992 față de 2/3 cât reprezenta această categorie în 1998. Situația se echilibrează cu cei cărora veniturile le ajung doar pentru strictul necesar. În ambele momente de timp proporția celor ale căror venituri le ajung cel mult pentru strictul necesar depășește 80%.

Este de notat asemănarea dispersiei opțiunilor romilor în privința estimării subiective a veniturilor în 1992 cu cea a opțiunilor populației totale în 1998, de ale căror venituri, în termeni reali, se și apropie.

Tabelul nr. 8 Estimarea subiectivă a veniturilor (%)				
	nici strictul necesar (1)	doar strictul necesar (2)	facem față, dar cu eforturi (4)	Ajung pentru nevoile familiei (5)
R'98	67,7	18,4	13,0	0,6
R'92	40,9	44,8	9,1	3,0
PT'98	31,0	43,1	25,3	0,6

⁶⁰ Deși prezentă în toate cele trei cercetări, întrebarea referitoare la estimarea subiectivă a veniturilor nu este identică, fapt care alterează întrucâtva comparabilitatea rezultatelor. Redăm în continuare forma în care aceste întrebări au fost aplicate în R'92/R'98/PT'98, lăsând la latitudinea cititorului interpretarea detaliată. 1 - nici pentru supraviețuire/o ducem foarte greu/nici strictul necesar; 2 - ajung doar pentru a supraviețui/doar pentru strictul necesar/numai pentru strictul necesar; 3 - reușim cu sacrificii mari să mai cumpărăm câte ceva/ne descurcăm, dar încă ne lipsesc multe/ne ajung pentru un trai decent; 4 - ne ajung pentru nevoile familiei /ne descurcăm destul de bine/bunuri scumpe, dar cu restrângeri; 5 - .../în general avem tot ce ne trebuie/tot ce ne trebuie. Pentru cercetările anului 1998 variantele 3 și 4 sunt cumulate în 4.

Avuția acumulată

Cea de-a doua componentă a standardului economic este mai puțin fragilă decât declarațiile de venit. Caracteristicile de locuire și de dotare a locuinței, prezentate pe larg în capitolul referitor la caracteristicile locuinței, tind să confirme insuficiența veniturilor romilor, indicând în același timp o perpetuare a acestei situații.

Gospodăriile din segmentul sărac sunt gospodării trăind preponderent în mediul rural, în comunități omogene de romi, la casă proprietate, vis-a-vis de care se declară nemulțumiți. Spre deosebire, gospodăriile bogate provin în mai mare măsură din urban, fiind proprietari ai unor locuințe la bloc, trăind în comunități eterogene locuite în principal de alte etnii decât romi. Aglomerarea preponderentă a gospodăriilor rurale pe segmentul sărac și a celor din urban pe cel bogat este o situație păstrată în timp, similară celei de la nivel național. (vezi tabelul nr. 9)

Tabelul nr. 9 - Particularități ale locuirii în funcție de nivelul de venit câștigat

	d1	d2	d3	d4	d5	d6	d7	d8	d9	d10
R'98 rezidență	Rural							Urban		
R'98 vecinătatea	numai familii de romi							În principal alte etnii		
R'98 tipul de casă	casă - proprietate		casă- proprietate				chirie la stat	bloc- proprietate		
R'98 aprecierea locuinței	Proastă								bună	
R'92 rezidență	rural							Urban		
PT'98 rezidență	Rural					Urban				

Grupele mediane de venit nu au particularități deosebite față de valorile înregistrate la nivelul întregii populații rome nici în raport cu indicatori locuirii, nici cu cei ai locuinței. Caracteristicile locuinței segmentează gospodăriile în mod asemănător celor de locuire. Existența în mediul urban aduce cu sine facilitățile oferite de traiul la bloc: prezența bucătăriei propriu-zise, a băii, sistemul de canalizare și apă. Segmentul gospodăriilor sărace este "negativul imaginii" segmentului bogat.

Trebuie avut totuși în vedere că lipsa sistemului de alimentare cu apă sau canalizare nu sunt neobișnuite în mediul rural românesc⁶¹. Nu același lucru este valabil pentru prezența bucătăriei propriu-zise sau în ce privește satisfacția față de locuință. De asemenea este obișnuită prezența curții în vecinătatea casei, ceea ce nu se poate spune și pentru populația de romi.

La capitolul proprietăți să amintim și cele 2,6% gospodării care au ateliere în care practică diferite meserii pe cont propriu sau în asociații familiale. Jumătate dintre acestea sunt fierării, celelalte (câte 2-3) cizmării, tinichigerii, tâmplării, cazangerii sau nu le era specificat domeniul de activitate.

În privința dotării gospodăriei cu unelte manuale pentru munca pământului situația s-a îmbunătățit simțitor de-a lungul acestor 6 ani; proporția celor care au declarat că au în proprietate astfel de unelte crescând de la 11,4% la 36,8%. Alături de acestea doar alte 2-3% gospodării menționează diverse mașini și utilaje utilizate în munca pământului sau drept mijloace de transport (tractor, grapă, autocamion sau mașină de teren, gater etc.).

Situația nu este surprinzătoare dacă avem în vedere că, tradițional, cultivarea pământului nu este una dintre meseriile practicate de romi. Dotarea slabă a gospodăriilor și proprietatea puțin extinsă asupra pământului indică, faptul că nici în cazul de față ea nu constituie o sursă de venit de bază a gospodăriilor:

- a) Proprietari ai unei *suprafețe de curte* se declară 31,4% dintre gospodării. Aceștia diferă, cum este de așteptat, în funcție de mediul de rezidență, aproape 80% dintre ei fiind rezidenți în mediul rural. Raportat la populația rurală proprietari ai unei suprafețe de curte sunt însă mai puțin de jumătate (41%) dintre gospodăriile care locuiesc aici.
- b) Proprietatea asupra terenului agricol este și mai puțin frecventă (15,5%), fiind diferențiată și ea în funcție de mediul de rezidență. Dacă avem în vedere că aproape toți cei care au pământ îl lucrează, rezultă că pentru mediul rural pământul se dovedește a fi o sursă de venit; este și cazul celor 19% gospodării care au

⁶¹ Conform datelor CNS prezentate în "De la sărăcie la dezvoltare rurală", BM, 1999, doar 19,4% din totalul localităților rurale sunt conectate la rețeaua de distribuție a apei potabile și doar 2% dintre localitățile rurale beneficiază de sistem de colectare a apelor uzate.

obținut de-a lungul anului trecut venituri din agricultură sau produse din propria gospodărie.

Pentru 5% dintre gospodării veniturile din munca pământului au constituit chiar cea mai importantă sursă de venit de-a lungul anului trecut. Majoritatea celor care au astfel de venituri se regăsește în rândul celor mai săraci 20%, segment pe care se aglomerează și gospodăriile al căror buget se construiește pe veniturile din activitatea de zilier, activitate constând în mare parte în ajutorul dat la muncile agricole. Datele referitoare la suprafața de pământ în proprietate explică această situație. Pentru analiză am unificat răspunsurile referitoare la suprafața de curte, respectiv de teren agricol aflat în proprietate. Prin însumarea lor rezultă că 62,8% dintre gospodării nu au în proprietate nici o suprafață de teren. Cei care au se distribuie așa cum este prezentat în tabelul nr. 10. Este de remarcat faptul că ponderea celor fără pământ în proprietate a scăzut față de 1992, apropiindu-se de cea a populației totale în 1998.

**Tabelul nr. 10 - Suprafața de teren în proprietate
(% din total gospodării)**

Suprafața în proprietate -mp	nu au pământ	cel mult 250	Între 250 și 5.000	peste 5.000	NR
R'98	62,8	12,4	14,9	7,6	2,4
R'92	84,1	14,8	0,3	0,1	0,6
PT'98	54,2		9,5	36,3	-

Încă o dată atragem atenția asupra comparațiilor, care trebuiesc privite cu rezerve, deoarece nici în cercetarea din 1992, nici în cea privind populația totală din 1998 nu s-a chestionat separat referitor la suprafața de curte, respectiv de teren arabil în proprietate; în ambele cazuri întrebarea chestiona global despre suprafața de teren (pământ) în proprietate și este posibil ca în acest fel să se fi omis în declarații suprafața din jurul casei (de curte), mai ales dacă aceasta era redusă.

Cum era de așteptat, cei care cresc animale sunt preponderent locuitori ai mediului rural. În 24% dintre cazuri este vorba despre păsări de curte, animalele fiind mult mai puțin întâlnite: porci (13%), vaci (5%) sau capre (1,5%).

Pentru comparații privind dimensiunea activității zootehnice a gospodăriilor am recurs la utilizarea unui indicator sintetic (UVM⁶²), calculat doar pentru gospodăriile mediului rural. La nivelul anului 1998, valorile comparative ale acestuia reflectau o situație de netă inferioritate a gospodăriilor de romi, pentru care valoarea UVM era 0,22, comparativ cu 2,27 cât se înregistra la nivelul populației totale.

Caracteristici ale gospodăriei

Dincolo de nivelul de venit declarat, gospodăriile prezintă caracteristici care diferă semnificativ în funcție de poziția gospodăriei pe axa veniturilor. Se observă astfel că **dimensiunea familiei, ca și numărul copiilor minori în întreținere** (persoane sub 14 ani inclusiv) **tind să descrească** cu creșterea veniturilor, în timp ce **vârsta medie a gospodăriei și capitalul educațional**⁶³ **tind să crească** odată cu acestea. Situația se păstrează și în timp și la nivelul populației totale, cu precizarea că deși pare să se fi micșorat de-a lungul a 6 ani, dimensiunea medie a gospodăriilor romilor este în medie cu 2 persoane mai mare decât cea corespunzătoare populației totale. O altă observație deosebit de importantă este de făcut în legătură cu nivelul capitalului educațional⁶⁴, în medie cu 5 ani mai mic în rândul romilor decât la nivelul populației totale.

Sintetizând, se poate spune că cele mai numeroase și în același timp cele mai "tinere" familii, cu cei mai mulți copii minori în întreținere și cel mai redus nivel de școlarizare se regăsesc printre gospodăriile cele mai sărace. Din perspectiva acestor indicatori, grupa "atipică" este cea a gospodăriilor cu cele mai mici venituri, ceva mai vârstnice, cu mai puțini copii în întreținere decât cele din imediata lor apropiere (ca nivel al veniturilor câștigate). Excepție face capitalul educațional, care înregistrează în aceste gospodării nivelul său minim. De observat că acest indicator al educației are o creștere constantă cu creșterea venitului, atingând valorile maxime în aceleași grupe în care veniturile salariale își fac sensibil prezența în bugetul gospodăriei.

⁶² UVM (unitate de vită mare) = indicator de estimare a dimensiunii șeptelului, care convertește fiecare rasă de animale în unități echivalente a rasei etalon. $UVM = 1 * (\text{cai} + \text{vacii}) + 0,35 * \text{porci} + 0,12 * (\text{oi} + \text{capre}) + 0,04 * \text{păsări}$.

⁶³ Capitalul educațional a fost calculat ca număr mediu de ani de școală al membrilor gospodăriei care au cel puțin 14 ani. Pentru că datele inițiale înregistrează ultima formă de învățământ pentru membrii de peste 18 ani, acestea au fost recodificate prin înregistrarea numărului de ani de școală pe care îl implică. Pentru situațiile în care ciclurile școlare nu au fost terminate am recodificat prin 2 la 4 clase neterminate; 6 la 8 clase neterminate; 10 la școală profesională neterminată și 10 la liceu neterminat.

⁶⁴ Pentru anul 1992 acest indicator nu a putut fi calculat.

Prin urmare, creșterea nivelului de instruire aduce cu sine creșterea veniturilor permanente prin faptul că facilitează intrarea indivizilor pe piața formală a muncii. În afara salariilor pe același segment de gospodării (cele mai bogate 30-40%) pensiile pentru limită de vârstă ating și ele maximum, ceea ce dovedește o “tradiție” a integrării pe piața formală a muncii.

Salariații reprezintă aici între un sfert (d8) și o treime (d10) din totalul persoanelor de peste 14 ani cuprinse în grupă. Persoanele vârstnice reprezintă și ele una din 10 persoane adulte. Spre deosebire, zilierii, aproape inexistenți pe segmentul celor mai bogați 20%, ating o pondere de 12% în d8, și cresc ca pondere spre extrema săracă: în jumătatea gospodăriilor sărace ei reprezintă peste o treime dintre adulți, ajungând chiar la 40% în d1.

Tabelul nr. 11 - Caracteristici demografice în funcție de nivelul de venit

	d1	d2	d3	d4	d5	d6	d7	d8	d9	d10
R'98 număr persoane/gospodărie	6	7	6	6	6	<6	5	5	4	4
R'98 număr copii sub 14 ani/gospodărie	2	3	3	3	<3	2	<2	<2	1	1
R'98 vârstă medie a gospodăriei (ani)	31	25	26	26	28	31	31	31	36	36
R'98 capital educațional (ani)	3	<4	4	4	4	<5	5	6	<7	7
R'92 număr persoane/gospodărie	6,1	8,3	7,5	6,8	6,8	6,3	6,6	5,9	5,2	4,4
PT'98 număr persoane/gospodărie	4,4	3,7	3,8	3,7	3,4	3,5	3,1	2,9	2,8	2,5
PT'98 capital educațional (ani)	8	7,6	8,8	8,8	9,3	10,2	10,6	11,5	12	12,6
PT'98 vârstă medie a gospodăriei (ani)	44,5	46	43	45	42	46	46	43	45	43

Și din perspectiva caracteristicilor de locuire, care au o mai mare conotație economică, situația pare să se fi îmbunătățit între 1992 și 1998. Numărul mediu de persoane pe cameră, ca și indicele locuinței, indicatori care reflectă într-o anumită măsură avuția acumulată, descresc și ei spre grupele cu venituri mari, ceea ce indică un plus de bunăstare a acestora din urmă. Indicele locuinței calculat în acest capitol nu se suprapune peste cel calculat la capitolul privind caracteristicile locuinței. El este un indice

aditiv⁶⁵ subsumând 7 itemi, care se regăsesc în toate cele trei cercetări astfel încât să permită comparațiile și în același timp să sintetizeze nivelul de înzestrare al locuinței, în funcție de diferite tipuri de nevoi ale gospodăriei. Cei 7 itemi sunt:

- racordul la apa curentă -expresie a unui minim de confort al locuinței;
- posesia frigiderului/ a congelatorului/ a lăzii frigorifice;
- posesia mașinii de spălat (automate sau nu) și a aspiratorului;
- posesia unui TV (color sau nu);
- posesia unui radio/casetofon, magnetofon/pick-up;
- posesia unui mijloc de transport motorizat (autoturism, motocicletă, autocamion sau mașină de teren);
- aprecierea locuinței ca fiind bună (respectiv opțiunea "foarte mulțumit" vis-a vis de locuință în cazul PT'98).

Dacă în privința numărului mediu de persoane pe cameră situația nu pare să se fi schimbat aproape deloc, valorile indicelui locuinței s-au îmbunătățit simțitor față de 1992, rămânând însă în urma celui specific populației totale.

Tabelul nr. 12 - Caracteristici de locuire în funcție de nivelul de venit

	d1	d2	d3	d4	d5	d6	d7	d8	d9	d10
R'98 număr mediu persoane /cameră	3	3,5	3	3	3	2,5	2	2	<2	1,5
R'98 indicele locuinței	1,5	1,6	1,8	1,8	2,0	2,2	2,4	2,7	3,1	4
R'92 număr mediu persoane /cameră	3,8	3,9	3,9	3,1	3,1	2,6	2,1	2,1	1,7	1,4
R'92 indicele locuinței	0,7	1,0	1,0	1,0	1,3	1,8	2,8	2,8	3,3	3,7
PT'98 indicele locuinței	3,3	3,2	3,5	4,0	4,2	4,6	4,4	4,9	4,8	5,2

Probleme...

Într-un top al principalelor probleme cu care se confruntă gospodăriile cea mai frecvent menționată (45,9% din cazuri) este *lipsa/insuficiența veniturilor*. Pe poziția a 2-a (14,9% dintre gospodării) este menționată *sărăcia/lipsurile*. Diferența între prima și cea de-a 2-a problemă este, credem, una de intensitate, în cel din urmă caz putând să presupunem o cronicizare a neajunsurilor și lipsa de perspectivă. Ierarhia continuă cu probleme legate de *sănătatea și creșterea/viitorul copiilor*, care

⁶⁵ Răspunsurile pozitive la cei 7 itemi se adună și se împart la 7, suma lor maxim posibilă. Valoarea lui este prin urmare cuprinsă între 0 (în cazul lipsei oricăruia dintre aceste 7 elemente) și 1 (în cazul prezenței tuturor).

preocupă 11% dintre gospodării, apoi *locuința și probleme legate de locuință* (8,5%), urmate de un tip de problemă indicând în mod cert starea de sărăcie -*lipsa strictului necesar*, în mod special hrană (7,4%) și într-un procent similar *lipsa locului de muncă*. Puține sunt gospodăriile care reclamă *probleme de ordin familial și personal* (3%), respectiv cele care nu se confruntă cu vreo problemă în mod special.

În aceste condiții, în ipoteza că ar avea mai mulți bani principalele destinații ale acestora ar fi *cumpărarea /repararea locuinței* (pentru 30% dintre gospodării), *cumpărarea de alimente necesare familiei* (20,7%) și a *strictului necesar /haine /dotarea locuinței* (15,4%). În număr egal sunt cei care declară că *ar trăi mai bine* și cei care s-ar orienta spre *dezvoltarea unei afaceri sau spre economisire* (câte 8,1% dintre gospodării). În urma lor se situează cei care *ar da altora -săracilor sau copiilor /nepoților* (4,8%), *ar cumpăra pământ /animale sau ar lua de mâncare pentru animale* (4,7%), s-ar preocupa de *sănătate, ar merge în stațiuni și concedii sau ar face altceva* (câte 2,8%), iar 2,5% dintre ei ar utiliza acești bani spre *plata datoriilor sau a întreținerii*.

Tabelul nr. 14 - Caracteristici ale gospodăriilor rome în funcție de nivelul venitului câștigat

Decile	Cea mai importantă sursă de venit în ultimul an a fost ...	Cea mai importantă problemă	Ce-ar face cu mai mulți bani	Cel mai important pentru a reuși în viață este ...
D1	Zilierat + (agricultură, din gospodărie)	Sărăcie	Mâncare + pământ /animale	Loc de muncă
D2	Zilierat + (agricultură, din gospodărie) + alocații	Sărăcie	Mâncare + pământ /animale	
D3	Zilierat + alocații + ajutor social			
D4	Alocații + ajutor social	Sărăcie		Loc de muncă
D5				
D6		Lipsă loc muncă		
D7	Pensii	Insuficiență venituri	Achită datorii + strictul necesar	
D8	Salarii			Familia
D9	Salarii + pensii	Copii + locuință	Afaceri/ economii + sănătate	Relații, sănătate
D10	Salarii + din afaceri	Copii + probleme de familie + nu are	Afaceri/ economii + dă altora + altceva	Noroc, meserie

Aceste ierarhii, ca și cea a principalei surse de venit diferă întrucâtva, în sensul că unele dintre elementele lor pot câștiga sau pierde în importanță, în funcție de nivelul de venit câștigat. Cu excepția grupelor mediane de venit, care păstrează caracteristicile generale ale populației rome, pe grupe de venit se aglomerează în mod semnificativ diferit de parametrii totali gospodării cu anumite caracteristici (tabelul nr. 14). În interpretarea datelor tabelului trebuie avut în vedere că mențiunea unei opțiuni nu exclude absența celorlalte. Menționarea unei probleme /surse de venit /opinii înseamnă că aceasta este specificată de către subiecții grupei într-o proporție semnificativ mai mare decât cea așteptată dacă nivelul de venit nu ar influența o opțiune sau alta.

Astfel, pe segmentul sărac se aglomerează cei al căror buget se sprijină pe veniturile din zilierat și din munca pământului, iar atunci când minorii sunt în număr mare, alocațiile lor se constituie de asemenea într-un pilon al bugetului gospodăriei. Să ne reamintim că acestea sunt grupele în care alocațiile copiilor reprezentau peste jumătate din veniturile gospodăriei și tot în aceste grupe veniturile din ajutorul social, respectiv beneficiile de șomaj atingeau maximum. Faptul că aceste venituri se regăsesc chiar în declarațiile lor ca fiind preponderent cele mai importante de-a lungul ultimului an fixează aceste gospodării în zona sărăciei și a insuficienței veniturilor. De altfel peste jumătate dintre ei reclamă sărăcia ca principală lor problemă. Mai mult chiar, principala destinație a unui eventual surplus de bani ar fi în mai mare măsură decât în alte gospodării asigurarea unei alimentații corespunzătoare pentru membrii gospodăriilor lor (ar "cumpăra mâncare") și cumpărarea de pământ (probabil și pentru faptul că gospodăriile acestui segment provin prioritar din rural). Lipsa locurilor de muncă stabile (salarii) și a pământului, adică a unor surse stabile de venit explică de ce pe acest segment se aglomerează cei care cred că locul de muncă este garantul reușitei în viață. Conjuncția cu faptul că aproape jumătate dintre cei care și-ar cumpăra pământ dacă ar avea mai mulți bani se regăsesc tot aici ne conduce spre ipoteza că opțiunea pentru pământ este în acest context o asigurare pentru viitor: dacă nu au loc de muncă ar avea cel puțin pământ ceea ce ar putea rezolva, măcar în parte, problema hranei pentru membrii gospodăriilor lor, nu numai cele mai numeroase, dar și cele în care predomină generația tânără.

La celălalt capăt al distribuției veniturile salariale și pensiile se constituie în cele mai importante surse de venit. Pentru cei mai bogați veniturile din afaceri, care cresc atât de mult veniturile acestei grupe, tind să treacă înaintea pensiilor. Așa se face că mai mulți bani decât cei de care dispun în prezent ar putea fi dedicați economisirii, dezvoltării unei afaceri

sau chiar ajutorării unor persoane din afara gospodăriei, ceea ce convinge de faptul că actualul nivel de venituri este - cel puțin la limită - apreciat ca suficient. În aceste condiții nu surprinde că din rândul celor mai bogați 20% provin cei care reclamă probleme, cel puțin la suprafață, fără caracter financiar; este cazul celor legate de copii, locuință, diverse probleme familiale sau chiar lipsa vreunei probleme în mod deosebit.

Pentru cei care nu fac parte din elita gospodăriilor cu venituri medii pe persoană de peste 100.000 de lei, lipsa banilor, insuficiența lor caracterizează pe scurt problemele care apasă gospodăria, deși în această grupă se regăsesc gospodăriile cu cele mai mici pretenții în privința venitului minim așteptat. În cazul lor un surplus de bani ar fi preponderent direcționat spre plata datoriilor și a întreținerii sau ar da mai multă atenție dotării locuinței. Acestea exprimă fără îndoială un plus de bunăstare față de cei care ar folosi un plus de bani pentru îmbunătățirea alimentației, respectiv un nivel inferior al acesteia prin comparație cu cei care își pun problema economisirii.

Pentru gospodăriile aparținând segmentului bogat reușita în viață nu mai depinde de un loc de muncă, ci în mai mare măsură de ajutorul familiei, de relațiile pe care le ai și sănătate (care să-ți permită să faci uz de acestea), norocul și - nu în ultimul rând - meseria.

Concluzii

Analiza de față pune în evidență o **mare variabilitate a veniturilor romilor**. În peste trei sferturi dintre gospodării bugetul ultimului an a inclus venituri nepermanente, iar pentru aproximativ 30% dintre cazuri acestea s-au constituit în cea mai importantă sursă de venit a gospodăriei. Dacă ținem seama de acest lucru, ca și de posibilitatea ca veniturile declarate, global sau nu, să fie subdeclerate sau omise în parte, rezultă că **este posibil ca poziționarea unei gospodării într-o decilă sau alta să se schimbe la momente diferite de timp**. Aceasta înseamnă că la un interviu repetat la un alt moment de timp o gospodărie să se regăsească, pe axa veniturilor într-un alt loc decât cel prezent. Într-o anumită măsură acest lucru este valabil pentru orice eșantion de gospodării.

Caracteristicile demografice tulbură oarecum actuala așezare a gospodăriilor pe axa veniturilor. În raport cu cele demografice - dimensiunea și vârsta medie a gospodăriei sau numărul de minori în întreținerea familiei - gospodăriile primei decile și-ar găsi locul undeva imediat mai sus de jumătatea distribuției. **Caracteristicile economice independente de nivelul de venit** declarat, cum sunt cele referitoare la

condițiile de locuit și dotarea locuinței **confirmă** însă **prezența lor poziție**. **Indicatorii subiectivi** avuți în vedere **converg** și ei **în aceeași direcție cu caracteristicile economice**. Faptul că, în eventualitatea că ar avea mai mulți bani, 36,1% dintre gospodării și-ar echilibra alimentația sau și-ar cumpăra strictul necesar de bunuri nealimentare și pentru dotarea locuinței este un indicator al sărăciei și o măsură indirectă a nivelului de venit de care acestea dispun.

Să remarcăm însă evoluția în sensuri opuse a indicatorilor de venituri curente, susținute de estimările subiective, respectiv a celor privind avuția acumulată. Deși **indicatorii de venit reflectă o înrăutățire a situației gospodăriilor române între 1992 și 1998, din perspectiva indicatorilor avuției acumulate** se poate spune că **starea materială a romilor s-a îmbunătățit de-a lungul celor 6 ani**, în pofida scăderii veniturilor curente.

Situația este explicabilă dacă este analizată în întreg contextul economiei românești al acestei perioade. Pe de-o parte creșterea ratei șomajului indică pierderea veniturilor salariale și, în timp, pierderea unei surse de venit la nivelul gospodăriei. Dacă avem în vedere că **șomajul** a afectat în mai mare măsură persoanele slab calificate profesional și cu nivel de educație scăzut, putem deduce că populația romă, care corespunde perfect acestei descrieri, a fost puternic afectată de restructurările din economie. Pe de altă parte **retrocedarea terenurilor** a atins și pe cei care nu aveau terenuri de recuperat, dar care statornicii într-un anumit loc au primit, în măsura posibilităților, până la 5.000 mp de teren în proprietate. Alături de acestea, **migrația** masivă - în principal a populației de origine germană - a lăsat libere o parte a locuințelor rurale, care au fost ocupate de primii veniți. Să nu omitem **produsele second-hand** aduse din străinătate. Toate acestea explică îmbunătățirea condițiilor de locuit și dotare, în condițiile unor resurse curente diminuate.

Există și gospodării, relativ puține, al căror nivel de venituri le situează în afara sărăciei. Sunt ele singurele? Pe baza datelor de față este greu de dat un răspuns cert.

Se poate formula ipoteza că nedeclarările sunt proporționale cu nivelul de venit declarat. Această ipoteză are la bază criteriul accesibilității: gospodăriile din segmentul sărac sunt sărace pentru că resursele de care dispun (nivel de educație, pregătirea profesională și nu în ultimul rând nivelul de informare) nu le permit accesul la venituri mai consistente. Prin urmare, în lipsa salariilor și a unei calificări care să le permită să profeseze pe cont propriu o meserie sunt nevoiți, în marea lor majoritate, să-și axeze bugetul pe veniturile din activitatea de zilier.

Și dacă, presați de lipsa veniturilor, individual sau uzând de sistemul de relații de care dispun recurg la activități ilegale? În ce măsură tipul de resurse la care "au acces" nu se schimbă? (nu vor mai fura o găină sau un portofel, ci vor face contrabandă cu țigări, mașini străine sau metale neferoase). Presupunând că așa se întâmplă, apare o nouă problemă: riscul și consecințele pe care le implică cele 2 tipuri de infracțiuni sunt diferite. Forma de conviețuire în familii extinse sau organizarea în clanuri funcționează în aceste condiții, ca măsură de apărare, în absența principalului aducător de venit al gospodăriei, altcineva îi poate lua locul, asigurând membrilor gospodăriei resurse pentru a supraviețui. Atâta timp cât activitatea ilegală nu este descoperită gospodăria are resurse suficiente pentru a o duce bine. Când aceasta este descoperită, situația ei se poate schimba considerabil, dat fiind că indiferent de nivelul avuției acumulate, în lipsa unui venit permanent resursele ei financiare pot deveni nule, și o vom regăsi în segmentul sărac.

Prin urmare, faptul că avem de-a face cu o prezență atât de mare a veniturilor nepermanente este în felul său un indicator al nivelului de trai general scăzut al gospodăriilor române, concluzie către care converg atât indicatorii avuției acumulate cât și cei subiectivi.

Bibliografie

V. Burtea - Marginalizare socială și cooperare în cazul populației de romi, RCS 3/1996, București.

J.P. Liegois - Roma, Gipsies, Travellers, 1994.

E. și C. Zamfir - Țigani - între ignorarea și îngrijorare, 1993, Expert, București.

Autor - De la sărăcie la dezvoltare rurală, BM, 1999.

MESERIILE ȘI OCUPAȚIILE POPULAȚIEI DE ROMI DIN ROMÂNIA

SORIN CACE

Meseriile și ocupațiile unei populații sunt considerate aspecte importante în procesele de transformare socio-economică a unei societăți. De aceea, capitolul de față realizează descrierea și analiza acestora, având în vedere atât situația la momentul 1998 cât și dinamica lor în intervalul 1992-1998. Factorii determinanți sunt și ei tratați astfel încât să putem contura, cu mai mare precizie, tablouri generale și sectoriale ale meseriilor și ocupațiilor populației de romi.

1. Meseriile

Prin prezentarea meseriilor populației de romi încercăm să dăm răspunsuri la cel puțin trei întrebări:

- Există un potențial uman capabil să obțină resursele necesare traiului?
- Se păstrează meseriile tradiționale și dacă da, care anume?
- Care este gradul de practicare a meseriilor moderne de către romi?

1.1. Scurte precizări conceptuale. Meseriile la romi între tradițional și modern

Prin meserie înțelegem ceea ce știu indivizii să facă sau calificarea pe care o au și nu neapărat ocupația lor actuală. Meseria este importantă pentru că indică capitalul uman al populației de romi în ceea ce privește calificarea pentru anumite activități economice.

Este cunoscut faptul că de-a lungul timpului populația de romi, ca urmare a unui mod de viață tradițional, a practicat o serie de meserii prin

care se diferenția de restul populației. Legat de acest aspect putem spune că nota definitorie era dată de practicarea anumitor meserii tradiționale: lăutar, lingurar, spoitor, căldărar, cărămidar precum și de caracterul ocazional al activităților și implicit de dificultăți în asigurarea unei continuități în obținerea de venituri.

Într-o analiză cuprinzătoare (E. și C. Zamfir, 1993) principalele elemente ale modului de viață tradițional prezentate țineau de:

- modul de obținere a resurselor economice necesare vieții;
- modul de relaționare;
- solidaritate internă de grup, parțial opusă și rezistență la autoritatea statală;
- atitudinea ambivalentă față de autoritatea statală;
- familia extinsă;
- interesul scăzut față de școală;
- locuința și condițiile de locuire precare;
- atitudinea față de sărăcie;
- inventivitate și spirit întreprinzător.

Se observă că, în mai mică sau mai mare măsură, aproape toate aceste aspecte sunt legate de capitalul uman al romilor și modalitățile de procurare a veniturilor.

Scurtă incursiune asupra meseriilor practicate de romi de-a lungul timpului

Există o serie de documente care atestă prezența romilor pe teritoriul Țărilor Române în care se face referire la meseriile și ocupațiile acestora. Romii au avut inițial statutul de robi.

În funcție de criteriile utilizate în clasificare, au existat mai multe categorii de robi țigani/romi. Primul criteriu este cel al apartenenței la stăpân. Luând în considerare acest criteriu au existat 3 categorii de robi țigani: domnești, mănăstirești și boierești. Robii domnești au fost cei mai numeroși și aparțineau domnitorilor din Țările Române. O parte dintre ei lucrau la Curtea Domnească, iar alții își desfășurau activitățile prin țară. Aceștia din urmă erau obligați să plătească dări către domnitor. Au existat și "robii doamnei" în Moldova, ei se aflau în stăpânirea exclusivă a soției domnului. Robii mănăstirești proveneau în cea mai mare parte din donații făcute de domni sau de boieri. Ei lucrau la câmp, la tăiatul lemnului sau ca

mici meseriași. Robii boierești proveneau din danii domnești, cumpărări, moșteniri, zestre și din “prada de război”. Erau folosiți ca servitori, meșteșugari și lucrători agricoli.

Un alt criteriu este cel al stabilității domiciliului. Conform acestuia distingem țigani sedentari și țigani nomazi.

Mihail Kogălniceanu (1976), împarte robii domnești din secolul al XIX-lea în patru categorii:

- a) rudari sau aurari – care adunau aurul din nisipul râurilor;
- b) ursari – care colindau țara cu ursul pe care îl îndemnau să joace;
- c) lingurari – care confecționau linguri din lemn, albi, fuse și alte obiecte casnice;
- d) lăieși – care se ocupau cu fierăria, zidăria și confecționarea de piepteni.

Mihail Kogălniceanu aprecia că robii boierești și mănăstirești au fost de două categorii: lăieșii și vătrașii. Lăieșii umblau prin țară, dar aveau obligația de a plăti o sumă de bani stăpânilor. Vătrașii aveau deja un loc stabil unde locuiau și munceau. Aceștia și-au pierdut limba și cu greu puteau fi deosebiți de țărani români.

Începând cu 1831, printr-o succesiune de legi, țiganii au fost dezrobiți. Acest proces a durat două decenii și jumătate începând cu Regulamentul organic și încheindu-se cu legile din 1855-1856.

Prin Reforma agrară din 1864, inițiată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, o parte din țigani au fost împroprietăriți. În principal, este cazul țiganilor vătrași care au devenit agricultori. O parte a țiganilor din mediul rural se ocupau cu meșteșugurile tradiționale și în principal cu fierăria (care era necesară țăranilor). Însă cei mai mulți dintre romi nu aveau o meserie și lucrau ca zilieri acolo unde era nevoie, cea mai mare parte a activităților derulându-se în agricultură.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea se caracterizează printr-o migrație puternică a țiganilor de la sate spre orașe. Aceștia și-au fixat locuințele, de regulă, la marginea orașelor.

În jurul anilor 1930, C. Pop – Șerboianu (L. Cherata, 1992) găsește în România două neamuri mari de țigani: vătrași și lăieți. În neamul lăieților erau incluși: ursari, ciurarii, căldărarii, ferarii, spoitorii, rudarii, potcovarii, lăutarii, ghicitoarele și vânzătoarele de flori.

În perioada regimului comunist industrializarea relativ rapidă, asociată cu procesul de sedentarizare a populației de romi, a determinat

schimbări profunde în modul de viață al romilor. În acest context, meseriile tradiționale au tins să dispară treptat, romii fiind obligați să se adapteze la profesiile moderne. Au supraviețuit totuși unele meserii care sunt practicate de un număr restrâns de persoane - cărămidarii, căldărarii, rudarii și lăutarii.

Tradițional și modern în meseriile romilor din România

Tradiționalitatea reprezintă continuarea trecutului în prezent, păstrându-se o serie de valori, obiceiuri și preferințe culturale. Aspectele legate de tradiționalitate și modernitate au la romi un specific aparte. Spunem aceasta, deoarece romii au parcurs într-un mod oarecum diferit anumite perioade de prefaceri economice și sociale. Ei au reușit să mențină aproape intacte o parte din meseriile tradiționale chiar dacă au fost supuși unor susținute procese de constrângere în planul adaptării la modernitate. Meseriile tradiționale s-au păstrat, de regulă, acolo unde romii trăiau în comunități compacte sau acolo unde existau condiții pentru practicarea respectivelor meserii. În primul caz este vorba de meserii cum ar fi cele de căldărar, spoitor, cărămidar. În cel de-al doilea caz poate cele mai reprezentative exemple sunt cele legate de ferari și lăutari (muzicanți). Bineînțeles cele două cazuri amintite nu se exclud, ele constituind două aspecte importante ale tradiționalității la romi.

O parte dintre romii adoptând modelele culturale ale majorității au parcurs un proces de modernizare în planul meseriilor. Aceștia au dobândit prin educație formalizată meserii similare cu ale celorlalți membri ai comunității.

Într-o tipologie simplă având la bază două criterii principale, specificul comunității de proveniență și nivelul de educație obținut prin sistemul formal de învățământ, romii se pot găsi în planul meseriilor în următoarele situații:

- locuiesc în comunități compacte și practică meserii tradiționale;
- locuiesc în comunități compacte dar, prin educație au dobândit meserii moderne;
- locuiesc în comunități în care ponderea lor este relativ redusă și practică meserii tradiționale dovedite ca necesare în acele comunități;
- locuiesc în comunități în care ponderea lor este relativ redusă și practică meserii moderne.

În comunitățile compacte, păstrarea meseriilor tradiționale a fost facilitată de relațiile care s-au stabilit în timp, atât în interior cât și cu exteriorul, ținând cont de faptul că, de regulă, acestea sunt mai puțin deschise către cei din afara lor. Cazul căldărarilor este reprezentativ (comunitățile de la Sintești, Buzescu și Ciurea sunt grăitoare în acest sens).”Încercarea de identificare a partenerilor pentru relațiile de colaborare și prietenie pune în evidență o orientare accentuată a indivizilor către membrii propriei comunități, atât pentru romii din Ciurea cât și pentru cei din Buzescu”(M. Șerban, 1998).

Specificitățile populației de romi în ceea ce privește meseriile sunt date de următoarele trei elemente:

- ponderea meseriilor moderne este relativ restrânsă;
- meseriile tradiționale sunt într-un proces rapid de dispariție;
- o mare parte din romi nu au o meserie/ calificare propriu-zisă.

1.2. Descrierea și analiza meseriilor populației de romi

Meseriile vor fi prezentate, pe de o parte, având în vedere dinamica lor în perioada 1992-1998 iar, pe de altă parte, luând în considerare factorii determinanți ai acestora la momentul 1998.

1.2.1. Meseriile în perioada 1992-1998

Tabelul nr. 1 - Meseriile populației de romi din România(peste 16 ani), 1992-1998 (în procente)

Meseria	Romii la nivel național 1992	Romii la nivel național 1998
Nu au nici o meserie	77,1	52,0
Au meserii tradiționale	7,2	10,3
Au meserii moderne	15,7	37,7

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

Configurația meseriilor populației de romii în 1998 prezintă o serie de diferențe față de cea din 1992. Apar câteva schimbări care par a da naștere la tendințe noi în dezvoltarea potențialului profesional al populației de romi. Pe de o parte, este vorba despre scăderea ponderii celor care nu au nici o meserie, iar pe de altă parte, de revigorarea meseriilor tradiționale și creșterea ponderii persoanelor calificate în meserii moderne.

Ne putem întreba: Ce factori au contribuit la aceste schimbări în ceea ce privește meseriile populației de romi?

Pe fondul general de evoluție a României în ultimii 6 ani (1992-1998) mulți romi și-au pierdut locurile de muncă (care presupuneau o calificare obținută prin sistemul de educație și pregătire profesională) fiind constrânși să se întoarcă la meseriile tradiționale. De asemenea, putem lua în considerare, faptul că, o serie de organizații ale romilor au pus accent în ultimii ani pe revigorarea meseriilor tradiționale. În acest context, o parte dintre romi declară că au meserii tradiționale.

Scăderea ponderii persoanelor fără meserie poate să indice faptul că românii s-au orientat atât către meserii moderne, cât și către meserii tradiționale în condițiile în care lupta pentru supraviețuire determină mutații semnificative în comportamentul activ pe piața muncii.

Această tendință de reorientare are implicații importante în planul calificărilor, care sunt mult mai prezente în 1998 decât în 1992. Chiar dacă nu au dobândit calificări prin sistemul vocațional, românii au căpătat abilități și deprinderi care îi fac să considere că au un anumit gen de calificare. Această calificare permite, în mai mică sau în mai mare măsură, intrarea acestora pe diferite segmente ale pieței muncii.

1.2.2. Meseriile populației de romi din România. Tabloul general

Meseriile moderne au fost dobândite prin sistemul formal de învățământ și instruire sau la locul de muncă. Cele mai întâlnite meserii sunt: construcții(zidar, zugrav, ferar-betonist), lăcătuș mecanic, mecanic auto, sudor, șofer, croitor.

Meseriile tradiționale sunt acele îndeletniciri pe care românii le-au avut de-a lungul timpului, fiindu-le specifice. În cele mai multe cazuri, meseriile sunt strâns legate de neamurile de romi din care fac parte cei care le practică. Caracteristica lor principală este aceea că nu implică un cadru formal de pregătire ci se transmite din generație în generație. Ponderea cea mai mare în cadrul acestor meserii o au lăutarii, căldărarii, ferarii, cărămidarii și spoitorii.

Agricultorii reprezintă acele persoane care lucrează pământul. Trebuie avut în vedere faptul că practicarea acestei meserii și ocupația în sine nu presupune o calificare prealabilă sistematică. Totuși, doar o mică parte dintre romi au pământ propriu și de aceea ei nu sunt agricultori în sensul comun al cuvântului, puțini având experiența integrală a lucrării pământului. Ei sunt, mai degrabă, muncitori agricoli participând la executarea anumitor activități care presupun un volum mare de muncă.

Zilierii sunt întâlniți în agricultură și în construcții.

Tabelul nr. 2 - Meseriile populației de romi, persoane de 14 ani și peste

Meserie	Procent
Fără meserie	33,5
Agricultor	14,3
Zilier	4,6
Meserii tradiționale	10,3
Meserii moderne	37,3
Total	100

Sursa: Ancheta "Romi 1998".

După cum se observă ponderea cea mai mare o au meseriile moderne. Acestea presupun faptul că într-o anumită perioadă, romii s-au aflat în postura de salariați sau chiar dacă nu au fost salariați au parcurs etapele pregătirii profesionale.

Pe poziția a doua ca pondere întâlnim persoanele care nu au nici o calificare, meserie. Meseriile tradiționale supraviețuiesc în 10 % din cazuri. Agricultorii și zilierii reprezintă aproximativ 19 % din totalul persoanelor peste 14 ani.

1.2.2.1. Meseriile și mediul de rezidență

Specificul celor două medii rezidențiale face să existe multiple deosebiri între profilele calificărilor romilor. Apar o serie de diferențe între meseriile romilor din rural față de cele din urban care pun în evidență, pe de o parte, modul în care aceștia și-au păstrat meseriile tradiționale, au adoptat meserii moderne, iar pe de altă parte, ponderea persoanelor fără calificare din cele două medii.

Tabelul nr. 3. Meseriile și mediul rezidențial (în procente)

Meserii/ mediu	Tradiționale	Moderne	Agricultori	Fără meserie	Zilieri
Urban	8,1	53,4	3,3	34,4	0,8
Rural	11,8	26,5	21,7	32,8	7,2

Meseriile tradiționale au pondere mai mare în rural decât în urban. Romii din rural care practică meserii tradiționale sunt: ceanari, muzicanți și rudari iar cei din urban: spoitori, argintari și lăutari. Alte două meserii sunt prezente atât în rural cât și în urban: cărămidăritul și lăutăria.

Faptul că meseriile moderne sunt mai frecvente în urban decât în rural se explică prin adaptarea populației romi la specificul economic al acestuia și prin faptul că este puțin mai educată prin parcurgerea mai multor trepte în sistemul formal de învățământ.

Surprinde ponderea celor care nu au meserie care este aproximativ aceeași în cele două medii rezidențiale.

Zilierii sunt mai prezenți în rural decât în urban, cel mai adesea lucrând în agricultură.

1.2.2.2. Meseriile și profilul comunităților¹ în care trăiesc romii (vecinătate)

Tipul de comunitate în care trăiesc romii pune în evidență o serie de specificități în ceea ce privește meseriile. Aceste specificități sunt legate de păstrarea în mai mare sau mai mică măsură a modului de viață tradițional sub influența unor factori externi care au determinat adaptări la modernitate. De asemenea, factorii de organizare internă în comunitățile compacte au contribuit la perpetuarea unor meserii tradiționale.

Tabelul nr. 4 - Meseriile și tipul de comunitate (în procente)					
Meserii/ tip comunitate	Tradiționale	Moderne	Agricultori	Fără meserie	Zilieri
Numai romi	15,8	22,2	21,3	34,1	6,6
Împreună cu români	10,3	32,8	12,4	37,8	6,7
Câteva familii de romi	5,0	51,2	11,3	29,5	3,0
O singură familie de romi	9,9	43,8	14,6	31,2	1,5

Meseriile tradiționale sunt mai frecvente în comunitățile în care romii trăiesc separat de celelalte grupuri etnice. Este cazul, în principal, al spoitorilor și lăutarilor.

Romii cu meserii moderne se găsesc în toate cele 4 situații dar cei mai mulți sunt cei care trăiesc printre români datorită vecinătății care i-a influențat în preluarea stilului de viață modern.

¹ Notă: Prin tip de comunitate înțelegem spațiul în care locuiește populația de romi și dimensiunea acesteia în ceea ce privește numărul de familii care locuiesc într-un sat sau într-un cartier și distribuția lor grupată, separat de români sau printre aceștia, împreună cu ei.

Cei care se declară agricultori sunt, în principal, din comunitățile compacte de romi de la sat. Aceștia deși au puțin pământ în proprietate sau nu au deloc se consideră agricultori deoarece au lucrat și mai lucrează ca zilieri.

Zilierii provin din comunități compacte de romi sau din cele în care trăiesc în număr mare printre ceilalți. Romii fără meserie sunt prezenți în toate tipurile de comunități dar cu o pondere ridicată în cele compacte.

1.2.2.3. Meseriile pe sexe

Sexul este asociat cu meseriile datorită modului de viață tradițional al populației de romi în care femeia este, de regulă, casnică.

Tabelul nr. 5. Meserii pe sexe (în procente)					
Meserii/ sex	Tradiționale	Moderne	Agricultori	Fără meserie	Zilieri
Masculin	13,4	46,8	13,7	21,6	4,5
Feminin	6,6	27,1	15,1	46,3	4,9

Ponderea femeilor fără meserie este semnificativ mai mare decât a bărbaților.

Meseriile tradiționale, sunt mai degrabă, specifice bărbaților decât femeilor.

În cazul meseriilor moderne bărbații sunt mai prezenți decât femeile. S-a ajuns la această situație pe de o parte datorită faptului că femeile sunt, de regulă casnice, și pe de altă parte, datorită nivelului de instrucție mai scăzut al acestora decât al bărbaților.

Agricultorii se distribuie oarecum asemănător printre bărbați și femei.

1.2.2.4. Meseriile și educația

Cu cât nivelul de școlarizare este mai ridicat cu atât meseriile romilor se apropie de cele moderne, școala determinând în mare măsură tipul meseriilor.

Tabelul nr. 6. Meseriile și nivelul de educație(în procente)					
Meserii/ nivel de educație	Tradiționale	Moderne	Agricultori	Fără meserie	Zilieri
Nici o clasă	15,4	15,3	20,6	40,1	8,6
1-4 clase	15,5	24,9	19,3	35,1	4,8
5-8 clase	8,7	34,9	13,3	38,2	4,8
Mai mult de 8 clase	3,9	67,8	7,3	19,5	1,5

Ca o consecință a condiționării dobândirii anumitor meserii de nivelul de instruire cei mai mulți dintre cei care nu au nici o clasă sau au absolvit între 1 și 4 clase sunt fără meserie, agricultori sau practică meserii tradiționale în timp ce persoanele care au mai mult de 8 clase au, în cea mai mare parte meserii moderne.

În ceea ce privește romii fără meserie se constată că, pe măsură ce nivelul de educație, crește ponderea acestora scade.

Pe ansamblu se observă că zilierii și romii fără meserie au cel mai scăzut nivel de educație.

O altă asociere apare între meserii și gradul de alfabetizare (abilitatea de a citi), asociere mediată, de numărul de clase absolvite.

Tabelul nr. 7. Meseriile și abilitatea de a citi					
Meserii/ abilitatea de a citi	Tradiționale	Moderne	Agricultori	Fără meserie	Zilieri
Bine	7,3	47,4	11,1	31,0	3,2
Cu dificultate	13,7	21,4	18,6	41,4	4,9
Deloc	18,1	14,8	22,3	35,9	8,9

Din cei care știu să citească bine cei mai mulți romi sunt calificați în meserii moderne.

Romii cu meserii tradiționale și zilierii sunt predominanți la categoria celor care nu citesc deloc.

Persoanele fără meserie citesc cu dificultate sau deloc.

1.2.2.5. Identitatea etnică și meseria

Considerat ca un indicator important al apartenenței la etnia romă, autodeclararea vine să confirme faptul că meseriile de tip modern sunt mai frecvente la persoanele care se declară fie români, fie maghiari.

Tabelul nr. 8 - Meseriile și identitatea etnică declarată					
Meserii/ naționalitate	Tradiționale	Moderne	Agricultori	Fără meserie	Zilieri
Român	3,7	40,8	15,4	34,0	6,1
Maghiar	4,1	50,0	20,3	25,6	0
Rom	14,9	34,6	13,5	33,1	3,9

Apar asocieri semnificative între naționalitatea declarată și meserie.

Astfel, cei cu meserii tradiționale sunt, în cea mai mare parte, persoane care se declară romi.

În cazul celor cu meserii moderne mai puțini se declară romi decât cei care spun că sunt români sau de alte naționalități.

Cei fără meserii sunt romi care se declară.

1.2.2.6 Dinamica meseriilor pe generații

Ce s-a întâmplat cu meseriile populației de romi de-a lungul timpului?

Tabelul nr. 9 - Meseriile pe generații (procente)			
Meserie	Subiect respondent (bărbat)	Tata subiect	Bunic subiect după tată
Tradiționale	17,2	36,1	48,3
Moderne	50,6	36,3	24,2
Agricultori	3,3	12,7	16,7
Zilieri	13,5	2,4	1,9
Fără meserie	15,3	12,4	8,9
Total	100	100	100

Meseriile populației de romi din România au cunoscut o dinamică interesantă.

Se constată că meseriile tradiționale s-au diminuat ca pondere de aproape 3 ori (de la bunici la subiecții bărbați respondenți) iar cele moderne s-au dublat.

A scăzut în mod semnificativ ponderea agricultorilor crescând în același timp ponderea zilierilor.

Ponderea celor fără meserie aproape că s-a dublat în decursul a trei generații.

Această evoluție este întărită și de situația prezentată în tabelul următor care pune în evidență dinamica meseriilor pe grupe mari de vârstă.

Tabelul nr. 10 - Meseriile pe grupe mari de vârstă (procente)					
Meserii/grupa de vârstă	Tradiționale	Moderne	Agricultori	Fără meserie	Zilieri
14-24 de ani	9,7	26,1	14,2	43,1	6,8
25-34 de ani	9,5	40,5	12,2	33,0	4,8
35-44 de ani	11,3	44,8	10,1	30,0	3,7
45-54 de ani	9,0	45,9	16,3	25,3	3,6
55-64 de ani	11,2	38,4	17,1	29,5	3,4
Peste 65 ani	13,8	29,4	27,9	27,1	1,9

Se constată că situația cea mai dificilă o au tinerii care sunt preponderenți la categoria fără meserie. Meseriile moderne sunt specifice persoanelor cu vârste între 25 și 64 de ani, adică, acelor care au împlinit 14 ani în perioada 1948-1988, care coincide cu o puternică adaptare a romilor la piața modernă, ca urmare a politicii de sedentarizare dusă în aceea perioadă de regimul socialist.

1.2.2.7. Meseriile și zonele istorice

Romii se distribuie din punct de vedere geografic în toate regiunile țării. În funcție de zonele geografice de unde provin se constată o serie de asemănări și deosebiri care pot contura și modalitățile efective de intervenție la nivel regional.

Tabelul nr. 11 - Meseriile pe provincii istorice (procente)

Meserii/provincia	Tradiționale	Moderne	Agricultori	Fără meserie	Zilieri
Moldova	19,7	43,2	7,2	15,9	14,0
Muntenia	15,0	45,8	4,5	21,5	13,2
Oltenia	16,2	50,6	2,6	9,7	20,9
Dobrogea	8,7	65,2	4,3	13,0	8,8
Transilvania	6,0	41,6	1,8	37,8	20,8
Crișana Maramureș	13,8	42,2	0,9	26,6	16,5
Banat	15,4	51,3	6,4	12,8	14,1
București	10,7	37,2	1,7	19,8	30,6

Meseriile tradiționale sunt mai prezente în Moldova, Oltenia și Banat, cele moderne în Dobrogea și Oltenia. Agricultorii sunt preponderenți în Moldova și Banat iar zilierii au ponderi ridicate în București, Oltenia și Transilvania. Cei fără meserie sunt mai numeroși în Transilvania și Crișana - Maramureș.

2. Ocupațiile

În acest parte vom analiza populația de romi din România punând în evidență gradul de participare pe piața muncii, ocuparea și domeniile în care romii lucrează cel mai frecvent.

Cercetarea realizată în 1992 la nivel național (E. Zamfir, C. Zamfir, 1993) pe un eșantion reprezentativ pentru populația de romi a arătat că, în ceea ce privește ocupațiile, populația de romi este atipică în comparație cu distribuția ocupațiilor la nivel național din cel puțin două motive:

- ocupațiile care aduc venituri formale au o pondere redusă (este vorba despre statutul de salariat și patron);
- predomină ocupațiile de tip informal și anume cele din categoria de liber profesionist și zilieratului. Ocupațiile de tip informal presupun, pe de o parte, lipsa unor angajamente permanente de muncă, iar, pe de altă parte acestea se situează în afara unui sistem de monitorizare pe piața muncii.

Structura pe ocupații a locuitorilor romi din România în 1998 ne arată o configurație asemănătoare și ne ajută să înțelegem triada: nivel de instruire, ocupații și venituri. Spunem aceasta deoarece ocupația actuală este determinată în mare măsură de nivelul de pregătire iar tipurile de ocupații generează venituri diferite. Considerăm că perspectiva

comparativă este cea care va contribui atât la prezentarea diferențelor cât mai ales la explicarea situației pentru populația de romi din România.

De aceea, pentru o imagine completă asupra ocupațiilor populației de romi vom folosi două studii. Primul, este studiul din 1992 care prezintă configurația la nivel național pentru romi. Astfel, este interesant de urmărit ce transformări s-au produs în intervalul 1992-1998. Al doilea este "Ancheta asupra forței de muncă" efectuată de Comisia Națională de Statistică în perioada aprilie-iunie care coincide cu perioada realizării studiului (aprilie 1998). Introducerea acestui sistem de referință este utilă deoarece ne oferă posibilitatea comparării cu situația ocupării la nivelul întregii populații a României.

Încă de la început vom prezenta indicatorii utilizați în acest capitol:

- Populația totală cuprinde toate persoanele incluse în eșantion .
- Populația activă are în structura ei persoanele ocupate (populația ocupată), persoanele aflate în șomaj și persoanele fără ocupație (exclusiv elevii, studenții, pensionarii și casnicele). Este necesară o astfel de distincție deoarece un procent însemnat din populația activă declară că nu găsește de lucru, nu vrea să lucreze și nu are o ocupație în momentul realizării studiului.
- Populația ocupată cuprinde toate persoanele de 15 ani și peste care în perioada de referință (2 săptămâni) au desfășurat o activitate economică producătoare de bunuri sau servicii.
- Șomerii sunt persoanele de 15 ani și peste care în perioada de referință primeau indemnizație de șomaj sau alocație de sprijin fiind înregistrați la Oficiul Forțelor de Muncă și Șomaj.
- Persoanele fără ocupație sunt cele care în momentul realizării cercetării nu lucrează și nu sunt înregistrate la Oficiul Forțelor de Muncă și Șomaj din fiecare județ sau sunt înregistrate ca fiind în căutarea unui loc de muncă.
- Populația inactivă cuprinde toate persoanele care n-au lucrat și nici nu erau șomeri, în perioada de referință aflându-se în una din următoarele situații:
 - pensionari (de toate categoriile) care nu mai lucrează altceva;
 - persoane aflate la școală (elevi și studenți);
 - persoane casnice (care desfășoară numai activități în gospodărie);
 - persoane în închisoare sau școală de corecție;
 - militarii în termen.

2.1. Ocupațiile în perioada 1992-1998

Tabelul nr. 12. Statutul ocupațional al populației de peste 16 ani (1992 și 1998) (în procente)		
	1992	1998
Ocupația		
Salariat	23,4	12,9
Patron	0,8	0,5
Activități pe cont propriu	22,1	33,6
Fără ocupație	46,8	40,7
Pensionari	5,3	7,1
La școală	0,5	2,5
Altă situație	1,1	2,7

Transformările survenite în ultimii 6 ani arată că a scăzut semnificativ ponderea salariaților, aceasta, reducându-se la jumătate. Ca urmare a pierderii locurilor de muncă de către salariați, o mare parte din aceștia, se regăsesc în 1998 la categoria celor care desfășoară activități pe cont propriu.

Asociat cu schimbările în planul meseriilor/calificărilor scăderea proporției persoanelor care nu au ocupație este normală. Aceasta indică faptul că dobândirea unor abilități pentru diverse activități determină și o mai bună integrare pe piața muncii.

2.2. Analiza comparativă între populația de romi și populația la nivel național (1998)

Tabelul nr. 13. Structura populației totale la nivel național și pentru romi-național (în procente)		
Populația	Romi	Național
Populația mai mică de 15 ani	35,1	19,2
Populația de 15 ani și peste	64,9	80,8
Populația activă	60,2	65,4
Populația inactivă de peste 15 ani	39,8	34,6
Populația ocupată	47	61,7
Fără ocupație, nu găsește, nu vrea, șomeri (conform indicatorilor Biroului Internațional al Muncii)	13,2 din care 0,5 șomeri	5,6

Sursa: pentru nivel național Ancheta asupra forței de muncă, Anul 1998, nr. 2 Comisia Națională pentru Statistică; Ancheta "Romi 1998".

Tabelul de față permite schițarea următoarelor caracteristici cu influențe pe piața muncii:

- populația de romi are o structură pe vârste diferită de cea a populației la nivel național. Ea este foarte tânără, aproximativ 1/3 din total având vârsta sub 15 ani spre deosebire de populația totală în care aproximativ o cincime are sub 15 ani. Această situație arată că în următorii ani dacă tendințele economice și demografice se păstrează o mare parte din tinerii romi vor presa asupra pieței muncii;
- populația activă la nivelul populației de romi este foarte apropiată ca pondere de cea la nivel național (60,2 % și respectiv 65,4%);
- ponderea populației inactive de peste 15 ani este asemănătoare la nivelul populației de romi cu cea la nivel național (36,4% și respectiv 39,8%); cu toate acestea ponderea vârstnicilor și pensionarilor este mai mică în cazul populației de romi decât cea la nivel național (vezi tabelul nr. 13);
- gradul de ocupare al populației de romi este mult mai mic decât cel al populației la nivel național (47% față de 61,7 %);
- rata șomajului înregistrat la nivel național era mai mare decât în rândul romilor (5,6 % față de 0,5 %); ponderea șomerilor înregistrați este scăzută în rândul romilor, pe de o parte datorită faptului că puțini dintre aceștia au finalizat școala profesională sau liceul (vezi și capitolul educație) și au lucrat cu carte de muncă iar, pe de altă parte, pentru că o mică parte dintre romi au fost salariați și și-au pierdut locul de muncă devenind șomeri;
- o mare parte din romi nu au ocupație (13,2%).

2.3. Populația inactivă

Tabelul nr. 14. Structura populației inactive la nivel național (1998) și pentru romi (1998) (în procente)		
	Romi	Național
Pensionar	17,9	49,2
Casnică	68,8	16,6
Elev sau student	6,3	23,5
Alte situații	7,0	10,7

Sursa: Ancheta asupra forței de muncă, nr. 2, Anul 1998, Comisia Națională pentru Statistică; Ancheta "Romi 1998".

În ceea ce privește populația inactivă putem face următoarele aprecieri:

- Ponderea pensionarilor în rândul romilor este semnificativ mai mică decât cea la nivel național (17,9 % față de 49,2 %). Acest lucru se întâmplă deoarece proporția salariaților romi este mult mai mică decât cea la nivel național iar speranța de viață este semnificativ mai redusă. (vezi și capitolul referitor la aspectele demografice).
- Ponderea casnicilor este de peste 4 ori mai mare în rândul populației de decât în cea la nivel național și arată slaba participare a femeii pe piața muncii. La această situație contribuie trei factori: primul ține de modelul tradițional din cadrul familiilor de romi în care bărbatul este principalul aducător de venit; cel de-al doilea de nivelul de educație semnificativ mai scăzut în rândul femeilor. Dar probabil că cel mai important factor explicativ este dat de numărul mare de copii născuți de femeile din rândul populației de romi care "le obligă " să rămână acasă pentru îngrijirea copiilor.
- Slaba participare la procesul de educație a romilor este reliefată și de ponderea scăzută a elevilor și studenților (6,3 % față de 23,5 % la nivel național) deși ponderea populației tinere este mult mai mare.

2.4. Populația ocupată

Prin ocupație înțelegem activități utile aducătoare de venit (în bani sau în natură) pe care o desfășoară o persoană. În cazul populației ocupate distingem următoarele categorii:

- Salariatul este persoana care exercită activitatea principală pe baza unui contract de muncă într-o unitate economică, socială sau la persoane particulare în schimbul unui salariu.
- Patronul este persoana care-și exercită meseria în propria sa unitate pentru a cărei activitate are unul sau mai mulți angajați.
- Lucrătorul pe cont propriu este persoana care-și exercită activitatea fie în unitatea proprie, fie pe baza pregătirii profesionale, dar nu are angajat nici un salariat.
- Aici includem întreprinzătorii independenți (de exemplu vânzătorii ambulanți), liber profesioniști (de exemplu muzicanți), zilierii din diverse domenii (agricultură, construcții etc.), agricultorii individuali sau care lucrează în asociații agricole.

- Lucrătorii ocazionali în străinătate sunt persoanele care în perioada de referință desfășurau o activitate aducătoare de venituri în alte țări.

Tabelul nr. 15 - Structura populației ocupate după statutul profesional la nivel național și pentru romi (în procente)

Populația ocupată	Romi ²	Național
Salariat	27,5	58,4
Patron	0,8	1,2
Lucrător pe cont propriu	71,7	40,4

Sursa: Ancheta asupra forței de muncă, nr. 2, Anul 1998, Comisia Națională pentru Statistică.

Din datele de mai sus putem face câteva aprecieri:

- Din totalul populației ocupate, numai 27,5% sunt salariați în rândul romilor spre deosebire de cei la nivel național (58,4%).
- Statutul de patron este întâlnit în proporții relativ apropiate (0,8%) la nivelul populației de romi respectiv 1,2% la nivel național).
- Cei mai mulți dintre romii sunt lucrători pe cont propriu (71,7%). Acest lucru ne sugerează faptul că mai puțin de o treime din romi au venituri permanente provenind din salarii și profit. O proporție covârșitoare (71,7%) din totalul populației de romi se află într-o situație dificilă în ceea ce privește mijloacele de procurare a veniturilor.

Tabelul nr. 16 - Structura populației ocupate (în procente)

Salariați	27,5
Patroni	0,8
Comercianți	10,1
Practică meserii tradiționale	6,4
Agricultori	12
Lucratori ocazionali în străinătate	1,5
Zilieri	41,7

² Pentru romii din eșantion lucrătorii pe cont propriu sunt toate persoanele care la momentul cercetării nu erau salariați sau patroni.

Aproape toate categoriile de populație ocupată prezintă o serie de specificități care le fac mai mult sau mai puțin vulnerabile.

Salariații

Din totalul populației ocupate un procent de 27,5 % îl reprezintă salariații.

Tabelul nr. 17 - Structura salariaților (în procente)	
Salariați	Procent
Muncitor calificat	51,4
Muncitor necalificat	45
Funcționar, maistru, ocupații cu studii superioare	3,6

După cum se observă ponderea principală o reprezintă muncitorii (calificați și necalificați) fapt care arată gradul scăzut de instruire și pregătire profesională a populației de romi. Funcționarii și angajații cu studii superioare se întâlnesc în 3,6% din totalul salariaților. Evoluția economică din ultimii ani găsește salariații romi într-o postură dificilă dacă avem în vedere faptul că gradul lor de calificare este relativ scăzut. De aceea, este de așteptat ca ponderea salariaților romi să scadă fapt ce ar avea efecte negative dintre cele mai grave în procurarea unor mijloace de existență permanente.

Patronii reprezintă 0,8% din totalul populației rome ocupate. Cei mai mulți își desfășoară activitatea în comerț fiind, de regulă, deținătorii unor magazine.

Comercianții sunt persoanele care pe baza, unor autorizații sau în cadru informal, vând diferite produse (agricole și neagricole). În această categorie am inclus și vânzătorii de sticle și borcane, ceaiuri.

Meseriile tradiționale sunt practicate de romi de-a lungul timpului fiindu-le specifice. Meseria este strâns legată de neamul de romi din care fac parte cei care o practică iar practicarea ei nu implică un cadru formal de pregătire ci se transmite din generație în generație.

Agricultorii reprezintă 12 % din totalul populației ocupate. Romii lucrează pământul avut în proprietate (15,5 % din gospodăriile de romi dețin pământ) și în rare cazuri se află în situația de arendași.

Zilierii reprezintă cea mai mare parte a persoanelor ocupate (41,7 %). Dintre zilieri cea mai mare pondere o dețin cei care lucrează în agricultură. Restul sunt zilieri în construcții. Și în cazul zilierilor situația este destul de grea ca urmare a unei instabilități în ceea ce privește posibilitățile de găsire a unui loc de muncă, fie el chiar pe perioade foarte scurte.

2.4.1. Populația ocupată și mediul de rezidență

Ocupațiile sunt asociate în mare măsură cu mediul de rezidență.

Ocupații e/ mediu	Agricultor	Salariat	Zilier	Patron	Comerciant	Practică meserii tradiționale	Lucrează în străinătate
Urban	1,5	47,7	5,8	1,6	16,9	5,8	2,6
Rural	18,2	15,6	51,8	0,5	6,3	6,8	0,8

Salariații sunt întâlniți în procent semnificativ mai ridicat în urban, ei reprezentând aproape 50 % din totalul populației urbane. Salariații funcționari și intelectualii sunt prezenți în cea mai mare parte în mediul urban.

Patronii și comercianții au o pondere mai mare în mediul urban dat fiind faptul că orașul oferă mai multe oportunități de afaceri.

Zilierii apar atât în mediul rural cât și în cel urban dar ponderea principală o dețin cei din rural care lucrează, de regulă, în agricultură. Zilierii în construcții, zidărie și depozite sunt din mediul urban.

2.4.2. Populația ocupată și profilul comunității în care trăiesc romii

Între tipul de comunitate în care trăiesc romii și populația ocupată din rândul acestora există asocieri semnificative.

Tabelul nr. 19. Populația ocupată în funcție de comunități (în procente)

Ocupație/ vecinătate	Agri- cultor	Salariat	Zilier	Patron	Comer- ciant	Practică meserii tradițio- nale	Lucrează în străină- tate
Numai romi	14,9	11,9	53,9	0,3	9,0	9,0	1,0
Romii și români	13,7	24,7	43	0,6	12,1	5,6	0,3
Câteva familii de romi	9,2	42,8	31,5	1,8	10,0	2,8	1,9
O singură familie de romi	8,6	29,6	37,1	0,7	8,6	10,7	4,7

Salariații provin, în principal, din comunitățile în care romii locuiesc în număr mic printre români. Aceasta poate să indice gradul mai ridicat de integrare a romilor atunci când adoptă comportamentul majoritarilor.

Patronii sunt frecvenți mai ales în comunitățile în care trăiesc numai câteva familii de romi printre români.

Zilierii și agricultorii provin din toate tipurile de comunități dar ponderea principală o dețin cei din comunitățile compacte de romi.

Această configurație ne permite schițarea unor scurte concluzii:

- conviețuirea alături de români a contribuit în mare măsură la schimbarea statutului ocupațional al romilor în sensul instituționalizării unor profesii care aduc venituri constante (în special cea de salariat);
- romii care trăiesc în comunitățile compacte sunt preponderent agricultori, zilieri și liber profesioniști.

2.4.3. Populația ocupată pe sexe

Tabelul nr. 20. Structura populației ocupate pe sexe (în procente)

Ocupație/ sex	Agri- cultor	Salariat	Zilier	Patron	Comer- ciant	Practică meserii tradiționale	Lucrează în străinătate
Feminin	15,8	24,8	42	0,7	9,2	6,5	1,1
Masculin	9,9	28,6	41,6	1	10,8	6,5	1,7

Aproape toate ocupațiile identificate au aceeași configurație atât la femei cât și la bărbați dar dacă ținem cont de faptul că aproximativ 2/3 din populația ocupată îl reprezintă bărbații constatăm că femeile au o participare relativ redusă pe piața muncii de tip formal și informal.

Slaba participare a femeii pe piața muncii indică într-o oarecare măsură o direcție de intervenție pentru soluționarea problematicii socio-economice a populației de romi. Aceasta implică pe de o parte creșterea nivelului de instruire a femeilor și pe de altă parte, în măsura posibilităților, reconsiderarea statutului femeii în familiile de romi și în general pe piața muncii.

2.4.4. Populația ocupată pe generații

Tabelul nr. 21. Populația ocupată pe grupe mari de vârstă							
Ocupație/ grupe de vârstă	Agri- cultor	Salariat	Zilier	Patron	Comer- ciant	Practică meserii tradițio- nale	Lucrează în străin- tate
15-24 de ani	11,0	19,5	51,3	0,5	11,0	4,6	2,0
25-34 de ani	9,3	30,8	41,2	0,4	10,6	5,8	1,9
35-44 de ani	5,6	33,3	37,8	1,4	11,2	6,8	0,9
45-54 de ani	13,2	37,1	31,3	2,3	8,8	5,8	1,5
55-64 de ani	25,2	17,2	41,1	0	6,0	10,6	0
Peste 65 de ani	40,0	4,4	30,0	0	5,6	20,0	0

Tinerii sunt, în cea mai mare parte, zilieri sau salariați.

Populația de vârstă medie este în proporții relativ egale fie, salariată, fie, lucrează ca zilieri. Agricultorii sunt, de regulă, persoanele cu vârste peste 45 de ani.

Interesant este profilul ocupațional pe grupe de vârstă. Dacă tinerii cu nivel de educație mai ridicat se pot adapta pieței muncii devenind salariați nu același lucru se poate spune despre cei care nu finalizează decât nivelurile inferioare de educație.

Pe măsură ce împlinesc vârsta pentru intrarea pe piața muncii romii devin mai puțin calificați și implicit ocupațiile lor sunt de tip nepermanent. Situația la grupa de vârstă 15-24 de ani este relevantă în acest caz. Centrarea intervențiilor pentru pregătirea profesională și integrarea în muncă trebuie făcută astfel încât să pornească de la grupele cele mai tinere.

2.4.5. Alte aspecte legate de muncă

Aspectele prezentate anterior au conturat un profil al ocupațiilor populației de romi din România în care predomină activitățile ocazionale.

Istoricul ocupațional al populației de romi și, în special, statutul de salariat pune în evidență modul în care aceștia au parcurs perioada 1950-1998.

Tabelul nr. 22 - Persoane care au lucrat ca salariați înainte și după 1989	
Perioada	Procent din populația activă³
Până în 1970	5
1971-1980	17
1981-1989	45
1990-1998	34

După cel de-al doilea război mondial ponderea romilor salariați era foarte mică. Treptat, aceștia au devenit mai calificați și au accesat piața muncii cu mai multă ușurință.

În perioada 1980-1989 s-a înregistrat un vârf în ceea ce privește angajarea romilor ca salariați. După 1990 ponderea romilor ca salariați a scăzut progresiv ajungând în 1998 la 13%⁴ din totalul populației active. Transformările produse după 1990 au afectat, în mare măsură, și populația roma ocupată ca salariați.

Un alt aspect care întărește imaginea asupra ocupațiilor este cel care ține de formele de angajare prin care romii prestează diferite activități.

Tabelul nr. 23 - Forme de angajare în anul 1997	
Forme de angajare în anul 1997	Procent
Carte de muncă	30,9
Contract scris	3,5
Învoială	59,8
Autorizație	4,2
Altă situație	1,6

³ Acest procent a fost calculat luând în considerare populația cu vârste între 15 și 64 de ani în perioadele diferite menționate în tabel.

⁴ Procent calculat prin raportarea numărului salariaților la populația activă (15-64 de ani).

Dat fiind specificul activităților aducătoare de venituri la romi aproape 2/3 dintre aceștia au lucrat pe baza unei învoielii și doar o treime pe baza unei cărți de muncă. Această situație reliefează caracterul mai mult informal al procurării de venituri de către romi.

În ceea ce privește activitățile prestate după 1990 situația se prezintă în felul următor:

Tabelul nr. 24 - Activități prestate după 1990	
Ce a lucrat după 1990	Procent
A fost angajat cel puțin 6 luni ca salariat	34,0
A lucrat mai mult pe cont propriu	9,5
A lucrat mai mult ca zilier	26,6
A lucrat doar ocazional	16,4
Combinații între modalitățile anterioare	13,5

Din totalul de persoane cu vârste de 15 ani și peste aproximativ 35% nu au lucrat deloc după 1990. Dintre cei care au lucrat 34% au fost angajați cu carte de muncă iar restul de 66 % au prestat activități nepermanente.

2. 5. Relația meserii ocupației

Este interesant de urmărit dacă meseriile cunoscute se regăsesc în ocupațiile actuale și care este asocierea. Cu toate că o mare parte dintre romi nu au meserii se constată că în ceea ce privește ocupația actuală numai o mică parte nu lucrează.

Cei care nu au meserie sunt, de regulă, persoanele fără ocupație (17,1%), zilieri (9,4 %) și casnicele (48,7 %). O pondere semnificativă din aceștia lucrează ca salariați necalificați (10,5%).

Dintre cei cu meserii tradiționale aproximativ 1/3 le practică (29,7%), 27,6% lucrează ca zilieri iar 15,9% fac comerț.

Romii care se declară agricultori se regăsesc în 35,4 % ca zilieri, 28% lucrează în agricultură, 12,3% sunt casnicele iar 9,6 % persoane în vârstă.

Meseriile moderne se regăsesc, în cea mai mare parte, la salariați (32,2%) și zilieri(15,5%), în timp ce 12,5% nu lucrează, 12,3% sunt casnice iar 10% sunt persoane în vârstă.

Șomerii provin din rândul celor cu meserie salariați și foarte puțini din rândul absolvenților de școală profesională sau liceu din ultimii ani, dat fiind faptul că aceste niveluri de școlarizare sunt rar atinse.

Tabloul general meserii-ocupații pune în evidență o bună asociere între meseria romilor și ocupația lor actuală. Cu toate acestea se poate spune că, ultimii ani au afectat, în mare măsură, nivelul de integrare a romilor pe piața muncii, mulți dintre ei fiind obligați să recurgă la activități marginale de procurare a veniturilor și, în special, la cele pe cont propriu.

3. Concluzii

O populație tânără și puțin calificată care exploatează resurse marginale de obținere a veniturilor.

- Mare parte din romii din România nu au nici o meserie(33,5%), sunt agricultori (14,3%) și zilieri (4,6%).
- Ponderea romilor cu meserii moderne este de 37,3% iar a celor cu meserii tradiționale de 10,3%.
- În rural ponderea celor care nu au meserie este de aproximativ 24,3% iar în urban ea scade la 21,7 %.
- Ponderea femeilor fără meserie(37,1%) este semnificativ mai mare decât a bărbaților (15,3%).
- Cei mai mulți dintre cei care nu au nici o clasă sau au absolvit între 1 și 4 clase au meseria de agricultori sau nu lucrează, în timp ce școala profesională și liceul terminat, determină, în cea mai mare parte, meseriile moderne.
- Pe ansamblu se observă că zilierii și romii fără meserie au cel mai scăzut nivel de educație.
- Ponderea meseriilor tradiționale a scăzut semnificativ de la bunici la părinți (46,3% față de 36,1%) și mai ales la subiectul respondent bărbat(17,2%).
- În cazul meseriilor moderne se constată o creștere a ponderii acestora de la bunici la părinți (24,2% față de 36,3%) dar și o creștere la subiectul respondent (50,6%).
- Meseria pe care o au romii determină în multe cazuri și ocupația actuală.
- Gradul de ocupare a populației de romii din România este mult mai mic decât cel al populației la nivel național (47% față de 61,7 %).
- Din totalul populației ocupate aproximativ 2/3 îl reprezintă bărbații (65%).

- Din totul populației ocupate, 27,5 % sunt salariați.
- Aproximativ 80% din salariații necalificați au ca nivel de pregătire maximum 8 clase terminate. În schimb, salariații calificați în cea mai mare parte a lor (57%) au minimum școală profesională iar ceilalți 43% au un nivel de instruire cuprins între 4 și 8 clase.
- Salariații provin în principal din comunitățile în care romii locuiesc alături de români. Aceasta poate să indice gradul mai ridicat de integrare a romilor atunci când adoptă comportamentul majoritarilor.
- Cei mai mulți dintre romii din România sunt lucrători pe cont propriu (71,7%).
- Proportia mare de zilieri, 41,7% din totalul populației indică faptul că romii se află într-o situație dificilă în ceea ce privește ocuparea și, implicit, procurarea veniturilor necesare asigurării traiului de zi cu zi.
- Ponderea pensionarilor în rândul romilor din România este semnificativ mai mică decât cea la nivel național (17,9% față de 49,2%).
- Ponderea casnicilor este de peste 4 ori mai mare în rândul populației de romi decât în cea la nivel național și arată slaba participare a femeii pe piața muncii.

Diversitatea situațiilor prezentate face ca direcțiile de intervenție concrete să pornească de la o analiză pertinentă a contextului local. Parteneriatele locale de tip public-privat-sector neguvernamental au contribuit în unele zone la o mai bună integrare a romilor pe piața muncii.

Problematika tinerilor este cea asupra căreia programele și proiectele trebuie să se focalizeze în următorii ani. Presiunile pe care aceștia le fac și le vor face pe piața muncii (având în vedere nivelul de educație scăzut și ponderea ridicată în totalul populației) vor fi din ce în ce mai puternice. De aceea, răspunsurile adecvate, trebuie căutate în fiecare comunitate deoarece nu există rețete general valabile pentru toată populația de romi din România.

SITUAȚIA LOCUIRII

ADRIAN DAN

În peisajul problemelor cu care se confruntă în ultimii ani întreaga societate românească, cele de natură socială capătă o conotație dramatică, în special datorită interdependenței din ce în ce mai acute dintre acestea și problemele de natură economică. Probleme sociale precum șomajul, copiii abandonați, sărăcia în general, își au în cea mai mare parte rădăcinile în “mersul economiei”, prelungita recesiune economică în care se află România determinând agravarea unor astfel de probleme. Alte probleme sociale sunt generate (și) de comportamentul oamenilor, cu alte cuvinte *modul de viață* al unor grupuri din societate și *stilul de viață* al fiecăruia în parte. O astfel de problemă este cea a *locuințelor și a locuirii*, care în ultimii ani a dobândit o dimensiune semnificativă în România, atât prin efectele ei intrinseci, cât și prin relația de interdependență și interdeterminare cu o mulțime de alte probleme sociale. Cauzele majore care se află la originile actualei crize a locuirii sunt: **a)** prima și cea mai importantă, care dă nota gravității acestei probleme, este de natură *economică*: starea dezastruoasă a economiei, scăderea continuă a investițiilor în domeniul locuințelor (din partea investitorilor particulari și mai ales din partea statului), posibilitățile economice reduse ale populației (îndeosebi în mediul urban) de a construi pe cont propriu; **b)** cea de-a doua cauză are o nuanță mai aparte, fiind legată îndeosebi de calitatea locuirii, în care o componentă extrem de importantă o reprezintă atitudinea indivizilor față de propriile condiții de locuit.

În cele ce urmează vom încerca să conturăm o imagine asupra situației locuirii la populația de romi din România, urmărind prezentarea unor indicatori cantitativi și calitativi ai locuirii la această populație, în comparație cu indicatori similari la nivelul întregii populații a României, precum și o dinamică a acestei situații în intervalul 1992-1998, pe baza datelor înregistrate în 1992 la cercetarea națională asupra populației de romi “Țiganiii între ignorare și îngrijorare”, (coordonatori - Elena Zamfir și Cătălin Zamfir).

Caracteristici ale locuințelor romilor

Calitatea locuirii în România se dovedește, în general, inferioară atât în comparație cu țările din Uniunea Europeană, cât și în comparație cu celelalte țări foste socialiste.⁶⁶ Analizând condițiile de locuire ale romilor din România și raportându-le la cele ale populației României în ansamblu, putem afirma că în comparație cu populația majoritară, populația de romi deține condiții de locuit mai proaste.

Dacă la unii indicatori ai locuirii diferențele dintre populația de romi și populația României în ansamblu nu apar diferențe semnificative (CLL⁶⁷ – 2,5 respectiv 2,47; SCL – 13,57m² respectiv 13,86 m²; SLL – 33,1m² respectiv 34,24m²), diferența apare extrem de pregnant la alți indicatori. Astfel, *numărul mediu de persoane/locuință* (PL) este aproape dublu la populația de romi în comparație cu populația României în ansamblu (5,6: 2,91), în condițiile în care *suprafața locuibilă pe persoană* (SLP) este de asemenea mai mică la această populație (7,98m²: 11,9m²), iar *numărul mediu de persoane/cameră* (PC) este de două ori mai mare la populația de romi (2,23: 1,18), (tabelul nr. 1) Această situație este explicabilă prin faptul că diferențele apar în cazul caracteristicilor ce țin de modul specific/particular de viață al populației de romi (PL, SLP, PC) și dispar în cazul indicatorilor mai generali (CLL, SCL, SLL – mai ales dacă ținem seama că o mare parte a locuințelor nu au fost construite de romi, de exemplu cei ce trăiesc la bloc).

Tabelul nr. 1 - Indicatori ai locuirii pe diferite grupuri de populații							
	Eșantion național romi 1992 (ENR_ '92) *	Eșantion național Romi 1998 (ENR_ '98)			Populație în ansamblu 1998 (PA_CNS'98) **		
		TOTAL	Urban	Rural	TOTAL	Urban	Rural
CLL	2,63	2,5	2,5	2,5	2,47	2,38	2,58
PL	6,4	5,6	5,6	5,6	2,91	3,0	2,8
PC	2,48	2,23	2,21	2,24	1,18 ⁽¹⁾	1,26 ⁽¹⁾	1,09 ⁽¹⁾
SCL - m ²	-	13,6 ⁽²⁾	-	-	13,86	-	-
SLL - m ²	-	33,1	-	-	34,24	-	-
SLP - m ²	-	8,0 ⁽²⁾	-	-	11,9	-	-

66(1) Vezi articolul *România și politica ei de locuire în contextul Europei de Est și al Uniunii Europene*, în C., ZAMFIR (coord.), *Politici sociale în România: 1990-1998*, Ed. Expert, 1999.

67(2) Pentru a oferi o mai mare cursivitate a textului, de-a lungul capitolului vor fi folosite următoarele prescurtări ale unor indicatori: CLL - numărul mediu de camere de locuit/locuință; SCL – suprafața medie a camerei de locuit; SLL – suprafața medie locuibilă/ locuință; PL – numărul mediu de persoane/locuință; SLP – suprafața locuibilă pe persoană; PC – numărul mediu de persoane/cameră. O mare parte a analizei se raportează la acest ultim indicator (PC), asimilat cu densitatea de locuire (DL).

* Baza de date ICCV, 1992, "Țiganii între ignorare și îngrijorare", Elena Zamfir și Cătălin Zamfir (coord.).

** La 31.12.1997, conform datelor CNS, Anuarul statistic al României 1998.

⁽¹⁾ La 1 ianuarie 1997.

⁽²⁾ Au fost eliminate din analiză cazurile în care suprafața medie a camerei de locuit era mai mică de 4 m² (20 cazuri) și mai mare de 36,1 m² (71 cazuri).

Indicatorul SLP relevă faptul că populația de romi deține un "confort spațial de locuire" mai scăzut decât populația în ansamblu (tabelul nr. 2), ponderea populației de romi ce înregistrează mai puțin de 11,9m²/persoană (media națională) fiind aproape dublă în comparație cu populația în ansamblu.

Tabelul nr. 2 - Indicatori ai locuirii pe diferite grupuri de populații				
	ENR_'98		Eșantion național populație în ansamblu nov.'98** (ENPA_'98)	
Suprafața medie a camerei de locuit ⁽¹⁾	<i>Până la 13,86 mp/ cameră</i>	<i>Peste 13,87 mp/ cameră</i>	<i>Până la 13,86 mp/ cameră</i>	<i>Peste 13,87 mp/ cameră</i>
	58,1 %	41,9 %	40,6 %	59,4 %
<i>Media</i>	<i>13,6 mp</i>		<i>15,9 mp</i>	
Suprafața medie pe persoană	<i>Până la 11,9 mp/ persoană</i>	<i>Peste 11,91 mp/ persoană</i>	<i>Până la 11,9 mp/ persoană</i>	<i>Peste 11,91 mp/ persoană</i>
	80,3 %	19,7 %	42,8 %	57,2 %
<i>Media</i>	<i>8,0 mp</i>		<i>15,8 mp</i>	

⁽¹⁾ Au fost eliminate din analiză cazurile în care suprafața medie a camerei era mai mică de 4 m² (20 cazuri în eșantionul populației de romi și 5 cazuri în eșantionul populației în ansamblu) și mai mare de 36,1 m² (71 cazuri în eșantionul populației de romi și 30 de cazuri în eșantionul populației în ansamblu).

** Cercetarea "Probleme sociale și nivel de trai" – noiembrie 1998, Institutul de Cercetare a Calității Vieții., coordonator Cătălin Zamfir. Eșantion național reprezentativ, aleator, stratificat, care a cuprins un număr de 1.177 indivizi.

Situația locuirii romilor apare într-o lumină și mai dramatică dacă avem în vedere că doar 81,6% din gospodăriile au o densitate medie de persoane pe cameră de locuit peste media națională (1,18 persoane/cameră), în timp ce jumătate din totalul populației (în ansamblu) se

situează peste această medie (tabelul nr. 3). Continuând analiza în această direcție, constatăm că:

- Jumătate din gospodăriile romilor au în medie până la 2 persoane/ cameră în timp ce procentul corespunzător la nivelul întregii populații este de 92,7%.
- Un sfert din gospodăriile romilor sunt în medie peste 3,01 persoane/cameră în timp ce procentul corespunzător la nivelul întregii populații este de 1,7%.

Tabelul nr. 3 - DL la populația de romi și la populația totală			
Persoane /cameră	ENR '98	ENR '92	ENPA '98
	Gospodării (%)	Gospodării (%)	Gospodării (%)
Până la 1 (Până la 1,18)	18,2 (18,4)	11,4	50,2 (50,7)
Între 1,01 – 2 (Între 1,19 – 2)	33,2 (33,0)	32,9	42,5 (42,0)
Între 2,01-3	23,3	24,8	5,7
Între 3,01-4	11,6	13,5	1,3
Între 4,01-5	6,2	7,2	0,3
Între 5,01-6	3,4	3,9	0,1
Între 6,01-7	1,9	3,0	-

Din punct de vedere al analizei densității de locuire (DL) pe medii rezidențiale, nu putem spune tranșant dacă aceasta este mai mare în rural decât în urban (tabelul nr. 1 și tabelul A - anexa), așa cum ne-am fi putut aștepta⁶⁸, deoarece familiile din rural au venituri mai mici pe persoană decât cele din urban⁶⁹. Gospodăriile din rural cu DL>3,01 sunt mai numeroase doar cu 2,6% comparativ cu cele din urban - diferență nesemnificativă statistic. Între 1992 și 1998, de asemenea, nu s-au produs mutații semnificative în distribuția densității de locuire (DL) în funcție de mediul rezidențial (tabelul A - anexa).

Întrebarea la care trebuie oferit un răspuns este: *“Care sunt gospodăriile de romi care au o densitate de locuire foarte mare și care sunt cele cu o densitate mică – care sunt principalele elemente care le*

⁶⁸ În ipoteza că nivelul venitului lunar mediu pe persoană influențează densitatea de locuire.

⁶⁹ În primele 5 decile de venit (venitul lunar pe persoană) se situează 66,4% din cei ce locuiesc în rural, și respectiv 38,5% din cei ce locuiesc în urban, în timp ce în ultimele două decile se regăsesc doar 11,4% din cei din rural și 32,0% din cei din urban.

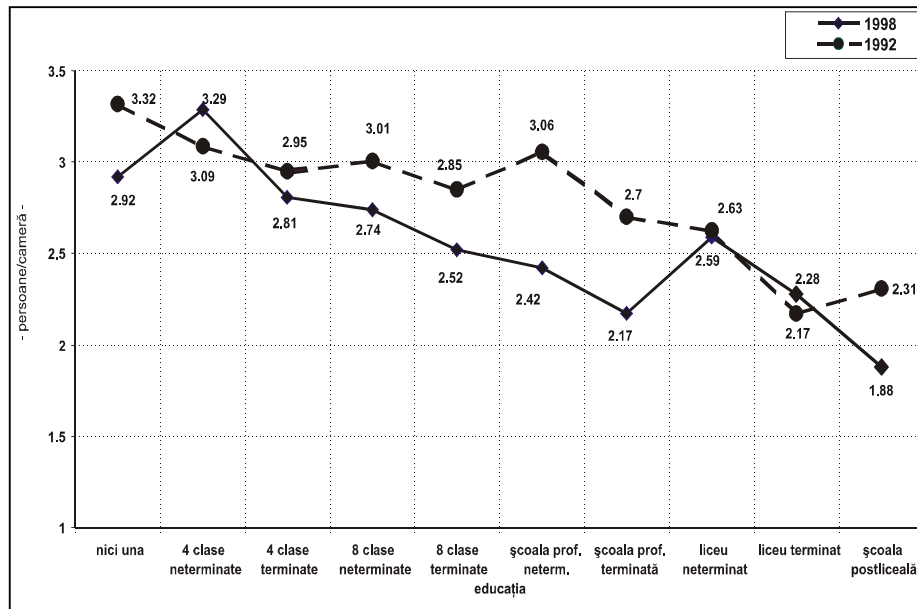
caracterizează?” Presupoziția noastră (bazată pe unele predicții empirice) este că gospodăriile de romi dețin condiții de locuit cu atât mai proaste (și în special o densitate de locuire mai mare, precum și o suprafață locuibilă/ persoană mai mică) cu cât au un nivel de bunăstare mai scăzut (respectiv nivelul veniturilor lunare pe membru de familie, dar și aspecte legate de dotarea gospodăriei cu bunuri), precum și un grad scăzut de școlarizare al capului de gospodărie⁷⁰; de asemenea, este posibil ca etnia declarată (rom sau român) a capului de gospodărie, precum și forma de proprietate asupra locuinței (proprietar sau chiriaș), să fie asociate cu calitatea și confortul locuirii (în special densitatea de locuire).

Gospodăriile în care bărbatul din cuplul subiect (considerat cap de gospodărie) are până la *8 clase neterminate* au o valoare a DL mai mare decât gospodăriile în care acesta are *mai mult* de 8 clase (2,89 și respectiv 2,38 persoane/ cameră). Dacă la prima categorie menționată, ponderea gospodăriilor cu DL>2,01 este de 55,1%, la cealaltă categorie ponderea respectivă este de 42,8%. Diferența dintre aceste două categorii se accentuează pe măsură ce densitatea crește (tabelul B - anexa). În general, pe măsură ce nivelul educațional al acestuia crește, se înregistrează o scădere a DL, cu excepția celor cu 4 clase neterminate și a celor cu liceu neterminat (pentru 1998) (graficul 1). Comparativ cu situația din 1992⁷¹, se constată o scădere pe ansamblu a densității de locuire la aproape toate grupele de educație, cu diferențe mai accentuate la unele categorii. Pentru categoriile <8 clase și >8 clase - diferențele sunt: 1992 - 3,28 și respectiv 2,95, iar în 1998 - 2,89 și respectiv 2,38 persoane/ cameră.

⁷⁰ *Acești doi factori explicativi ar putea fi valabili și pentru alte grupuri (de exemplu chiar la nivelul populației în ansamblu), nu numai pentru populația de romi.*

⁷¹ *Deoarece pentru cercetarea din 1992 a fost înregistrat numărul efectiv de clase absolvite, pentru a putea compara am recodificat în baza de date din 1992 după cum urmează: “9 clase” = școală profesională neterminată; “10 clase”= liceu neterminat; “11 clase” = școală profesională terminată; “13 clase și peste” = școală postliceală/facultate.*

Graficul 1 - Densitatea de locuire în funcție de nivelul de educație al bărbatului din cuplul subiect

Între 1992 și 1998 dinamica DL nu a înregistrat fluctuații semnificative în funcție de predictorul avut în vedere (nivelul de școlarizare al bărbatului din cuplul subiect/cap de familie) cu o singură excepție (a doua grupă de densitate) proporția celor incluși într-o anumită grupă de densitate în 1992 rămânând quasiconstantă până în 1998 (tabelul B - anexa).

Factorii determinanți care contribuie independent la explicarea variației DL sunt⁷² prezentați în tabelul nr. 4.

Dincolo de predictorii utilizați în analiza de regresie, am considerat interesantă și o analiză a DL în funcție de etnie, de sărăcia subiectivă și de tipul locuinței. Aceste trei variabile nu pot fi utilizate în ecuația de regresie din motive de multicolaritate, însă analiza asocierilor lor cu DL este importantă.

⁷² $R^2 = 0,30$; pragul de semnificație $p < 0.05$.

Tabelul nr. 4 - Factorii determinanți care contribuie independent la explicarea variației DL

	Coeficienți standardizați	Sig.	Colinearitate
	Beta		Toleranța
(Constant)		0,000	
Mediul de rezidență * URBAN *	0,111	0,000	0,864
Clase absolvite de bărbatul din cuplul subiect (sub/ peste 8 clase)	- 0,071	0,006	0,845
Comunitate * OMOGENĂ *	0,108	0,000	0,881
Total copii în gospodărie	0,457	0,000	0,942
Venitul câștigat/persoană	- 0,169	0,000	0,829
Vârsta medie a cuplului subiect	- 0,061	0,015	0,911

* Variabilă dummy: URBAN = 1, RURAL = 0.

* Variabilă dummy: OMOGENĂ = 1, DISPERSATĂ = 0.

Variabila dependentă considerată: persoane/ cameră. $R^2_{ajustat} = 0,304$; Durbin-Watson = 1,978.

DL prezintă valori diferite în funcție de etnia declarată a respondentului. S-a constatat că în gospodăriile în care bărbatul din cuplul subiect declară că aparține etniei romilor (naționalitatea "rom/țigan"), DL este mai mare decât în gospodăriile în care bărbatul din cuplul subiect se declară "român". Această afirmație este susținută de faptul că 54,5% din gospodăriile în care capul de familie se autoidentifică rom/țigan au DL > 3,01 persoane/cameră, respectiv 43,4% în gospodăriile în care acesta se auto-identifică român (tabelul nr. 5). Această situație ar putea fi explicată și prin prisma modului de viață specific populației de romi, caracterizat în general printr-o grijă mai redusă în privința condițiilor de locuit și a îngrijirii locuinței, dar mai ales faptului că familia este de tip extins. În zonele omogene - în care trăiesc numai familii de romi (conform observațiilor operatorilor de interviu), cei ce se autoidentifică romi se regăsesc într-o proporție mai mică în grupele inferioare de densitate (grupele 1 și 2 - până la 4 persoane/cameră) fiind mult mai numeroși în grupele superioare de densitate (peste 4,01 persoane/cameră) (tabelul C - anexa). Aceeași situație se înregistrează și în cazul comunităților mai puțin omogene (grupele b, c și d în care locuiesc și alte etnii decât etnia romă), cu diferența că DL este mai mare la cei ce se autoidentifică romi începând cu grupa a doua de densitate (peste 2,01 persoane/cameră).

Tabelul nr. 5 - DL la populația de romi, în funcție de etnia declarată bărbatului din cuplul subiect⁷³

Etnia	Densitatea de locuire (DL) - persoane/ cameră							
	0-1	1,01-2	2,01-3	3,01-4	4,01-5	5,01-6	6,01-7	Peste 7
Română (%)	17,8	38,8	23,7	11,5	5,0	1,3	1,0	1,0
Rom/țigăn (%)	14,8	30,8	24,9	12,2	7,2	4,9	2,3	2,9

Între 1992 și 1998 densitatea de locuire a suferit unele mutații semnificative în funcție de unele caracteristici socio-demografice. În comparație cu 1992, în 1998:

- gospodăriile în care capul de familie (bărbat) avea o *profesie modernă* au înregistrat o ameliorare a DL;
- cele conduse de un bărbat *fără profesie* s-au menținut la un nivel constant;
- gospodăriile conduse de un bărbat cu *profesie tradițională* sau în *agricultură* au înregistrat un declin semnificativ.

Pe de altă parte, în comunitățile dispersate/neomogene DL a romilor este mai mică. În intervalul 1992 – 1998, DL în aceste comunități a scăzut cu 13,3% în timp ce în comunitățile omogene scăderea este mai puțin accentuată. (tabelul nr. 6)

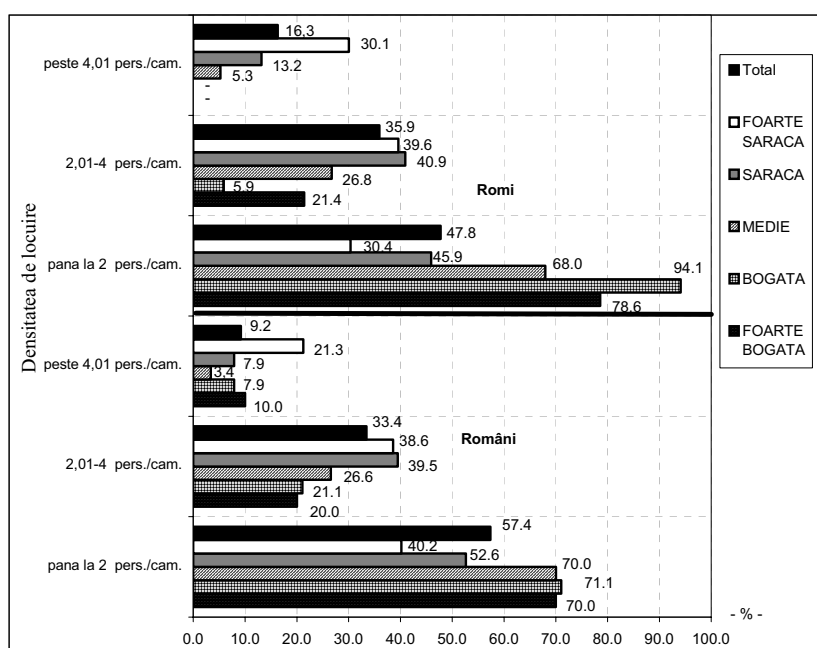
Tabelul nr. 6 - DL în funcție de diferite caracteristici

CARACTERISTICĂ:	SUBÎMPĂRȚIRE:	PERSOANE/ CAMERĂ	
		1992	1998
• PROFESIE	▣ <i>Prof. modernă</i>	2,71	2,42
	▣ <i>Prof. tradițională</i>	2,08	2,78
	▣ <i>Prof. în agricultură</i>	2,55	2,76
	▣ <i>Fără profesie</i>	3,08	3,05
• CALIFICARE	▣ <i>Salariat, patron, afacere pe cont propriu, angajat armată</i>	2,84	...
	▣ <i>Șomaj, pensionar</i>	2,66	...
	▣ <i>Fără lucru</i>	3,45	...
• AUTOIDEN- TIFICARE	▣ <i>Români</i>	2,52	2,33
	▣ <i>Identificare cu un neam</i>	2,77	2,80
	▣ <i>Romi (nu se identifică cu vreun neam)</i>	2,98	...
	▣ <i>Maghiari</i>	4,09	2,67
• TIP DE COMUNITATE	▣ <i>Dispersat</i>	2,63	2,28
	▣ <i>Omogen</i>	3,20	3,07

⁷³ Am luat în analiză și cazurile în care ca respondent a fost înregistrată o altă persoană decât bărbatul din cuplul subiect, atribuindu-i acestuia aceeași etnie ca cea declarată de respondentul din gospodăria din care făcea parte.

Dacă ne raportăm la starea materială a gospodăriei, apreciată de către operatorii de interviu⁷⁴, se constată, de asemenea, că cei ce se auto-identifică romi par a fi mai săraci decât cei ce se declară români, și înregistrează o densitate de locuire mai mare (graficul 2):

Grafic 2 - Densitatea de locuire în funcție de etnia declarată și de starea materială a gospodăriei

Analiza datelor cercetării a sugerat faptul că *forma de proprietate a locuinței* exercită o anumită influență asupra condițiilor de locuire, îndeosebi asupra densității de locuire.

După tipul formei de proprietate, cei mai "înghesuiți" (peste 3,01 persoane/ cameră) sunt cei care locuiesc în general cu chirie (casă la curte cu chirie 62,9%, la bloc cu chirie la stat – 54,4%), în casa unei rude (59,6%) sau în forme marginale ("Altele"⁷⁵ - 68,6%). Mai puțin "înghesuiți"

⁷⁴ Aprecierea a fost făcută avându-se în vedere îndeosebi aspectul locuinței și dotarea cu bunuri a gospodăriei.

⁷⁵ Capitolul "altele" a inclus: "locuință părăsită", "casă naționalizată", "nu are acte/casă construită pe pământul primăriei", "moștenire", "uscătoria blocului/ la bloc clandestin", "baracă/ bordei/ o cameră", "improvizație/ ocupată abuziv", "locuință de serviciu", "la bloc cu chirie la particular" – în total 54 de cazuri.

sunt cei care sunt proprietarii locuinței, îndeosebi cei ce locuiesc la bloc (doar 37,3% dintre gospodării au o medie de persoane/ cameră peste 3,01). Pe cei *foarte* "înghesuiți" (peste 4,01 persoane/ cameră) îi regăsim de asemenea, printre cei care locuiesc în case la curte cu chirie și pe cei ce locuiesc în forme marginale (tabelul nr. 7). Faptul că cei mai "înghesuiți" nu sunt proprietari ne-ar putea determina să credem că, în general, cei ce închiriază se regăsesc în situații extreme, neavând suficiente resurse economice pentru locuințe confortabile, soluția aleasă fiind una imperativă de rezolvare pe termen scurt a unei situații de criză. Situația pare însă diferită, deoarece 62,1% din cei ce locuiesc cu chirie și cei ce nu sunt proprietari ai locuinței în care stau se situează în ultimele 5 decile de venit. Dacă ne raportăm însă la media venitului lunar pe persoană (147.074 lei) doar 28,7% din cei ce locuiesc cu chirie și cei ce nu sunt proprietari ai locuinței în care stau, au un venit mediu pe persoană situat peste medie.

Tabelul nr. 7 - DL la populația de romi, în funcție de forma de ocupare a locuinței

LOCUIŢA DVS.ESTE		Densitatea de locuire (DL) - persoane/ cameră							
		0-1	1,01-2	2,01-3	3,01-4	4,01-5	5,01-6	6,01-7	Peste 7
1998 (%)	La bloc cu chirie la stat	8,8	36,8	28,8	18,4	4,8	1,6	0,0	0,8
	La bloc proprietate personală	18,0	44,7	26,1	7,5	1,9	0,6	0,6	0,6
	Casă la curte cu chirie	11,3	25,8	22,7	20,6	9,3	4,1	3,1	3,1
	Casă la curte proprietate	17,7	32,5	23,3	11,3	6,6	4,1	1,8	2,6
	Este proprietatea mamei/ bunici/rude	8,5	31,9	31,9	10,6	8,5	4,3	4,3	0,0
	Alte forme	11,1	20,4	24,1	14,8	18,5	5,6	1,9	3,7
Proprietate (TOTAL)		19,6	33,9	22,7	10,5	5,8	3,4	1,8	2,2
Chirie la stat		10,6	34,4	29,1	17,2	5,3	2,7	0,0	0,7
Chirie la particular		13,7	25,2	27,5	16,0	7,6	3,8	3,1	3,1
1992 (%)	Proprietate	13,1	33,4	23,4	12,7	7,2	4,0	3,0	3,2
	Chirie la stat	8,1	32,6	28,3	14,4	6,9	4,1	3,0	2,4
	Chirie la particular	8,5	14,9	25,5	19,1	12,8	2,1	4,3	12,8

După 1992 se înregistrează o scădere semnificativă a DL, ponderi scăzute înregistrându-se îndeosebi în grupele superioare de densitate și la cei care sunt proprietari.

Analiza datelor cercetării a relevat faptul că, în general, cu cât nivelul de bunăstare al unei familii este mai mare, cu atât condițiile de locuit sunt mai bune și implicit, cu atât densitatea de locuire înregistrată de acea familie este mai mică. Venitul mediu lunar pe membru de familie ar putea fi considerat un predictor relevant pentru variația densității de locuire. Datele din tabelul nr. 8 relevă faptul că gospodăriile cu venituri lunare mici pe

membru de familie, au DL mai mare comparativ cu cele cu un venit mediu lunar mare.

Tabelul nr. 8 - DL la populația de romi, funcție de venitul lunar pe persoană (decile* de venit - %)											
Persoane/cameră (grupe de densitate)	D 1	D 2	D 3	D 4	D 5	D 6	D 7	D 8	D 9	D 10	Total
1. Până la 1	16,8	8,1	11,2	11,9	8,4	17,7	21,8	20,2	33,1	43,5	19,2
2. Între 1,01 și 2	26,3	27,2	26,3	28,8	26,3	32,3	37,8	46,8	40,8	37,9	33,0
3. Între 2,01 și 3	23,4	22,5	29,1	26,0	31,7	24,0	26,9	19,1	14,2	12,4	22,9
4. Peste 3,01 pers./ cameră din care:	33,5	42,2	33,5	33,3	33,5	26,0	13,5	13,9	11,8	6,2	24,9
5. Între 3,01 și 4	11,4	16,2	13,4	18,6	14,4	13,5	7,7	6,9	7,7	4,0	11,4
6. Între 4,01 și 5	6,0	8,1	6,7	8,5	11,4	6,3	3,8	3,5	3,0	2,3	6,0
7. Între 5,01 și 6	9,6	6,4	5,0	4,0	3,0	3,1	1,3	1,2	0,6	--	3,4
8. Între 6,01 și 7	4,2	5,2	2,2	0,6	2,4	1,6	--	1,7	0,6	--	1,8
9. Peste 7,01	2,4	6,4	6,1	1,7	2,4	1,6	0,6	0,6	--	--	2,2
TOTAL	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
peste 2,01 pers./ cameră	56,9	64,7	62,6	59,3	65,3	50,0	40,4	32,9	26,0	18,6	47,7
peste 3,01 pers./ cameră	33,5	42,2	33,5	33,3	33,5	26,0	13,5	13,9	11,8	6,2	24,9

Media venitului pe persoană este de 147.074,5 lei. (73,1% se situează sub medie).
* Decilele de venit: D1 = până la 20.000 lei; D2 = între 20.000,01 și 33.333 lei; D3 = între 33.333,01 și 47.181 lei; D4 = între 47.181,01 și 60.000 lei; D5 = între 60.000,01 și 80.000 lei; D6 = între 80.000,01 și 100.000 lei; D7 = între 100.000,01 și 131.125 lei; D8 = între 131.125,01 și 193.866 lei; D9 = între 193.866,01 și 300.000 lei; D10 = peste 300.000,01 lei.

Analiza datelor în cadrul decilelor de venit, surprinde următoarea situație: în primele 6 decile de venit se poate vorbi de o "densitate ascendentă": în grupa în care DL<1 se regăsesc cele mai puține gospodării, iar proporția cea mai mare se regăsește în cadrul grupei în care DL>3,01; de asemenea, ordinea decilelor, funcție de DL, se menține ascendentă de la decila 2 la decila 5 (decila 1, funcție de acest criteriu, se situează undeva între decila 5 și 6; aceasta se datorează probabil faptului că în decila 1 se regăsesc îndeosebi persoane mai în vârstă, iar gospodăriile din această decilă sunt formate din mai puține persoane. În sprijinul acestei afirmații vin datele din tabelul D (anexa), unde se poate

observa că: *Vârsta medie a persoanelor din gospodărie* precum și *Vârsta medie a cuplului subiect* sunt mai mari în decila 1 decât în decilele de venit 2,3,4 și 5 și similară cu decila 6; de asemenea, numărul mediu de copii (sub 15 ani)/ gospodărie este mai mic în decila 1 decât în decilele de venit 2,3,4 și 5).

În ultimele 3 decile de venit (cele mai bogate), cele mai multe gospodării înregistrează până la 2 persoane/ cameră, proporția acestora scăzând considerabil în grupele de densitate 3 și 4. Caracteristic pentru aceste 3 decile este faptul că *vârsta medie a persoanelor din gospodărie* precum și *vârsta medie a cuplului subiect* înregistrează valori mai mari decât în decilele anterioare, precum și un *număr mediu de copii sub 15 ani/ gospodărie* semnificativ mai scăzut. Putem afirma că gospodăriile “mai puțin înghesuite” sunt caracterizate prin:

- un venit mediu lunar pe persoană situat în jurul mediei și peste medie (decilele 8,9 și 10);
- au unul sau maxim doi copii sub 15 ani⁷⁶ (în medie 1,2 copii);
- cuplul subiect are o vârstă medie mai mare decât în celelalte decile (44,1 ani respectiv 41,5ani - tabelul D - anexa);
- 2/3 dintre bărbații din cuplul subiect au absolvit cel puțin 8 clase (ultimele 3 decile), comparativ cu 1/3 dintre aceștia în celelalte decile.

Analiza datelor în cadrul *grupelor de densitate* de locuire (tabelul E - anexa) relevă faptul că în ultimele 3 decile de venit 5 din 10 gospodării au $DL < 1$, în timp ce în primele 5 decile de venit (unde venitul maxim este mai mic de 1,6 ori decât media) doar 3 din 10 gospodării au $DL < 1$. Situația se inversează pe măsură ce DL crește: astfel, în grupa $1,01 < DL < 2$, se regăsesc 40,7% din gospodăriile cuprinse în decilele 1, 2, 3, 4 și 5, în timp ce în ultimele 3 decile – cele mai bogate – se regăsesc 38,0% din gospodării. Situația devine semnificativ diferită în grupele următoare de densitate:

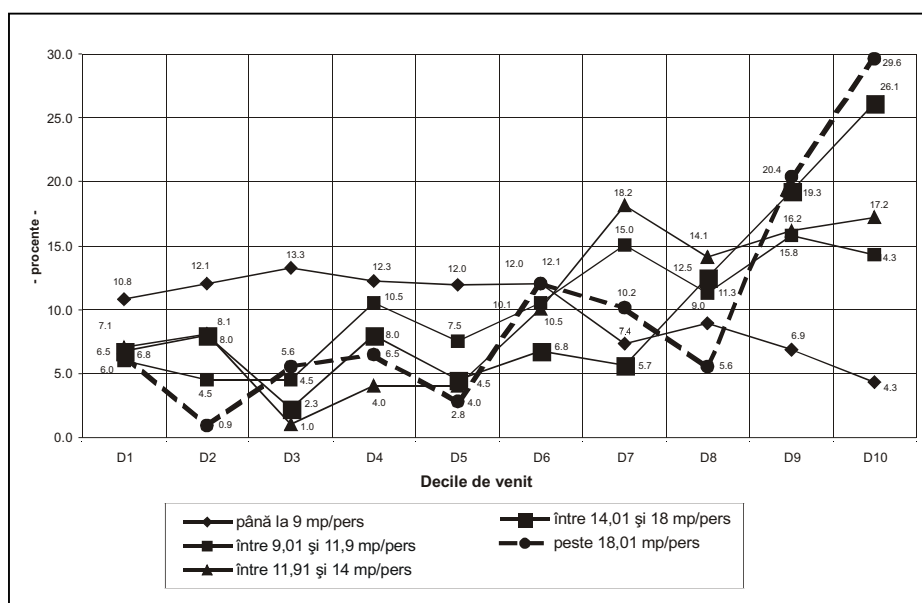
- în grupa $2,01 < DL < 3$ se regăsesc:
 - 57,7% din gospodăriile încadrate în primele 5 decile de venit;
 - 20,0% din gospodăriile încadrate în ultimele 3 decile de venit⁷⁷;
- în grupa $DL > 3,01$, se regăsesc:

⁷⁶ În primele 7 decile media este de 2,3 copii sub 15 ani/ gospodărie.

⁷⁷ Unde venitul mediu lunar pe persoană este în jurul mediei sau peste media de 147.074 lei.

- 71,5% din gospodăriile încadrate în primele 5 decile de venit;
- 12,9% din gospodăriile încadrate în ultimele 3 decile de venit; (tabelul E - anexa).

Graficul 3 - Suprafața medie pe persoană la populația de romi, în funcție de venitul lunar mediu pe persoană

O situație oarecum similară se înregistrează și în cazul în care ne raportăm la suprafața locuibilă pe persoană (SLP - m^2 / persoană). Gospodăriile în care $SLP < 9m^2$, se regăsesc în marea lor majoritate în primele 5 decile de venit (60,4%), iar cele care sunt peste medie ($11,9 m^2$) se regăsesc în proporție de peste 50% în ultimele 3 decile de venit. Dacă luăm în considerare venitul mediu lunar pe persoană (147.074 lei) și ne raportăm la SLP, constatăm că 80,5% dintre persoanele cu un venit sub medie au repartizați până la $11,9m^2$, în timp ce 50,8% din cei peste media de venit⁷⁸ aveau repartizați mai mult de $11,91 m^2$ (Graficul 3).

Comparativ cu situația înregistrată în 1992, se pare că situația locuirii la populația de romi s-a îmbunătățit semnificativ, din punct de

⁷⁸ Care se regăsesc în decilele de venit 10, 9 și parțial în decila 8.

vedere al densității de locuire. Astfel, dacă în 1992 aproximativ 1/10 din romi aveau DL<1, în 1998 aproape 2/10 dintre aceștia prezintă o asemenea densitate (tabelul nr. 3). De altfel datele arată că proporția gospodăriilor de romi pentru care DL>3,01 a scăzut de la 30,8% în 1992 la 25,3% în 1998 – ceea ce presupune o ameliorare a condițiilor de locuire din acest punct de vedere (vezi și capitolul referitor la standardul economic).

Deși poate fi considerat un indicator mai puțin relevant, *distribuția locuințelor după numărul camerelor de locuit* poate completa mai bine imaginea de ansamblu a condițiilor de locuire ale populației de romi (tabelul nr. 9). Datele cercetării arată că locuințele cu mai mult de 4 camere dețin o pondere mai mare la populația de romi în comparație cu populația în ansamblu, dar dată fiind marja de eroare estimată a eșantionului pentru populația de romi ($\pm 3\%$), diferența este nesemnificativă statistic. Pe de altă parte, am arătat anterior că DL este mai mare la populația de romi, și, de asemenea, gospodăriile de romi sunt alcătuite, în medie, din mai multe persoane decât gospodăriile populației în ansamblu (în medie 5,6 persoane/ gospodărie și 4,0 persoane/ familie la populația de romi, și respectiv 3,6 persoane/ gospodărie la nivelul populației în ansamblu⁷⁹), ceea ce face ca acest indicator analizat singular și nu în conjuncție cu alții, să nu fie foarte relevant în conturarea condițiilor de locuire. De asemenea, comparativ cu 1992 diferențele nu par a fi semnificative.

Tabelul nr. 9 - Distribuția locuințelor după numărul camerelor de locuit -%-

Total locuințe din care:	ENR_ '92			ENR_ '98			PA_CNS'98		
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
- cu o cameră	16,9	15,5	20,7	17,1	15,7	18,1	13,2	13,9	12,4
- cu două camere	37,3	37,6	36,6	40,6	40,5	40,6	43,6	46,1	40,8
- cu trei camere	23,3	24,6	19,7	25,5	27,6	24,0	30,2	30,2	30,2
- cu patru camere	14,0	14,1	13,8	11,7	12,0	11,5	9,2	8,1	12,0
- cu cinci camere și peste	8,5	8,3	9,2	5,1	4,1	5,8	3,1	1,7	4,6

În funcție de numărul de camere din care este formată locuința, credem că se poate vorbi de o polarizare "locativă" a populației de romi

⁷⁹ Conform cercetării Probleme sociale și nivel de trai – noiembrie 1998, cercetare realizată de Institutul de Cercetare a Calității Vieții (coordonator Prof. Cătălin Zamfir), pe un eșantion reprezentativ național, format din 1.177 subiecți.

raportată la nivelul veniturilor de care dispune lunar o persoană. (tabelul nr. 10) Factorul economic este un determinant important al mărimii locuinței (sub aspectul numărului de camere): cu cât venitul pe persoană este mai mare cu atât locuința are mai multe camere. Cu alte cuvinte, multe gospodării de romi au locuințe puțin spațioase nu atât datorită dezinteresului față de un confort spațial sporit⁸⁰ (dezinteres asociat în imaginile stereotipe ale populației cu un mod tradițional de viață îndeosebi), cât mai ales unor constrângeri obiective de natură economică/ financiară. Este însă adevărat că și modul de viață al acestei populații poate fi asociat cu acest aspect, deși este destul de dificil de construit un indicator care să definească într-o măsură satisfăcătoare modul de viață al populației de romi⁸¹.

Tabelul nr. 10 - Distribuția locuințelor după numărul camerelor de locuit și după venitul mediu pe membru de familie (decile de venit) - %-

Venitul pe persoană pe decile de venit	Locuințe cu:			
	1 cameră	2 camere	3 camere	4 camere și peste
D1	23,5	46,4	17,5	12,7
D2	23,1	41,0	19,7	16,2
D3	21,0	41,5	27,3	10,2
D4	17,5	46,3	18,6	17,5
D5	17,6	44,8	27,3	10,3
D6	18,9	35,8	26,8	18,4
D7	14,9	36,4	30,5	18,2
D8	12,3	37,4	33,3	17,0
D9	11,9	35,1	31,0	22,0
D10	9,9	38,6	25,1	26,3
Total	17,1	40,3	25,7	16,9

⁸⁰ Am asimilat aici conceptului de "confort spațial" numărul de camere al unei locuințe, suprafața medie pe persoană, numărul de persoane pe cameră și/ sau suprafața medie pe cameră. Vezi pe lângă tabelul nr. 10 și graficul 3 și tabelul nr. 8.

⁸¹ De exemplu nu se înregistrează diferențieri semnificative în distribuția locuințelor după numărul camerelor de locuit, în funcție de naționalitatea declarată (rom sau român), în funcție de prezența/ absența unor simboluri ale tradiționalității, sau în funcție de tipul de comunitate (omogenă – în care locuiesc numai romi, sau eterogenă).

Un factor important care influențează calitatea locuirii este talia gospodăriei (numărul persoanelor din gospodărie), precum și numărul familiilor dintr-o gospodărie, acest din urmă aspect având o importanță deosebită mai ales în condițiile în care într-o gospodărie trăiesc laolaltă mai multe familii care locuiesc împreună într-o singură locuință. Gospodăriile populației de romi cuprind în medie 1,5 familii, în timp ce la nivelul întregii populații media este de 1,1 familii pe gospodărie. Gospodăriile de romi formate din 4 persoane sunt cele mai numeroase (16,7%), urmând la mică distanță cele formate din 5 persoane (15,8%). La nivelul populației în ansamblu, cele mai numeroase gospodării sunt cele formate din 3 și 4 persoane (25,3% și respectiv 25,4%). Diferența semnificativă, privind talia gospodăriei, între populația de romi și populația în ansamblu, apare la nivelul gospodăriilor formate din mai mult de 6 persoane: 11,2% la nivelul populației în ansamblu și respectiv 42,1% la nivelul populației de romi (tabelul nr. 11). Comparativ cu 1992 în 1998 crește procentul gospodăriilor de romi cu o talie medie de până la 5 persoane (40,6% și respectiv 57,9%) și scade ponderea gospodăriilor de talie mare (peste 5 persoane).

Tabelul nr. 11 – Talia gospodăriei (%)			
Total persoane în gospodărie	ENR_’92	ENR_’98	ENPA_’98
1 persoană	2,5	4,0	6,0
2 persoane	5,6	9,2	20,2
3 persoane	7,8	12,2	25,3
4 persoane	9,3	16,7	25,4
5 persoane	15,4	15,8	12,0
6 persoane	15,6	11,5	6,2
7 persoane	15,4	9,5	3,1
8 persoane	9,6	6,6	1,2
9 persoane	6,3	4,4	0,3
10 persoane	4,0	3,3	0,2
11 persoane	2,2	2,3	0,2
12 persoane și peste	6,2	4,5	-

În funcție de forma de proprietate asupra locuinței, în cazul gospodăriilor de romi cuprinse în eșantion întâlnim o multitudine de forme, unele extreme/ marginale, însă fără amploare, ca situații mai degrabă singulare (*Improvizație/ ocupată abuziv, Baracă/ bordei, Uscătoarea blocului/ la bloc clandestin, Locuință părăsită* – în total 2,5%). Este însă posibil ca

multe dintre aceste gospodării să nu fi fost cuprinse în eșantion, ca urmare a metodologiei de selectare a gospodăriilor (vezi capitolul referitor la acest aspect) sau pur și simplu au “scăpat”.

Cei mai mulți romi locuiesc în *casă la curte, proprietate* (aproximativ 2/3 din totalul familiilor; în rural 87,4%), urmând cei ce locuiesc la bloc, ca proprietari ai apartamentului ocupat (11,3%) și cei ce locuiesc de asemenea la bloc, dar care sunt chiriași la stat (9,0%). Alți 6,8% locuiesc în *casă la curte cu chirie*, marea majoritate a celor din această categorie regăsindu-se în mediul urban (tabelul nr. 12). Ponderea romilor proprietari ai locuinței în care locuiesc este de 77,1%, în timp ce la nivelul populației în ansamblu, ponderea corespunzătoare este de 94,0%⁸².

Tabelul nr. 12 – Modalitatea de locuire/ forma de proprietate

	ENR_ '98			ENR_ '92			ENPA_ '98		
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
1. La bloc cu chirie la stat	9,0	20,4	1,2						
2. La bloc cu chirie la particular	1,0	2,3	0,1						
3. La bloc proprietate personală	11,3	26,7	0,7						
4. Casă la curte cu chirie	6,8	11,1	3,8						
5. Casă la curte proprietate	65,8	34,1	87,4						
6. Alte forme	6,2	5,3	6,8						
Cu chirie: TOTAL - din care:	16,7	33,8	5,1	32,9	43,7	4,7	3,2	4,4	1,9
- la Stat	9,0	20,4	1,2	30,3	40,5	3,5	2,0	2,5	1,5
- la particular	7,7	13,4	3,9	2,6	3,2	1,2	1,2	1,9	0,4
Proprietate personală	77,1	60,8	88,1	66,7	56,3	94,1	94,0	93,7	94,5
Alte forme	6,2 ⁽¹⁾	5,3	6,8	0,3 ⁽²⁾	0,0	1,2	2,7 ⁽³⁾	2,0	3,6
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

⁽¹⁾ “Alte forme” cuprinde: Locuință părăsită, Nu are acte/ casa construită pe pământul primăriei, Uscătoria blocului/ la bloc clandestin, Baracă/ bordei, Improvizație/ ocupată abuziv.

⁽²⁾ La cort.

⁽³⁾ Proprietatea unui prieten/ rude, pentru care nu plătește chirie.

⁸² La 1 ianuarie 1998, conform Anuarului statistic al României, 1999.

Calitatea de proprietar al locuinței este asociată într-o măsură semnificativă cu venitul mediu lunar pe membru de familie:⁸³

- marea majoritate (72,4%) a locuințelor din gospodăriile cu un venit mediu lunar de până la 147.074 lei/ persoană sunt “*casă la curte - proprietate*”, în timp ce cealaltă formă de proprietate (“*apartament la bloc – proprietate*”) are o pondere de doar 4,9%;
- locuințele gospodăriilor cu un venit mediu lunar de peste 147.074 lei/ persoană sunt în proporție de 48,0% din categoria “*casă la curte - proprietate*”, în timp ce 27,3% sunt “*apartament la bloc – proprietate*”.

Romii care sunt *proprietari* se regăsesc în marea lor majoritate în mediul rural, locuiesc în zone neomogene, vârsta medie a cuplului subiect este de peste 35 de ani, iar capul de gospodărie (bărbat) are peste 8 clase și o profesie modernă.

Toți cei care locuiesc în forme marginale⁸⁴ au un venit mediu lunar/ persoană de până la 100.000 de lei; în cazul a 35 de gospodării din totalul celor 38 de acest tip, bărbatul-cap de gospodărie are cel mult 8 clase terminate, fapt ce sugerează că unul din factorii precarității condițiilor de locuire este nivelul scăzut de educație al capului familiei, factor care se asociază și cu o slabă calificare profesională și, în principiu, cu câștiguri mai mici.

Un alt aspect extrem de interesant îl constituie faptul că 24,5% din persoanele intervievate, care locuiesc în “*casă la curte – proprietate*”, declară că nu au acte pentru terenul pe care e construită locuința în care locuiesc, neexistând însă diferențieri semnificative între urban și rural.

Din cele 22 de gospodării care afirmă că locuința lor este *construită pe pământul primăriei*, 21 declară, de asemenea, că nu dețin acte asupra pământului aferent construcției.

Calitatea și confortul locuinței

În afara dotării cu bunuri de folosință îndelungată, mai putem aprecia calitatea și confortul locuinței și prin prezența/absența unor încăperi cu destinație specială - cum ar fi bucătăria și baia - racordarea la rețeaua

⁸³ Trebuie ținut cont însă și de faptul că 78,9% din locuințele de tipul “*casă la curte – proprietate*” sunt situate în mediul rural, unde doar 35,9% dintre indivizi au o medie lunară de venit de peste 147.074 lei. De asemenea, vârsta medie a cuplului subiect este, în cazul categoriei “*proprietari*”, de 42,7 ani, în timp ce în cadrul categoriei celor care locuiesc cu chirie, vârsta medie a cuplului subiect este sensibil mai mică – 38,5 ani.

⁸⁴ Vezi categoria “*alte forme*” de la tabelul nr. 12.

de apă curentă, electricitate, gaze naturale și canalizare, modul în care este încălzită locuința (tabelul nr. 13).

Tabelul nr. 13 - Aveți bucătărie (nu improvizație de vară)? - % -							
	ENR '98			ENPA '98			PA_CNS'95*
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total
Bucătărie propriu-zisă	36,3	59,5	20,1	75,8	91,9	54,8	90,0
Bucătărie-dormitor	63,7	40,5	79,9	24,2	8,1	45,2	

* La 1 iulie 1995, conform datelor CNS, Anuarul statistic al României 1996.

Condițiile de preparare a hranei sunt total improprie pentru o parte semnificativă a populației de romi: doar puțin peste 1/3 din gospodăriile romilor au o încăpere cu destinația specială de **bucătărie**, în comparație cu 9 gospodării din 10 la nivelul întregii populații. Cele mai multe gospodării care nu au bucătărie propriu-zisă se regăsesc în mediul rural (4/5 din totalul gospodăriilor rurale) și îndeosebi printre gospodăriile sărace cu un venit lunar scăzut pe membru de familie: 3/4 din gospodăriile cu bucătărie-dormitor le regăsim în primele 6 decile de venit lunar mediu/ persoană; gospodăriile care au bucătărie propriu-zisă au un venit lunar pe membru de familie aproape dublu față de gospodăriile care au bucătărie-dormitor (160.116 lei și respectiv 82.908 lei/persoană). Aceasta arată încă o dată că lipsa veniturilor (și deci sărăcia) este principalul factor determinant al unor condiții de locuire proaste, alți factori precum *modul specific de viață* fie sunt puțin adecvați în explicarea acestei situații, fie acționează subsidiar și complementar cu factorul venituri.

Condițiile de igienă a locuinței pot fi primar analizate prin prezența în interiorul acesteia a unei încăperi sanitare - **baia și W.C.-ul**. În totalul gospodăriilor populației de romi doar o locuință din 5 este dotată cu baie, de 2,6 ori mai puține gospodării decât media respectivă de la nivel național. De asemenea, comparativ cu 1992 se înregistrează o scădere semnificativă⁸⁵, a cărei explicație poate fi regăsită probabil în creșterea numărului total de gospodării față de 1992, noile gospodării având (din motive financiare îndeosebi) un acces mai redus la locuințe dotate cu utilități și facilități primare (tabelul nr. 14). Și în acest caz ponderea cea mai

⁸⁵ Deși apare o diferență semnificativă între cifrele înregistrate la cele două cercetări asupra populației de romi (1992 și 1998), în ceea ce privește dotarea gospodăriilor cu diferite utilități acest fapt nu reprezintă în mod necesar o degradare semnificativă a condițiilor de locuit din acest punct de vedere, ci este efectul diferențelor înregistrate în cadrul eșantioanelor – cel din 1992 fiind puternic urbanizat prin comparație cu cel din 1998.

mare a locuințelor fără baie în cadrul populației de romi o regăsim printre gospodăriile sărace, cu un venit lunar scăzut pe membru de familie: 69,4% dintre locuințele fără baie se regăsesc în primele 6 decile de venit, unde venitul lunar maxim pe membru de familie era în iunie 1998 de până la 100.000 lei. Ponderea locuințelor fără baie este mult mai mare în mediul rural, îndeosebi datorită faptului că puține localități rurale beneficiază de rețea locală de canalizare. Pe de altă parte însă, comparativ cu totalul locuințelor populației situate în mediul rural, raportul apare dramatic (1 la 10), iar explicațiile trebuie căutate dincolo de slaba racordare a localităților la rețelele de canalizare.

Tabelul nr. 14 – Locuințe dotate cu baie- % -

ENR_ '92			ENR_ '98			ENPA_ '98			PA_ CNS'95
Total	urban	rural	Total	urban	rural	Total	urban	rural	47,0
28,3	37,0	5,5	21,4	48,6	2,4	56,6	84,7	22,1	

Dotarea locuințelor cu W.C. reprezintă un factor important în aprecierea calității locuirii. Astfel, doar 2 din 10 locuințe ale romilor au W.C. conform standardelor moderne (W.C. cu apă în casă), în timp ce una din 10 locuințe nu are deloc W.C. La nivel național, procentul locuințelor dotate cu W.C. cu apă este de 2,5 ori mai mare decât la populația de romi. Din totalul locuințelor romilor care au WC cu apă în casă, 96,6% sunt situate în mediul urban, în timp ce 75,1% din totalul locuințelor care au WC în curte, se află în mediul rural. De asemenea, 66,1% din totalul locuințelor care nu au WC se află în mediul rural (tabelul nr. 15).

Tabelul nr. 15 – Locuințe dotate cu WC -%-

	ENR_ '98			ENPA_ '98			Recensământ 1992 (nivel național)*
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total
În casă, (cu apă)	21,0	49,1	1,8	51,5	83,8	10,6	
În curte	68,6	42,2	86,7	48,1	15,9	89,0	47,0
Fără WC	10,4	8,7	11,5	0,4	0,3	0,4	

* Recensământul din 1992 – locuințe dotate cu W.C. cu apă situat în locuință și în afara locuinței.

Nivelul dotării locuințelor cu apă curentă și curent electric arată că gospodăriile populației de romi se situează și la aceste două capitole

semnificativ sub media de la nivel național. Din totalul gospodăriilor doar 31,6% sunt dotate cu *instalație de apă curentă* (în casă sau în curte), în comparație cu media de la nivel național (53,6%) fiind de 1,8 ori mai puține (tabelul nr. 16). Între 1992 și 1998 se înregistrează o scădere a numărului de gospodării racordate la rețeaua de apă curentă (în 1998 sunt cu 11,6% mai puține decât în 1992) însă acest fapt poate fi discutabil - dacă este real sau nu, datorită structurii eșantionului din 1992 (vezi nota 20). În mediul rural, numărul locuințelor romilor dotate cu apă curentă este de peste nouă ori mai mic decât în mediul urban, în mediul rural marea majoritate a romilor utilizând fântâna sau cișmeaua publică (60,4%).

Tabelul nr. 16 - Dotarea locuințelor cu diferite utilități -%-												
	ENR_'98			ENPA_'98			ENR_'92			Recensământ 1992 (nivel național)		
	Ur- ban	Ru- ral	Total	Ur- ban	Ru- ral	To- tal	Ur- ban	Ru- ral	To- tal	Ur- ban	Rural	Total
<i>Alimentarea cu apă este</i>												
Instalație curentă cu apă:	66,2	7,3	31,6	89,1	29,0	62,2	54,7	13,0	43,2	88,2	14,3	53,6
- în casă	55,1	2,0	23,9	85,4	16,7	54,6						
- în curte	11,1	5,3	7,7	3,7	12,3	7,6						
Fântână proprie în curte	11,9	32,2	23,9	7,9	50,5	27,0	-			-		
Fântână, cișmea publică	21,9	60,4	44,5	2,9	20,5	10,8						
Gospodării dotate cu electricitate	94,7	82,3	87,3	100,0	98,3	99,2	92,3	85,2	90,3	99,5	93,6	96,7
Gospodării racordate la rețeaua de gaze naturale	43,0	5,4	20,8	74,3	8,6	44,9		
Gospodării racordate la rețeaua de canalizare	54,7	3,0	24,2	84,2	17,4	54,4		

Dotarea cu electricitate a gospodăriilor de romi (tabelul nr. 16) este probabil indicatorul la care se înregistrează cea mai mare valoare, însă și aici diferența dintre acestea și nivelul național este semnificativă: aproape cu 10% mai puține gospodării ale romilor beneficiază de racord la rețeaua

de energie electrică, în comparație cu media de la nivel național. După cum era de așteptat, gospodăriile de romi din mediul rural sunt mai slab dotate cu această utilitate, fiind cu 12,9% mai puține ca în urban.

Și la alte două capitole – **racordare la rețeaua de gaze naturale și la rețeaua de canalizare** gospodăriile populației de romi sunt deficitare în comparație cu nivelul național (tabelul nr. 16).

Modul de încălzire a locuinței este mai degrabă unul predominant tradițional, în sensul că peste 2/3 din gospodării folosesc pentru încălzirea locuinței lemnele și cărbunii (tabelul nr. 17). Doar o locuință din șase are încălzire centrală, quasimajoritatea acestora situându-se în mediul urban. Acesta este un indicator al gradului de modernizare al locuinței. Dacă la procentul locuințelor ce au încălzire centrală adăugăm și pe cele care folosesc gazele naturale, constatăm că doar două locuințe din nouă se situează la standardele modernității, după criteriul tipului de încălzire, în timp ce la nivel național procentul locuințelor care sunt dotate cu *încălzire centrală* este de 2,3 ori mai mare decât al locuințelor romilor. În mediul rural, majoritatea covârșitoare a gospodăriilor romilor utilizează pentru încălzirea locuinței lemnele și cărbunii (aproximativ 8 din 9 gospodării), următoarea categorie fiind a celor care folosesc deșeuri vegetale și cartoane (7,0%), o categorie suficient de numeroasă.

Tabelul nr. 17 - Încălzirea locuinței -%-									
Tipul de încălzire	ENR_'98			ENPA_'98			Recensământ 1992 (nivel național)		
	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total
Încălzire centrală	40,7	0,8	17,0	70,0	2,7	39,7	71,9	1,7	39,1
Cu gaze naturale	8,3	4,2	5,9	11,5	6,3	9,2	-	-	-
Încălzire electrică	1,8	0,3	0,9	0,3		0,2			
Cu combustibil lichid	1,3	0,1	0,6	0,5	0,4	0,4			
Cu lemne, cărbuni	42,0	86,5	68,4	16,5	87,6	48,6			
Cu deșeuri vegetale, cartoane	3,1	7,0	5,4		3,0	1,4			
Nu încălzește/Nu are	1,8	0,4	1,0	1,1	--	0,6			
Altele (viță, coceni, rumeș, cauciucuri, aburi)	1,1	0,7	0,9						

Autoaprecierea condițiilor de locuit. Cea mai mare parte a romilor intervievați apreciază propria locuință ca fiind *proastă* (peste două cincimi), iar alți aproape două cincimi apreciază propria locuință ca fiind

modestă. Doar o cincime dintre romi apreciază propria locuință ca fiind *bună*, în timp ce la nivelul populației în ansamblu o apreciere similară este făcută de peste trei cincimi din populație (tabelul nr. 18). Comparativ cu 1992, în 1998 ponderea aprecierilor pozitive este mai mică și respectiv ponderea aprecierilor negative este mai mare, diferențele apărând îndeosebi în mediul rural.

Tabelul nr. 18 - Cum apreciați locuința dvs.? -%-									
	ENR_ '92			ENR_ '98			ENPA_ '98		
	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total
Bună	24,8	25,5	25,0	25,8	17,2	20,7	61,3	63,1	62,1
Modestă/ nici bună, nici proastă	39,8	35,4	38,6	34,5	36,3	35,5	31,3	29,4	30,4
Proastă	35,4	39,2	36,5	39,7	46,5	43,7	7,4	7,6	7,5

O întrebare complementară celei relative la autoaprecierea locuinței a fost cea referitoare la *satisfacția* față de propria locuință (*Cât de mulțumit sunteți de locuința în care stați?*), iar rezultatele obținute arată că deși doar 20,7% dintre romii intervievați apreciază propria locuință ca fiind "bună", în același timp 33,6% dintre aceștia se declară "foarte mulțumiți" și "mulțumiți" de locuința în care stau. Ambele aprecieri pot fi considerate ca având un grad înalt de obiectivitate, însă în timp ce răspunsul la prima întrebare denotă într-o foarte mare măsură o stare de fapt, în răspunsul la cea de-a doua întrebare se regăsește adesea lipsa de orizont și de speranță în a schimba ceva, situație exprimată și de unul dintre cei intervievați: "*Nu e bună dom'le, da' sunt mulțumit așa cum e ea, că alții n-o au nici p'asta, și alta de unde să fac?*" (N.I., bărbat, Goranu - Râmnicu Vâlcea).

Pentru a putea surprinde mai bine calitatea și confortul locuinței la populația de romi am încercat să construim un *Indice de Dotare cu Utilități a locuinței (IDU_8)*⁸⁶, care ar putea defini o locuință ca fiind aliniată la standardele modernității, și deci având un grad sporit de confort, indice care a cuprins 8 caracteristici: *prezența bucătăriei propriu-zise; baie; W.C. în casă; instalație curentă cu apă în casă; racordul la rețeaua de canalizare; racordul la rețeaua de gaze naturale; electricitate și încălzire centrală sau cu gaze naturale*. (tabelul nr. 19)

⁸⁶ Pentru fiecare utilitate prezentă s-a acordat 1 punct. Valoarea minimă este 0 iar valoarea maximă este 8.

Tabelul nr. 19 - Indicele de dotare cu utilități a locuinței – IDU_8 (8 utilități)

Număr de utilități	ENR_ '98 (%)			ENPA_ '98 (%)		
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
nici una din cele 8 utilități	11,1	4,0	16,2	0,4	--	0,9
una din cele 8 utilități	43,5	22,1	58,4	15,1	4,1	29,2
două din cele 8 utilități	17,2	13,9	19,4	20,5	5,6	39,5
trei din cele 8 utilități	4,0	4,7	3,5	5,9	2,6	10,1
patru din cele 8 utilități	1,9	3,5	0,9	5,2	2,1	9,2
cinci din cele 8 utilități	1,7	3,7	0,3	2,6	1,9	3,5
șase din cele 8 utilități	2,6	5,8	0,4	3,7	3,6	3,9
șapte din cele 8 utilități	3,9	8,8	0,4	7,8	12,6	1,5
toate cele 8 utilități	14,0	33,5	0,4	38,9	67,5	2,2
Media indicelui	0,326	0,577	0,155	0,619	0,864	0,306

Mai mult de o zecime din locuințele populației de romi nu au nici una din cele 8 utilități luate în considerare în construirea indicelui ($IDU_8 = 0$). Absența chiar și a curentului electric⁸⁷ denotă o foarte slabă calitate a confortului asigurat de aceste locuințe. De asemenea, pentru marea majoritate a celor care au doar una din cele 8 utilități, aceasta este *curentul electric* (98,4%). Media IDU_8 la populația de romi este de 0,326, iar mediana are o valoare inferioară mediei - 0,125, indicând faptul că majoritatea gospodăriilor de romi au o dotare cu utilități foarte slabă. Peste valoarea medie se situează 28,2% dintre aceste locuințe. Diferențele față de populația în ansamblu sunt semnificative, locuințele romilor care dețin maximum de utilități fiind de aproape 3 ori mai puține decât cele ale populației în ansamblu. De asemenea, la nivelul populației în ansamblu media IDU_8 este de 0,619 (valoare aproape dublă față de valoarea corespunzătoare a IDU_8 la populația de romi), 53% din locuințe având o valoare a indicelui peste medie, iar mediana având o valoare superioară mediei - 0,750.

Pentru a putea face comparații cu situația din 1992 am alcătuit un nou *indice de dotare cu utilități a locuinței - IDU_4* - care a cuprins doar patru utilități⁸⁸ (*bucătărie, baie, apă curentă, electricitate*) (tabelul F - anexa). Față de 1992 în 1998 media IDU_4 a scăzut cu 21,2%, scăderea fiind mai accentuată în mediul rural (cu 25,4%) decât în mediu urban unde

⁸⁷ *Curentul electric este cea mai frecvent întâlnită utilitate la populația de romi, ca și la populația în ansamblu.*

⁸⁸ *În cercetarea din 1992 nu au fost înregistrate date despre canalizare, racord la gaze naturale, existența WC-ului și încălzirea centrală.*

se pare că s-a înregistrat un ușor progres⁸⁹. Comparativ cu valoarea medie a *IDU_4* de la nivel național, la nivelul populației de romi *IDU_4* este cu 68,7% mai mic, în timp ce în mediul rural diferența este și mai zdrobitoare: indicele este cu 87,7% mai mic la populația de romi.

Corelația dintre *IDU_8* și *venitul mediu lunar pe persoană* relevă faptul că valori mai mari ale indicelui se regăsesc în decilele superioare de venit (îndeosebi decilele 9 și 10), în timp ce în decilele inferioare regăsim îndeosebi locuințe care dețin maximum 3 utilități (tabelul G - anexa). În medie, 83,6% dintre locuințele ai căror membri se regăsesc în decilele de venit pe persoană 1 - 8, dețin maximum 3 utilități (decila 1 – 93,8% și decila 8 – 68,8%).

Dotarea gospodăriilor cu bunuri de folosință îndelungată

Datele rezultate în urma cercetării populației de romi au scos în evidență faptul că această populație înregistrează un nivel mai scăzut al calității locuirii și sub aspectul dotării cu bunuri de folosință îndelungată, în comparație cu populația țării în ansamblul său (tabelul nr. 20).

Tabelul nr. 20 - Dotarea gospodăriilor cu unele bunuri în cadrul diferitelor populații -%-			
Bunuri	ENR_'98	ENR_'92	Populație în ansamblu 1995^{a)} (PA_CNS'95)
Aragaz	42,1	43,6	84,4
Frigider	25,9	20,3	82,5
Congelator	2,8	5,0	26,5
Mașină de spălat	11,9	15,0	68,4
Aspirator	5,2	15,7	55,4
TV alb-negru	37,5	29,0	89,9
TV color	19,1	18,9	-
Radio	32,1	-	80,8
Casetofon, magnetofon, pick-up	21,6	34,1* 18,1**	46,3
Automobil	5,6	8,0	30,9
Telefon	10,3	-	34,9

^{a)} Anuarul Statistic al României, CNS, 1997.

* Casetofon/magnetofon.

** Pick-up.

⁸⁹ O posibilă explicație asupra acestui fapt poate fi dată de structura indicelui în care au intrat și apa curentă și baia, variabile puternic dependente de mediul urban. În nota 20 atrăgeam atenția că eșantionul din 1992 a fost puternic urbanizat în comparație cu cel din 1998.

Din datele prezentate în tabelul nr. 20 se observă că gospodăriile populației de romi sunt mult mai slab dotate cu bunuri de folosință îndelungată comparativ cu cele ale populației în ansamblu.

Bunurile mai frecvent întâlnite la populația de romi cuprinsă în eșantion sunt *aragazul* și *frigiderul*, în timp ce alte bunuri moderne se regăsesc în dotarea gospodăriilor într-un număr mai redus: *aspirator* - de 10 ori mai puțin ca în populația totală, *mașină de spălat* - de aproximativ 6 ori mai puțin, *congelator* - de 9,5 ori mai puțin, *autoturism* - de 5,5 ori mai puțin.

Un capitol de bunuri la care populația de romi înregistrează valori ceva mai mari, comparativ cu alte categorii de bunuri, este acela al *înzestrării cu aparatură muzicală*, procent inferior însă corespondentului său în populația totală.

Tabelul nr. 21 - Gradul de înzestrare a gospodăriei cu diferite bunuri de folosință îndelungată, raportat la 1000 de locuitori

Denumirea obiectului	Numărul de obiecte la 1.000 locuitori		
	ENR '98	PA_CNS'95	
	A	B	B/A
1. Aragaz	75,8	160,0	2,1
2. Frigider	46,7	196,4	4,2
3. Mașină de spălat	21,4	147,7	6,9
4. Aspirator	9,3	86,8	9,3
5. Televizor	101,2	224,7	2,2
6. Radio	57,7	306,0	5,3
7. Automobil	10,1	92,8	9,1
8. Telefon	18,5	116,9	6,3

Nivelul dotării cu bunuri de folosință îndelungată este mult mai redus în rândul gospodăriilor romilor decât populația în ansamblu, raportul dotării cu diferite bunuri (B/A – tabelul nr. 21) înregistrând variații cuprinse între 2,1 (adică de 2,1 ori mai puține bunuri, dintr-o anumită categorie, în populația de romi studiată) și 9,3.

Pentru a completa imaginea asupra calității și confortului locuinței la populația de romi am construit un *Indice de Dotare cu Bunuri de folosință îndelungată a locuinței IDB_7⁹⁰*, bunuri care, în mod normal, ar trebui să fie

⁹⁰ Pentru fiecare bun prezent s-a acordat 1 punct. Valoarea minimă este 0, iar valoarea maximă este 7.

prezente într-o locuință pentru ca aceasta să fie aliniată la standardele modernității, și deci având un grad crescut de confort. Indicele alcătuit a înregistrat prezența/ absența a 7 bunuri: aragaz, frigider, congelator/ ladă frigorifică, mașină de spălat rufe (automată și neautomată), aspirator, televizor (alb-negru și/sau color) și telefon. (tabelul nr. 22). Indicele calculat poate lua valori cuprinse între 0 și 1, unde valoarea 0 reprezintă absența oricărui bun din cele 7 incluse în alcătuirea indicelui, iar valoarea 1 reprezintă prezența în gospodărie a tuturor celor 7 bunuri incluse.

Tabelul nr. 22 - Indicele de dotare cu bunuri de folosință îndelungată a locuinței (IDB_7)						
Număr de bunuri -%-	ENR_ '98			ENPA_ '98		
	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total
Nici unul	17,9	48,2	35,9	1,0	8,1	4,2
Un bun	19,3	28,2	24,6	1,3	11,9	6,2
Două bunuri	18,9	12,6	15,2	4,9	13,8	9,0
Trei bunuri	17,1	5,5	10,3	7,6	20,9	13,7
Patru bunuri	13,5	4,0	7,9	14,3	19,4	16,6
Cinci bunuri	6,7	0,7	3,1	17,2	14,0	15,8
Șase bunuri	4,3	0,6	2,1	27,8	6,7	18,1
Șapte bunuri	2,2	0,2	1,0	25,9	5,2	16,4
Media indicelui	0,339	0,134	0,218	0,750	0,466	0,620

Dotarea cu bunuri de folosință îndelungată reprezintă o componentă importantă atât în măsurarea și evaluarea avuției acumulate, dar și în aprecierea unui așa-numit "confort casnic". Confortul de locuire este asociat și cu prezența unor bunuri de strictă necesitate, în lipsa cărora unele activități casnice nu se pot realiza pentru o satisfacere adecvată a unor nevoi de strictă necesitate. Media IDB_7 la populația de romi reprezintă doar 21,8% din valoarea maximă a indicelui (dotare cu toate cele 7 bunuri luate în considerare), și este de 2,85 ori mai mică decât la nivelul populației în ansamblu. De asemenea există diferențieri importante între urban și rural, atât la nivelul populației de romi (2,53: 1), cât și la nivelul populației în ansamblu (1,61: 1)⁹¹. Această situație poate fi dealtfel

⁹¹ Trebuie ținut însă cont că în mediul rural prezența unor bunuri poate fi considerată a nu fi imperios necesară, cum ar fi mașina de spălat rufe (și îndeosebi cea automată), congelatorul și chiar aspiratorul. De asemenea, în condițiile în care cca. 17% din populația de romi și 6% din populația totală nu au curent electric, este normal, în principiu, ca aceste gospodării să nu dețină nici un

așteptată, în condițiile în care și veniturile lunare pe persoană sunt mai mici în rural decât în urban. Dacă la nivel național sub media IDB_7 (0,620) regăsim jumătate din gospodării (49,7%), la nivelul populației de romi două treimi din gospodării (60,5%) sunt sub media indicelui corespunzător (0,218). Corelația dintre IDU_8 și IDB_7 scoate în evidență faptul (așteptat, de altfel) că 86,7% dintre gospodăriile de romi care nu posedă nici unul din cele 7 bunuri de folosință îndelungată se încadrează în grupa celor care nu dețin nici o utilitate sau maxim o utilitate (vezi IDU_8 – tabelul nr. 19). Pe măsură ce IDU_8 crește, se înregistrează și o creștere a IDB_7, astfel că 75% din cei cu mai mult de cinci bunuri de folosință îndelungată se regăsesc în grupa celor cu mai mult de cinci utilități de gospodărie.

Dacă luăm în considerare doar 4 bunuri de strictă necesitate (IDB_4 – aragaz, frigider, mașină de spălat rufe automată/ neautomată și TV/ radio), bunuri considerate a fi necesare în orice gospodărie, situația se prezintă după cum urmează (tabelul nr. 23):

Tabelul nr. 23 - Dotarea gospodăriilor de romi cu bunuri elementare de confort, comparativ cu ansamblul populației (IDB_4) %-

Posesie bunuri (categorii)	Total			Urban			Rural		
	ENR _ '98	ENR _ '92	ENPA _ '98	ENR _ '98	ENR _ '92	ENPA _ '98	ENR _ '98	ENR _ '92	ENPA _ '98
1. Nu are nici un obiect	30,4	38,1	2,4	15,0	30,5	1,3	40,9	57,9	3,9
2. Are un singur obiect	29,1	20,4	6,1	20,7	20,8	1,7	34,8	19,4	12,0
3. Are două obiecte	16,8	22,2	9,6	21,1	26,6	5,7	13,8	10,8	14,9
4. Are trei obiecte	14,9	11,6	22,4	25,7	13,3	18,4	7,5	7,2	27,7
5. Are patru obiecte	8,9	7,7	59,5	17,4	8,8	72,9	3,1	4,8	41,5
Media indicelui	0,357	0,326	0,792	0,524	0,373	0,894	0,242	0,204	0,670

Procentul gospodăriilor de romi care nu dețin nici un obiect din cele patru bunuri de folosință îndelungată considerate a fi necesare în orice gospodărie este de 30,4%. Cu alte cuvinte, 15 gospodării din 50 nu au nici un bun de utilitate/confort elementar față de una din 50 la nivelul întregii țări. Procentul gospodăriilor de romi care dețin toate cele patru obiecte de uz casnic reprezintă doar a 7-a parte din procentul corespunzător de la nivelul întregii populații. La nivelul populației de romi IDB_4 este mai mic cu 121,8% decât la nivel național. Această situație nu este legată de variabila

bun de gospodărie care funcționează cu curent electric, din cele luate în calcul la construirea indicelui.

“vârsta medie a cuplului subiect”, așa cum ne-am putea aștepta⁹², vârsta respectivă fiind foarte apropiată în cazul tuturor cuplurilor-subiect incluse în cele cinci categorii (tabelul nr. 24):

Tabelul nr. 24 – Caracteristici socio-demografice ale populației de romi în funcție de IDB_7					
	Gospodării care:				
	1. Nu au nici un obiect	2. Au un singur obiect	3. Au două obiecte	4. Au trei obiecte	5. Au patru obiecte
Vârsta medie a cuplului subiect	40,6 ani	43,1 ani	41,8 ani	43,2 ani	43,6 ani
Numărul mediu de copii în gospodărie, sub 15 ani	2,3	2,2	1,9	1,5	1,4
Numărul mediu de persoane în gospodărie	5,5	5,9	5,5	5,2	5,3

De asemenea, dotarea cu bunuri nu pare să fie influențată de talia gospodăriei (numărul mediu de persoane în gospodărie variază între 5,9 și 5,3). Se constată însă că gospodăriile cele mai slab dotate cu bunuri de folosință îndelungată (nici unul sau un singur obiect), au în general (în medie) un număr mai mare de copii sub 15 ani, decât gospodăriile care au în dotare 3 și 4 obiecte din categoria strictului necesar.

Tabelul nr. 24 – IDB_7 în funcție de decilele de venit pe persoană										
Decile de venit	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	D9	D10
Valoarea medie a indicelui de dotare cu bunuri de folosință îndelungată	0,097	0,096	0,115	0,129	0,166	0,187	0,248	0,285	0,376	0,479

⁹² În situația în care vârsta medie a cuplului subiect ar fi fost semnificativ mai mică la populația de romi decât la populația totală, am fi putut considera ca posibilă explicația potrivit căreia la o vârstă mai înaintată a cuplului subiect situația materială și dotarea cu bunuri a gospodăriei să fie mai bună, ca urmare a unor acumulări într-un timp mai îndelungat.

Variabila care influențează cel mai mult dotarea gospodăriei cu bunuri de folosință îndelungată este *venitul mediu lunar pe persoană*. În funcție de această variabilă, *IDU_7* prezintă o evoluție constant ascendentă de la decilele 1 și 2 la decila 10 (tabelul nr. 25).

Alți factori determinanți care contribuie independent la explicarea variației dotării cu bunuri de folosință îndelungată⁹³ sunt prezentați în tabelul nr. 26:

Tabelul nr. 26 - Factorii determinanți care contribuie independent la explicarea variației dotării cu bunuri de folosință îndelungată			
	Coeficienți standardizați	Sig.	Colinearitate
	Beta		Toleranța
(Constant)		0,016	
Etnia (român/rom) *	- 0,056	0,019	0,976
Profesie modernă/ tradițională/ fără profesie	0,102	0,000	0,791
Mediul de rezidență – URBAN *	0,228	0,000	0,803
Numărul de clase absolvite de bărbatul din cuplul subiect (până la 8 clase/ peste 8 clase)*	0,109	0,000	0,821
Vecinii1 (zonă omogenă/ eterogenă)*	0,174	0,000	0,841
Venit mediu lunar câștigat/persoană	0,292	0,000	0,800

* Variabile dummy: 1= "Român", "Urban", "Peste 8 clase", "Zonă omogenă".
Variabila dependentă considerată: patru bunuri. $R^2_{ajustat} = 0,381$; Durbin-Watson = 1,725.

În ceea ce privește *satisfacția față de dotarea cu bunuri de gospodărie*, marea majoritate a populației de romi se declară "nemulțumită" sau "foarte nemulțumită" (55,1%) și doar o pătrime se declară "foarte mulțumiți" și "mulțumiți" (24,7%). După cum era de așteptat, diferențele urban – rural sunt semnificative la acest capitol, în rural 60,3% dintre romi declarându-se "nemulțumiți" (comparativ cu 47,7% în urban) și respectiv 20,6% se declară "mulțumiți" (comparativ cu 30,6% în urban). Această situație de insatisfacție accentuată este generată și de faptul că *dotarea cu mobilier* a gospodăriilor de romi este una precară: 22,8% din totalul gospodăriilor de romi dețin *numai mobilă făcută în gospodărie*, alte 51,7% gospodării sunt dotate doar cu *câteva piese disparate de mobilă cumpărată* și doar un sfert dintre gospodării (25,5%) sunt dotate cu mobilă adecvată.

⁹³ $R^2 = 0,385$; pragul de semnificație $p < 0.05$.

Între urban și rural prăpastia este uriașă: de 2,4 ori mai puține gospodării în rural dotate cu mobilă adecvată, și de 2,3 ori mai multe gospodării în rural care au numai mobilă făcută în gospodărie.

O și mai completă imagine despre condițiile de locuire ale populației de romi ne-o putem forma analizând structura locuinței după materialul de construcție principal/dominant, precum și vechimea locuinței (durata de serviciu). Înregistrările s-au bazat pe declarațiile celor intervievați și există deci o oarecare probabilitate de eroare, însă aceasta poate fi considerată acceptabilă. Stocul de locuințe al populației de romi nu este unul foarte îmbătrânit, însă este de proastă calitate. Cele mai multe locuințe ale romilor au fost clădite în perioada 1971 – 1980 (24,9%), urmând descrescător următoarele perioade: 1990 – 1998 (18,5%), 1961 – 1970 (17,6%), 1946 – 1960 (16,5%), 1981 – 1989 (12,6%), 1926 – 1945 (7,2%) și 1901 – 1925 (2,7%). Vechimea medie a locuințelor este de 27,3 ani, o vechime care am putea spune nu este una foarte mare, însă având în vedere și calitatea materialului de construcție situația pare a fi mult mai îngrijorătoare. Mai mult de o treime din locuințele romilor sunt construite din chirpici și paiantă (36,5%), 12,4% sunt predominant din lemn, 37,0% sunt din cărămidă, BCA, piatră sau înlocuitori și doar 14,1% sunt din beton armat cu prefabricate din beton. În mediul rural predomină locuințele construite din paiantă/ chirpici (48,3%), în timp ce în mediul urban marea majoritate a locuințelor în care locuiesc romii sunt din cărămidă, BCA, piatră sau înlocuitori (41,4%) și beton armat cu prefabricate din beton (32,8%). Marea majoritate a locuințelor construite din beton armat cu prefabricate din beton au fost realizate în intervalul 1961 – 1989 (85,9%) și reprezintă locuințe la bloc (91,4%). Din totalul locuințelor construite începând cu 1990, doar 5,0% sunt realizate din beton, 23,6% din cărămidă, BCA, piatră sau înlocuitori, marea majoritate fiind construite din paiantă/ chirpici (48,6%); doar în intervalul 1926 – 1945 au fost construite mai multe locuințe din chirpici/ paiantă (50,6%). Îngrijorător este faptul că 46,9% din locuințele construite în intervalul 1990 - 1998 sunt construite ilegal, cei care le-au construit și locuiesc în ele neavând acte de proprietate pe terenul aferent construcției⁹⁴ (distribuția urban – rural este de 17,2%: 82,8%). Aceste locuințe pentru care romii nu dețin acte de proprietate reprezintă 36,9% din totalul celor construite între 1901 – 1998.

În loc de concluzii

Față de populația majoritară, populația de romi din România deține condiții de locuit mai proaste. Populația de romi trăiește foarte “înghesuit”.

⁹⁴ *Exceptându-le pe cele din categoria “la bloc” și “casă la curte cu chirie”.*

În sprijinul acestei afirmații vin următoarele argumente, în comparație cu media națională:

- ⇒ Numărul mediu de persoane/locuință este dublu în comparație cu media națională.
- ⇒ Suprafața locuibilă pe persoană este mai mică cu 33%.
- ⇒ Numărul mediu de persoane/cameră este de două ori mai mare la populația de romi.
- ⇒ Aproximativ 80% din populația de romi are repartizată o suprafață medie pe persoană sub media națională de 11,9m²/persoană, în timp ce la nivelul populației în ansamblu (inclusiv romii) doar 40% se află sub această medie.
- ⇒ În 25,6% din gospodăriile de romi sunt în medie peste 3,01 persoane/cameră în timp ce procentul corespunzător la nivelul întregii populații este de 1,7%.

Factorul care influențează cel mai mult situația locativă a romilor este nivelul veniturilor și secundar modul de viață specific acestei populații. Cu cât venitul mediu pe persoană este mai redus, cu atât condițiile de locuit sunt mai proaste. Dincolo de nivelul scăzut al veniturilor, există și alți factori determinanți/ favorizanți ai unor condiții de locuire inadecvate, factori ce țin de diverse contingente socio-educative:

- nivelul redus de școlarizare al capului de gospodărie (bărbat);
- numărul mare de copii;
- vârsta scăzută a cuplului (ceea ce presupune absența timpului necesar achiziționării unor bunuri de folosință îndelungată);
- situarea gospodăriilor în zone omogene;
- mediul de rezidență (condiții de locuire mai proaste în rural).

Între 1992 și 1998 s-au produs unele mutații semnificative în ceea ce privește densitatea de locuire în funcție de unele caracteristici socio-demografice. Gospodăriile în care capul de familie (bărbat) avea în 1998 o *profesie modernă* au înregistrat o ameliorare a densității de locuire comparativ cu 1992, cele conduse de un bărbat *fără profesie* s-au menținut la un nivel constant în timp ce gospodăriile conduse de un bărbat cu *profesie tradițională* sau în *agricultură* au înregistrat un declin semnificativ. Per ansamblu în această perioadă *situația locuirii la populația de romi s-a îmbunătățit din punct de vedere al densității de locuire*:

- în 1992 doar puțin peste 1/10 din romi înregistrau o densitate de până la un locuitor pe cameră;

- în 1998 aproape 2/10 dintre aceștia prezintă o asemenea densitate.

O problemă majoră o constituie faptul că aproximativ 1/3 dintre gospodăriile de romi nu au acte pentru terenurile pe care este construită locuința (“casă la curte – proprietate”).

Calitatea și confortul locuințelor romilor sunt precare:

- doar puțin peste o treime au bucătărie propriu-zisă;
- doar o locuință din 5 este dotată cu baie;
- doar 2 din 10 locuințe au W.C. cu apă în casă, în timp ce una din 10 locuințe nu are deloc W.C.;
- doar 31,6% din locuințe sunt dotate cu instalație de apă curentă (de 1,8 ori mai puține în comparație cu media de la nivel național).
- de două ori mai puține gospodării de romi sunt racordate la rețeaua de gaze naturale și la rețeaua de canalizare.

Prin calcularea unui *indice de dotare cu utilități* s-a constatat că 11,1% din gospodăriile romilor nu dețin nici una din cele 8 utilități bazale considerate în construirea indicelui.

Autoaprecierea calității locuinței arată că peste două cincimi dintre aceștia apreciază propria locuință ca fiind *proastă*, iar alți 35,5% apreciază că este *modestă*.

Dotarea gospodăriilor cu bunuri de folosință îndelungată este, de asemenea, deficitară. Bunurile mai frecvent întâlnite la populația de romi cuprinsă în eșantion sunt *aragazul și frigiderul* precum și *aparatură muzicală*, în timp ce alte bunuri mai moderne (aspirator, mașină de spălat, congelator, autoturism) se regăsesc în dotarea gospodăriilor într-un număr substanțial mai redus.

Prin alcătuirea unui indice prin agregarea a 4 bunuri de strictă necesitate (*Indicele de dotare cu bunuri de folosință îndelungată a locuinței* - aragaz, frigider, mașină de spălat rufe și TV/ radio), bunuri considerate a fi necesare în orice gospodărie, s-a constatat că 3 gospodării de romi din 10 nu dețin nici unul din cele patru bunuri elementare, comparativ cu o gospodărie din 50 la nivelul întregii țări.

*

* *

Situația locuirii la populația de romi poate fi caracterizată drept alarmantă. Condițiile proaste de locuire – supra-aglomerare, dotare deficitară cu utilități și bunuri de folosință îndelungată, locuințe insalubre și deteriorate sau construite/ ocupate ilegal – sunt în primul rând rezultatul unor conjuncturi economice nefavorabile cu care populația de romi se confruntă nu numai după 1989, dar și a unui mod de viață bazat pe un model al familiei extinse, solidară cu eșecurile și succesele membrilor ei, în care cultura deprinderii reprezintă un “loc comun”, iar relativa autarhie etnică s-a transformat în marginalizare și excluziune. Nu în ultimul rând însă, factorul politic – mai precis indecizia și pasivitatea factorului politic – reprezintă unul din elementele cheie ale eșecului înregistrat de populația de romi în procesul de integrare și aderare la valorile societății românești moderne. Prăpastia existentă, artificial creată și întreținută între “ei” și “noi, ceilalți”, își are rădăcina nu doar în dificultățile economice sau specificul modului de viață al romilor, ci în unghiul îngust uneori de abordare a problemei din punct de vedere politic: neglijarea unei probleme grave a cărei rezolvare nu o să se regăsească niciodată în clasicele mecanisme ale creșterii economice și nici chiar ale dezvoltării sociale generale. O altă problemă nelămurită de factorul politic se referă la confuzia dintre asimilare și integrare, de unde și rezistența opusă uneori de către “minoritari” cât și de “majoritari”. Ceea ce se așteaptă și dorește de la populația de romi este nu renunțarea la specificul lor etnic și asimilarea altor valori “dominante”, ci compatibilizarea propriilor valori cu cele ale societății în ansamblu, cu alte cuvinte integrarea lor într-un context al pluralismului cultural *modern*.

Dimensiunea integrării romilor într-o societate românească modernă nu poate fi cuantificată fără luarea în considerare a calității locuirii – unul dintre aspectele ce dețin o influență covârșitoare în procesul de recunoaștere și acceptare socială, de evitare/diminuare a segregării rezidențiale și izolare socială a “minoritarilor”. Pe lângă promovarea accesului nediscriminativ la educație și oportunități economice – ca vectori fundamentali ai autonomiei individuale, accesul la locuire adecvată în cazul acestei populații reprezintă nu numai un drept moral, dar și *soluția* la o serie de probleme derivate din locuirea inadecvată. Această perspectivă își regăsește locul cu succes în nou promovata *Strategie a Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor*⁹⁵, care își propune ca pe termen mediu (2001-2004) și lung (2001-2010), să urmărească înregistrarea unor ameliorări semnificative a situației acestei populații pe

⁹⁵ *Monitorul Oficial al României, Anul XIII – Nr. 252, din 16 Mai 2001.*

multiple coordonate⁹⁶, printre care și accesul la o locuire adecvată. În acest sens, direcțiile de acțiune întrevăzute se referă la rezolvarea problemelor legate de dreptul de proprietate asupra terenurilor și locuințelor deținute de romi, reabilitarea locuințelor și mediului înconjurător în zonele locuite de romi, finanțarea unor programe de asigurare a unor condiții minime de locuit, construirea de locuințe sociale pentru familiile lipsite de mijloace de subzistență, implicarea etnicilor romi în aceste programe. Aceste direcții de acțiune sunt dublate de măsuri organizatorice, cu termene, activități și responsabilități precise, care să facă tangibile obiectivele strategiei.

⁹⁶ În Strategie sunt incluse următoarele domenii sectoriale: economic, administrație și dezvoltare comunitară, securitate socială, sănătate, justiție și ordine publică, protecția copilului, educație, cultură și culte, comunicare și participare civică.

Tabelul A - Densitatea locuirii la populația de romi, în funcție de mediul de rezidență

Mediul	Densitatea - persoane/ cameră								
	Până la 1 persoane/ cameră	1,01-2	2,01-3	3,01-4	4,01-5	5,01-6	6,01-7	Peste 7 persoane/ cameră	Total
1998									
Urban (%)	18,4	35,0	23,1	12,1	5,3	2,9	1,7	1,5	100,0
Rural (%)	19,6	31,3	23,0	11,0	6,8	3,7	2,0	2,6	100,0
Total (%)	18,2	33,2	23,3	11,6	6,2	3,4	1,9	2,2	100,0
1992									
Urban (%)	11,3	33,5	25,4	13,2	7,2	3,8	3,3	2,4	100,0
Rural (%)	11,9	31,4	23,4	14,2	7,4	4,3	2,3	5,1	100,0
Total (%)	11,4	32,9	24,8	13,5	7,2	3,9	3,0	3,2	100,0

Tabelul B - Densitatea locuirii la populația de romi, în funcție de nivelul de școlarizare al bărbatului din cuplul subiect/cap de familie

Bărbatul din cuplul subiect		Densitatea - persoane/ cameră								
		<i>având:</i>	0-1	1,01-2	2,01-3	3,01-4	4,01-5	5,01-6	6,01-7	Peste 7
1998	8 clase neterminate (%)	15,5	29,4	24,0	13,0	8,4	4,7	2,6	2,4	100,0
	8 clase terminate și peste (%)	17,4	39,8	24,3	10,2	4,0	1,9	0,8	1,4	100,0
	Total*(%)	16,3	34,0	24,1	11,8	6,5	3,5	1,8	2,0	100,0
1992	8 clase neterminate (%)	10,3	29,2	25,1	14,9	8,7	4,8	3,8	3,2	100,0
	8 clase terminate și peste (%)	9,1	38,6	27,2	12,3	5,3	3,3	1,8	2,3	100,0
	Total*(%)	9,8	32,8	25,9	13,9	7,4	4,2	3,1	2,9	100,0

* Gospodării în care capul de gospodărie este de sex masculin.

Tabelul C – Densitatea locuirii la populația de romi, în funcție de naționalitatea declarată a respondentului și tipul de comunitate (%)

TIP DE COMUNITATE în care	GRUPE DE DENSITATE	ETNIA		TOTAL
		ROMÂNĂ	ROM/ ȚIGAN	
a) Trăiesc numai familii de romi	1. până la 2 pers./cameră	43,9	39,7	41,0
	2. între 2,01 și 4 pers./cameră	42,6	36,7	38,6
	3. peste 4,01 pers./cameră	13,5	23,6	20,4
	Total	100,0	100,0	100,0
b) Trăiesc împreună romi și alte etnii	1. până la 2 pers./cameră	59,6	47,6	51,7
	2. între 2,01 și 4 pers./cameră	31,8	39,0	36,5
	3. peste 4,01 pers./cameră	8,6	13,4	11,8
	Total	100,0	100,0	100,0
c) Sunt câteva familii de romi, dar în principal zona este locuită de alte etnii	1. până la 2 pers./cameră	63,6	58,3	60,5
	2. între 2,01 și 4 pers./cameră	30,5	32,1	31,4
	3. peste 4,01 pers./cameră	5,9	9,6	8,0
	Total	100,0	100,0	100,0
d) Nu mai sunt alte familii de romi	1. până la 2 pers./cameră	65,9	52,6	59,1
	2. între 2,01 și 4 pers./cameră	25,3	33,7	29,6
	3. peste 4,01 pers./cameră	8,8	13,7	11,3
	Total	100,0	100,0	100,0

Tabelul D – Caracteristici socio-demografice ale populației de romi, în funcție de distribuția în cadrul decilelor de venit

	D 1	D 2	D 3	D 4	D 5	D 6	D 7	D 8	D 9	D 10	
Vârsta medie a persoanelor din gospodărie	28,3	22,5	23,3	23,7	25,9	28,2	28,8	29,2	34,9	35,3	
Vârsta medie a cuplului subiect	43,6	39,4	39,5	40	42,6	43,6	41,9	43,6	44,9	43,5	
Numărul mediu de copii sub 15 ani în gospodărie	1,8	2,8	2,7	2,5	2,5	2	1,7	1,6	1,1	0,9	
Nivelul educațional al bărbatului cap de gospodărie (%)	Max. 8 clase ne-terminate	77,0	67,4	70,0	63,5	62,5	58,1	54,7	42,3	35,6	26,1
	Peste 8 clase	23,0	32,6	30,0	36,5	37,5	41,9	45,3	57,7	64,4	73,9

Tabelul E - Densitatea locuirii la populația de romi, în funcție de venitul lunar pe persoană.(-%-)

	D 1	D 2	D 3	D 4	D 5	D 6	D 7	D 8	D 9	D 10
Persoane/cameră										
Până la 1	8,6	4,5	5,4	6,7	3,8	10,2	10,2	10,5	17,5	22,6
Între 1,01 și 2	7,7	8,2	8,2	8,9	7,7	10,9	10,3	14,2	12,1	11,7
Între 2,01 și 3	9,8	9,8	13,1	11,6	13,4	11,6	10,6	8,3	6,1	5,6
Peste 3,01 pers/ cameră	13,0	17,0	14,0	13,7	13,0	11,6	4,9	5,6	4,7	2,6
TOTAL	9,7	10,1	10,3	10,3	9,6	11,1	9,0	10,0	9,8	10,0

Tabelul F - Indicele de dotare cu utilități a locuinței (4 utilități)

Număr de utilități	ENR_ '92 (%)			ENR_ '98 (%)			ENPA_ '98 (%)		
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
nici una din cele 4 utilități	7,8	5,6	13,6	11,9	4,3	17,1	0,6	0,2	1,1
una din cele 4 utilități	27,5	22,9	39,3	44,0	21,6	59,4	15,5	3,9	29,7
două din cele 4 utilități	27,1	23,0	37,5	20,3	20,2	20,4	24,0	9,1	42,4
trei din cele 4 utilități	11,6	14,2	4,8	6,4	12,7	2,1	10,5	7,4	14,2
toate cele 4 utilități	26,1	34,2	4,8	17,5	41,3	1,1	49,4	79,5	12,5
Media indicelui	0,551	0,621	0,370	0,434	0,663	0,276	0,732	0,906	0,518

Tabelul G - Indicele de dotare cu utilități a locuinței, în funcție de decilele de venit pe persoană (%)

Număr de utilități	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	D9	D10
Nici una	16,8	15,6	17,9	10,4	12,7	12,7	6,4	4,0	1,7	1,7
0 utilitate	11,7	13,3	11,5	13,1	10,4	13,0	8,5	8,2	7,0	3,4
2 utilități	6,3	8,1	11,1	8,9	10,3	9,6	10,0	14,0	11,1	10,7
3 utilități	16,1	8,1	6,5	9,7	11,3	9,7	4,8	11,3	8,1	14,5
4 utilități	3,2	6,5		16,1	3,2	9,7	16,1	6,5	12,9	25,8
5 utilități	3,7	3,7	11,1	3,7	3,7	7,4	7,4	11,1	22,2	25,9
6 utilități	7,1	7,1	4,8	4,8	4,8	26,2	4,8	7,1	16,7	16,7
7 utilități		3,3	3,3	4,9	6,6	8,2	19,7	16,4	16,4	21,3
8 utilități	1,8	1,8	3,2	2,8	6,5	7,8	10,6	14,3	21,7	29,5
Media indicelui	0,178	0,184	0,199	0,215	0,261	0,291	0,377	0,411	0,515	0,631

D1=Până la 20.000 lei, D2=între 20.000,01 și 33.333 lei, D3=între 33.333,01 și 47.181 lei, D4=între 47.181,01 și 60.000 lei, D5=între 60.000,01 și 80.000 lei, D6=între 80.000,01 și 100.000 lei, D7=între 100.000,01 și 131.125 lei, D8=între 131.062,01 și 193.866 lei, D9=între 193.866,01 și 300.000 lei, D10=peste 300.000,01 lei

MIGRAȚIE ȘI INTENȚIE DE MIGRAȚIE LA POPULAȚIA DE ROMI

MĂLINA VOICU

Imaginea tradițională a romilor a fost, în trecut, cea a unei caravane de căruțe călătorind din loc în loc, într-o migrație perpetuă.

Migrația, formă a mobilității sociale, nu trebuie privită doar ca o simplă decizie adoptată la nivel individual (Dumitru Sandu, 1996, pag. 204) sau la cel al familiei nucleare. Migrația este un fenomen cu determinări mult mai complexe, de ordin economic, social, istoric. În plus, așa cum arăta autorul citat, analiza tipologică și cauzală a migrației reprezintă o modalitate de a pătrunde în înțelegerea întregului social (pag.204).

Capitolul de față își propune să realizeze o descriere a migrației și intenției de migrație interne, la populația de romi din România. Nu îmi propun realizarea unui model explicativ al migrației sau a intenției de migrație pentru această populație, ci doar o prezentare a fenomenului. De asemenea, nu voi aborda problema migrației sezoniere. Mă voi rezuma doar la descrierea caracteristicilor migrației înțeleasă ca schimbare definitivă de domiciliu. În ceea ce privește migrația externă mă voi centra doar pe descrierea caracteristicilor specifice gospodăriilor ai căror membrii pleacă în afara granițelor țării temporar sau definitiv.

Capitolul vrea să răspundă la câteva întrebări: ținând cont de stilul de viață nomad practicat în trecut de romi, sunt aceștia mai predispuși, în momentul de față, să migreze decât restul populației? Există anumite caracteristici specifice celor care intenționează să migreze? Dacă da, care sunt acestea? Romii care intenționează să migreze sunt un grup omogen sau eterogen?

Așa cum arătam migrația este un fenomen cu determinări multiple și de aceea în analiza lui nu se poate face abstracție de componenta istorică. Acest lucru este cu atât mai necesar în cazul populației de romi, iar o parte

semnificativă a acestei populații a practicat până de curând un mod de viață nomad, fapt care ar putea să influențeze comportamentele de migrație actuale ale acestei etnii. Astfel că, o primă parte a lucrării va fi consacrată unui scurt istoric al nomadismului și sedentarizării romilor în spațiul românesc. O altă parte este dedicată prezentării succinte a migrației interne în România în epoca postbelică. Justificarea introducerii acestei părți este încercarea de a integra migrația internă a romilor într-un context mai amplu, cel al societății românești în ansamblul ei, nu de o trata separat.

Prezentarea și analiza datelor la care am făcut apel este structurată în patru secțiuni. Prima secțiune conține o descriere a migrației declarate și a intenției de migrație la populația de romi cuprinsă în eșantion. A doua secțiune încercă să identifice trăsăturile specifice ale familiilor care intenționează să migreze, în comparație cu cele care nu intenționează să migreze. În cea de-a treia secțiune caut să identific tipuri de familii de migranți romi. O ultimă secțiune este dedicată prezentării caracteristicilor migrației externe a romilor după 1989 și a celor pe care le au gospodăriile ai căror membrii călătoresc sau au călătorit în afara granițelor țării. Capitolul se încheie cu câteva scurte concluzii.

Scurt istoric al nomadismului și sedentarizării populației de romi în spațiul românesc

Romii au pătruns în spațiul românesc în Evul Mediu, în secolul al XIV-lea, în cadrul primului val migrator al acestei populații în Europa. O parte și-au continuat migrația spre Vestul Europei, iar alții s-au oprit în spațiul românesc.

Situația romilor în cele trei provincii românești a fost diferită de-a lungul istoriei. În Țara Românească și Moldova romii au fost transformați în robi. Statutul de rob nu a adus după sine în toate cazurile sedentarizarea. Într-adevăr, unii robi au fost sedentarizați și folosiți în cadrul unor activități domestice, de către boierii proprietari, însă o parte a acestei populații și-a păstrat modul de viață nomad. Aceste comunități nomade, deși aservite unui proprietar (domnitorul, boierii sau mănăstirile), călătoreau prin țară, având obligația să își plătească dările față de proprietar și să presteze anumite munci pentru acesta. Această ultimă obligație aducea după sine, în multe cazuri, practicarea unui *nomadism sezonier*. Astfel că, romii reveneau în anumite perioade ale anului pe moșia proprietarului pentru a se achita de obligațiile pe care le aveau (Viorel Achim, 1998).

În Transilvania situația populației de romi a fost diferită. Romii au primit statutul de iobagi domnești, aflați sub directă supunere față de voievodul provinciei și au primit drept de liberă circulație (Viorel Achim,

1998). Cu timpul, politica Imperiului Habsburgic față de această populație s-a schimbat. Maria Tereza ia în secolul al XVIII-lea măsuri de sedentarizare a romilor. Datorită politicii habsburgice, dar și modernizării societății transilvănene, care nu mai permitea modul de viață nomad, sedentarizarea țiganilor din această provincie s-a desfășurat mai rapid. Astfel, în secolul al XIX-lea, cei mai mulți romi erau sedentarizați (Viorel Achim, 1998, pag. 115).

Procesul de sedentarizare a cunoscut o evoluție diferită în celelalte două provincii românești. La începutului secolului al XIX-lea exploatarea extensivă a terenurilor agricole aduce după sine nevoia de noi brațe de muncă. În aceste condiții proprietarii încearcă să îi sedentareză pe robii nomazi pentru ai folosi ca forță de muncă agricolă. Dezrobirea țiganilor, petrecută la mijlocul aceluiași secol, este urmată de noi încercări de sedentarizare a populației respective (Viorel Achim, 1998, pag. 104). Cu toate acestea, numărul romilor care renunță la viața nomadă, în Țara Românească și Moldova, este mult mai mic decât al celor din Transilvania. În plus, dezrobirea determină o puternică mobilitate teritorială, înregistrându-se o puternică mișcare migratorie care are ca punct de pornire cele două provincii românești și drept țință Europa de Vest. Este vorba de al doilea val migrator, "proces demografic de amploare" (pag. 107), care s-a desfășurat până la începutul secolului XX.

După Primul Război Mondial continuă procesul de sedentarizare a romilor. Reforma agrară din 1920 împrăștierește cu mici suprafețe de teren agricol pe romii deja sedentarizați, însă încep să renunțe la stilul de viață nomad tot mai multe comunități nomade (pag. 124-127).

Sedentarizarea este finalizată după instaurarea regimului comunist, care practică o politică de puternică fixare a acestei populații. Astfel, la sfârșitul anilor '70, începutul anilor '80 majoritatea țiganilor au fost fixați în așezări și case (pag. 155). Aparent acum ia sfârșit un proces care a început în Evul Mediu, odată cu pătrunderea romilor pe teritoriile românești, și anume, cel de renunțare la stilul de viață nomad⁹⁷.

Odată cu sedentarizarea celei mai mari părți a populației de romi existente în România, mobilitatea teritorială îmbracă noi forme. Renunțarea la stilul de viață nomad nu presupune neapărat anularea oricărei forme de migrație. Astfel că, după sedentarizarea celei mai importante părți a acestei populații, în perioada comunistă mobilitatea teritorială a romilor poate să

⁹⁷ *Analiza datelor de sondaj utilizate în lucrarea de față relevă că astăzi nu există diferențe semnificative în ceea ce privește intenția de migrație a romilor din provinciile istorice românești.*

îmbracă trei forme: *migrația sezonieră*, *migrația definitivă* (schimbarea definitivă a domiciliului) și *nomadismul*. Deși nu există date statistice care să permită descrierea acestor fenomene, voi încerca să le schițez, pentru ca acestea să se constituie în factori care influențează evoluțiile actuale ale migrației.

În perioada comunistă, *migrația sezonieră* era determinată de folosirea romilor ca muncitori sezonieri în agricultură, mai ales de către IAS-uri. Premisele care au dus la folosirea romilor ca muncitori necalificați în cadrul IAS-urilor rezidă în faptul că aceștia nu erau membri ai CAP și nici nu aveau calificarea necesară unor lucrători agricoli. Aceasta determina deplasarea, uneori la mare distanță, urmată de întoarcerea la domiciliul stabil (Viorel Achim, 1998, pag. 157). De asemenea, este de presupus că un număr restrâns de comunități de romi nu a renunțat total la stilul de viață nomad, în ciuda eforturilor făcute de autorități. Astfel că *nomadismul* a continuat să fie practicat, însă la proporții mult reduse.

Migrația definitivă a romilor, în perioada respectivă, este greu de apreciat în lipsa datelor statistice. În ceea ce privește migrația definitivă internă, este foarte probabil ca un număr însemnat de romi să fi fost antrenați în fluxurile migratorii care au avut loc în perioadele respective. Din acest motiv voi face câteva referiri la caracteristicile migrației interne în general în România petrecute între 1945 și 1989.

Evoluția migrației interne, în această perioadă, nu este una liniară din punctul de vedere al volumului, însă este unitară în ceea ce privește structura fluxurilor. Anii '50 au însemnat pentru economia și societatea românească dezvoltarea puternică a industriei, urbanizarea masivă și cooperativizarea agriculturii. În aceste contexte, orașul, care oferea o calitate a vieții superioară și oportunități de angajare în industrie, constituia un punct de atracție pentru populația rurală. Sub influența acestor factori, fluxul de migrație predominant în perioada '50-'80 a fost cel din rural în urban (Dumitru Sandu, 1984).

Așa cum arătam mai sus, elementul de ruptură în evoluția migrației interne în România este reprezentat de numărul diferit de evenimente înregistrat în diferite perioade. Dumitru Sandu (1998, pag. 1) identifică 4 perioade în evoluția fenomenului, în intervalul cuprins între 1968 și 1996, și anume 1968-1972, 1973-1982, 1983-1989 și 1989-1996. Deocamdată mă voi opri la primele trei etape, anterioare momentului '89. Intensitatea maximă a fenomenului a fost înregistrată în perioada 1973-1982, iar cea minimă în intervalul 1983-1989, ultimul an al regimului comunist fiind și cel în care s-au înregistrat cele mai puține schimbări de domiciliu (1998, pag. 1). Acest fapt se datorează restricțiilor impuse de regimul comunist, în ceea

ce privește schimbarea domiciliului și declinului economic înregistrat în anii '80 care a determinat scăderea locurilor de muncă în urban.

Întrebarea care se impune este: cum se încadrează romii în aceste fluxuri ale migrației? Este de presupus că din punctul de vedere al volumului evenimentelor de migrație, populația de romi se încadrează în paternul specific perioadei respective, deoarece factorii care au determinat evoluția mobilității teritoriale, adică industrializarea forțată, urbanizarea și, respectiv, impunerea de restricții în ultima perioadă, au afectat în egală măsură întreaga populație a țării, indiferent de etnie. Diferențele au apărut, probabil, în ceea ce privește direcția de migrație (mediile rezidențiale de plecare și de sosire). Crearea unui mare număr de locuri de muncă în industrie, precum și condițiile de viață mai bune oferite de mediul urban, au antrenat probabil un număr de romi în fluxul de migrație rural-urban. Însă, plecarea forței de muncă tinere din mediul rural constituia o oportunitate pentru romi, prin crearea unui mare număr de locuri de muncă în agricultură. Este de presupus că romii au preferat să migreze din rural în rural, în mai mare măsură decât spre mediul urban, deoarece munca în industrie presupunea o calificare superioară, în comparație cu munca în agricultură. Dar, în absența datelor care să confirme aceste afirmații ele rămân la nivel de ipoteze.

Ce se întâmplă după 1989?

După 1989, restricțiile impuse de regimul comunist, în ceea ce privește mobilitatea teritorială în interiorul granițelor țării, dar și în afara acestora, dispar. Migrația internă înregistrează în 1990 o creștere de aproape 4 ori mai multe schimbări de domiciliu față de 1989, fiind vorba de o recuperare a anilor de îngheț⁹⁸. Începând din 1991 fenomenul începe să scadă în intensitate, rata migrației totale fiind cuprinsă între 11‰ și 13‰, față de 13-18‰, valori înregistrate în perioada 1973-1982 (Dumitru Sandu, 1998, pag.1). În același timp începe să se schimbe și structura migrației pe medii rezidențiale. Astfel că, fluxul urban-rural începe să scadă, în timp ce pe direcția inversă, urban-rural se înregistrează o creștere semnificativă. În 1996 se ajunge la "o situație unică în ultimii 30 de ani, cele patru fluxuri structurate în raport cu mediile rezidențiale urban și rural ajung să aibă o pondere relativ egală" (pag. 2).

În aceste condiții este de așteptat ca și fenomenul migrației în rândul romilor să cunoască o creștere după 1989, datorată printre altele și

⁹⁸ *Datele privind migrația populației României în perioada 1989 - 1996 sunt preluate din Dumitru Sandu, 1998, pag. 1-2.*

ridicării restricțiilor impuse de autorităților comuniste. Însă, în cazul acestei populații intervin o serie de alți factori specifici care influențează decizia de migrație, dincolo de restricțiile oficiale impuse. Acești factori sunt legați de un anumit stil de viață specific populației respective, precum și de statut marginal pe care îl ocupă în cadrul societății. Confruntată cu transformările care au avut loc în societatea românească în anii de după 1989, această populație va reacționa în conformitate cu paternul adaptativ specific ei. J.P. Liegeois (1994) arată că mobilitatea teritorială este un element adaptativ important pentru romi, atunci când se schimbă circumstanțele. "Aceasta înseamnă că familia sedentară se poate întoarce în drum, nomazii se pot opri și toți se pot mișca dintr-un loc în altul" (pag. 38-39). Problema care se ridică este dacă pentru romii din România migrația constituie un patern adaptativ adoptat de o mare parte a acestei populații, dacă la provocările ridicate de transformările socio-economice, romii răspund printr-un comportament de mobilitate teritorială crescută, în comparație cu restul populației?

În acest context este de așteptat ca ***schimbările survenite în societatea românească în ultimii nouă ani să determine o intensificare a evenimentelor de migrație și a intenției de migrație în rândurile populației de romi, acestea înregistrând o apariție mai frecventă decât la restul populației.*** Creșterea este determinată de o serie de factori conjugați. Acești factori sunt ridicarea restricțiilor impuse de regimul comunist în ceea ce privește schimbarea domiciliului, "constituirea unor pungi de sărăcie cronică absolută, cu o puternică coloratură etnică", la care se adaugă "creșterea tensiunilor dintre populația de romi și restul populației"(Cătălin Zamfir, 1993, pag. 170-171).

În ceea ce privește direcția fluxurilor, este de așteptat ca și aici să se înregistreze diferențe față de restul populației. Cătălin Zamfir (1993) lansează ipoteza unei creșteri a migrației romilor spre marile orașe, pe fondul îngustării posibilităților de viață la sate (pag. 170). Desființarea CAP-urilor și a IAS-urilor, care îi foloseau pe romi drept mână de lucru, precum și retrocedarea terenurilor agricole către vechii proprietari, reduce mult oportunitățile de câștig ale acestei populații în mediul rural. La aceasta se adaugă și migrația în creștere a populației urbane în general spre rural, care duce la scăderea cererii de forță de muncă în agricultură. Acești factori ar trebui să ***determine creșterea migrației și a intenției de migrație a romilor din mediul rural spre mediul urban, tendință inversă celei generale.***

Intenție de migrație și resurse

Întrucât migrația este prin natura ei selectivă (Vladimir Trebici, 1978), mă aștept ca ***în cadrul populației de romi să existe profile diferite pentru cei care intenționează să migreze, față de cei care nu intenționează***. Afirmatia poate fi susținută nu numai prin caracterul selectiv specific acestui fenomen, ci și prin eterogenitatea crescută a populației de romi.

Dumitru Sandu (1996) arată că intenția de migrație poate fi asociată cu resursele de care dispune persoana și cu modul în care ea își definește propria situație (pag. 205). La acestea s-ar putea adăuga o serie de resurse ale mediului în care trăiește persoana, care au un specific aparte în cazul populației de romi. Pornind de la acești factori asociați intenției de migrație, voi încerca să construiesc un model ipotetic al celui care intenționează să migreze, comparativ cu al celui care nu intenționează. Ulterior voi valida modelul făcând apel la datele cercetării cantitative. Menționez că voi lua în considerare în realizarea analizei, nu resursele individuale, ci le voi înlocui cu resursele de care dispune familia, întrucât analiza intenției de migrație se referă la intenția întregii familii, nu la intenția individuală.

Mă voi referi mai întâi la resursele ale familiei și la influența pe care o au asupra intenției de migrație. Drept resurse ale cuplului subiect am considerat resursele umane. În categoria resurselor umane am inclus stocul de educație al adulților din familie, vârsta medie a adulților din familie, consumul cultural (măsurat prin audiența mass-media a repondentului). Este de așteptat ca cei care intenționează să migreze să fie mai tineri și mai bine educați decât cei care nu vor să migreze, caracteristici care le dau posibilitatea unei adaptări mai rapide la destinație. De asemenea, cei din prima categorie au un consum cultural mai crescut, fapt care le furnizează informații despre spațiile de destinație posibile, despre costurile respectivei decizii.

Resursele materiale la care voi face apel în analiza mea sunt considerate la nivel de gospodărie, fiind un tip de resurse pe care cuplul subiect le împarte cu celelalte nuclee de familie existente în cadrul aceleiași gospodării. În categoria resurselor materiale includ venitul care revine pentru fiecare membru al gospodăriei, dotarea locuinței cu bunuri, calitatea locuirii (reprezentând accesul la canalizare, apă potabilă, racord la gaze, electricitate) și numărul de persoane pe cameră. Este de presupus că lipsa acestui gen de resurse se asociază cu intenția de migrație. Cei care doresc să se mute din localitate vor avea probabil venituri mai mici pe fiecare membru al gospodăriei, vor avea o dotare slabă a locuinței cu bunuri și o calitate a locuirii slabă. De asemenea, numărul crescut de

persoane pe cameră va constitui un factor de presiune pentru părăsirea actualului domiciliu.

După cum am arătat anterior, un element care diferențiază între cele două categorii luate în considerare, cei care intenționează să migreze și cei care nu intenționează, este felul în care indivizii își definesc propria situație, operaționalizată în cazul acestei cercetări prin gradul de satisfacție /insatisfacție față de propria situație. Este probabil ca un grad crescut de insatisfacție să fie caracteristic celor care vor să își schimbe domiciliul.

O ultimă categorie de resurse luate în considerare este reprezentată de resursele de mediu. În această categorie am inclus gradul de dezvoltare al județului în care locuiește cel care intenționează să migreze, situarea locuinței într-o zonă ocupată exclusiv de romi sau de populație aparținând altor etnii și perceperea prezenței la autoritățile locale a unui comportament discriminatoriu față de romi, pe care am numit-o pe scurt discriminare percepută. Este de așteptat ca situarea într-un județ cu grad de dezvoltare scăzut să fie o caracteristică a celor care vor să migreze, în acest caz intenția este susținută de dorința de a părăsi un loc care oferă foarte puține oportunități. De asemenea, situarea locuinței într-o zonă locuită exclusiv de romi, poate să fie o caracteristică a celui care vrea să migreze. Discriminarea percepută va acționa și ea ca un factor de respingere, astfel încât, cei care vor să migreze vor considera drept discriminator modul în care romii sunt tratați de autorități.

Pe scurt, ipoteza mea este că familiile de romi care intenționează să migreze sunt caracterizate prin educație mai crescută, vârstă medie mai scăzută, consum cultural crescut, dar un număr mai mic de persoane salariate în familie. Aceste familii fac parte din gospodăria cu venit lunar mediu pe membru de gospodărie mai scăzut, cu dotare mai slabă, cu o calitate a locuirii mai scăzută și un număr crescut de persoane pe cameră. În plus, cei care intenționează să migreze sunt situați în județe cu un grad redus de dezvoltare, în zone compacte, locuite în mare măsură de romi și care percep atitudinea autorităților locale față de romi, ca fiind discriminatorie. Deci, nucleele de familie care intenționează să migreze sunt caracterizate de un stoc de resurse umane crescut, însă dispun de resurse materiale și de mediu scăzute. Acestea din urmă constituie factorii care îi împing (push) să migreze, în timp ce capitalul uman crescut îi ajută să se adapteze la destinație.

Migrație și intenție de migrație în prezent – o descriere a fenomenului

Unul dintre obiectivele acestui studiu îl constituie descrierea migrației și a intenției de migrație. Pentru a oferi o imagine asupra fenomenului migrației la populația de romi, în prezent, mă voi referi la migrația declarată de către cei intervievați, pentru ultimii 5 ani și la intenția de migrație pentru următorii 1-2 ani. În analiza migrației declarate și a intenției de migrație mă voi referi la *volumul* fiecăreia dintre ele, la *distanța* pe care s-a desfășurat sau urmează să se desfășoare, precum și la *mediile rezidențiale* între care s-a realizat sau există intenția să se realizeze migrația. De asemenea, voi prezenta și cauzele declarate care au determinat schimbarea anterioară de domiciliu, dintr-o localitate în alta. Pentru a avea o imagine mai clară asupra semnificației acestor date voi compara rezultatele chestionarului aplicat pe populația de romi, cu cele ale unei cercetări realizate pe un eșantion reprezentativ la nivel național, pentru populația adultă a României, care include și întrebări referitoare la intenția de migrație și la comportamente de migrație.⁹⁹ Pentru realizarea comparației am exclus din eșantionul "Barometrului..." persoanele care se declarau de etnie romă.

Tabelul nr. 1 - Sosirea în localitate în ultimii 5 ani	
<i>Familia locuiește în această localitate de mai puțin de 5 ani?</i>	Cercetare asupra populației de romi
DA	5,8%
NU	90,1%
NON RĂSPUNS	4,1%

În ceea ce privește *volumul*, atât migrația declarată, cât și intenția de migrație sunt destul de reduse. Doar 5,8% dintre familiile cuprinse în eșantionul de romi declară că s-au mutat în localitate în ultimii 5 ani, în timp ce 7,8% dintre familii declară că intenționează să plece în altă localitate în următorii 1-2 ani. Din datele prezentate în tabelul nr. 2 se constată că nu există diferențe între intenția de migrație a populației de romi și cel al restului populației României. O primă concluzie care se desprinde este faptul că romii nu intenționează să migreze mai mult decât ceilalți cetățeni ai României. Această constatare infirmă așteptarea referitoare la faptul că,

⁹⁹ *Datele sunt preluate din cercetarea Barometrul resurselor umane, realizată de CURS la cererea Fundației pentru o Societate Deschisă, iunie 1998, pe un eșantion de 1.212, reprezentativ pentru populația de peste 18 ani a României.*

sub impactul transformărilor survenite în societatea noastră în ultimii ani, romii vor migra mai mult decât restul populației. Deci mobilitatea teritorială nu este o caracteristică distinctivă, din punctul de vedere al volumului, pentru populația de romi investigată, față de ceilalți cetățeni români. Acest comportament nu constituie expresia unui mod specific de adaptare la provocările lansate de noile condiții sociale și economice.

Tabelul nr. 2 - Intenția de migrație a romilor și a restului populației		
Intenționați să vă mutați în altă localitate ...?	Cercetarea asupra populației de romi	Barometrul resurselor umane¹⁰⁰
DA	7,8%	7,3%
NU	90,6%	86,3%
NON RĂSPUNS	1,5%	6,4%

Deși nu există diferențe semnificative între romi și restul populației în ceea ce privește volumul, din punctul de vedere al structurii migrației și intenției pe *medii rezidențiale* există anumite deosebiri. În cazul romilor, fluxul de migrație predominant este cel rural-rural, și în special cel pe distanță scurtă, adică din rural în ruralul aceluiași județ. 49% din cei care declară că s-au mutat (tabelul nr. 3) și 53,8% din cei care declară că intenționează să o facă (tabelul nr. 4), urmează traiectoria rural-rural. Privind în paralel, la restul populației, ținta favorită este mediul urban, 42,3% din cei care intenționează să migreze, urmând ruta urban-urban, iar 35,2% pe cea rural-urban.

¹⁰⁰ Menționez că orizontul de timp la care se referea întrebarea, precum și referentul, în cele două cercetări au fost diferite. În cercetarea referitoare la populația de romi întrebarea se referea la intenția de migrație pentru următorii 1-2 ani, întrebarea vizând intenția de migrație a întregii familii. În "Barometrul..." întrebarea se referea la următorii 5 ani, fiind chestionată intenția de migrație doar a respondentului. Deși există aceste diferențe de formulare a întrebării, consider că răspunsurile pot fi totuși comparate, cu rezervele de rigoare, deoarece, migrația unui adult căsătorit va antrena după sine, în cele mai multe cazuri și migrația nucleului de familie din care face parte. Este greu de presupus că un adult, membru al unei familii nucleare va migra singur, fără membrii familiei sale nucleare (soție, copii minori). În ceea ce privește orizontul de timp vizat de întrebare, existența acestei diferențe justifică probabil numărul mai mare de nonrăspunsuri care apare în cazul răspunsurilor de la "Barometrul ...", în care întrebarea vizează un orizont de timp mai lung.

Tabelul nr. 3 - Migrația anterioară în funcție de mediul rezidențial de plecare și de sosire pentru populația de romi¹⁰¹

Mediul de plecare - mediul de sosire	Cercetarea asupra populației de romi
urban -- urban	6,3%
urban - rural	13,5%
rural-urban	31,2%
rural - rural	49%
Total	100%

Tabelul nr. 4 - Intenția de migrație în funcție de mediul rezidențial de plecare și de sosire comparativ între populația de romi și cea a României¹⁰²

Mediul de plecare - mediul de sosire	Cercetarea asupra populației de romi	Barometrul resurselor umane
urban -- urban	7,7%	42,3%
urban - rural	8,8%	16,9%
rural-urban	29,7%	35,2%
rural - rural	53,8%	5,6%
Total	100%	100%

Deci, în timp ce ceilalți locuitori ai României, își aleg în cazul în care intenționează să migreze, drept punct de sosire mediul urban, romii aleg în mare parte mediul rural. Deși infirmă ipoteza lansată cu privire la ținta migrației romilor (mediul urban), migrația spre rural poate fi justificată prin multiple argumente. Migrația spre mediul urban presupune asumarea unor riscuri mai ridicate pentru populația rurală, decât cea spre rural. Găsirea unei locuințe în oraș ridică dificultăți mult mai mari decât în rural, unde terenul disponibil construcției este mult mai mare, chiar dacă el este ocupat ilegal, și costul materialelor de construcție este mai scăzut. În plus, structura ocupațională a acestei populații permite accesul mai ușor la o sursă de venit în mediul rural, decât în cel urban. Așa cum am arătat anterior, în perioada regimului comunist, unii romi erau folosiți ca zilieri sau muncitori sezonieri în agricultură, de către IAS-uri sau CAP-uri. Migrația din rural în rural dă posibilitatea prestării aceluiași tip de muncă, tot în domeniu agricol. Acest pattern de mobilitate teritorială care permite păstrarea unei

¹⁰¹ Cifrele din tabel reprezintă procente din totalul celor care declară că au sosit în localitate în ultimii 5 ani.

¹⁰² Cifrele din tabel reprezintă procente din totalul celor care intenționează să migreze și indică o destinație.

ocupații anterioare sau adaptarea mai facilă, în contextul unei complexități sociale mai reduse, specifice mediului rural, este explicabilă în cazul populației de romi care are un nivel de școlarizare și de pregătire profesională mult mai redusă decât restul populației.

Tabelul nr. 5 - Destinația de la care a venit familia¹⁰³

Destinația de la care a venit familia	Cercetarea asupra populației de romi
Același județ	65,7%
Alt județ	34,3%

Tabelul nr. 6 - Intenția de migrație în funcție de distanța de deplasare (în interiorul sau în afara județului de domiciliu comparativ între populația de romi și populația României¹⁰⁴)

Unde ați vrea să vă mutați?	Cercetarea asupra populației de romi	Barometrul resurselor umane
Același județ la sat	7,7%	42,3%
Același județ la oraș	8,8%	16,9%
Alt județ la sat	29,7%	35,2%
Alt județ la oraș	53,8%	5,6%
Nu știu	31,6%	
În altă țară		18,4%
Total	100%	100%

În ceea ce privește *distanța* pe care s-a desfășurat sau intenționează a se desfășura deplasarea, nici aici nu există diferențe față de restul populației. Pentru migrația anterioară momentului anchetei datele nu permit o comparație cu eșantionul reprezentativ la nivel național, însă putem face comparația pentru intenția de migrație. Astfel, în ceea ce privește migrația anterioară, 65,7% dintre romii care au declarat că s-au mutat în localitate în ultimii 5 ani, au migrat în cadrul aceluiași județ (tabelul nr. 5). Dintre cei care intenționează să se mute în altă localitate, 47,3% vor să o facă în cadrul aceluiași județ, în timp ce doar 20,1% vor să migreze în alt județ (tabelul nr. 6). Este semnificativ numărul celor care intenționează să migreze dar nu sunt

¹⁰³ Cifrele din tabel reprezintă procente din totalul celor care declară că au sosit în localitate în ultimii 5 ani.

¹⁰⁴ Cifrele din tabel reprezintă procente din totalul celor care intenționează să migreze și indică o destinație.

hotărâți asupra destinației, 31,6%. Privind comparativ, pentru eșantionul reprezentativ la nivel național, 46% dintre cei care intenționează să își schimbe localitatea de domiciliu, vor să o facă în cadrul aceluiași județ. Diferențele semnificative apar în ceea ce privește mediul de destinație. Pentru romii care migrează în cadrul aceluiași județ, localitățile țintă sunt situate în 30,8% din cazuri în mediul rural, în timp ce pentru restul populației aceste localități sunt situate 32,2% din cazuri în mediul rural.

În ceea ce privește migrația anterioară, mai trebuie subliniat un aspect. Este vorba de cauzele declarate care au determinat schimbarea localității de domiciliu. Motivele cele mai des invocate pentru mutarea în localitatea actuală sunt locuința și apropierea de rude (tabelul nr. 7). Dacă privim diferențiat în funcție de mediul de sosire, motivele diferă. Astfel, pentru cei care au sosit în mediul urban, cauza cel mai des invocată este locuința, fapt paradoxal în condițiile actualei crize de locuințe care afectează mai mult mediul urban, decât pe cel rural. Cei care au migrat spre mediul rural, invocă în cele mai multe cazuri drept motiv principal apropierea de rude.

Tabelul nr. 7 - Motive invocate pentru sosirea în localitate¹⁰⁵			
Motivul %	Total	Mediul de sosire	
		Urban	Rural
Locuința	27,0	45,5	16,1
Loc de muncă	10,1	15,2	7,1
Câștiguri posibile	11,2	9,1	12,5
Pământ	1,1	0,0	1,8
Apropiere de rude	24,7	15,2	30,4
Conflicte	7,9	3,0	10,7
Căsătorie	11,2	12,1	10,7
Alte motive	6,7	0,0	10,7
TOTAL	100	100	100

Putem concluziona că intenția de migrație a populației de romi nu diferă, din punctul de vedere al volumului și al distanței de deplasare, față de cea a restului populației. Diferențele apar în ceea ce privește mediul rezidențial de sosire și în structura pe medii rezidențiale a fluxurilor. Ținta pe care o vizează populația de romi este mediul rural, în timp ce restul populației vizează mediul urban. Dacă ne referim la mediul rezidențial de

¹⁰⁵ Cifrele din tabel reprezintă procente din totalul celor care declară că au sosit în localitate în ultimii 5 ani.

plecare și la cel de sosire, se constată că fluxul cel mai consistent îl înregistrează intenția de migrație din rural în rural, în timp ce pentru populația care nu aparține etniei rom, fluxul cel mai consistent este cel urban - urban. Preferința populației de romi pentru sat se justifică prin lipsa de resurse care o caracterizează. Mutarea la oraș presupune existența unor resurse umane, de tipul educației școlare și al deținerii unei meserii, care să permită practicarea unei ocupații aducătoare de venit și a unor resurse materiale necesare comparării sau închirierii unei locuințe. Lipsa acestor resurse determină o intenție de migrație puternică spre mediul rural, unde cerințele impuse de mediu pentru asigurarea măcar a subzistenței, se apropie de resursele de care dispune populația.

Migrantul și nonmigrantul rom

Pentru a construi profilul migrantului rom (înțelegând prin migrant pe cel care intenționează să migreze), în comparație cu cel al non-migrantului (cel care nu intenționează să migreze), mă voi axa pe analiza resurselor umane, de care dispune familia nucleară, a celor materiale, ale gospodăriei din care face parte familia și la resursele oferite de mediul în care trăiește familia respectivă.

În categoria resurselor umane am inclus, așa cum am spus mai sus, stocul educațional al adulților din gospodărie (STOC_ED), vârsta medie a adulților din gospodărie (AGE_AD) și consumul cultural (INFORM)¹⁰⁶. Pentru caracterizarea celor două grupuri, cel al migrantilor și cel al non-migrantilor, voi folosi analiza diferenței între mediile celor două grupuri, în funcție de dimensiunile luate în considerare.

Tabelul nr. 8 - Mediile migrantilor și non-migrantilor di eșantionul de romi pentru cei trei indicatori

	Migranți	Non-migranți	T	Prob. T
STOC_ED	4,53	4,01	7,917	0,005
AGE_AD	32,3	37,3	19,896	0,000
INFORM	-0,004	-0,01	0,018	0,894
Număr de persoane	138	1600		

Așa cum rezultă din tabelul nr. 8, între cele două grupuri, se înregistrează diferențe statistic semnificative în ceea ce privește media de vârstă și stocul educațional ale adulților din cuplul subiect. Deci cei care intenționează să migreze sunt mai tineri și mai educați decât cei care nu

¹⁰⁶ Modul de construcție al indicilor este prezentat în Anexa lucrării.

intenționează. Cealaltă dimensiune luată în considerare, consumul cultural, nu diferențiază între grupuri.

Al doilea tip de resurse luate în analiză sunt resursele materiale, analizate la nivelul gospodăriei din care face parte familia. În cadrul resurselor materiale am inclus venitul pe membru al gospodăriei (VENIT), dotarea cu bunuri (DOTARE), calitatea locuirii (CAL_LOC) și numărul de persoane pe cameră (LOC/CAM). Utilizând pentru a testa diferențele între mediile celor două grupuri Testul T Student, rezultatele obținute au fost:

Tabelul nr. 9 - Diferențele între mediile celor două grupuri în ceea ce privește resursele materiale				
	Migranți	Nonmigranți	T	Prob. T
VENIT	121 407,2	109 369,3	0,627	0,429
DOTARE	-0,06	0,007	0,744	0,388
LOC/CAM	3,1	2,5	12,477	0,000
CAL_LOC	3,64	3,92	3,579	0,059

În cazul resurselor materiale luate în analiză, singurul indice care diferențiază semnificativ între cele două grupuri este numărul de locuitori pe cameră. Acesta este mai mare în cazul gospodăriilor în care există intenția de migrație, decât în cazul celorlalte gospodării. Am putea spune că densitatea locuirii crescută exercită un factor de presiune, care împinge la migrație. Pentru ceilalți indici luați în analiză nu se înregistrează diferențe statistice semnificative între mediile celor două grupuri.

Al treilea tip de resurse luate în considerare sunt cele de mediu. În această categorie am inclus tipul de zonă în care este situată locuința, ca arie compactă de romi sau mixtă, discriminarea percepută de subiect ca fiind practică de autoritățile locale la adresa romilor (DISCRIMINARE) și indicele de dezvoltare al județului (DEVJUD)¹⁰⁷. Se observă că dacă tipul de zonă și indicele de dezvoltare a județului sunt indicatori măsurați la nivel colectiv, DISCRIMINARE nu este o resursă de mediu propriu-zisă, ci o reprezentare subiectivă asupra mediului. Pentru analiza diferențelor între grupul celor care

¹⁰⁷ *Indicele de dezvoltare al județului este preluat din Dumitru Sandu (1998). Indicele este calculat ca scor factorial din indici referitori la capitalul uman, infrastructura și consumul de apă potabilă curentă, gradul de utilizare a forței de muncă, capitalul material al populației din județ, calitatea serviciilor pentru educație și sănătate în județ și ponderea populației vârstnice, de peste 60 de ani (pag.5).*

intenționează să migreze și al celor care nu intenționează am utilizat Testul T Student, în scopul testării diferențelor între mediile celor două grupuri pentru indicii de discriminare percepută și pentru cel al dezvoltării județului. Pentru testarea diferențelor între cele două grupuri în ceea ce privește tipul de zonă în care este situată locuința am folosit tabelul de contingență. Rezultatele obținute sunt prezentate în tabelele nr. 10 și nr. 11.

Tabelul nr. 10 - Intenția de migrație în funcție de zona în care se află locuința celor intervievați¹⁰⁸			
ZONA %	Intenție de migrație		Total
	nu	da	
Trăiesc numai familii de romi	27,8	33,3	28,2
Trăiesc împreună romi și alte etnii	26,3	19,6	25,7
Sunt câteva familii de romi, dar în principal zona e locuită de alte etnii	31,1	29,7	31,0
Nu mai sunt alte familii de romi	11,2	6,5	10,8
Nu pot aprecia	0,9	0,7	0,9
Ns/nr	2,8	10,1	3,4
TOTAL	100	100	100

Din analiza tabelului nr. 10 rezultă că nu există diferențe semnificative între cele două grupuri în ceea ce privește situarea locuinței într-un anumit tip de zonă. Deci ipoteza lansată cu privire la existența unei asocieri între situarea locuinței într-o zonă locuită exclusiv de romi și intenția de migrație nu se confirmă.

Tabelul nr. 11 - Diferențele între mediile celor două grupuri în ceea ce privește resursele de mediu				
	Migranți	Nonmigranți	T	Prob. T
DEVJUD	3,8	1,08	8,651	0,003
DISCRIMINARE	0,23	-0,001	6,737	0,010

În cazul resurselor de mediu diferențe statistic semnificative, între cele două grupuri, se înregistrează în cazul gradului de dezvoltare al

¹⁰⁸ În cazul tabelului de contingență: $\chi^2 = 26,405$, pentru $\nu=5$, la $p, 0,0005$ (16,7% dintre celule sub 5 observații).

judetului¹⁰⁹. Însă diferențele nu sunt în sensul celor așteptate. Datele empirice relevă faptul că cei care intenționează să migreze locuiesc în județe cu un grad de dezvoltare mai mare decât cei care nu vor să migreze, așa cum am presupus în ipoteze. Deci gradul de dezvoltare redus al județului nu acționează ca un factor de respingere, determinând intenția de migrație. Scorul de discriminare percepută ca fiind practicat de autoritățile locale nu diferă semnificativ între cele două grupuri.

Un ultim aspect ar mai trebui aprofundat, în ceea ce privește diferențele de profil între cele două grupuri analizate. Este vorba despre definirea de către indivizi a propriei situații, operaționalizată prin gradul de satisfacție față de propria situație (SATISF). Pentru grupul celor care intenționează să migreze gradul de satisfacție are media 0,27, în timp ce pentru ceilalți membri ai eșantionului media este de - 0,0026¹¹⁰. Deci gradul de insatisfacție este mai crescut la cei care intenționează să migreze, acționând ca un factor care influențează decizia de migrație.

Putem concluziona că cei care intenționează să migreze diferă ca profil față de cei care nu intenționează să o facă. Însă punctele în care apar diferențele nu dovedesc faptul că lipsa de resurse umane și materiale și prezența unui mediu ostil sunt factorii care determină intenția de migrație. Ca profil cei care intenționează să migreze fac parte din familii mai tinere, cu stoc educațional mai crescut și locuiesc în județe cu grad de dezvoltare mai crescut decât cei care nu intenționează. Însă “migranții” trăiesc în gospodării cu o densitate a locuirii crescută și au un grad mai crescut de insatisfacție față de propria situație. Factorii menționați ca fiind diferiți semnificativ între cele două grupuri nu acționează disparat, ci există probabil un context compus din mai mulți factori care favorizează apariția intenției de migrație. Astfel că, familiile mai tinere și mai instruite, situate în județe cu grad mai crescut de dezvoltare, dar care nu sunt satisfăcute de situația în care trăiesc și au constrângeri în ceea ce privește spațiul de locuit vor intenționa să se mute în altă localitate.

Tipuri de gospodării de “migranți”

Această parte a capitolului încearcă să identifice existența unor diferențe, în cadrul grupului celor care intenționează să migreze. Cu alte

¹⁰⁹ La un nivel de semnificație $p=0.005$. Pentru diferența între mediile celor două grupuri pentru SATISF testele de semnificație sunt: $T = 10,682$ și Prob. $T = 0,001$.

¹¹⁰ Diferență statistic semnificativă la un nivel de semnificație $p=0.005$.

cuvinte am încercat să răspund la întrebarea: sunt romii care intenționează să migreze un grup omogen sau heterogen?

Pentru construirea unei tipologii a celor care intenționează să migreze am considerat drept principali factori de diferențiere indicatori legați de locuire. Acești indicatori sunt: numărul de persoane pe cameră, numărul de copii sub 16 ani aflați în gospodărie și calitatea locuirii. La indicatorii legați de locuire, am adăugat vârsta medie a adulților din gospodărie. Am luat în considerare factorii legați de locuire în construirea tipologiei, pornind de la premisa că există o categorie distinctă de familii care intenționează să se mute în altă localitate, în principal, datorită unei densități de locuire crescute. Acestea sunt familii care locuiesc în gospodării compuse din mai multe familii nucleare (părinți și copii care s-au căsătorit și au la rândul lor copii).

Pentru a pune în evidență existența unor profile distincte am utilizat analiza cluster, folosind ca variabile de intrare criteriile menționate (număr de locuitori pe cameră - LOC/CAM, număr de copii sub 16 ani în gospodărie – NR_COP, calitatea locuirii – CAL_LOC și vârsta medie a adulților din gospodărie AGE_MED). Analiza dendrogramei a relevat existența a două grupuri distincte, pe care le-am numit: gospodării tinere și gospodării adulte. Folosind metoda de clasificare cluster prin iterație de k-medii, am obținut următorii centri:

Tabelul nr. 12.1 - Tipuri de gospodării de “migranți”¹¹¹		
	Gospodării tinere	Gospodării adulte
NR_COP	3,0	1,0
LOC/CAM	4,05	1,99
AGE_MED	18,71	29,66
CAL_LOC	3,1	4,6
Număr de cazuri	78	60

Toate cele patru variabile incluse în analiză discriminează în mod semnificativ, așa cum arată și tabelul nr. 12.2 (F tabelat pentru $v_1 = 1$ și $v_2 = 136$ grade de libertate).

¹¹¹ Datele din tabel reprezintă medii ale celor două grupuri pentru caracteristicile respective. Am optat pentru prezentarea acestora sub formă de medii ale variabilelor respective pentru că ilustrează mai bine diferențele între grupuri, deși în analiza K-mean cluster am introdus variabilele standardizate.

Tabelul nr. 12.2 Testul F și Prob F pentru cele două tipuri		
Variabila	F	Prob. F.
NR COP	112,71	0,000
LOC/CAM	61,91	0,000
AGE MED	103,46	0,000
CAL LOC	33,08	0,000

Așa cum rezultă din datele prezentate în tabelele nr. 12.1 și nr. 12.2 există două tipuri de gospodării în care se află "migranți" romi, pe care le-am numit **gospodării tinere** și **gospodării adulte**. **Gospodăriile tinere** sunt caracterizate prin vârsta medie mai scăzută a adulților din gospodărie, un număr mai mare de copii sub 16 ani¹¹², un număr mai mare de locuitori pe cameră și o calitate a locuirii mai slabă. Densitatea mare a locuirii, precum și condițiile de locuire mai slabe, reprezintă factori care influențează intenția de migrație a unor familii din cadrul gospodăriei. De asemenea, aceste familii locuiesc în proporție mai mare în mediul rural, așa cum rezultă din tabelul nr. 13.1, și au venituri mai mici pe membru din gospodărie (tabelul nr. 13.2)¹¹³. În plus, dotarea cu bunuri de folosință îndelungată este mai slabă, dovedind faptul că aceste gospodării dispun de resurse materiale puține.

Tabelul nr. 13.1. Tipuri de migranți după mediul rezidențial				
		Tipuri de migranți		Total
		gospodării tinere	gospodării adulte	
Mediul ORAȘ	Număr	21	38	59
	VRA	-4,3	4,3	
SAT	Număr	57	22	79
	VRA	4,3	-4,3	
TOTAL	Număr	78	60	138

¹¹² Copii existenți în gospodărie, nu numai ai cuplului subiect.

¹¹³ Deși cele două grupuri nu diferă semnificativ în ceea ce privește nivelul veniturilor pe membru al gospodăriei, diferența între mediile respective trebuie menționată măcar la nivel descriptiv.

Al doilea tip este **gospodăria adultă**. În cadrul acestui tip întâlnim gospodării cu o vârstă medie a adulților mai crescută (29,6 ani), cu o calitate a locuirii mai bună, față de primul tip, cu un număr de persoane pe cameră mai scăzut (1,99, față de 4,05 în cazul primului grup) și cu un număr de copii sub 16 ani mai mic (1 copil, față de 3 copii în cazul tipului tânăr de gospodărie). Acest tip de gospodărie este localizat mai ales în mediul urban, are o dotare mai bună cu bunuri de folosință îndelungată și un venit pe membru al gospodăriei mai ridicat, dar diferența între cele două grupuri în ceea ce privește venitul este nesemnificativă din punct de vedere statistic.

Tabelul nr. 13.2 – Caracterizarea tipurilor de gospodării în care locuiesc “migranți”¹¹⁴

Variabila	Gospodării tinere	Gospodării adulte	T	Prob. T
DEVJUD	3,06	4,74	0,856	0,357
DOTARE	-0,34	0,29	15,701	0,000
VENIT	87 796	166 421	2,746	0,100
DISCRIMINARE	0,31	0,13	0,795	0,374
SATISF	0,42	0,08	4,671	0,033
INFORM	0,15	-0,24	5,044	0,027

Alte diferențe statistic semnificative, între mediile celor două grupuri, se înregistrează pentru o serie de caracteristici individuale pe care le au cei care intenționează să migreze și fac parte din cele două tipuri de gospodării. Aceste caracteristici sunt gradul de satisfacție față de propria situație și consumul cultural. Astfel că, cei care locuiesc în gospodăriile tinere, au un grad de satisfacție mai scăzut și un consum cultural mai redus decât cei care fac parte din cealaltă categorie. La acestea se adaugă faptul că, cei ce fac parte din categoria respectivă se consideră îndreptățiți să primească ajutor social (tabelul nr. 13.2)¹¹⁵. Discriminarea percepută și gradul de dezvoltare al județului în care se află gospodăria nu prezintă diferențe semnificative pentru cele două grupuri.

¹¹⁴ Cifrele din primele două coloane reprezintă mediile celor două grupuri pentru variabilele respective. În ce-a de-a doua coloană este prezentat Testul T, pentru un grad de libertate (nivelul de semnificație fiind prezentat în coloana a patra), calculat în cadrul Testul T Student.

¹¹⁵ Datele din tabelul nr. 13.2 trebuie interpretate sub rezerva numărului mic de cazuri existente în unele celule.

Tabelul nr. 13.2. Tipuri de migranți în funcție de faptul că se simt îndreptățiți sau nu să obțină ajutor social

	Tipuri de migranți		Total
	gospodării tinere	gospodării adulte	
<i>Vă considerați îndreptățiți să primiți ajutor social?</i>			
DA	Număr VRA	5 -3,2	16 3,2
NU	Număr VRA	68 3,2	42 -3,2
TOTAL	Număr	73	58
			131

Pe ansamblu, putem afirma că “migranții” din prima categorie, cei care fac parte din gospodăriile tinere, dispun de mai puține resurse materiale, au un consum cultural mai redus și sunt mai puțin satisfăcuți de situația în care se află, decât cealaltă categorie de “migranți”. În cazul primului tip de migranți ceea ce determină intenția de migrație sunt condițiile de locuire nesatisfăcătoare (densitate a locuirii crescută, calitate a locuirii slabă) și gradul de insatisfacție față de propria situație. Din această categorie fac parte gospodăriile în care se află mai multe nuclee de familie (părinți și copii care au la rândul lor copii), care au resurse materiale puține. În acest caz intenția de migrație apare ca o posibilă soluție a crizei locative.

În cea de-a doua categorie sunt incluse gospodării situate predominant în mediul urban, cu un nivel al veniturilor mai mare decât al primului tip de gospodării și a căror condiții de locuire sunt mai bune. Pentru acest tip de gospodărie, condițiile de locuire nu mai prezintă un factor care să constrângă la migrație. O posibilă explicație a intenției de migrație pentru familiile care fac parte din acest tip de gospodării o constituie gradul de modernitate crescut, la nivelul orientărilor valorice și al stilului de viață. Însă, în lipsa unor date care să îmi susțină afirmația, aceasta rămâne la nivelul unei ipoteze nevalidate empiric.

Putem concluziona că ceea ce diferențiază puternic cele două tipuri de familii care intenționează să migreze sunt resursele materiale și umane. Pe de o parte, avem de-a face cu un tip de familie sărac în resurse, pe care tocmai această lipsă îl împinge la mobilitate teritorială. Pe de altă parte, avem de-a face cu un alt tip care dispune de mai multe resurse și pe care

probabil gradul crescut de modernitate îi determină intenția de migrație. Se poate concluziona că romii care intenționează să migreze nu constituie un grup omogen, iar ceea ce induce diferențele între cele două tipuri de migranți sunt resursele deținute de fiecare tip în parte.

Migrația externă între nomadism sezonier și emigrare

Fenomen demografic de amploare, așa cum îl prezintă Viorel Achim (1998), cel de-al doilea val migrator al romilor în Europa și-a avut originea în Principatele Române, fiind consecutiv dezrobirii țiganilor și a fost înregistrat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Cauzele fenomenului au fost multiple, arată Viorel Achim (1998): cauze economice, reprezentate de lipsa resurselor economice ale acestei populații dezrobite de curând, criza meșteșugurilor țigănești tradiționale, produsă pe fondul modernizării societății românești care începe să nu mai aibă nevoie de bunurile și serviciile oferite de meșteșugarii romi și nu în ultimul rând politicile de sedentarizare. De această dată țările țintă nu mai erau doar cele europene, o parte a romilor îndreptându-se spre America.

Unii autori consideră că la începutul anilor '90 se înregistrează un al treilea val migrator (Jean Pierre Liegeois, 1994). Principalele țări de origine ale acestui nou val sunt cele din fosta Iugoslavie și România, iar destinațiile predilecte ale romilor sunt Germania, Italia, Franța, Austria (Yaron Matras, 1998). Se pare că 40% dintre solicitanții români de azil în Germania, în perioada 1990 –1992 au fost romi, numărul acestora ridicându-se la aproximativ 70.000 de persoane (pag. 6). Migrația crescută a romilor din spațiul ex-iugoslav se datorează războaielor și conflictelor interetnice care au frământat aceste state în anii '90. Ponderea crescută a romilor din România în totalul celor de etnie romă care au migrat spre Vest în ultimul deceniu se datorează faptului că numărul cel mai mare de romi din Europa se înregistrează în România. În lipsa datelor nu se poate calcula cu exactitate o rată a migrației romilor pentru fiecare țară europeană, pentru a se putea preciza amploarea fenomenului pentru fiecare caz.

Motivele pentru care Germania a constituit ținta predilectă sunt multiple. Pe de o parte, Germania avea garnița cea mai lungă cu țările ex-comuniste, pe de altă parte, acest stat acorda adăpost și ajutoare financiare solicitanților de azil până la soluționarea cererii, procedură care putea să dureze câțiva ani (Yaron Matras, 1998). În plus, pentru romii care proveneau din România din zonele locuite de sași se poate vorbi și de o contagiune la modelul săsesc (Nicolae Gheorghe, Jean Pierre Liegeois, 1996), știut fiind faptul că după 1989 un mare număr de sași a emigrat în

Germania. În ultimii ani, datorită restricțiilor impuse de statele puternic industrializate din Vestul Europei cu privire la acordarea de azil și cu privire la statutul emigranților clandestini, romii, mai ales cei din România, și-au schimbat destinația, un număr mare dintre aceștia îndreptându-se spre Polonia (Yaron Matras, 1998).

În ciuda percepției colective care există cu privire la numărul romilor care au migrat din Estul spre Vestul Europei după 1989, Comitetul European pentru Migrație (1997) arată că “datele disponibile demonstrează că migrația recentă a romilor din Estul și Centrul Europei nu este mai mare decât migrația medie a populației din țările din Estul și Centrul Europei” spre Vest (pag. 24). Migrația romilor este probabil mult mai vizibilă decât a celorlalte categorii de persoane provenind din același spațiu datorită stilului de viață diferit al populației rome față de cel al locuitorilor din țările vestice. Cu toate acestea, numărul romilor care au migrat spre vest este greu de estimat.

În statisticile oficiale migrația acestei populații în afara granițelor țării nu este cuprinsă în capitolul emigrări decât în foarte puține cazuri. Romii pleacă de cele mai multe ori cu viză turistică sau trec granița ilegal. Odată ajunși în țările de destinație fie solicită azil, care le este refuzat în cele mai multe cazuri, România fiind considerată de către țările Uniunii Europene ca fiind o “țară sigură” (Yaron Matras, 1998) și sunt forțați să se repatrieze, sau își prelungesc șederea ilegal până când sunt găsiți de către autoritățile statului respectiv și repatriați. România a încheiat acorduri reciproce de repatriere cu mai multe state europene, printre care Germania în 1992 și Franța în 1994. În baza acestor acorduri a fost repatriat un mare număr de romi români plecați în țările din Vestul Europei. Astfel că “cei mai mulți migranți romi din România, Bulgaria, Republica Macedonia s-a întors voluntar sau involuntar în țara de origine” (Yaron Matras, 1998, pag. 7). Deși unele state care repatriază romii finanțează în țara de origine programe de ajutor financiar pentru persoanele care se întorc, este probabil ca o parte dintre aceștia să încerce să plece din nou în țările vestice, însă nu există date disponibile pentru testarea acestei ipoteze.

Astfel că migrația romilor în afara granițelor țării după 1989 nu poate fi încadrată în categoria emigrare pentru că cei care pleacă nu solicită statutul de emigrant și se întorc după o anumită perioadă de timp, voluntar sau involuntar. Această mobilitate teritorială nu poate fi inclusă nici în categoria nomadismului sezonier, deoarece aceasta era legată de practicarea anumitor meserii și presupunea deplasarea către anumite zone în anumite perioade ale anului. Însă această mișcare nu este caracterizată de o anumită sezonabilitate și nici nu este condiționată de practicarea

anumitor meserii. Acest nou tip de mobilitate teritorială se situează între emigrare și nomadismul sezonier, apariția acesteia datorându-se condițiilor specifice din țările aflate în tranziție, pe de o parte, iar pe de altă parte, restricțiilor impuse de țările vest europene cu privire la stabilirea pe teritoriul lor.

O trăsătură specifică acestui tip de mobilitate spațială este faptul că deplasarea nu este individuală, ci se desfășoară în grup. Aceasta “nu este niciodată o migrație individuală, ci a familiilor nucleare, uneori chiar a mai multor familii extinse” (Yaron Matras, 1998, pag. 9). Această deplasare în grup oferă anumite avantaje în condițiile în care, în multe cazuri șederea în țara respectivă este ilegală și indivizii sunt mult mai vulnerabili în aceste situații. Grupul oferă suport membrilor săi care se află într-o situație de vulnerabilitate crescută.

Cauzele mobilității teritoriale în afara granițelor țării după 1990 au fost împărțite de către autorii care s-au oprit asupra problemei în două categorii: cauze interne și externe, cum le numește Yaron Matras (1998). Ambele tipuri de cauze se împletesc în determinarea migrației externe actuale. În categoria cauzelor interne autorul include caracteristici ale culturii romilor cum ar fi: neîncrederea în instituțiile statului în care sunt și trăiesc și neidentificarea acestora cu populația majoritară a țării respective. Acești factori determină pierderea atașamentului față de țara în care trăiesc și favorizează adoptarea deciziei de migrație. În condițiile situației economice dificile a țărilor aflate în tranziție, neîncrederea în instituțiile statului și lipsa de identificare cu populația majoritară îi determină pe romi “să caute alte alternative individuale decât să participe la procesul colectiv de schimbare” (pag. 9). O altă caracteristică a culturii acestei populații, care favorizează deplasările actuale, este faptul că “migrația a constituit un pattern repetitiv în istoria romilor [...]. Aceasta constituie o parte din moștenirea istorică și culturală” (pag. 5) a acestei populații. De asemenea, Michael Steward (1997) remarcă existența unor opoziții structurale între etica populației sedentare de țărani și etica romilor. Astfel că în timp ce țăranii sunt atașați de pământ și concentrați pe producție, romilor le lipsește acest atașament, fiind concentrați pe circulație.

Cauzele de natură externă pot fi incluse în două categorii: cauze economice și relațiile interetnice tensionate. Sărăcia extremă constituie o cauză importantă a migrației internaționale (Veit Bader, 1997), indiferent de populația care este implicată. Am văzut că populația de romi face parte din segmentul sărac al populației României, iar dificultățile economice ale tranziției i-au înrăutățit situația economică. În acest caz este de așteptat ca acest segment sărac să caute oportunități de câștig chiar în afara granițelor

țării, făcând apel la un pattern adaptativ specific ei, anume migrația. Celălalt tip de cauze este legat de natura relațiilor interetnice, adică de relațiile dintre romi și restul populației. Intoleranța, discriminarea negativă și violența față de romi constituie factori care au favorizat adoptarea deciziei de migrație externă (Yaron Matras, 1998). Deci, pe fondul dificultăților economice ale tranziției și al manifestării intoleranței etnice, romii adoptă un comportament adaptativ specific, migrând în afara granițelor țării ai cărei cetățeni sunt.

În aceste condiții este de așteptat ca romii care migrează în afara țării să perceapă mediul social ca fiind ostil. Este de așteptat ca romii care migrează în exterior să provină din gospodării ai căror membrii afirmă că în comunitatea în care trăiesc există conflicte între romii și restul populației, că romii sunt discriminați de către funcționarii publici. De asemenea, deoarece neidentificarea cu populația majoritară constituie un factor care favorizează adoptarea deciziei de migrație, este de așteptat că cei care migrează să se autodeclare ca fiind de etnie romă și nu română. Din păcate datele avute la dispoziție nu au permis testarea acestei ipoteze, deoarece în chestionarul aplicat a fost înregistrată doar declarația cu privire la propria etnie a respondentului care nu era în mod obligatoriu și persoana care a fost plecată în afara granițelor țării. În plus, este de așteptat ca migranții în exterior să provină din comunități compacte de romi, în care probabilitatea de autoidentificare cu etnia romă este mai mare și conștiința apartenenței la această etnie este mai puternică. Rămânând tot în sfera resurselor oferite de mediu, este de așteptat ca migranții externi să provină predominant din mediul urban, deoarece accesul la informație este mult mai facil, iar decizia de migrație presupune o informare asupra situației care există în locul de sosire.

Referitor la tipul de resurse de care dispune gospodăria din care fac parte cei care migrează în afara țării, este de așteptat ca membrii acestor gospodării să aibă caracteristici comune cu ale altor migranți pe distanță lungă. W.A. V. Clark (1986) arată că migrația, și mai ales cea pe distanță mare, se asociază cu vârsta, cei tineri fiind mai probabil să migreze, cu nivelul de educație, cei mai educați fiind mai probabil să migreze, mai ales la mare distanță. Se poate lansa ipoteza că romii care migrează în exterior fac parte din gospodării cu un stoc educațional crescut, ai căror membrii sunt mai tineri și au un consum de mass-media mai crescut decât al non-migranților. Referitor la resursele materiale ale acestor gospodării este de așteptat ca acestea să fie mai ridicate decât ale celor care nu migrează deoarece plecarea în străinătate presupune niște cheltuieli suplimentare, cum ar fi costuri legate de mijloace de transport sau plata călăuzei, în cazul

în care plecarea se face ilegal. Însă, acești romi, deși dispun de resurse materiale mai crescute decât ceilalți romi, se simt mai frustrați decât ceilalți. Practic, insatisfacția legată de nivelul veniturilor este mai mare pentru cei care pleacă, pentru că aceștia au un nivel de aspirații superior. Pentru aceștia gradul de insatisfacție față de propria situație va fi mai mare. Un alt factor pe care îl menționează W.A.V. Clark ca fiind favorizant pentru adoptarea deciziei de migrație este statutul de chiriaș. Cei care nu dețin o proprietate pot să se miște mai ușor pentru că plecarea nu presupune vânzarea unei proprietăți. Un alt factor legat de locuință este densitatea crescută a locuirii. Acolo unde "înghesuiala" este mare unii membrii, mai ales cei tineri, vor fi tentați să părăsească locuința și chiar țara în căutarea unor condiții de trai mai favorabile.

Deci, în condițiile create de tranziția la economia de piață care au generat un proces de sărăcire a unor categorii de populație (Cătălin Zamfir, 1999) și de creștere în primii ani a prejudecăților etnice (vezi capitolul "Despre diferențe: între toleranță și prejudecăți" Mălina Voicu, Monica Șerban), un anumit segment al populației romane a ales drept pattern de adaptare la noua situație migrația externă, care a devenit posibilă în contextul deschiderii granițelor țării după 1989. Este de așteptat ca romii care migrează în exterior să facă parte din gospodării cu media de vârstă mai scăzută, cu un stoc educațional mai crescut și cu un grad de informare mai ridicat. Deși resursele materiale de care dispun aceste gospodării nu sunt mai reduse decât ale celorlalți romi, cei care migrează în exterior au un grad de insatisfacție legată de nivelul veniturilor. Ceea ce îi împinge să migreze nu este practic lipsa resurselor necesare supraviețuirii, ci insatisfacția față de resursele de care dispun. Această insatisfacție este generată de un nivel de aspirații mai ridicat datorat educației crescute. În plus, acești romi provin din gospodării ai căror membrii afirmă că există conflicte interetnice în localitatea în care trăiesc și care consideră că romii sunt discriminați de către funcționarii publici. Decizia de migrație este determinată de insatisfacția față de situația materială și față de mediul în care trăiesc, iar ea este adoptată de romii mai educați, mai tineri și care dispun de resurse materiale mai mari.

Ce determină migrația externă?

Acest subcapitol nu își propune să prezinte aspecte legate de volumul migrației externe a romilor sau a intenției de migrație a acestora. Obiectivul urmărit este prezentarea profilului gospodăriilor ai căror membri au fost plecați în afara granițelor țării după 1989. Nu am urmărit numărul celor plecați sau durata șederii, ci aspectul vizat a fost existența sau

inexistența în gospodărie a unor persoane care au fost plecate în străinătate în perioada respectivă. Totuși, pentru a putea contura o imagine asupra fenomenului, trebuie precizat că din totalul gospodăriilor incluse în eșantion, în 17% gospodării au existat persoane care au fost plecate în străinătate. În analiza realizată am urmărit aceleași trei dimensiuni folosite și pentru caracterizarea migranților interni: resursele umane de care dispune gospodăria, resursele materiale ale acesteia și caracteristicile mediului extern în care trăiesc romii respectivi.

În categoria factorilor de mediu care influențează decizia de migrație externă am inclus: percepția existenței unor conflicte între romi și restul populației în localitate, percepția existenței unui comportament diferențiat față de romi din partea funcționarilor publici, tipul de comunitate în care trăiește gospodăria (compactă de romi sau mixtă) și mediul rezidențial. Am prezentat în ipoteze tipul de asociere care mă aștept să existe între variabilele luate în considerare și existența în gospodărie a unor migranți externi.

Tabelul nr. 14. Caracteristici ale migranților externi, comparativ cu nonmigranții

Variabila	Migranți externi	Non - migranți	Media pe eșantion	Testul t	Sig. t
EDUC_GOSP	4,74	3,90	4,05	42,755	0,000
AGE_MED	26,8	29,5	29,0	8,517	0,000
INFORM	-0,39	0,08	0,002	55,685	0,000
VENIT	172.114	97.581	110.557	48,776	0,000
DOTARE	0,53	-0,11	0,002	112,369	0,000
CALI_LOC	0,22	-0,04	-8,05	19,420	0,000
LOC/CAM	(2,53)	(2,65)	(2,63)	(1,049)	(0,306)
DISCRIMINARE	(0,08)	(-0,01)	(-1,21)	(2,429)	(0,119)
SATISF	-0,27	0,06	-0,004	29,078	0,000

Datele prezentate în tabelul nr. 14 relevă inexistența unor diferențe între grupul migranților și nonmigranților externi în ceea ce privește percepția asupra comportamentului diferențiat al funcționarilor publici față de romi. Practic cei care migrează în afara țării nu consideră că romii ar fi discriminați în măsură mai mare decât ceilalți romi incluși în eșantion. Deci, comportamentul diferențiat al funcționarilor publici nu constituie un factor care să îi împingă la migrație pe romi. În schimb, cei care provin din gospodării ai căror membrii au fost/ sunt plecați în străinătate afirmă că în

comunitatea în care locuiesc există/au existat tensiuni între romi și ceilalți locuitori. Ceea ce împinge la mobilitate spațială pe distanță lungă nu este tratamentul diferențiat aplicat în instituțiile statului, ci tensiunile inter-etnice. Într-adevăr intoleranța etnică și prejudecățile constituie factori favorizanți pentru migrație, așa cum anticipam în ipoteze.

Tabelul nr. 15. Asocierea dintre existența migranților externi în gospodărie și aprecierea asupra relațiilor dintre romi și ceilalți locuitori ai comunității

		Nonmigranți		Migranți	Total
Relațiile romilor cu ceilalți locuitori	Fără probleme	Număr	1149	231	1380
		VRA	2,7	-2,7	
	Au fost (sunt) unele neînțelegeri	Număr	164	52	216
		VRA	-2,6	2,6	
	Au existat (sunt) conflicte	Număr	40	11	51
		VRA	-,7	,7	
Total	Număr	1353	294	1647	

Notă: $\chi^2=7,348$, pentru $v = 2$, $p = 0,0025$.

Datele empirice nu confirmă însă așteptările legate de tipul de comunitate în care locuiesc migranții externi. Așa cum arată datele din tabelul nr. 16 aceștia locuiesc mai ales în comunități mixte sau în cele locuite predominant de alte etnii. Romii care migrează în afara țării nu fac parte din comunități compacte, cu un grad crescut de tradiționalism, ci sunt cei care se pierd în comunități locuite de alte etnii, care încep să renunțe la stilul de viață tradițional. Mobilitatea teritorială externă nu este un comportament specific comunităților tradiționale, ci familiilor care încep să se desprindă de zonele compacte, așa cum rezultă din tabelul nr. 16. Așteptările cu privire la mediul rezidențial se confirmă, existând asociere semnificativă între rezidența în mediul urban și existența în gospodărie a unor persoane care au plecat în afara granițelor țării (tabelul nr. 17). Deci, rezidența urbană favorizează plecarea. Mediul urban oferă mai multe oportunități de informare despre eventualele destinații celor care intenționează să plece.

Tabelul nr. 16 - Asocierea dintre existența migranților externi în gospodărie și tipul de comunitate în care se află gospodăria

	Nonmigranți		Migranți	Total	
	În vecinătatea imediată a gospodăriei:	Trăiesc numai familii de romi	Număr	429	64
		VRA	3,3	-3,3	
Trăiesc împreună romi și alte etnii		Număr	373	78	451
		VRA	0,3	-0,3	
Sunt câteva familii de romi, în principal zona e locuită de alte etnii		Număr	423	111	534
		VRA	-2,2	2,2	
Nu mai sunt alte familii de romi		Număr	142	44	186
		VRA	-2,2	2,2	
		NR	Număr	12	2
		VRA	0,3	-0,3	
Total	Număr	1379	299	1678	

Notă: $\chi^2 = 15,620$, pentru $v = 4$, $p = 0,004$.

Tabelul nr. 17 - Asocierea dintre mediul rezidențial și existența migranților externi în gospodărie

	Nonmigranți		Migranți	Total	
	Mediul rezidențial	Rural	Număr	885	142
VRA			5,3	-5,3	
Urban		Număr	542	169	711
		VRA	-5,3	5,3	
Total	Număr	1427	311	1738	

Notă: $\chi^2 = 28,269$, pentru $v = 1$, $p < 0,005$.

Relațiile interetnice tensionate și nu comportamentul diferențiat față de romi vor împinge la migrație externă. Acest lucru se poate datora faptului că prejudecățile față de romi au început să scadă, așa cum rezultă din datele prezentate în capitolul "Despre diferențe: între toleranță și prejudecăți". Este posibil ca romii să nu mai fie supuși unor tratamente foarte diferite de către funcționarii publici. În plus, migranții externi provin din comunități mixte sau locuite majoritar de către alte etnii, iar în aceste comunități insatisfacția față de tratamentul aplicat romilor este mai redusă

decât în cazul comunităților compacte (vezi capitolul “Despre diferențe: între toleranță și prejudecăți”). Se poate concluziona că nu comportamentul aplicat în instituțiile publice împinge la migrație, ci tipul de relații care există în cadrul comunității locale între romi și celelalte etnii.

În sfera resurselor umane ale gospodăriei în care există migranți externi am inclus: stocul educațional al adulților din gospodărie, consumul de mass-media al respondentului și vârsta medie a adulților din gospodărie. Datele prezentate în tabelul nr. 14 confirmă așteptările cu privire la resursele umane ale gospodăriilor în care există migranți externi. Aceste gospodării sunt alcătuite din persoane mai tinere, mai educate și cu un consum de mass-media superior gospodăriilor de nonmigranți. Deci profilul acestor migranți nu diferă de profilul general al celor care migrează la mare distanță. Dacă ar fi să comparăm stocul educațional al gospodăriilor de romi în care există migranți externi, cu cele ale populației majoritare ai căror membri migrează în afara granițelor țării, este de așteptat ca cele de romi să aibă un stoc mai redus, datorită educației precare a acestei populații. Însă, în cadrul populației de romi gospodăriile migranților externi dispun de un stoc de resurse umane mai mare. Aceste stoc crescut de resurse umane le permite celor care migrează să adune o serie de informații cu privire la destinațiile posibile și să se adapteze cu mai mare ușurință acolo unde ajung.

În ceea ce privește resursele materiale de care dispun gospodăriile migranților externi ipotezele formulate au fost doar parțial confirmate. Într-adevăr aceste gospodării dispun de un venit mult superior celor de non-migranți, iar dotarea cu bunuri este mult mai ridicată decât în cazul celorlalte tipuri de gospodării, așa cum rezultă din datele prezentate în tabelul nr. 14. Este clar că, așa cum anticipam aceste familii dispun de resurse materiale mai multe decât restul populației de romi. Pe de o parte, pentru a pleca în afara granițelor țării este nevoie ca familia să dispună de bani necesari transportului sau călăuzei, în cazul în care plecarea se face în mod ilegal, și asigurării unui minim necesar subzistenței la plecarea din țară, până când apare o oportunitate de câștig. Pe de altă parte este posibil ca plecarea în străinătate să fi crescut resursele materiale ale gospodăriei. Romii plecați în afara granițelor au exploatat o serie de oportunități de câștig legale, cum ar fi ajutorul oferit de către unele state solicitanților de azil până la finalizarea dosarului sau munca salarială în cazul în care persoanele respective au obținut dreptul de muncă, sau aflate la limita legalității sau dincolo de aceasta, cum ar fi munca la negru, cerșitul sau chiar furturile. În plus, pentru unele familii repatriate statele în care au solicitat azil le-au oferit un sprijin financiar la întoarcerea în țară. Este cazul Germaniei care a acordat ajutoare de instalare în țară pentru unii romi pe

care i-a repatriat în România (Yaron Matras, 1998). Este probabil ca ambele tipuri de cauze să se conjuge în determinarea stării materiale a gospodăriilor în care există migranți.

Diferența dintre starea materială a gospodăriilor de migranți și non-migranți este ilustrată foarte bine și de analiza comparativă a surselor de venit. În timp ce pentru familiile în care nu au existat migranți externi este foarte probabil ca principala sursă de venit să fie munca pământului (VRA = 2,6), pentru cazul familiilor de migranți principalele surse de venit este probabil să fie: micul comerț (VRA = 2,0), afacerile (VRA = 3,2), munca în străinătate (VRA = 10,0), ajutorul de la prieteni și rude (VRA = 2,5) și ajutorul de șomaj (VRA = 2,4)¹¹⁶. Astfel că membrii gospodăriilor mai înstărite au avut posibilitatea să plece în străinătate fapt care le-a oferit noi oportunități de câștig, în acest mod călătoria respectivă a crescut resursele materiale de care dispunea familia.

Punctul în care se infirmă așteptările cu privire la starea materială a gospodăriilor de migranți este gradul de satisfacție față de această stare și aprecierea subiectivă a veniturilor. Am pornit de la ipoteza că membrii acestor gospodării deși dispun de un standard economic superior celor care nu migrează sunt nesatisfăcuți de resursele materiale de care dispun, fapt care îi împinge să își caute rezolvarea problemelor pe care le au prin migrație, însă datele empirice au infirmat această ipoteză. Datele din tabelul nr. 18 relevă faptul că acești romi provin din gospodării ai căror membrii apreciază veniturile de care dispun ca fiind măcar suficiente pentru acoperirea nevoilor imediate pe care le au. În ceea ce privește gradul de satisfacție față de propria situație acești romi sunt semnificativ mai mulțumiți de situația pe care o au față de cei care nu migrează (tabelul nr. 14). Acest fapt conduce la concluzia că nu insatisfacția și nemulțumirea față de propria situație conduce la adoptarea deciziei de migrație. Este posibil ca în unele cazuri să fi existat o situație de nemulțumire care să fi condus la migrație, iar plecarea în străinătate să fi condus la îmbunătățirea situației materiale a familiei. În orice caz această mișcare migratorie nu este cea a unui grup foarte sărac sau nemulțumit de situația în care se află. Migrația externă este mai degrabă o soluție adoptată de segmentele cu venituri mari și cu o situație mai bună, din perspectiva resurselor materiale și umane, pentru a-și îmbunătăți situația. Deci nu nevoia este cea care îi împinge pe romi la migrație externă, ci mai degrabă existența oportunităților îi determină să adopte această decizie.

¹¹⁶ Asocierea între tipul de surse de venit ale gospodăriei și existența în gospodărie a migranților externi este statistic semnificativă: $\chi^2 = 142,29$, pentru $\nu = 18$, $p < 0,005$.

Tabelul nr. 18. Asocierea dintre aprecierea asupra veniturilor și existența migranților externi în gospodărie

			Non - migranți	Migranți	Total
Aprecierea asupra veniturilor	O ducem foarte greu	Număr	1015	179	1194
		VRA	4,3	-4,3	
	De abia avem pentru strictul necesar	Număr	263	62	325
		VRA	-0,7	0,7	
	Reușim să ne descurcăm dar încă ne lipsesc multe	Număr	141	54	195
		VRA	-3,9	3,9	
	Ne descurcăm destul de bine	Număr	25	11	36
		VRA	-2,0	2,0	
	În general avem tot ce ne trebuie	Număr	5	5	10
		VRA	-2,7	2,7	
	Total	Număr	1449	311	1760

Notă: $\chi^2 = 13,87$, pentru $\nu = 4$, $p < 0,005$.

Un alt aspect invocat drept factor favorizant al migrației externe îl constituie locuirea. Din seria caracteristicilor locuirii m-am oprit asupra: statutului de chiriaș/propietar, densității locuirii și calității locuirii. Datele empirice (vezi tabelul nr. 14) confirmă așteptarea legată de diferențele între gospodăriile de migranți și nonmigranți în ceea ce privește calitatea locuirii, însă nu confirmă așteptările legate de statutul de chiriaș și de densitatea locuirii. Resursele materiale crescute ale gospodăriilor de migranți permit accesul la o calitate a locuirii superioare celorlalte familii, însă "înghesuiala" din locuință nu este diferită pentru cele două tipuri de gospodării. Probabil că în condiții de densitate a locuirii egală cu resursele materiale și umane de care dispune gospodăria constituie un factor determinant în adoptarea deciziei de migrație externă. Nici tipul de deținere a locuinței nu aduce diferențe între cele două tipuri de gospodării (vezi tabelul nr. 19). Lipsa proprietății nu constituie un factor care să împingă la părăsirea țării. Acest fapt poate fi explicat tocmai prin opoziția dintre cultura romilor și cea a țărănilor în ceea ce privește atașamentul față de proprietate despre care vorbește Michael Stewart (1997), romii fiind centrați pe circulație, în timp ce țărăni sunt legați de pământ și de proprietate.

Tabelul nr. 19. Asocierea dintre modul de deținerea a locuinței și existența migranților externi în gospodărie

Modul de deținere a locuinței	Nonmigranți		Migranți	Total	
	Chirie	Număr			
		232	52	284	
		VRA	0,0	0,0	
	Proprietate	Număr	1049	238	1287
		VRA	-0,5	0,5	
	Altă situație	Număr	90	16	106
		VRA	0,9	-0,9	
Total		Număr	1371	306	1677

Notă: $\chi^2 = 0,759$, pentru $\nu = 2$, $p = 0,684$.

Putem concluziona că migrația externă de după 1989 a romilor constituie o strategie de adaptare la noile oportunități oferite de condițiile apărute în această perioadă, doar pentru segmentul mai înstărit și mai educat al acestei populații. Aceia dintre romi care dispuneau de mai multe resurse umane și materiale au profitat de oportunitățile oferite de deschiderea granițelor țării după 1989 și au plecat în străinătate. În plus, nu discriminarea percepută a fi practică la adresa romilor în instituțiile publice îi împinge pe romi la migrație ci existența tensiunilor interetnice constituie un factor favorizant. Acest “al treilea val al migrației” romilor dinspre estul spre vestul Europei nu este o mișcare a romilor celor mai săraci și mai legați de stilul de viață tradițional al etniei lor, ci este o mișcare a segmentelor mai bogate în resurse ale etniei romilor, care au avut posibilitatea să folosească noile oportunități în încercarea de a atinge un standard economic superior și de a evita tensiunile interetnice apărute în anii tranziției.

Concluzii

Migrația și intenția de migrație internă a romilor, așa cum relevă datele de sondaj analizate, are câteva caracteristici distincte față de cele ale restului populației. Deși, la nivelul volumului nu există diferențe statistice semnificative, acestea apar la nivelul destinației de migrație și la nivelul distanței. Ca amploare, fenomenul studiat nu diferențiază semnificativ pe romi de restul populației țării. Nu se poate afirma că romii sunt mai “predispuși” să migreze decât ceilalți cetățeni ai României și că sunt dispuși să readopte stilul de viață nomad în condițiile impuse de transformările prin care trece societatea românească.

Diferențele care apar, alegerea ca punct de destinație a mediului rural și migrația sau intenția de migrație pe distanță scurtă, sunt determinate de tipul de resurse diferite de care dispune această populație. Așa cum am arătat, a migra în mediul urban presupune deținerea unor resurse umane (educație și pregătire profesională) mai mari decât cele necesare mediului rural. Așa că, atunci când romii decid să migreze din cauza unor constrângeri materiale, cum ar fi calitatea locuirii slabă, densitatea locuirii crescută și a gradului de insatisfacție crescut (determinat probabil tot de constrângerile respective), se îndreaptă spre un mediu în care efortul de adaptare nu este prea mare și oportunitățile de câștig sunt mai sigure. Putem concluziona că diferențele între migrația romilor și cea a restului populației nu se datorează practicării în trecut a unui anumit stil de viață nomad, ci tipului de resurse deținute de romi în comparație cu restul populației.

Migrația externă a romilor constituie un fenomen al cărui volum este foarte greu de apreciat. Plecarea romilor în afara granițelor țării după 1989 nu constituie o formă a mobilității teritoriale similară emigrării. Aceasta se situează undeva între nomadismul sezonier, specific romilor în trecut, și emigrarea definitivă. Plecarea în afara țării constituie o strategie adoptată de segmentul bogat în resurse al acestei populații, care a profitat de oportunitățile oferite de libertatea circulației oferită de schimbările produse după 1989.

Anexă – Indicii folosiți și modul lor de construcție

Denumirea indicelui	Semnificația și modul de construcție al indicelui
AGE_AD	Vârsta medie a adulților din cuplu subiect. Calculat ca medie a vârstei adulților din cadrul familiei nucleare.
AGE_MED	Vârsta medie a adulților din gospodărie.
CAL_LOC	Indicator al calității locuirii. Indice aditiv pentru dotarea locuinței cu WC, baie, alimentarea cu apă, canalizare, electricitate, racord la gaze naturale, încălzire (codate cu 1 = are, 0 = nu are).
DEVJUD	Indicele de dezvoltare al județului, preluat din Dumitru Sandu (1998). Indicele este calculat ca scor factorial din indici referitori la capitalul uman, infrastructura și consumul de apă potabilă curentă, gradul de utilizare a forței de muncă, capitalul material al populației din județ, calitatea serviciilor pentru educație și sănătate în județ și ponderea populației vârstnice, de peste 60 de ani (pag.5).
DISCRIMINARE	Percepția discriminării practicate de către autoritățile locale la adresa romilor. Calculat ca scor factorial din răspunsurile la întrebările "Cum credeți că îi tratează autoritățile locale de mai jos pe romi comparativ cu celelalte etnii: școala, spitale, Primărie, Judecătoria, Poliție", măsurate pe o scală de la 1 la 3, unde 1 înseamnă mai bine și 3 înseamnă mai prost. Analiza factorială (KMO=0,876, iar pentru Testul de sfericitate al lui Bartlett, $\chi^2 = 5634,766$ pentru $v=10$ și $p=0.000$) are relevat existența unui singur factor explicativ pentru răspunsurile la întrebări, care explică 75,2% din variația variabilelor.
DOTARE	Dotarea cu bunuri a gospodăriei. Calculat ca scor factorial din răspunsul la întrebările referitoare la dotarea gospodăriei cu aragaz, frigider, congelator, mașină de spălat rufe, aspirator, TV alb – negru, TV color, radio, casetofon, telefon. Analiza factorială (KMO=0,829, iar pentru Testul de sfericitate al lui Bartlett, $\chi^2 = 4323,464$ pentru $v=45$ și $p=0.000$) are relevat existența unui singur factor explicativ pentru răspunsurile la întrebări, care explică 36,4% din variația variabilelor.
EDUC_GOSP	Stocul educațional al adulților din gospodărie. Calculat ca medie a stocului educațional al adulților ¹¹⁷ din gospodărie, care și-au încheiat educația. Educația adulților a fost măsurată pe o scală de la 1 la 12, unde 1 înseamnă nici o școală, iar 12 studii superioare

¹¹⁷ Am considerat drept adulți persoanele în vârstă de 16 ani și peste.

INFORM	Consumul cultural al respondentului. Calculat ca scor factorial din răspunsul la întrebările "Ascultați radioul?", "Citiți ziare reviste?", "Vă uitați la TV?", având răspunsuri măsurate pe o scală de la 1 la 3, unde 1 înseamnă des, iar 3 niciodată. Analiza factorială (KMO=0,659, iar pentru testul de sfericitate al lui Bartlett $\chi^2 = 696,779$, pentru $v=3$ și $p=0.000$) a relevat existența unui singur factor explicativ pentru răspunsurile la cele trei întrebări, care explică 59,8% din variația variabilelor.
LOC/CAM	Indicator al densității locuirii. Calculat ca raport între numărul de persoane din gospodărie și numărul de camere al locuinței.
NR_COP	Numărul de copii sub 16 ani din gospodărie.
SATISF	Satisfația față de propria situație. Calculat ca scor factorial din răspunsurile la întrebările: "Cât de mulțumit sunteți: de locuința în care stați, bunurile din gospodărie, alimentația pe care v-o asigurați, starea dvs. de sănătate, câștigurile pe care le aveți, viața dvs. în general, școala pe care o aveți?", măsurate pe o scală de la 1 la 5, unde 1 înseamnă foarte mulțumit și 5 foarte nemulțumit. Analiza factorială (KMO=0,816, iar pentru Testul de sfericitate al lui Bartlett, $\chi^2 = 3716,571$ pentru $v=21$ și $p=0.000$) are relevat existența unui singur factor explicativ pentru răspunsurile la întrebări, care explică 47,08% din variația variabilelor.
STOC_ED	Stocul educațional al adulților din familia nucleară/cuplul subiect. Calculat ca medie a stocului educațional al adulților ¹¹⁸ din familia nucleară, care și-au încheiat educația. Educația adulților a fost măsurată pe o scală de la 1 la 12, unde 1 înseamnă nici o școală, iar 12 studii superioare.
VENIT	Venitul mediu al membrilor gospodăriei. Calculat ca raport între venitul total al membrilor gospodăriei și numărul de membri din gospodărie.

¹¹⁸ Am considerat drept adulți persoanele în vârstă de 16 ani și peste.

DESPRE DIFERENȚE: ÎNTRE TOLERANȚĂ ȘI PREJUDECĂȚI

MĂLINA VOICU
MONICA ȘERBAN

Tratamentul diferențiat aplicat minorităților a constituit în anii tranziției una dintre temele fierbinți ale dezbaterii publice în România. Acest fapt a avut cauze multiple. Pe de o parte, este vorba de apariția unei serii de revendicări din partea minorităților respective, care au fost private de o serie de drepturi în timpul regimului comunist. Pe de altă parte, apariția unor conflicte între populația majoritară și diferitele minorități, fie ele etnice, sexuale sau religioase au adus în discuție problematica toleranței, prejudecăților și a discriminării. Unul dintre subiectele care a stârnit controverse a fost și problema minorității romilor și a tratamentului diferențiat acordat acestora de către populația majoritară.

Problemele etniei romilor și a prejudecăților și tratamentelor diferențiate cu care aceasta se confruntă au fost trecute sub tăcere în timpul regimului comunist. Înainte de 1989, romilor le-a fost refuzat statutul de minoritate etnică, iar “problema țigănească” a fost tratată în termeni de dezvoltare socială și nu de diferențe etnice (Emanuelle Pons, 1999, pag.29 – 30). În anii tranziției însă problema romilor și a discriminării practicate la adresa acestora a ocupat spații largi în cadrul dezbaterii publice. S-au ridicat o serie de voci din cadrul etniei romilor care au cerut drepturi egale și un tratament egal, la care s-au adăugat cele a diferitelor organisme naționale și internaționale pentru protecția drepturilor omului care au susținut aceste revendicări și au monitorizat legislația.

În plus, primii ani ai tranziției au fost marcați de o serie de incidente care semnalau existența unor tensiuni în diferite comunități, între romi și populația majoritară. Interpretând atitudinea populației majoritare față de

membrii acestei etnii prin prisma acestor incidente se poate afirma că prejudecățile față de romi sunt prezente la majoritatea populației. Trecând însă dincolo de partea spectaculoasă a acestora, care a fost accentuată de larga mediatizare a evenimentelor respective, apar o serie de întrebări: în ce măsură sunt împărtășite de către populația majoritară aceste prejudecăți? Cum au evoluat ele în ultimii zece ani? Cine sunt cei care împărtășesc aceste prejudecăți?

Schimbând puțin perspectiva și privind spre grupul romilor, apar și aici o serie de întrebări nu mai puțin importante și anume: se simt romii discriminați de către restul populației sau nu? Cine sunt cei care se simt astfel? Este importantă cunoașterea răspunsului la această serie de întrebări pentru a putea să analizăm problematica tratamentului diferențiat. Simpla monitorizare a legislației în domeniul minorităților și înregistrarea unor incidente larg mediatizate nu spun prea multe despre felul în care sunt tratați romii în România și nici despre felul în care ar dori aceștia să fie tratați.

Ceea ce ne propunem în cadrul acestui capitol nu este o analiză a discriminării față de minoritatea romilor (deci a comportamentelor). Unul dintre obiectivele acestui capitol este analiza existenței prejudecăților față de romi în rândul populației majoritare, precum și a evoluției acestor prejudecăți în decursul perioadei de tranziție. În plus, ne propunem și o analiză a atitudinii de acceptare a discriminării negative a romilor, operaționalizată prin atitudinea de acceptare a tratamentului diferențiat aplicat acestora pe piața muncii și a factorilor care determină adoptarea unei astfel de atitudini. Ne propunem, de asemenea, o analiză a discriminării negative percepute de către populația de romi a fi practică la nivelul instituțiilor locale și a factorilor asociați cu percepția de către romi a comportamentului practicat în instituțiile publice ca fiind unul de discriminare.

Capitolul cuprinde o primă parte introductivă care își propune să lămurească pe scurt anumite aspecte legate de conceptele de discriminare și de prejudecată, urmată de o trecere în revistă a situației romilor, din punctul de vedere al raporturilor acestora cu populația majoritară. Analiza atitudinilor populației majoritare față de romi în raport cu angajarea acestora pe piața muncii ca și a percepției asupra discriminării practicate în instituțiile publice constituie partea de analiză propriu-zisă.

Câteva precizări conceptuale

În general, termenul de “discriminare” are un sens critic. Discriminarea este asociată cu un prejudiciu adus unei persoane sau unui grup, cu “un comportament negativ, determinată de apartenența categorială” (Dora Capozzo, Chiara Volpato, 1996, pag. 12). Atribuirea acestui sens termenului de discriminare, exclude din discuție comportamentele cu caracter compen-satoriu, (discriminarea pozitivă) care au la bază același mecanism ca și în cazul discriminării “negative”. De aceea vom folosi ca punct de plecare definiția pe care Michael Banton o dă discriminării ca “tratament diferen-țiat al persoanelor presupuse a aparține unei anumite clase” (1996, pag.20).

Discriminarea este o acțiune individuală, produsă de un individ și îndreptată împotriva unui alt individ, dar, dacă indivizii definiți ca membri ai unei clase sunt tratați în mod asemănător, ea poate deveni în același timp un model social de comportament colectiv. Așadar se poate vorbi despre discriminare “împotriva” unui grup (discriminare etnică, spre exemplu), indiferent de sensul ei, pozitivă sau negativă, la nivelul întregii societăți, chiar dacă există cazuri individuale în care aceasta nu se manifestă.

Problemele care apar în etichetarea unui proces drept discriminare se leagă în primul rând de definirea în mod obiectiv a clasei de indivizi supuse discriminării și în același timp de temeiul tratamentului diferențiat. Teoretic, o clasă de indivizi care este supusă discriminării poate fi identificată pe baza unor criterii obiective, este o realitate obiectivă. Problema “practică” este că, de cele mai multe ori preferințele celui /celor care operează discriminarea definesc în fapt această clasă. Nu doar prezența caracteristicilor obiective care îl fac pe un individ să fie membru al unui grup (apartenența la etnia romilor, spre exemplu) conduc la apariția unui comportament discriminatoriu. Un rol cel puțin la fel de important îl joacă atribuirea acestei caracteristici celui discriminat de către cel care operează discriminarea (considerarea individului respectiv ca rom, pentru a urma exemplul anterior). În aceste condiții este adesea greu de specificat dacă individul respectiv a fost într-adevăr tratat diferențiat pentru că aparține grupului respectiv.

În plus, pentru a fi discriminare, un tratament diferențiat trebuie să se bazeze pe deosebiri irelevante din punct de vedere moral și/sau juridic, în condițiile acceptării ca implicite a statutului de egalitate atât pentru grupul care discriminează cât și pentru cel discriminat. Așadar, termenul cheie pentru discriminare este “egalitate a șanselor”.

Acceptarea egalității se produce probabil cu atât mai dificil dacă în spate se află o perioadă îndelungată de inferiorizare a celui alt. De aici derivă și importanța pe care o are istoria poziționării grupurilor (romii și

populația majoritară în cazul de față) din punct de vedere al percepției situației lor ca egală. Importanța discriminării cere o atenție specială îndreptată nu numai asupra actelor de discriminare în sine sau a modalităților de rezolvare/atenuare a discriminării, dar și a factorilor (condițiilor) care pot conduce la apariția acesteia.

Prejudecățile, considerate în sensul definiției date de Gordon Allport (1958) ca fiind atitudini negative față de membrii unui grup, motivate fiind doar de apartenența la grup constituie factori favorizați ai apariției discriminării. Discriminarea depinde atât de prejudecăți, cât și de circumstanțele exterioare (Richard Bouhis, Andre Gagnon, Leno Celine Moise, 1996, pag. 126). Raportul între existența prejudecăților față de un grup și apariția discriminării față de grupul respectiv este însă unul complex. Este imposibil a postula un raport de cauzalitate simplă între prejudecată și discriminare. Acest fapt nu presupune însă minimalizarea rolului pe care prejudecățile îl au în apariția și manifestarea discriminării.

Prin discriminare se trece practic de la domeniul atitudinilor (prejudecățile) la domeniul actelor, al comportamentelor. Ori, comportamentele sunt reglate social prin norme. Dacă în societate, normele presupun reglementări stricte împotriva comportamentelor cu caracter discriminatoriu față de un grup, atunci individul va fi descurajat să se manifeste, deci să discrimineze, chiar dacă are o atitudine negativă față de grupul respectiv. Situația inversă este și ea posibilă. Chiar în condițiile în care un individ nu are o atitudine negativă față de un grup, el poate ajunge în postura de a discrimina dacă modelele comportamentale ale mediului său au o astfel de orientare, altfel el riscă să fie marginalizat, chiar exclus din grupul de apartenență.

Așa cum arată Merton (1985) chiar dacă prejudecățile și discriminarea sunt legate, ele nu constituie neapărat una cauza celeilalte, prejudecata neconducând totdeauna la discriminare, iar discriminarea nefiind mereu cauzată de prejudecăți. Autorul indică existența a patru tipuri de indivizi în funcție de atitudinile prejudiciante și de comportamentul discriminator. Primul tip este caracterizat de lipsa prejudecăților și de absența comportamentelor de discriminare, indivizii din această categorie fiind cei care cred puternic în egalitatea oamenilor și în faptul că aceasta trebuie pusă în practică. În același timp aceste persoane nu au experimentat, în general, competiția pentru resurse limitate cu membrii unor grupuri minoritare. Un al doilea tip îl constituie persoanele fără prejudecăți dar care adoptă comportamente discriminatorii, mai ales atunci când este profitabil să o facă. Cei care fac parte din această categorie nu au prejudecăți dar nici nu condamnă sistemul care practică discriminarea

pentru că acesta le aduce anumite beneficii. În cel de-al treilea tip sunt incluse persoanele care au prejudecăți față de anumite grupuri minoritare dar care nu practică discriminarea deoarece acest lucru este sancționat social. Cei care fac parte din această categorie par să își ajusteze comportamentele în funcție de contextul în care se află, iar dacă acesta sancționează negativ discriminarea, atunci prejudecățile nu se vor transpune în practică. Un ultim tip este reprezentat de cei care au prejudecăți pe care nu ezită să le pună în practică prin comportamente de discriminare.

Studiului discriminării, a prejudecăților și a intoleranței li s-au consacrat un număr foarte mare de lucrări în domeniul științelor sociale, mai ales în a doua jumătate a secolului XX. Din mulțimea de teorii și studii consacrate explicării cauzelor care determină apariția discriminării și a prejudecăților ne vom opri asupra câtorva dintre acestea, considerate de noi relevante pentru abordarea de față. Astfel, amintim aici *Teoria Conflictelor Reale* (Sherif) care arată că una din cauzele fundamentale ale apariției prejudecăților și discriminării o constituie conflictul pentru resurse limitate (Richard Bouhis, Andre Gagnon, Leno Celine Moise, 1996, pag. 132). Deci, condițiile luptei pentru dobândirea unor resurse limitate constituie un teren propice pentru manifestarea tratamentelor diferențiate și pentru manifestarea prejudecăților.

Teoria Țapului Ispășitor, elaborată de Donald, pornește de la ipoteza că frustrarea constituie o condiție necesară și suficientă pentru apariția agresivității. Autorul arată că în condiții de criză socială și de recesiune economică agresivitatea manifestată față de out-grupuri se intensifică (Dora Capozzo, Chiara Volpato, 1996, pag. 15). Autorul asociază deci, criza economică și socială cu acceptuarea prejudecăților și a discriminării.

O altă serie de explicații oferite pentru discriminare leagă tratamentul diferențiat aplicat anumitor persoane/grupuri de identitatea socială. Teoria identității sociale elaborată de Henry Tajfel (1981) arată că indivizii au tendința să discrimineze în favoarea grupului din care fac parte pentru ca acest grup să obțină o poziție superioară altor grupuri. Acest fapt conduce la dobândirea unei identități sociale pozitive la nivel individual. Autorul arată că procesul de categorizare socială duce la discriminare, deoarece simpla diferențiere între propriul grup (in-grup) și un alt grup (out-grup) îi va determina pe indivizii care se identifică cu propriul grup să caute să dobândească o identitate pozitivă ceea ce va conduce la promovarea/acceptarea comportamentelor diferențiate la adresa celor care aparțin out-grupului.

Teoria Interacțiunii Comportamentale, elaborată de Rabbie (apud. Bouhris, Turner, Gagnon), arată că discriminarea în favoarea propriului grup este un lucru pur rațional, instrumental și economic. Indivizii au tendința să îi favorizeze pe membrii propriului grup și, deci, să îi defavorizeze pe membrii altor grupuri, pentru a-și maximiza câștigul personal. Alocând mai multe resurse membrilor grupului de care simt că aparțin, indivizii se așteaptă ca și aceștia la rândul lor să îi favorizeze, conform normelor de reciprocitate.

Într-o analiză asupra orientărilor valorice ale modernității și postmodernității, Ronald Inglehart (1997, pag. 38) evidențiază existența unei asocieri între starea de insecuritate materială și fizică existentă la un moment dat într-o societate și intoleranța față de alteritate. Practic, societățile caracterizate printr-un grad crescut de insecuritate constituie medii favorabile apariției și manifestării intoleranței etnice, politice sau de alt tip.

Poziția romilor în societatea românească – scurt istoric

Situația de robie în care s-au aflat marea majoritate a romilor încă de la venirea în cele trei principate până în secolul XIX, a conferit fără discuție întregului grup un statut marginal. Statusul de “rob” (indiferent că era vorba de robii domnești, ai mănăstirilor sau ai boierilor) era unul de inegalitate (inferioritate) în raport cu indivizii liberi care alcătuiau marea parte a populației majoritare. Tratatamentul diferențial (în sensul negativ) se încadra în aceste condiții în normalitate.

Stilul de viață al romilor din perioada de robie (pentru cea mai mare parte a lor, nomad sau în comunități izolate față de populația majoritară) presupunea contacte sporadice cu comunitățile populației majoritare. Necunoașterea celuilalt este prima condiție pentru poziționarea sa într-un alt grup (out-group). Poziționarea celuilalt într-un grup diferit este prima condiție pentru ca discriminarea să se manifeste în condițiile în care cele două grupuri intră în contact, așa cum arată Henri Tajfel (1981, pag. 312).

Dezrobirea nu aduce o schimbare fundamentală din punctul de vedere al poziționării față de populația majoritară. Meseriile practicate, lipsa oricăror mijloace materiale (pământ, vite, unelte) nu le puteau permite romilor decât ocuparea unor poziții marginale în cadrul comunităților în care se integrează, chiar dacă sunt acceptați ca membri ai acestora.

În perioada interbelică, deși romii sunt recunoscuți ca etnie, nu există o preocupare specială din partea societății românești în ceea ce-i

privește. Perspectiva este mai degrabă de categorie socială, iar eforturile îndreptate către integrarea și asimilarea lor (Viorel Achim, 1998, pag.133). Până în anii '40, în România, deși contextul european era marcat de politicile și măsurile rasiste împotriva evreilor și romilor, nu are loc nici o acțiune îndreptată împotriva romilor. Odată cu regimul Antonescu, începând cu 1941, începe să se contureze o astfel de politică și la noi în țară. Momentul culminant al acestei politici este hotărârea de deportare, în 1942, a unei părți a populației de romi (aproximativ 25.000 de indivizi), care includea teoretic toată populația nomadă și acea parte a populației stabile care era considerată o "problemă" (indivizii cu antecedente penale sau lipsiți de ocupație, împreună cu familiile lor) în Transnistria (Viorel Achim, 1998, pag.140).

Perioada comunistă, în prima parte a sa, încurajează, datorită slabei aderențe a populației majoritare la politica partidului, intrările romilor în rândurile activiștilor săi (Emanuelle Pons, 1999, pag. 25). Acest fapt se petrece pe fondul politicii duse de partidul comunist în anii 1948 - 1950 de lărgire a efectivelor (Stelian Tănase, 1998). "Favorurile" acordate de care noua putere unor romi care se înscriu în partid în primii ani ai comunismului în România, cum ar fi instalarea în funcții de conducere (primar, mai ales în anumite sate) nu fac altceva decât să accentueze prejudecățile și distanțarea grupului de romi de populația majoritară. Chiar dacă criteriul pe care romii erau instalați în funcțiile respective nu era neapărat cel etnic, ci mai degrabă averea și statusul pe care îl dețineau aceștia, acest lucru nu modifică prejudecățile populației majoritare.

Ulterior politica oficială "neglijază", cel puțin la nivel declarativ, apartenența indivizilor la etnii diferite, propunându-și drept scop egalitatea (egalizarea mai degrabă) tuturor cetățenilor. Toți indivizii devin membrii ai societății care edifică socialismul, fără deosebire de rasă, etnie etc. Sunt luate o serie de măsuri de încadrare forțată în muncă a indivizilor romi, de sedentarizare a grupurilor nomade, de școlarizare etc. Măsurile nu vizau însă populația de romi ca etnie, ci mai degrabă ca o categorie cu un statut socio-economic inferior, care trebuia ajutată să ajungă pe aceeași poziție cu populația majoritară.

Rezultatul a fost integrarea unei părți a populației de romi prin aducerea acestora la aceleași "standarde" din punct de vedere socio-economic cu populația majoritară. Este posibil ca acest proces să fi pus sub semnul întrebării unele dintre prejudecățile față de romi, dar este greu de presupus că, în condițiile în care statutul de egal putea fi acceptat pentru unii indivizi, să fie tolerat pentru întreg grupul.

Grupul romilor este așadar unul cu un trecut de inegalitate în raport cu populația majoritară. Este greu de presupus că o istorie îndelungată în această poziție poate fi combătută sau reparată dintr-odată. Totuși perioada de după 1989 a adus modificări semnificative în acest sens.

În primul rând, conform reglementărilor legale, romii au fost recunoscuți ca etnie, alături de celelalte minorități etnice din România. Trecerea de la statutul de categorie socio-economică cu un statut inferior la cea de etnie a modificat poziția romilor de la inferior la diferit, dar egal, cel puțin la nivel de politică oficială. În al doilea rând, schimbările democratice pe care le-a suferit societatea românească după 1989, au adus pentru romi o serie de drepturi și oportunități de a se manifesta ca minoritate etnică: dreptul de a se organiza în plan politic și cultural, integrarea în organismele internaționale ale romilor etc.

Totuși, trebuie menționat că, în ciuda acestor măsuri, după 1989 în România au avut loc o serie de conflicte violente între populația majoritară și comunitățile de romi. Disputele care au avut loc la Mihail Kogălniceanu (octombrie 1990), Bolintin – Deal (aprilie 1991), Ogrezeni, Bolintin – Vale, Vălenii Lăpușului (august 1991), Comănești (noiembrie 1992), Hădăreni (septembrie 1993), Bâcu (ianuarie 1995) au tras un semnal de alarmă asupra unor probleme de conviețuire, indiferent în ce termeni sunt puse aceste probleme (socio-economici, etnici) care nu pot fi neglijate.

Claus Offe sublinia că, în țările Europei Centrale și de Est aflate în plin proces de tranziție, se produce de fapt un proces de etnicizare a politicilor (1996, pag.51 - 73). Autorul subliniază că, deoarece regimurile comuniste au încercat ștergerea diferențelor etnice, întoarcerea spre etnicitate este în același timp un proces de distanțare față de trecut. Pe de altă parte slăbiciunea statului face ca indivizii să se identifice mai degrabă ca membrii ai unui anumit grup etnic decât ca cetățeni ai statului respectiv. În plus, perceperea situației ca una lipsită de echilibru face ca aceasta să fie considerată momentul prielnic în care fiecare este îndreptățit să ceară, pentru că resursele, la care toată lumea are acum acces egal nu au fost încă împărțite.

Întoarcerea individului către propriul grup etnic în anii tranziției conduce la apariția procesului de categorizare socială pe criterii etnice, fapt care conduce la discriminare așa cum arată Tajfel. **Pe fondul acestei întoarceri a individului către propriul grup etnic și ținând cont de starea de insecuritate materială** pe care o resimte populația României datorată căderii economice din anii tranziției, chiar în condițiile democratizării societății, **este de așteptat ca discriminarea etnică să crească/să apară.** Așteptările vis-a-vis de apariția acestui fenomen față de romi sunt cu atât

mai mari cu cât, așa cum arătam, istoria romilor în România i-a plasat pe aceștia într-o poziție de inegalitate în raport cu populația majoritară.

În plus, este de așteptat ca romii să perceapă comportamentul populației majoritare ca fiind unul discriminatoriu, pe de o parte datorită statutului de inferioritate pe care l-au avut în societatea românească de-a lungul timpului, iar, pe de altă parte datorită accentuării prejudecăților și a comportamentelor discriminatorii efective practicate de restul populației la adresa lor. Ipoteza noastră este că **romii se consideră discriminați în mare măsură, datorită comportamentelor diferențiate la care au fost supuși în trecut și datorită prejudecăților care există în societatea românească la adresa lor.**

Câteva ipoteze

Așa cum am arătat acest capitol vizează identificarea factorilor care se asociază cu atitudinea favorabilă discriminării populației de romi, în ceea ce privește participarea acestora pe piața muncii. Așa cum am arătat anterior lipsa resurselor constituie unul dintre factorii care determină apariția unui comportament de discriminare la adresa unei minorități. Ipoteza noastră este că **lipsa resurselor la nivel individual determină adoptarea unei atitudini favorabile tratamentului diferențiat față de romi.** Astfel, lipsa resurselor pragmatice (capital social și capital material) și ideatice¹¹⁹ (capital uman), la nivel individual, se va asocia cu acordul față de discriminare. Teoriile învățării sociale subliniază asocierea dintre nivelul de educație scăzut și apariția și manifestarea prejudecăților (Dora Capozzo, Chiara Volpato, 1996, pag. 16). Un nivel scăzut al capitalului social este însoțit de o cogniție socială redusă, adică cei care au un număr redus de relații sociale au mai puține șanse să interacționeze direct cu membrii ai altor etnii. În aceste condiții aceste persoane vor fi mai vulnerabile față de stereotipurile vehiculate în societate. Practic, lipsa de informații va determina adoptarea stereotipurilor a căror structură cognitivă va suplini deficitul informațional. Un mecanism similar și în cazul celor cu un nivel scăzut al capitalului uman. Cei care au un nivel scăzut al resurselor materiale percep membrii out-grupului ca pe o categorie concurentă în ceea ce privește distribuția resurselor în societate, în acest caz acceptarea discriminării fiind rezultatul competiției pentru resurse.

¹¹⁹ Folosim termenii de resurse pragmatice și ideatice, precum și pe cei de capital social, material și uman în sensul utilizat de Dumitru Sandu (1996, pag.25).

Vârsta persoanei poate să joace de asemenea un rol favorizant în ceea ce privește discriminarea față de romi. Astfel, cei mai tineri socializați în perioada în care politica practică de regimul comunist urmărea ștergerea diferențelor etnice și în care nu se mai vorbea despre țigani în spațiul public (Emanuelle Pons, 1999, pag. 27), vor fi mai puțin dispuși să accepte astfel de comportamente. Un alt factor pe care îl considerăm ca fiind asociat cu acceptarea/respingerea discriminării este mediul rezidențial al persoanei. Cei care locuiesc în mediul rural vor accepta în mai mare măsură tratamentul diferențiat, deoarece satul este un mediu mai favorabil apariției prejudecăților față de romi. Lansăm această ipoteză deoarece satul favorizează interacțiunea zilnică face to face între populația majoritară și țigani, favorizând și delimitarea mai strictă a grupului de romi în cadrul comunității, fapt care la oraș nu este posibil.

Alt predictor pe care îl considerăm relevant pentru acceptarea discriminării este unul plasat la nivel latent și anume atitudinea de intoleranță față de alteritate, față de cei diferiți de propria persoană sau de grupul propriu de referință. Intoleranța, ca indicator pentru prezența prejudecăților va determina acordul față de tratamentul diferențiat, deoarece discriminarea este determinată de prejudecăți, așa cum arătam mai sus.

Putem adăuga o altă explicație pentru variația acceptării/respingerii discriminării. O atitudine favorabilă schimbărilor sociale și economice produse în societatea noastră după 1989, implică existența unei atitudini favorabile libertății de exprimare și accesului nediscriminatoriu pe piața muncii, influențând în sens pozitiv atitudinea față de accesul minorităților la viața politică și economică.

Trecând însă în partea "cealaltă", la grupul romilor, ne propunem să determinăm factorii care se asociază cu perceperea comportamentului majorității populației ca fiind unul de discriminare. Pentru a surprinde percepția pe care o au romii cu privire la comportamentul de discriminare sau nediscriminare practicat de către populația majoritară, ne-am oprit asupra tratamentului practicat de către instituțiile publice. O primă ipoteză vizează asocierea dintre resursele materiale (avere) și umane (educație) deținute de individ și perceperea comportamentului practicat de către angajații instituțiilor publice ca fiind unul discriminator. Deci, pornim de la ipoteza că cei cu un venit scăzut și cei cu un nivel de școlarizare redus vor percepe comportamentul celor angajați în instituțiile publice ca fiind diferențiat față de romi în comparație cu majoritatea populației. Practic lipsa de resurse materiale și umane reduce capacitatea individului de a se adapta cu ușurință unor situații și, din acest motiv, acesta percepe mediul respectiv ca fiind unul ostil.

Vârsta persoanei reprezintă un alt factor care poate să influențeze percepția asupra tratamentului aplicat de către angajații instituțiilor publice. Înaintarea în vârstă se asociază cu perceperea acestui tratament ca fiind de nediscriminare, deoarece au fost socializați într-o perioadă în care stereotipurile cu privire la romi erau mai răspândite în societate. Fiind socializați într-un mediu în care aveau un statut de marginalitate, romii vârstnici au asimilat tratamentul diferențiat cu unul normal și, de aceea sunt mai puțin "sensibili" decât cei tineri la altfel de comportamente.

O altă serie de factori care influențează percepția populației de romi asupra tratamentului la care sunt supuși în instituțiile publice o constituie caracteristicile comunității în care trăiesc. Astfel, cei care trăiesc în comunități compacte de țigani vor fi mai predispuși să afirme că sunt tratați diferit față de ceilalți cetățeni deoarece, în acest caz, probabilitatea aplicării unui tratament diferit este crescută, iar imaginea pe care o au țiganii ar fi întemeiată pe o serie de fapte reale. Tot o caracteristică legată de viața comunitară o reprezintă și relațiile existente în cadrul localității între romi și populația majoritară. Dacă aceste relații sunt percepute de către romi ca fiind conflictuale, atunci aceștia vor percepe mediul social ca fiind ostil și vor afirma că sunt supuși unui tratament discriminator. Un indicator al participării la viața comunității din care fac parte și la viața socială, în general, am considerat a fi participarea la vot. Pornim de la ipoteza că cei care au participat la vot sunt mai integrați în viața comunității majoritare și percep mediul social care îi înconjură ca fiind mai puțin ostil. În acest context ei se vor simți supuși în mai mică măsură unui tratament diferențiat față de populația majoritară.

Autoidentificarea cu etnia romă implică o conștiință crescută a apartenenței la acest grup etnic. În acest context, percepția asupra mediului social va fi influențată de această conștiință a apartenenței etnice. Romii care se identifică a fi romi vor avea o altă percepție asupra tratamentului aplicat lor, deoarece orice act de discriminare îndreptat asupra celorlalți membri ai grupului lor de apartenență va fi interpretat ca un act îndreptat împotriva propriei persoane. Astfel, cei care se declară a fi romi este mai probabil să afirme că li se acordă un tratament diferențiat față de alte etnii.

Un alt factor care are influență asupra discriminării percepute o reprezintă mediul rezidențial. Așa cum am arătat mai sus, este de așteptat ca populația majoritară (prin acest termen desemnând pe cei care nu sunt de etnie romă) rurală să aibă prejudecăți mai puternice decât cea care locuiește la oraș. Acest fapt are consecințe directe asupra tratamentului aplicat romilor. În plus, la sat, includerea într-o anumită categorie (cum ar fi cea a romilor) se face mai ușor și probabilitatea aplicării unui tratament diferențiat crește.

Există prejudecăți față de romi în societatea românească?

Pentru a răspunde la această întrebare am făcut apel la date ale unor cercetări realizate în perioada 1993–1999¹²⁰, care surprindeau și problematica prejudecăților față de populația de romi. Aceste cercetări au fost realizate pe eșantioane reprezentative pentru populația cu drept de vot a României. Precizăm că am exclus din analiza datelor cazurile în care respondentul se declară de etnie romă, pentru a surprinde atitudinile celor care se declară a fi neromi.

Un prim aspect asupra căruia ne vom opri îl reprezintă prezența prejudecăților față de romi la populația majoritară. Am urmărit aceste prejudecăți și din punct de vedere al dinamicii lor în timp. Analiza datelor prezentate în tabelul nr. 1 ne infirmă ipoteza de pornire cu privire la accentuarea în timp a prejudecăților față de țigani. Se poate constata o scădere statistic semnificativă ($\chi^2 = 233,62$ pentru $n = 11$ și $p < 0,0005$) a acestora între 1993 și 1999. După un nivel crescut al prejudecăților față de această populație înregistrat în 1993 se constată un trend descrescător al atitudinilor negative față de țigani. Se poate afirma că s-a trecut de la un model al consensului în ceea ce privește respingerea acestora, la un model al controverselor sociale, adică de la împărțirea de către majoritatea populației a prejudecăților față de romi, la o situație în care doar o parte a populației împărtășește aceste atitudini negative, neexistând o atitudine cristalizată la nivel social și unanim acceptată de populație.

¹²⁰ Este vorba despre date obținute în urma cercetărilor Valori ale Lumii 1993, Valori ale lumii 1997 și Valori ale Europeanilor 1999. Valori - 1993 - cercetarea a fost realizată în 1993 de Institutul de Cercetare a Calității Vieții pe un eșantion de 1.103 persoane, în vârstă de peste 18 ani, eșantion pe cote, coordonator prof. univ. dr. Cătălin Zamfir. Valori 1997 - cercetarea a fost realizată Institutul de Cercetare a Calității Vieții în colaborare cu Catedra de Sociologie a Universității București, cercetare finanțată de CNCSU și coordonată de prof. univ. dr. Dumitru Sandu. Eșantionul probabilist, multistadial, cuprinde 1.000 de persoane, în vârstă de peste 18 ani, fiind reprezentativ pentru populația cu drept de vot a României. Cercetarea a fost realizată în noiembrie 1997. Valori 1999 - cercetarea a fost realizată de Institutul de Cercetare a Calității Vieții în colaborare cu European Values Study Group și cu Catedra de Sociologie a Universității București, coordonator Lucian Pop. Cercetarea a fost realizată în perioada iulie 1999, cu sprijin financiar din partea CNCSU și a European Values Study Group. Eșantionul probabilist, multistadial cuprinde 1.146 de persoane, în vârstă de peste 18 ani, fiind reprezentativ pentru populația cu drept de vot a României.

Tabelul nr. 1 - Dinamica prejudecăților față de romi 1993 - 1999¹²¹

%	1993	1997	1999
Nu ar dori să aibă vecini țigani	71,8	59,7	48,5

Această modificare la nivelul atitudinii față de romi poate fi explicată prin democratizarea societății românești în decursul perioadei de tranziție și, așa cum arată Ronald Inglehart (1997), toleranța este specifică societăților democratice. În cadrul acestui proces populația a devenit mai tolerantă față de "alteritate", în special față de romi. La această transformare a contribuit și modificarea cadrului legislativ. Așa cum arată Emanuelle Pons (1999), legislația românească asigură protejarea drepturilor minorităților naționale (pag. 156 – 157). O altă explicație a modificării atitudinii față de romi poate fi construită pornind de la modelul discriminării economice elaborat de Gary Becker (1998). Autorul arată că discriminarea duce atât la reducerea veniturilor minorității discriminate, cât și al celui care discriminează, având deci un cost economic pentru ambele categorii. Aplicând acest model la sfera relațiilor sociale intergrupuri, se poate afirma că împărtășirea prejudecăților și aplicarea acestor în practică, prin intermediul discriminării, implică anumite costuri pentru ambele grupuri. Astfel, grupul celor care împărtășesc anumite prejudecăți față de romi va continua să discrimineze în virtutea acestora atâta timp cât acest lucru nu prezintă niște costuri prea ridicate. În momentul în care aceste costuri implicate de existența prejudecăților se va dovedi a fi prea ridicat persoanele respective se vor reorienta spre redefinirea atitudinii față de romi.

Trecând dincolo de prejudecăți ne vom referi și la atitudinea de acceptare/respingere a discriminării țiganilor pe piața muncii. Acest aspect ne indică acordul față de tratamentul diferențiat acordat acestei etnii, ceea ce înseamnă trecerea de la prejudecată la comportament, adică transpunerea atitudinii negative în comportament. Din păcate datele avute la dispoziție nu ne-au permis o analiză a dinamicii în timp a acestui aspect. Nici în cazul acestui aspect luat în analiză datele nu relevă existența consensului, ci prezența modelului controversiei. Însă acceptarea tratamentului diferențiat are cote destul de ridicate (vezi tabelul nr. 2).

¹²¹ În cele trei cercetări a fost folosit exact același item: subiecții au fost rugați să aleagă dintr-o listă de grupuri pe cele ai căror membrii nu i-ar dori drept vecini. Grupurile cuprinse în listă sunt: persoane cu dosar penal, persoane de rasă diferită, extremiști de stânga, alcoolici înrăiți, extremiști de dreapta, persoane cu familii numeroase, persoane cu probleme psihice, musulmani, imigranți, persoane care au SIDA, persoane dependente de droguri, homosexuali, evrei, țigani.

Tabelul nr. 2 – Atitudinea față de discriminarea romilor pe piața muncii

%	De acord	Nehotărât	Împotrivă
Când există puține slujbe, românii ar trebui să aibă întâietate în fața țiganilor?	52,7	10,6	36,7

Notă: Sursa datelor "Valori 1999".

Deoarece atitudinea față de discriminarea romilor stârnește controverse sociale, ne-am oprit asupra factorilor care influențează opțiunea individului pentru discriminare/nediscriminare. Am formulat anterior o serie de ipoteze referitoare la variabilele care influențează această opțiune. Conform acestor ipoteze, atitudinea favorabilă discriminării romilor pe piața muncii (DISCRIMINARE¹²²), considerată drept variabilă prezisă, este influențată de averea individului (AVERE), de educația acestuia (EDUCAȚIE), de capitalul de încredere întregupală pe care îl posedă (ÎNCREDERE), de vârstă (VÂRSTA), de gradul de intoleranță față de alteritate (INTOLERANȚA), de atitudinea favorabilă schimbărilor intervenite în societatea românească în perioada de tranziție (FAVORABIL DEMOCRAȚIEI) și de mediul rezidențial al persoanei (URBAN).

Tabelul nr. 3 – Modelul de regresie logistică– variabila prezisă DISCRIMINARE

Variabile incluse în model	Sig	B	Exp (B)
constanta	0,383	0,392	1,479
INTOLERANȚA	0,000	0,332	1,394
FAVORABIL DEMOCRAȚIEI	0,020	-0,186	0,830
VÂRSTA	0,010	0,013	1,013
EDUCAȚIA	0,069	-0,096	0,908
ÎNCREDERE	0,423	0,060	1,061
AVERE	0,200	-0,014	0,986
URBAN	0,681	-0,080	0,923

Notă: 1. Modelul de regresie logistică clasifică corect 65,4% dintre cazuri, Nagelkerke $R^2 = 0,121$, Testul Omnibus $\chi^2 = 76,811$, pentru (= 7 și $p < 0,0005$, iar Testul Hosmer și Lemershow $\chi^2 = 8,974$, pentru (= 8 și $p = 0,344$).

¹²² Modul de construcție al indicilor este prezentat în anexă.

Conform ecuației de regresie, prezentată în tabelul nr. 3, factorii care influențează acceptarea discriminării pe piața muncii sunt intoleranța față de alteritate, atitudinea favorabilă schimbării sociale, vârsta și educația. Se poate afirma că cei care sunt de acord cu discriminarea pe piața muncii sunt cei care sunt intoleranți față de cei diferiți de ei, mai în vârstă și au un nivel de educație redus. Singurul tip de resurse care influențează acceptarea tratamentului diferențiat față de romi este educația, averea și încrederea nu influențează această atitudine. Am plecat de la premisa că discriminarea apare în cadrul unei competiții pentru anumite resurse, însă lipsa resurselor materiale nu conduce la apariția tratamentului diferențiat deoarece romii și populația majoritară nu exploatează același tip de resurse. Pe piața muncii țiganii ocupă o poziție diferită de cea a populației majoritare, nivelul lor scăzut de educație și calificarea redusă făcându-i neeligibili pentru pozițiile vizate de populația majoritară. Deci ipoteza influenței nivelului scăzut al resurselor asupra acordului față de tratamentul diferențiat aplicat romilor este parțial confirmată, doar în ceea ce privește efectul educației.

Tabelul nr. 3a – Atitudinea față de discriminarea romilor pe piața muncii în funcție de mediul rezidențial¹²³

			Când există puține slujbe românii ar trebui să aibă prioritate în fața țiganilor		Total
			Dezacord	Acord	
Mediu rezidențial	Rural	Număr	154	227	381
		VRA	-3,7	3,7	
	Urban	Număr	285	254	539
		VRA	3,7	-3,7	
Total		439	481	920	

O altă variabilă exclusă de model este mediul rezidențial al persoanei. Însă, așa cum se poate observa din tabelul nr. 3a, există diferențe între atitudinea favorabilă/defavorabilă discriminării romilor pe piața muncii în funcție de mediul rezidențial, rezidența urbană fiind asociată cu respingerea tratamentului diferențiat, iar cea rurală cu o atitudine favorabilă discriminării ($\chi^2 = 13,881$ pentru $df = 1$ și $p < 0,0005$). Dar modelul

¹²³ Numerele întregi din tabel reprezintă numărul de cazuri pentru fiecare celulă: de exemplu, 381 dintre cei care au răspuns la această întrebare locuiesc în mediul rural, iar 154 dintre ei resping afirmația respectivă.

de regresie exclude mediul rezidențial pentru că influența acestui factor este mediată de variabila EDUCAȚIE, între cele două variabile existând o asociere puternică (media variabilei EDUCAȚIE pentru mediul urban = 6,53, pentru cel rural = 4,52, iar Testul $t = 311, 897$, sig. $t = 0,000$).

Deci, chiar dacă se mențin la parametrii crescuți, prejudecățile față de populația de romi au scăzut în perioada cuprinsă între 1993 și 1999. S-a trecut de modelul consensului social în ceea ce privește intoleranța față de această populație la modelul controversii. Tot după acest model se structurează și acceptarea/respingerea tratamentului diferențiat al Țiganilor pe piața muncii. Această atitudine se asociază cu intoleranța față de cei care diferă de propriul grup, cu vârsta înaintată și cu nivelul scăzut de educație.

Se simt romii discriminați?

Pentru a răspunde la această întrebare vom face din nou apel la datele cercetării efectuate asupra populației de romi. Conform acestora majoritatea celor intervievați nu consideră că în instituțiile publice romii sunt supuși unui tratament diferențiat față de alte etnii (vezi tabelul nr. 4). Acest fapt poate fi explicat pe de o parte prin scăderea prejudecăților față de romi la nivelul populației majoritare, iar pe de altă parte, prin crearea unui cadru legislativ care creează premisele necesare unui tratament egal față de minorități. Totuși nici în cazul percepției pe care o au romii cu privire la tratamentul la care sunt supuși în instituțiile publice nu se poate vorbi de consens, ci mai degrabă de controversă.

Tabelul nr. 4 – Percepția romilor asupra tratamentului aplicat romilor comparativ cu alte etnii în instituțiile statului

%	Mai bine	La fel	Mai prost
Școală	5,5	64,6	29,9
Spitale, dispensare	5,2	65,5	29,2
Primărie	4,6	57,7	37,8
Judecătorie, Procuratură	4,1	66,7	29,2
Poliție	4,4	60,2	35,3

Am formulat anterior o serie de ipoteze legate de factorii cu care se asociază percepția unui tratament diferențiat. Factorii pe care i-am considerat fi asociați percepției unui tratament negativ față de romi

(DISCRIMINARE PERCEPUTĂ) sunt: averea, pentru care am considerat drept indicator relevant dotarea gospodăriei cu bunuri datorită tendinței respondenților de subdeclarare a veniturilor (DOTARE), nivelul de educație (EDUCAȚIA_R), vârsta (VÂRSTA_R), zona rezidențială locuită exclusiv de romi sau mixtă, existența unor conflicte în cadrul comunității între romi și alte etnii, participarea la vot, mediul rezidențial rural sau urban și auto-identificarea cu populația de romi.

Tabelul nr. 5 – Asocierea dintre discriminarea percepută și avere, educație și vârstă		
	DISCRIMINARE_PERCEPUTĂ	
	Coeficienți de corelație bivariată Bravais Pearson	Coeficienți de corelație parțială
VÂRSTĂ_R	-0,150	-0,160
DOTARE	(-0,039)	(-0,035)
EDUCAȚIE_R	(-0,040)	-0,08

Datele din tabelul nr. 5 ne indică existența unei asocieri statistice semnificative (pentru un nivel de semnificație $p \leq 0,01$) doar între discriminarea percepută și vârsta persoanei, însă asocierea este inversă celei prezise de noi. Probabil românii mai tineri au fost socializați într-un mediu în care au fost promovate valorile egalității între cetățeni, indiferent de etnie. În acest context tinerii țigani au un nivel de aspirații diferit de al celor mai vârstnici, așteptându-se să primească un tratament similar cu cel al populației majoritare, spre deosebire de cei vârstnici care au fost socializați într-un mediu în care erau supuși discriminării.

Datele relevă lipsa unei asocieri între resursele individuale, respectiv avere și educație și discriminarea percepută. În schimb, datele confirmă existența unei asocieri între discriminarea percepută și celelalte variabile considerate. Tabelul nr. 6 relevă existența unei diferențe¹²⁴ în ceea ce privește discriminarea percepută de cei care locuiesc în zone compacte de romi comparativ cu cei care locuiesc în zone mixte sau în zone în care nu mai există alți romi. Așa cum anticipăm **cei care locuiesc în zone compacte se simt mai discriminați decât ceilalți**. Semnificativ este și faptul că cei care se simt cel mai puțin discriminați sunt cei care locuiesc în zone mixte, în care nu există o delimitare clară între grupuri etnice și în care categorizarea socială acționează mai puțin.

¹²⁴ Testarea diferenței între medii s-a făcut prin intermediul procedurii One Way ANOVA. Pentru testarea diferențelor între grupuri a fost folosit Testul Tukey.

Tabelul nr. 6 – Discriminarea percepută în funcție de tipul zonei	
ZONA	Media variabilei DISCRIMINARE PERCEPUTĂ
Trăiesc numai familii de romi	15,23
Trăiesc împreună romi și alte etnii	-16,16
Sunt câteva familii de romi	-0,99
Nu mai sunt alte familii de romi	-11,52
Total eșantion	-0,52

Notă: $F = 6,805$, iar $prob. F = 0,000$.

Însă discriminarea percepută nu diferă numai în funcție de tipul de zonă, ci și în funcție de existența unor relații conflictuale între romi și celelalte etnii. Cum era de așteptat cei care locuiesc în comunități fără conflicte se simt semnificativ mai puțin discriminați¹²⁵. Existența unor conflicte în trecut sau în momentul realizării cercetării se asociază cu perceperea unui tratament diferit din partea instituțiilor statului. Este greu de apreciat dacă aceste situații conflictuale au apărut în urma tratamentului diferit la care au fost supuși romii sau discriminarea a fost generată de o serie de conflicte în care au fost implicați aceștia. Oricum, trebuie reținută asocierea între cele două variabile.

Tabelul nr. 7 – Discriminarea percepută în funcție de prezența sau absența conflictelor dintre romi și restul populației în comunitate	
Localitate	Media variabilei DISCRIMINARE PERCEPUTĂ
Fără probleme	-7,5
Au fost/sunt unele neînțelegeri	42,5
Au existat/există conflicte	61,6
Total eșantion	1,14

Notă: *Testul* $F = 32,092$, iar *Prob* $F = 0,000$.

¹²⁵ Testarea diferenței între medii s-a făcut prin intermediul procedurii One Way ANOVA. Pentru testarea diferențelor între grupuri a fost folosit Testul Tahmane.

Tabelul nr. 8 – Discriminarea percepută în funcție de participarea la vot

	Media variabilei DISCRIMINARE PERCEPUTĂ
Participare la vot în 1996	-1,7
Neparticipare la vot în 1996	1,7
Total eșantion	0,4

Notă: Testul $t = 4,872$, iar Prob $t = 0,027$.

Așa cum anticipam în ipotezele celor care au participat la vot se simt mai puțin discriminați, deoarece am considerat participarea la vot ca indice al integrării individului în viața socială. Datele prezentate în tabelul nr. 8 confirmă ipoteza formulată cu privire la asocierea dintre participarea la vot și discriminarea percepută.

Un alt factor care l-am considerat a fi asociat cu discriminarea percepută este autoidentificarea cu populația de romi. Datele confirmă existența acestei asocieri¹²⁶. Astfel, cei care se declară a fi romi consideră că instituțiile publice le aplică un tratament diferențiat. Se constată existența unei diferențe statistice semnificative între grupul celor care se declară a fi români și care se declară a fi romi. Cei care se declară a fi români sunt mai puțini interesați de tratamentul aplicat romilor, întrucât ei nu se consideră a fi direct influențați de aceste comportamente. În plus, cei care se declară romi sunt mai expuși manifestării prejudecăților etnice existente la nivelul populației. În acest din urmă caz perceperea aplicării unui tratament diferențiat este chiar rezultatul aplicării unui astfel de tratament.

Tabelul nr. 9 – Discriminarea percepută în funcție de auto-identificarea ca rom

Naționalitatea declarată	Media variabilei DISCRIMINARE PERCEPUTĂ
Român	-10,96
Rom/Țigan	6,9
Total eșantion	-0,24

Notă: Testul $F = 4,834$, iar Prob $F = 0,002$.

¹²⁶ Testarea diferenței între medii s-a făcut prin intermediul procedurii One Way ANOVA. Pentru testarea diferențelor între grupuri a fost folosit Testul Tahmane.

Tabelul nr. 10 – Discriminarea percepută în funcție de mediul rezidențial

Mediul	Media variabilei DISCRIMINARE PERCEPUTĂ
Rural	9,81
Urban	-6,64
Total eșantion	0

Notă: Testul $t = 10,351$, iar Prob $t = 0,001$.

Discriminarea percepută diferă și în funcție de mediul rezidențial al persoanei, cei care locuiesc la sat simțindu-se supuși unui tratament diferențiat. Așa cum am arătat în ipoteze satul favorizează cunoașterea interpersonală directă mai bine decât orașul, fapt care favorizează categorizarea. Însă, datele referitoare la acceptarea discriminării de către populația majoritară nu indică mediul rezidențial printre predictorii pentru o astfel de atitudine. Cu alte cuvinte cei care locuiesc la sat nu sunt mai înclinați să accepte discriminarea romilor în ceea ce privește accesul la locurile de muncă. Dar romii au fost intervievați cu privire la tratamentul aplicat într-o varietate mai mare de situații. Chiar dacă mediul rural nu este mai favorabil decât cel urban discriminării romilor pe piața muncii, tratamentul diferit poate să apară într-o varietate de alte situații. Diferența sesizată între atitudinea populației rurale față de discriminarea romilor și percepția acestora asupra fenomenului se datorează investigării a două situații diferite în cele două cazuri. În cazul populației majoritare a fost investigată discriminarea în ceea ce privește piața muncii, în timp ce în cazul populației de romi a fost investigată percepția asupra tratamentului oferit de instituțiile publice. Cele două sfere sunt diferite, fapt care justifică diferențele sesizate.

Putem concluziona că deși peste jumătate dintre cei intervievați nu consideră că romii sunt discriminați în instituțiile publice, se poate vorbi de un model al controversei sociale în ceea ce privește aspectul investigat. Apariția acestei controverse poate fi justificată prin situațiile foarte diferite în care se găsesc romii. Astfel, cei care locuiesc la sat se vor simți mai discriminați decât cei de la oraș. Cei care locuiesc în comunități compacte, în care există conflicte și tensiuni cu populația majoritară se vor simți de asemenea mai discriminați. Tinerii, cu un nivel de aspirații mai crescut în ceea ce privește tratamentul oferit de societate percep tratamentul aplicat țiganilor ca fiind unul discriminator.

Concluzii

În anii tranziției prejudecățile populației majoritare față de romi au scăzut semnificativ. S-a trecut de la un consens în ceea ce privește atitudinea negativă față de această minoritate, la controversa socială. Cei care aprobă aplicarea unui tratament diferențiat față de țigani, în ceea ce privește accesul pe piața muncii, sunt cei cu un grad crescut de intoleranță față de “alteritate”, cu un nivel scăzut de instruire și mai în vârstă.

Populația de romi nu se consideră discriminată în ceea ce privește tratamentul aplicat în instituțiile publice însă, și în acest caz avem de-a face cu un model de controversă. Controversa este generată de diferențele mari existente în rândul acestei populații. Caracteristicile comunității în care trăiesc țiganii au o importanță foarte mare în aprecierea situației ca fiind de discriminare sau nediscriminare. Aici intervin factori precum tipul zonei rezidențiale compactă sau mixtă, prezența conflictelor între romi și populația majoritară, rezidența urbană sau rurală, integrarea în viața socială a comunității. Dintre factorii de ordin individual luați în analiză doar vârsta persoanei induce diferențieri în ceea ce privește discriminarea percepută.

Se poate concluziona că, în ciuda prejudecăților existente încă la nivelul populației majoritare, societatea românească se află pe calea creșterii toleranței etnice și a scăderii discriminării, cel puțin în ceea ce privește populația de romi.

ANEXĂ – Indicii folosiți în analiza datelor

Denumirea indicelui	Modul de construcție și semnificația	Sursa datelor
AVERE	<i>Indice al averii deținute de gospodărie.</i> Construit ca scor factorial din răspunsul la întrebările referitoare la posesia de TV color, autoturism, , telefon, apă curentă și din venitul lunar al gospodăriei.	Valori 1997
DISCRIMINARE	<i>Indice al atitudinii favorabile față de discriminarea romilor pe piața muncii,</i> construit ca variabilă dummy , unde 1 înseamnă acord cu afirmația “Când există mai puține slujbe românii ar trebui să aibă întâietate în fața țiganilor”, iar 0 dezacord cu afirmația respectivă.	Valori 1997
DISCRIMINARE PERCEPUTĂ	<i>Indice al percepției asupra tratamentului față de romi în instituțiile publice.</i> Construit ca scor factorial, înmulțit cu 100, din răspunsul la întrebările “Cum credeți că autoritățile locale de mai jos îi tratează pe romi comparativ cu celelalte etnii: școală/spitale, dispensare/primărie/judecătorie, procuratură/poliție”, măsurate pe o scală de la 1 la 3, unde 1 înseamnă mai bine, iar 3 mai prost. Analiza factorială a relevat existența unui singur factor care explică 75,2% din variația variabilelor, KMO = 0,876, Testul Bartlett = 5634,766 pentru (= 10. În construcția indicelui nonrăspunsurile au fost tratate ca missing-values.	Studiu asupra romilor
DOTARE	<i>Dotarea cu bunuri a gospodăriei.</i> Calculat ca scor factorial din răspunsul la întrebările referitoare la dotarea gospodăriei cu aragaz, frigider, congelator, mașină de spălat rufe, aspirator, TV alb – negru, TV color, radio, casetofon, telefon. Analiza factorială (KMO=0,829, iar pentru Testul de sfericitate al lui Bartlett, $\chi^2 = 4323,464$ pentru $v=45$ și $p=0.000$) are relevat existența unui singur factor explicativ pentru răspunsurile la întrebări, care explică 36,4% din variația variabilelor. În construcția indicelui non-răspunsurile au fost tratate ca missing-values.	Studiu asupra romilor

EDUCAȚIE	<i>Nivelul de educație al persoanei intervievate, măsurat pe o scală de la 1 la 10, unde 1 înseamnă nici o școală, iar 10 înseamnă licențiat sau mai mult.</i>	Valori 1997
EDUCAȚIE_R	<i>Nivelul de educație al persoanei intervievate, măsurat pe o scală de la 1 la 12, unde 1 înseamnă nici o școală, iar 12 înseamnă studii postuniversitare.</i>	Studiu asupra romilor
FAVORABIL DEMOCRAȚIEI	<i>Indice al atitudinii favorabile față de schimbările produse în societatea noastră cum ar fi: democrația, tranziția, reforma, privatizarea. Este construit ca scor factorial din răspunsurile la întrebările: "Ce sentimente aveți atunci când auziți de comunism; capitalism; reformă; democrație; privatizare; tranziție", măsurate pe o scală de la 1 la 4, unde 1 înseamnă "foarte proaste", iar 4 "foarte bune". Analiza factorială a relevat existența unui singur factor (KMO=0,773, iar pentru Testul de sfericitate a lui Bartlett $\chi^2=1139,5$) care explică 42% din variația variabilelor. În construcția indicelui nonrăspunsurile au fost tratate ca fiind mijloc de scală.</i>	Valori 1997
INTOLERANȚĂ	<i>Indice al intoleranței. Construit ca scor factorial din răspunsul la întrebările "Pe cine nu ați dori ca vecini din lista de mai jos: Persoane acre au săvârșit infracțiuni/ Oameni de altă rasă/Extremiști politici/ Bețivi înrăiți/Țigani/Persoane instabile psihic/Musulmani/Imigranți/Persoane care suferă de SIDA/Consumatori de droguri/Homosexuali", răspunsul fiind codificat cu 1 dacă acea categorie era aleasă sau cu 0 dacă nu era menționată. Analiza factorială a relevat existența unui singur factor care explică 38,02% din variația variabilelor, KMO = 0,844, Testul Bartlett = 3953,44 pentru (= 55. În construcția indicelui nonrăspunsurile au fost tratate ca fiind mijloc de scală.</i>	Valori 1997
ÎNCREDERE	<i>Indice al încrederii intergrupale. Construit ca scor factorial din răspunsul la întrebările "Câtă încredere aveți în următoarele grupuri de oameni: Poporul român în general/Colegii de serviciu/Rudele dvs.", măsurate pe o</i>	Valori 1997

	scală de la 1 la 5, unde 1 înseamnă foarte multă încredere, iar 5 foarte puțină. Analiza factorială a relevat existența unui singur factor care explică 51% din variația variabilelor, KMO = 0,695, Testul Bartlett = 617,713 pentru (= 6. În construcția indicelui nonrăspunsurile au fost tratate ca fiind mijloc de scală.	
URBAN	<i>Indice al rezidenței urbane</i> , construit ca variabilă dummy, unde 1 înseamnă că persoana locuiește în oraș și 0 că locuiește la sat.	Valori 1997
VÂRSTA	<i>Vârsta persoanei intervievate.</i>	Valori 1997
VÂRSTA_R	<i>Vârsta persoanei intervievate.</i>	Studiu asupra romilor

CARACTERISTICI ALE EXCLUZIUNII SOCIALE SPECIFICE PENTRU POPULAȚIA DE ROMI DIN ROMÂNIA

MARIAN PREDA

“Excluziunea socială” este un concept relativ nou, lansat în cadrul documentelor Uniunii Europene și consacrat în special prin cel de-al 3-lea program antisărăcie (perioada 1990-1994) lansat de Comisia Europeană. Fără să analizez în detaliu semnificațiile conceptului de excluziune socială denumit în unele lucrări și “noua sărăcie” și avantajelor pe care el le are comparativ cu variante conceptuale anterior utilizate pentru a caracteriza situația dificilă, dezavantajat a unor indivizi, familii sau grupuri sociale, precum sărăcia (absolută sau relativă) și deprivarea relativă, țin să remarc faptul că excluziunea socială este un concept multidimensional spre deosebire de sărăcie, este un concept cu o componentă importantă (sărăcia este preponderent statică) și facilitează lansarea unor programe de intervenție mult mai ușor de identificat și de implementat.

În acest capitol, excluziunea socială va fi definită pornind de la lucrarea, “Excluziunea Socială în Europa: Contextul Politic și Cadrul Analitic” (Berghman, 1996 în Graham Room, editor, 1996). Berghman pornește de la raportul “Poverty 3” al Uniunii Europene și arată că “excluziunea trebuie definită în termeni de incapacitate/eșec (failure) a unuia sau mai multor sisteme dintre următoarele patru:

- sistemul democratic și legal care presupune *integrare civică*;
- piața muncii, care promovează *integrare economică*;
- sistemul statului bunăstării care promovează ceea ce poate fi numit *integrare socială*;
- sistemul familiei și comunității care promovează *integrare interpersonală*.

“Sentimentul cuiva că aparține sau nu unei societăți depinde de toate cele 4 sisteme. Integrarea civică presupune a fi un cetățean egal într-un

sistem democratic; integrarea economică presupune a avea o slujbă; integrarea socială înseamnă a avea acces la serviciile sociale furnizate de stat; integrarea interpersonală presupune apartenența la o familie, un grup de prieteni, de vecini, la rețele interpersonale care să le asigure companie și suport moral celor ce au nevoie de ele. Toate cele 4 sisteme sunt importante” și sunt complementare. (Commins, 1993, citat de Berghman, 1995)

Alte câteva elemente teoretice trebuie să fie precizate. Whelan (1991) a realizat o cercetare pornind de la 20 de itemi privind deprivarea de utilizați de Mack și Lansley (la care au adăugat 4 indicatori de presiune (stres) financiar(ă) și au ajuns utilizând analiza factorială la 3 factori de bază privind deprivarea:

- deprivarea “fundamentală” sau a stilului de viață “primar”;
- deprivarea “clasei mijlocii” sau secundară;
- deprivarea privind locuirea. (Whelan, B.J. și Whelan, C.T., 1995).

Pornind de la cei trei factori ei au definit 3 tipuri de deprivare corespunzătoare lor:

- *deprivarea primară* = absența forțată a unor itemi precum: mâncarea, hainele, încălzirea locuinței;
- *deprivarea secundară* = absența forțată a unor itemi precum: mașină, telefon, activități de timp liber dorite;
- *deprivarea privind casa și bunurile de folosință îndelungată*: absența unor itemi precum calitatea locuirii și facilitățile în cadrul locuirii. (Whelan, B.J. și Whelan, C.T., 1995).

Precizarea imediat necesară este a relației dintre deprivare și excluziune socială. Pentru a clarifica relația dintre acestea voi aminti distincția făcută de Bruto da Costa (1994) între *excluziune ca proces* (deci cu o conotație clar *dinamică*) și *deprivare, ca rezultat static al procesului de excluziune*. O distincție mai clară a celor două concepte ar putea să fie facilitată de analogia cu sărăcia, ca rezultat, (dimensiune statică) a procesului de sărăcire care este dinamic. Deprivarea ne dă, în concluzie, o informație fundamentală despre excluziunea socială, ca dimensiune statică ea presupunând întotdeauna un proces de excluziune al cărui rezultat este.

Dacă ne aplecăm asupra surselor (și cauzelor) excluziunii sociale vom observa în special 3 asemenea surse:

- autoexcluziunea (opțiunea este a individului, model cultural, dezinteresul, diverse alte elemente care țin de decizia personală determinându-l în primul rând să opteze singur pentru a respinge o anumită formă de participare socială). Faptul că unele

persoane nu își fac acte de identitate pentru că nu doresc este un astfel de exemplu.

- sistemul, care *determină* o excluziune structurală (nu există politici sociale adecvate, nu există un răspuns al sistemului social la o anumită nevoie). De exemplu în România nu există nici un ajutor specific pentru familiile monoparentale.
- apartenența teritorială/comunitară a individului care face ca el să nu-și satisfacă o anumită nevoie pentru că nu sunt resurse în comunitate deși există o soluție formală în sistem și ea funcționează în alte comunități. Un bun exemplu este neacordarea ajutorului social în anumite localități din lipsă de fonduri; legea există și ea se aplică însă în multe alte localități.

Pornind de la considerațiile teoretice anterioare și de la datele cercetării de teren privind populația de țigani din România realizată pe un eșantion reprezentativ la nivel național în 1998, am construit următoarea structură explicativă pentru cele 4 tipuri de excluziune:

Tabelul nr.1 - Tipuri, forme, cauze și consecințe ale excluziunii sociale la populația de romi			
Tipuri de excluziune	Forme ale excluziunii	Surse/cauze de/ale excluziune/ii	Consecințe ale excluziunii (excluziune derivată/ de tip consecință)
A. Din sistemul democratic și legal	- Excluși de la statutul formal de cetățeni (nu au acte de identitate)	- Autoexcluziunea (dezinteresul față de normele formale) - Lipsa de măsuri specifice acestei probleme sociale.	- Nu pot participa la vot, nu pot beneficia de nici unul dintre beneficiile oferite de sistemul de protecție socială (vezi tipul C)
	- Nu au acte de proprietate pe casă/pământ	- Autoexcluziunea	- Nu pot vinde sau lăsa moștenire casa respectiv pământul
	- Nu lucrează legal, (cu acte/carte de muncă)	- Este în primul rând o excluziune de natură structurală, sistemul încurajând modelul	- Nu beneficiază de asigurări sociale: de sănătate, șomaj, pensie, accidente de muncă etc
B. De pe piața muncii	- Nu au un loc de muncă	- Este o excluziune care ține de sistem dar și de individ și comunitate locală	Practic urmează o serie de alte depriveri datorate lipsei veniturilor

	- Nu au/nu știu să practice o me-serie modernă, cu cerere pe piața muncii	- Autoexcluziune	Șanse mici de a găsi un loc de muncă
C. Din sistemul statului bunăstării	- Nu beneficiază de educație gratuită, de alocație pentru copii, de asigurări sociale	- Consecințe în bună măsură și ale primelor două tipuri de excluziune (A și B) dar în multe cazuri este și o opțiune individuală	- Deprivare materială puternică
	- Nu beneficiază de ajutor social (deși îndeplinesc condițiile)	- Nu sunt resurse în comunitate - Atitudini discriminatorii	- Deprivare materială
	- Nu beneficiază de masă la cantina de ajutor social	- Nu există instituția în comunitate - Nu au aplicat	- Deprivare materială
D. Din sistemul familiei și comunității	- Nu au suport din partea unui partener: nu sunt căsătoriți (nici măcar fără acte), sunt divorțați, văduvi sau abandonați	- Pentru cei necăsătoriți și divorțați este o opțiune individuală cei văduvi sau abandonați însă nu sunt suficient ajutați de sistem	- Deficit de integrare interpersonală - Deprivare materială
	- Nu primesc suport/ajutor de la vecini, rude, prieteni când au nevoie	- Este o consecință a relațiilor stabilite de individ (ține și de o anumită reciprocitate) dar și lipsa resurselor în comunitate poate fi cauza	- Deficit de integrare interpersonală - Deprivare materială

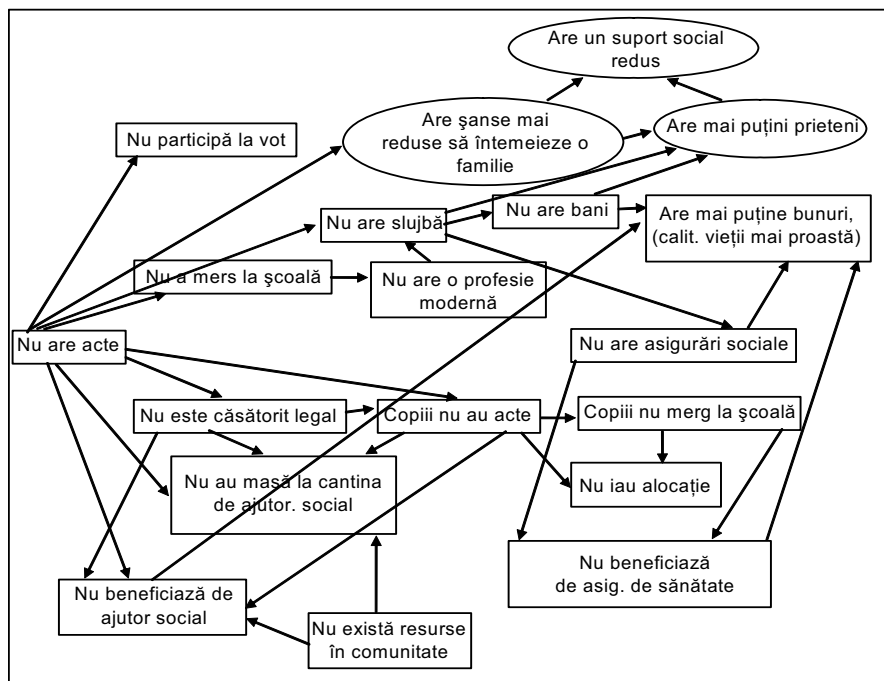
O examinare atentă a tabelului anterior sugerează împărțirea în două categorii a formelor de excluziune înregistrate: *excluziune de tip "cauză"*, care determină și alte forme de excluziune și *excluziune de tip "efect"* care derivă de fapt dintr-o altă formă de excluziune. Lipsa unei slujbe, de exemplu este nu doar o excludere de pe piața muncii, ea presupune și o succesiune de forme derivate de excluziune (lipsa banilor din salariu, a satisfacerii unor nevoi de bază etc). Această împărțire nu este însă suficientă pentru a sistematiza formele de excluziune întâlnite în cercetarea noastră pentru că importanța formelor de excluziune de tip

cauză nu este egală. Se impune deci o reprezentare a determinărilor de tip cauză – efect pentru a avea un tablou mai clar al formelor de excluziune înregistrate la populația de romi.

De menționat, însă că în tabloul următor, cu câteva excepții reprezentate de variabile inexistente în chestionarul utilizat în cercetarea noastră (și, de altfel mai dificil de operaționalizat și măsurat) reprezentate prin elipse (precum cele referitoare la numărul de prieteni, rețea de suport, șansa de a întemeia o căsătorie), în tabloul următor apar variabile măsurate de noi iar determinările dintre ele sunt de netăgăduit, țin de condiționări formale (legislative în special).

Se observă din schema explicativă că există cinci surse majore de excluziune de tip “cauză”: Nu are acte, “nu a mers la școală”, “nu are slujbă”, “nu este căsătorit legal”, “copiii nu au acte”. Dacă le reunim pe cele două referitoare la actele de identitate rămân patru surse majore de excluziune: lipsa actelor, lipsa școlii, căsătoria nelegală (sau lipsa căsătoriei), și lipsa locului de muncă.

Lanțuri cauzale ale excluziunii sociale la populația de romi

Nota: Majoritatea relațiilor sunt determinate de prevederi/condiționări formale (legislative în general).

Specificul excluziunii sociale la populația de romi constă tocmai în existența primelor 3 dintre aceste surse de excluziune care la restul populației nu există (sau sunt întâlnite extrem de rar). Whelan, B.J. și Whelan, C.T., (1995) numesc marginalizarea indivizilor pe piața muncii *“factor cauzator sau predispozițional”* al excluziunii sociale pentru că el determină reacții de excludere în lanț. Ceea ce constatăm la populația de romi din România este că există nu unul ci mai mulți factori cauzatori ai excluziunii sociale și ei sunt cei pe care i-am amintit mai sus. Dacă analizăm natura lor constatăm că, *exceptând prezența pe piața muncii* care poate fi determinată de condițiile din comunitatea locală și din țară, *factorii cauzatori au o determinare preponderent individuală și într-o oarecare măsură culturală (sau chiar comunitară în sensul comunității culturale), fiind vorba de autoexcluziune într-o bună măsură.* Iată care au fost rezultatele statistice ale studiului nostru:

Factori cauzatori/predispoziționali ai excluziunii sociale la romi		
Factorul cauzator/predispozițional		% dintre:
Nu au nici un act de identitate		3,1% din total populației de romi
Nu au buletin deși au peste 14 ani (și au certificat de naștere)		5,7% dintre cei de peste 14 ani
Nu au mers la școală deloc		24,4% dintre cei de peste 10 ani (care nu mai merg deloc la școală)
Nu sunt căsătoriți legal		39,4% dintre cei căsătoriți
Nu au o slujbă	nu au lucrat nici măcar ocazional după în 1997 și 1998	52% dintre cei care au peste 14 ani, nu mai merg la școală și care au răspuns la întrebare (28% dintre ei nu au dat un răspuns la întrebare)
	Nu au lucrat cu carte de muncă în 1997 sau 1998	84% dintre cei care au peste 14 ani, nu mai merg la școală și care au răspuns la întrebare (28% dintre ei nu au dat un răspuns la întrebare)

Este lesne să observăm dimensiunile uriașe pe care aceste tipuri primare, fundamentale de excluziune le au la populația de romi. Practic a vorbi despre sărăcie sau nivel de trai la indivizii care nu au situația actelor rezolvată (nu au certificat de naștere și/sau buletin de identitate) este gratuit; aceștia sunt excluși complet de la toate celelalte drepturi derivate din statutul de cetățean: asistența socială, asigurări sociale, drept de participare politică, angajare într-un loc de muncă legal ocupat.

Autoexcluziunea este principala cauză a situației celor de mai sus cât și a romilor care nu au mers niciodată la școală, au peste 10 ani și sunt practic analfabeți.

Nu același lucru se poate spune însă despre cei care nu au lucrat cu carte de muncă în ultimii 2 ani de dinaintea cercetării noastre dintre care unii nu au lucrat absolut deloc în perioada amintită. Pentru cea mai mare parte dintre aceștia cauzele excluziunii țin în bună măsură de situația economică a țării, oferta de locuri de muncă fiind extrem de mică. Pe lângă factorul principal care este de natură structurală, deși unora șansele le sunt diminuate de cauze care țin și de deciziile personale, de autoexcluziune (precum cele anterior amintite: lipsa actelor, nefrecventarea școlii) nu trebuie neglijată aici *apartenența la anumite comunități locale și chiar apartenența la etnie care devin cu o bună probabilitate surse de excluziune socială*. Pe fondul lipsei locurilor de muncă (și a celor cu carte de muncă în mod special) a face parte dintr-o comunitate săracă, fără locuri de muncă devine o sursă suplimentară de excluziune socială, șansele de a găsi o slujbă diminuându-se considerabil. La aceasta se adaugă și probabilitatea mai mare de a nu găsi un loc de muncă dacă locuiești într-o comunitate de romi numeroasă pentru că lipsa locurilor de muncă la populația de romi face ca cererea de locuri de muncă în aceste comunități să fie foarte mare.

*Alte considerente privind excluderea romilor
din sistemul democratic și legal*

Lipsa completă a actelor de identitate, sursă gravă de excluziune socială în special pentru copiii de romi.

Am amintit că lipsa unei identități oficiale este de fapt sursa cea mai gravă de excluziune, ea atrăgând după sine un lanț de privațiuni pentru subiectul în cauză.

Cercetarea noastră reprezentativă la nivel național a fost confirmată și la o scară mai redusă, într-un studiu realizat pe 7 comunități de romi din județul Dolj de un cercetător danez. Din cei 2.274 de copii studiați de Jonassen în 1995, în județul Dolj, 121 (5%) nu aveau certificat de naștere. Am amintit că la nivel național populația de romi însumează 47.000 de persoane fără nici un act de identitate (3,1% din totalul romilor), mai mult de jumătate dintre aceștia fiind copiii sub 14 ani.

O analiză pe categorii de vârstă relevă ponderea foarte mare a celor fără acte în rândul copiilor comparativ cu ponderea lor în rândul adulților. Analiza detaliată pe ani relevă o pondere relativ egală a lipsei actelor în funcție de vârstă la copiii de sub 14 ani. Singura explicație plauzibilă este

diminuarea autorității (și autoritarismului ca metodă a) instituțiilor statului după 1989 și poate creșterea (semnificației) costurilor procurării certificatului de identitate pentru familiile de romi cu copii fără acte.

Categoria de vârstă	% nu au certificat de naștere
0-13 ani	4,8
14-25 de ani	1,8
26-45 de ani	1,3
46-65 de ani	1,4
Peste 65 de ani	1,3
Total	3,1

Dintre cauzele constatate în studiul de caz amintit mai sus, una principală a fost *refuzul unor maternități de a elibera adeverința provizorie mamelor care nu au acte de identitate*. Ulterior este foarte complicat de obținut un certificat de naștere fără această adeverință.

O altă cauză frecventă este dorința mamei (necăsătorită legal) de a da copilului numele de familie al tatălui, care este absent (în pușcărie sau la lucru departe de casă). Ulterior, datorită demersului complicat, unele familii renunță și copilul rămâne fără acte de identitate.

O a treia cauză este *obligativitatea de a lua certificatul din localitatea în care s-a născut copilul*. Dacă o țigancă a născut departe de casă, ulterior ea poate considera că este prea costisitor să meargă din nou acolo pentru certificat.

Un element care îngreunează procedura pe fondul situațiilor anterioare este birocrăția exagerată ce trebuie depășită dacă se dorește obținerea unui certificat de naștere după ce copilul a împlinit un an.

Influența situației altor tipuri de acte asupra situației sociale a romilor este de asemenea importantă. Nevoia de a avea o locuință este una de bază pentru orice persoană. Situația proprietății acelei locuințe și a actelor care să o ateste este esențială într-un stat de drept. Pentru majoritatea populației României situația locuinței este rezolvată (cel puțin cantitativ) prin proprietatea privată asupra propriei locuințe. Există și o parte semnificativă din populație care locuiește însă cu chirie. *În România a locui cu chirie în prezent constituie în general un dezavantaj*, prețul chiriei pe de o parte și lipsa de siguranță privind păstrarea contractului pe termen mediu și lung (mai ales pe fondul schimbării de proprietate în cazul caselor naționalizate) sunt două surse posibile de deprivare privind locuința. Dintre

romi 16,5 % locuiesc cu chirie, ceea ce înseamnă că au un risc de excluziune ridicat pe această componentă.

Dar o situație și mai gravă o întâlnim la cei 21% (!) dintre romi care locuiesc într-o casă pentru care nu au acte de proprietate, casă construită sau, (în cazuri mai rare) ocupată ilegal. Pe lângă problemele juridice pe care această problemă le ridică (este vorba de multe zeci de mii de gospodării de romi) riscul de excluziune socială este extrem de ridicat, practic sute de mii de persoane fiind în pericol de a-și pierde locuința dacă legea s-ar aplica în litera ei.

Situația locuinței	Procenta j		
Casă la curte cu chirie	6,5%	Cu chirie	
Apartament cu chirie	10%		16,5%
Apartament proprietate	11%	Proprietate	La bloc: 21%
Casă personală (a familiei) cu acte pe teren	50%		61%
Casă construită ilegal (fără acte pe teren)	21%	Proprietate ilegală	21%
Nu au răspuns la întrebare	1,5%		

Cauzele posibile ale acestei situații țin după părerea mea pe de-o parte de stabilizarea relativ recentă și în bună măsură sub o anumită presiune politică a unei părți importante a populației de romi și pe de alta de ritmul mare de creștere a populației de romi care, pe fondul resurselor limitate ale unor familii tinere a condus la soluții extreme, de construire abuzivă a unor locuințe pe terenuri ale statului sau comunităților (islazuri comunale, de exemplu). Deși complexă, problema proprietății asupra locuințelor trebuie rezolvată rapid (cu flexibilitate a soluțiilor și cu accent pe interesul păstrării construcției în toate cazurile în care este posibil și a constituirii dreptului de proprietate pentru romi) pentru că altfel va încuraja perpetuarea modelului la familiile tinere care se află în situații similare.

Departate de a fi una secundară, problema densității de locuire la populația de romi (care este și ea cauzatoare de deprivare și de excluziune socială) este tratată în capitolul privind locuirea la populația de romi.

Lipsa educației ca sursă de excluziune la populația de romi

În 1992, C. Zamfir și E. Zamfir constatau că doar 51% dintre copiii de romi din țara noastră având vârsta de 10 ani frecventau regulat cursurile

școlare. Alți 14% întrerupseseră școala, 16% o frecventau “când și când”, iar 19% nici nu se înscrieseră vreodată.

Situația era alarmantă dar s-a considerat că introducerea condiției de a frecventa școala pentru obținerea alocației de stat pentru copii o va rezolva în mare parte. După 6 ani, în urma cercetării din 1998, situația este într-adevăr mai bună¹²⁷:

Frecventarea școlii de către copiii de romi în 1998:			
Situația școlară		% dintre cei de vârstă școlară, 7-14 ani	
Este înscris la școală și o frecventează:	Zilnic sau aproape zilnic	63%	69%
	Rar	4%	
	Deloc	2%	
A întrerupt clasa		7%	
Nu a fost înscris niciodată		16%	
Nu au răspuns la întrebare		8%	

Frecventarea școlii de către copiii de romi având vârsta de 10 ani în 1998:			
Situația școlară		% dintre cei cu vârsta de 10 ani	
Este înscris la școală și o frecventează:	Zilnic sau aproape zilnic	70%	79%
	Rar	5%	
	Deloc	4%	
A întrerupt în clasa		2%	
Nu a fost înscris niciodată		14%	
Nu au răspuns la întrebare		5%	

Deși încă există 16% potențiali viitori analfabeți printre copiii romi de vârstă școlară procentul celor care frecventează regulat școala este acum de 63 % pentru clasele 1-8 și este și mai ridicat pentru clasele mici. *Deși pe de-o parte este generatoare de excluziune socială pentru că cei care nu merg la școală sunt excluși de la obținerea alocației pentru copii,*

¹²⁷ Reamintesc că diferențele dintre eșantioanele din 1992 și din 1998 nu permit comparații directe, între variabile similare. Datele prezentate alăturat subliniază o situație mai bună în 1998 care poate fi datorată într-o anumită măsură eșantionului diferit de cel din 1992.

condiționarea acordării alocației de frecventarea școlii reduce pe de altă parte excluziunea socială pentru cei care, mergând (oarecum de nevoie la școală) vor avea mai multe șanse în viitor să se integreze pe piața muncii și să trăiască mai bine.

Atitudinea romilor față de educație este însă în continuare negativă. Atunci când nu este obligatorie, educația formală este în bună parte refuzată de romi chiar dacă este gratuită precum grădinița, liceul, școlile vocaționale sau facultățile de stat.

Doar 20% dintre copiii de romi de vârstă corespunzătoare sunt înscriși la grădiniță.

Situația frecventării ciclurilor de învățământ superioare este și mai catastrofală: dacă un sfert dintre romi nu au făcut nici o clasă și aproape jumătate dintre ei au făcut maxim 4 clase, doar 5 % au terminat liceul și doar 0,2% au făcut o facultate.

Ultima formă de învățământ pentru cei care au întrerupt școala		
Clase absolvite	% dintre cei care au întrerupt școala	Procent cumulativ
Nici una	24	24
Mai puțin de 4 clase	10	34
4 clase	15	49
5-8 clase	31	80
Școala profesională neterminată	2	82
Școala profesională terminată	7	89
Liceu neterminat	6	95
Liceu terminat	4	99
Școala postliceală	0,6	
Facultate	0,2	

Rezultatele concrete ale acestei atitudini față de școală la romi sunt următoarele:	
Știu să citească	% dintre cei de peste 10 ani
Bine	61
Cu dificultate	16
Deloc	23

Este evident că analfabetismul este o sursă primară de excluziune extrem de semnificativă pentru populația de romi din România. Practic cei

39% analfabeți și semianalfabeți au în primul rând șanse minime de participare pe piața muncii.

În studiul de caz amintit mai sus, K. R. Jonassen constata în 1995, că din cei 2.274 de copii de țigani ai celor 900 familii studiate 48% nu merg la școală.

Cauzele declarate de părinți au fost: lipsa banilor pentru a le procura cele necesare (haine, încălțăminte, rechizite) sau lipsa certificatului de naștere (121 de cazuri, 5%).

Printre cauzele lipsei de interes față de școală la romi trebuie să menționez alte două pe care le consider importante:

- dezinteresul părinților pentru școală datorat faptului că nici ei nu au frecventat-o și s-au descurcat, deci consideră că nu este necesară;
- faptul că mulți copii de țigani (mai ales în comunitățile compacte) nu vorbesc bine românește la vârsta de 7 ani și le este greu să înțeleagă ce se predă, deci renunță.

Importanța pe care școala o are pentru acești copii este extrem de mare. Practic este în multe cazuri, singurul mod prin care ei pot scăpa din cercul vicios al excluziunii sociale: sărăcie - dezinteres pentru școală - analfabetism - lipsa unei profesii și a salariului - sărăcie.

Printre măsurile posibil a fi eficiente (unele propuse și în alte materiale), consider că trebuie menționate următoarele:

- Stimulente directe, așa cum este alocația de stat. Mărirea alocației și/sau introducerea unei mese gratuite în școală (pentru toți copiii nu numai pentru cei de romi) ar putea atrage mulți copii de țigani.
- O politică activă a învățătorilor de atragere a copiilor la școală și o atitudine mai tolerantă, mai puțin autoritară față de copiii de țigani care adesea, datorită stilului de viață tradițional, nu acceptă ușor disciplina.
- S-ar putea introduce în zonele cu mulți țigani chiar un an pregătitor obligatoriu pentru copiii care nu cunosc bine limba sau au dificultăți de adaptare.
- Învățământul în limba romanes nu cred că este o soluție viabilă, mai ales că această limbă nu este una scrisă, iar dialectele sunt foarte diferite. Ar fi totuși benefic să existe mai mulți învățători țigani în localitățile în care această etnie este majoritară. Ei ar

putea avea o bună influență asupra copiilor dar, pe fondul lipsei lor de interes pentru profesiile intelectuale doar printr-o discriminare pozitivă (un număr de locuri doar pentru romi la liceele pedagogice) măsura este viabilă.

- Responsabilizarea în primul rând la nivel comunitar a primăriilor, școlii și poliției astfel încât să se elibereze rapid acte de identitate pentru toți copiii de vârstă școlară și sancționarea părinților dacă nu sprijină instituțiile de mai sus în acest sens.
- Introducerea unor sancțiuni pentru părinții care nu-și trimit copiii la școală (inclusiv pentru români) mergând până la decăderea din drepturile părintești și preluarea copilului de către serviciile sociale. Această măsură pare drastică dar ea se impune pentru a apăra interesele copilului. Netrimiteria copilului la școală este, de fapt, o gravă violare a interesului și dreptului acestuia de a învăța, pentru care cei care îl încalcă ar trebui să dea socoteală.

Participarea romilor pe piața muncii

În literatura de specialitate occidentală se fac adesea referiri la rasă sau etnie ca o caracteristică importantă a celor excluși de pe piața muncii. Așa cum se vorbește uneori despre o “feminizare a sărăciei”, tot așa se fac referiri la “sărăcia în alb și negru”, argumentându-se că negrii, mexicanii sau asiaticii sunt în mai mari proporții săraci și șomeri decât albi în țările occidentale.

Printre alții, Amin și C. Oppenheim (1992) menționează următoarele cauze ale acestei situații pentru Marea Britanie:

- A. Șomajul: cetățenii aparținând minorităților etnice (rasiale) se confruntă în mod repetat cu o ridicată rată a șomajului și pe perioade de timp mai lungi decât albi, chiar și când au un nivel de calificare mai ridicat. Cum șomajul implică automat excluderea din sistemul pieței muncii, este ușor de observat legătura cauzală dintre rasă și excludere socială.
- B. Politica de imigrare a Marii Britanii a “dirijat” imigranții spre zonele geografice cu slujbe mai prost plătite și mai dificile, care indirect au favorizat o anumită deprivare materială a imigranților.
- C. Sistemul de securitate socială este exclusivist, pentru minoritățile rasiale datorită părții sale contribuții care exclude proaspeții imigranți, pe cei fără slujbă sau pe cei cu salarii reduse de la beneficii. În plus, datorită statutului de imigrant mulți sunt

etichetați drept “săraci care nu merită ajutor” și nu li se asigură nici măcar ajutoarele sociale normale pentru orice cetățean (Amin și C. Oppenheim, 1992). La toate acestea se mai adaugă, consider eu, și diferențele culturale care, împreună cu factorii economici conduc adesea la delincvență și o viață de familie dezorganizată în comunitățile anumitor minorități etnice.

Deși pot exista diferențe notabile între situațiile minorităților etnice din țările occidentale și cea a romilor din România consider că aspectele semnalate mai sus sunt valabile și în cazul romilor. Așezați în anumite comunități relativ recent, (în anii '50, '65 și unii chiar mai târziu), practic de o generație sau două, mulți dintre romi sunt în situația imigranților occidentali dacă ne referim la comunitate. Ei lucrează adesea ca muncitori necalificați, muncitori agricoli, în slujbe prost plătite și vulnerabile, fiind printre ultimii sosiți și printre primii concediați în cazul restructurărilor. Vechimea lor este adesea insuficientă pentru a beneficia de asigurări sociale iar vulnerabilitatea este cu atât mai ridicată. Cazul țiganilor români este însă și mai grav ca dimensiuni ale proceselor de excluziune.

Mai aproape de momentul actual procentajul celor care au lucrat cu carte de muncă a scăzut la 16 % iar al celor care nu au lucrat deloc, nici măcar ocazional a crescut la 52% dintre respondenți. Practic, mai mult de jumătate dintre romii care sunt apți de muncă trăiesc pe seama celor puțini care lucrează, a copiilor care primesc alocație și a pușinilor pensionari. Explicabilă în cazul celor care au lucrat doar cu învoială sau au lucrat ocazional, lipsa oricărui mod de participare activă pe piața muncii pentru jumătate dintre romii apți de muncă este, consider eu și o dovadă de autoexcluziune, de indiferență sau chiar de autoizolare față de piața (gri sau neagră) muncii.

Cum au lucrat romii:	
Cum au lucrat după 1990	% dintre cei de peste 14 ani care au răspuns (26% dintre subiecții de peste 14 ani nu au răspuns)
Ca salariat (dacă după 1990 au lucrat cel puțin 6 luni consecutiv)	24
Ca zilier	23
Pe cont propriu	7
A lucrat ocazional	11
Nu au lucrat deloc	35

Condițiile:	
În ce condiții au lucrat în 1997 și 1998	% dintre cei de peste 14 ani care au răspuns (28% dintre subiecții de peste 14 ani nu au răspuns)
Cu carte de muncă	16
Cu autorizație	2
Cu învoială	30
Nu au lucrat	52

Foarte vulnerabili sunt și cei 30% dintre subiecții care au lucrat cu învoială, ei nefiind asigurați pentru pensie, șomaj, accidente de muncă.

Asistența socială

Nu este surprinzătoare date fiind cifrele prezentate până în acest punct, dependența unui procentaj mare dintre familiile de romi de ultima rețea de siguranță la nivel social, sistemul de asistență socială.

Excluși sau autoexcluși din sistemul pieței muncii, neacoperiți de sistemul de asigurări sociale, 75 % dintre capii de familie de romi consideră că ei și familiile lor ar fi îndreptățiți /ar trebui să primească ajutor social.

Dar efectele tipurilor de excluziune prezentate anterior se văd deja în diferența dintre procentul celor care se consideră îndreptățiți și au hotărât să-și depună dosarul pentru a obține ajutorul social și cei care au depus efectiv dosarul de ajutor social. Practic, 14% dintre familiile de romi nu au reușit să-și depună dosarul pentru că “nu au avut actele corespunzătoare” (9%) sau nu au avut dosarul în regulă (“corespunzător” - 5%).

Cu toate acestea, având aproape jumătate dosarul depus pentru a primi ajutor social și fiind aprobate dosarele de ajutor social pentru un sfert dintre familiile de romi, putem spune că populația aceasta este în foarte mare măsură dependentă de sistemul de asistență socială, de stat și de comunitatea locală.

Iată situația ajutorului social la populația de romi:			
	Procentaj		
Consideră că nu sunt îndreptățiți să primească ajutor social	21%		
Nu au depus dosarul pentru că oricum nu se dă	14%	Cred că au dreptul dar nu au depus dosar: 28%	Se consideră îndreptățiți să primească ajutor social: 75%
Nu le-a fost primit dosarul (necorespunzător)	5%		
Nu au actele necesare	9%	Au depus dosar: 47%	
Dosarul a fost respins	17%		
Dosarul este depus dar nu au primit rezultatul	5%		
Dosarul a fost aprobat	25%		
Nu au răspuns la întrebare	4%		

Masa la cantina de ajutor social este o altă soluție extremă pentru cei săraci. 3,6% dintre capii de gospodărie declară că persoane din gospodăria lor mănâncă la cantina de ajutor social.

Deși pare nesemnificativ, ținând cont de numărul enorm de romi care trăiesc în sărăcie, numărul este relativ important. El ar putea fi însă mult mai mare dacă în toate comunitățile ar exista cantine sociale și dacă toți cei îndreptățiți ar (putea) fi acceptați pentru a beneficia de această măsură de protecție.

Rețele de suport la populația de romi

Povara care apasă asupra comunităților de romi și în special a celor puțini activi dintre romi este foarte mare. Fiind prea vulnerabili pentru a rezista pe piața muncii, prea mulți pentru a putea fi protejați de un stat așa de lipsit de resurse, mulți dintre romi rămân cu singura alternativă posibilă pentru a-și satisface nevoile de bază: familia și comunitatea.

Din păcate, nici situația familiei (ca structură) nu este prea favorabilă pentru mulți dintre ei.

Situația partenerului de viață	
Statutul marital	% dintre cei de peste 25 de ani
Căsătorit cu acte	53
Căsătorit fără acte	26
Necăsătorit	4
Divorțat	2
Văduv	9
Despărțit/abandonat	3
Nu au răspuns	3

Am luat în calcul persoanele de peste 25 de ani, la romi fiind o vârstă peste care rar există persoane care se vor căsători pentru prima dată. Dintre cei de peste 25 de ani, deci, 18% sunt lipsiți de sprijinul unui partener de viață (soț/soție). Vulnerabilitatea lor este foarte mare, mai ales că 14% dintre ei au fost căsătoriți anterior și în mare parte au copii de care sunt responsabili. Pentru alți 26% statutul marital este neoficial și după cum am văzut există consecințe negative privind actele copiilor și accesul la ajutor social atunci când familia nu este constituită legal.

Trecând de la partenerul de viață la întreaga rețea de suport comunitar a unui individ, am încercat să vedem cum funcționează ea într-o situație extremă dar nu foarte rară la populația de romi: lipsa alimentelor, imposibilitatea de a-și satisface cu mijloace proprii această nevoie de bază, nevoia de hrană.

Cum se descurcă atunci când rămân fără mâncare	Procent de familii în eșantion	Procent de indivizi în eșantion
Împrumută (prieteni, vecini, rude)	47,9	48,5
Ajutor de la rude (prieteni, vecini)	4,6	3,4
Cumpără pe datorie. Împrumută de la privați	2,2	2,3
Cerșesc, fură	3,9	4,3
Mănâncă ce găsesc, gunoi, resturi alimentare	1,4	1,5
Rabdă, suferă de foame, foarte greu	10,9	11,1
Zilieri, muncesc pentru mâncare, vând sticle	8,3	9,1
Alte variante	5,0	5,7
Nu este cazul	12	10,7
Nu știu/nu au răspuns la întrebare	2,8	3,3
Total pe coloană	100%	100%

Datele din tabel sunt grăitoare. Aș dori să adaug că tabloul de comunități fără prea multe resurse, fără disponibilități caritabile este întregit și de datele de mai sus. Dacă rețeaua de rude și prieteni funcționează pentru jumătate dintre romi atunci când se află în nevoie ea funcționează ca o sursă de împrumut în majoritatea cazurilor și foarte rar ca o sursă de ajutor nerambursabil (3,4% dintre romi). Cât privește soluțiile extreme precum furtul, cerșitul sau căutatul în gunoi dar și soluția răbdatului de foame (în total 17%), ele sunt dovada situației disperate a unei părți importante a populației de romi pentru care responsabilitatea o poartă într-o bună măsură și guvernarea pentru lipsa de politici sociale și/sau ineficiența acestora.

Bătrânii sunt un segment social mai vulnerabil în orice societate în comparație cu celelalte segmente sociale. Situația bătrânilor romi este cu atât mai dificilă cu cât datorită excluderilor multiple și în special a excluderii de pe piața muncii majoritatea lor sunt lipsiți de pensie, principala sursă de venit și deci modalitate de protecție pentru persoanele vârstnice. De aceea modalitățile în care capii de gospodărie care au răspuns la chestionarul nostru se văd protejați la bătrânețe sunt utile ca exercițiu prospectiv pentru perioade de timp viitoare.

Întreținerea la bătrânețe a romilor așa cum o văd capii de gospodărie:				
Cum cred că se vor descurca:	Procentaj			
Din pensie	24%	Asigurări sociale	Resurse personale:33%	
Din economii	1,5%	Potențial pt. asigurări private		
Va continua să lucreze	7,5%	Piața muncii		
Îl vor ajuta copiii	14%	Familie	Familie și comunitate: 17%	Clienți potențiali pentru asistența socială: 53%
Îl vor ajuta rudele, prietenii	1,5%	Rețele comunitare informale		
Merge la azil	1,5%	Statul	Instituții: 1,5	
Nu s-a gândit/nu are o soluție	50%			

După cum rezultă din tabelul anterior, practic numai o treime dintre respondenți întrevăd o bătrânețe în care să se descurce cu resurse personale, independent de ajutoare din partea statului, familiei sau

comunității. Rudele și prietenii nu par să fie o sursă de suport pe termen lung pentru romi așa că rămâne familia, copiii în mod special, al căror sprijin este așteptat în primul rând de 14 % dintre respondenți. Îngrijorător este însă, în opinia mea, procentul de 50% al celor care nu s-au gândit și nu au o soluție pentru a se descurca la bătrânețe. Atitudinea lor prezenteistă este caracteristică atât pentru o bună parte a populației de romi cât și în general pentru mediile caracterizate de o cultură a sărăciei. Aceștia sunt, practic în bună măsură viitorii clienți ai serviciilor de asistență socială.

În România există o serie de grupuri sociale excluse și procese de excluziune evidente. Partea etniei romilor despre care am demonstrat că suferă procese grave de excluziune este doar unul dintre aceste segmente sociale. Șomerii, părinții singuri, tinerii care la 18 ani părăsesc instituțiile pentru copii, fără nici o lege sau program care să-i protejeze, sunt doar câteva exemple de segmente sociale excluse. Dar, dacă șomajul ca excluziune de pe piața muncii este considerat, prin consecințele sale ca fiind forma cea mai gravă de excluziune socială în Occident (el fiind considerat, așa cum am arătat, factor cauzator sau predispozițional, adică generator și al altor tipuri de excluziune), **situația romilor din România constituie o formă specifică de excluziune care presupune chiar extinderea conceptului față de accepțiunile sale din Europa occidentală.** Lipsa actelor de identitate la un număr însemnat de cetățeni (în special de etnie romă) constituie o formă de excluziune socială mult mai gravă decât șomajul, acești oameni fiind excluși chiar de la statutul (formal) de cetățeni care le-ar fi conferit o mulțime de drepturi de care nu pot să beneficieze: alocația pentru copii, ajutor social, educație gratuită, servicii de sănătate gratuite pentru copii și alte grupuri defavorizate, drept de vot etc.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE¹

- Achim, Viorel (1998) – *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București
- Allport Gordon (1958) – *The Nature of Prejudice*, Doubleday Anchor Books, Doubleday & Company, Garden City, New York
- Amin, K., Oppenheim, C. (1992) – *Poverty in Black and White: Deprivation and Ethnic Minorities* – Child Poverty Action Group/Runnymede Trust, London
- Astone, Nan Marie, Constance A. Nathanson, Robert Schoen și Young J. Kim. (1999) *Family Demography, Social Theory, and Investment in Social Capital*, în *Population and Development Review*, nr.1, vol. 25
- Bader, Veit (1997) – *Fairly Open Borders*, în Veit Bader (coord.) – *Citizenship and Exclusion*, Macmillan Press LTD, London, St. Martin's Press, INC., New York
- Banton, Michael (1998) – *Discriminarea*, Editura Du Style, București
- Bălășescu, Alexandru (1997)- *Romii – construcție identitară. Cazul comunei Cristian, județul Sibiu*, în *Revista de Cercetări Sociale*, nr. 3, București
- Becker, Gary S. (1994)- *Comportamentul uman. O abordare economică*, Editura All, București
- Berghman, Jos (1996) - *Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework* – in: Graham Room, (editor), 1996 – *Beyond The Threshold – The measurement and analysis of social exclusion* - The Policy Press
- Bongaarts, John, și Susan Cotts Watkins(1996)- *Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions*, in *Population and Development Review*, no.22(1)
- Boudon, R (1990)- *Texte sociologice alese*, Editura Humanitas, București
- Bouhis, Richard, Andre Gagnon, Leno Celine Moise (1996) – *Discriminare și relații intergrupuri* în Richard Bouhis, Jaques – Phillipe Leyens (coord), *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Editura Polirom, Iași

-
- Bouhris, Richard, John Turner, Andre Gaugnon (1997) – *Interdependence, Social Identity and Discrimination*, în Oakes, Penelope, Naomi Ellemers, Alexander Haslam (coord.) – *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life*, Blackwell Publishers, Oxford, Cambridge, Massachusetts
- Burtea Vasile (1996) - *Marginalizare socială și cooperare în cazul populației de romi*, Revista de Cercetării Sociale nr. 3, București
- Caldwell, John C. (1976)- *Toward a Restatement of Demographic Transition Theory* , în *Population and Development Review*, nr. 3-4
- Capozzo, Dora, Chiara Volpato (1996) – *Relații intergrupuri: perspective clasice și contemporane* în Richard Bouhis, Jaques – Phillipe Leyens (coord), *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Editura Polirom, Iași
- Cherata Lucian (1992)- *Istoria Țiganilor*, Editura Z
- Chesnais, Jean-Claude (1992)- *The Demographic Transition*, Claredon Press, traducere în limba engleză de Elisabeth și Philip Kreager
- Clark, W. A. V. (1986) – *Human Migration*, SAGE Publications, Beverly Hills, London, New Dehli
- Dan Enăchescu, Dana Mincă(1991)- *Calitatea Vieții indicator al stării de sănătate*, în *Calitatea Vieții – teorie și practică socială*, lucrare editată de Centrul de Informare și Documentare Economică, București
- Forste, Renata și Marta Tienda (1996)- *What's Behind Racial and Ethnic Fertility Differentials?*, în *Fertility in the United States. New Patterns, New Theories*, ed. Casterline, John B., Ronald Lee și Karen A. Foote, supliment la vol. 22, *Population and Development Review*
- Jonassen, Kjell Reidar (1995) - *Gypsies in Dolj - Research Report*, Red Barnet, Craiova
- Julio Frank, Jose Luis Bobadila, Claudio Stern, Tomas Frejka, Rafael Lozano(1991) - *Elements for a theory of the health transition* în *Health Transition Review*, nr.1
- Gheorghe, Nicolae, Jean Pierre Liegeios (1996) – *Romii o minoritate a Europei*, Minority Rights Group International, Editura Multiprint, Oradea
- Ghețău, Vasile (1996)- *O proiectare condițională a populației României pe principalele naționalități (1992-2025)*, în *Bibliotheca Demographica* no.2, Centrul de Informare și Documentare Economică, București

- Ghețău, Vasile (1997)- *Evoluția fertilității în România: de la transversal la longitudinal*, în *Bibliotheca Demographica*, nr.5, Centrul de Informare și Documentare Economică, București
- Ghețău Vasile (1999) - *Avort, contracepție și mortalitate maternă în România* în *Populație și Societate* nr. 1-2/, București
- Hajnal, John (1982)- *Two Kinds of Preindustrial Household Formation System*, în *Population and Development Review*, nr. 3, vol. 8
- Inglehart, Ronald (1997) - *Modernization and Post-Modernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press
- M. Kogălniceanu(1976)- *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains, Opere vol. II*, Editura Academiei, București
- Liegeois, Jean Pierre (1994) - *Roma, Gypsies, Travellers*, Council for Cultural Cooperation
- Marshall, T. H. (1975) - *Social Policy in Twentieth Century*- Hutchinson University Library, London
- Matras, Yaron (1998) –*Problems Arising in Connection with International Mobility of the Roma in Europe*, European Committee on Migration, Council of Europe, Strasbourg
- Ioan Mărginean (1991)- *Calitatea Vieții în România*, în *Calitatea Vieții* nr. 3-4, București
- Merton, Robert (1985 [1948]) – *Discrimination and the American Creed*, în Yetman, Norman (coord.) – *Majority and Minority: The Dynamics of Race and Ethnicity in American Life*, Allyn and Bacon, Boston
- Neculau, A. și Ferreol, G. (1996)- *Minoritari, marginali, excluși*, Editura Polirom, Iași
- Offe, Claus (1996) – *Varieties of Transitions – The East European and East German Experience*, Polity Press, Cambridge
- Pons, Emanuelle (1999) – *Țigani din România – o minoritate în tranziție*, Compania Altfel, București
- Preda, Marian (1999)- *Grupuri sociale excluse/ignore de politicile sociale în România*, în Zamfir, C. (coord.) 1999 – *Politici Sociale în România '90-'98*, Editura Expert, București
- Room, Graham (editor) (1996) – *Beyond The Threshold – The measurement and analysis of social exclusion* - The Policy Press

-
- Sandu, Dumitru (1996) – *Sociologia tranziției – Valori și tipuri sociale*, Editura Staff, București
- Sandu, Dumitru (1998) - *Migrația internă sub șocul tranziției*, în *Populație și societate*, Nr.2 (8), București
- Stahl, Henri H. (1998)- *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești-*, Vol. II, *Structura internă a satelor devălmașe libere*, ediția a doua, revăzută, Editura Cartea Românească
- Stănculescu, Manuela Sofia și Ionica Berevoescu (1999)- *Grupuri de risc: cine are nevoie de ajutor*, în volumul *Fețele schimbării*, Editura Nemira, București
- Stănculescu, Manuela Sofia (editor)(1999)- *Sărăcia în România, 1995-1998*, Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare, Proiectul de prevenire și combatere a sărăciei, București
- Stewart, Michael (1997)- *The Time of the Gypsies*, Westview Press
- Surdu, Mihai (1998) - *Efectele condiționării alocăției pentru copii de prezența școlară în cazul copiilor romi*, în *Revista Calitatea Vieții*, nr. 1, București
- Șerban, Monica (1998)- *Aspecte ale atașamentului față de comunitate – studiu comparativ asupra a două comunități bogate de romi căldărari*, în *Revista de Cercetări Sociale*, nr. 3-4, București
- Tajfel, Henri (1981) – *Human Groups and Social Categories*, Cambridge University Press, Cambridge
- Tănase Stelian (1998) - *Elite și societate. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej*, Editura Humanitas, București
- Tomova, Iлона Ivanova (1995). - *The Gypsies in the Transition Period*, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations, Sofia
- Trebici, Vladimir (1979) – *Demografia*, Editura Științifică și Enciclopedică, București
- Trebici, Vladimir (1996) -*Minoritățile naționale din România: prezent și estimăție prospectivă*, în *Bibliotheca Demographica* no.2, Centrul de Informare și Documentare Economică
- Trebici, Vladimir (1998) - *Populația României după naționalitate și religie. Demografie regională și diferențială*, în *Bibliotheca Demographica*, no.8, Centrul de Informare și Documentare Economică

-
- Zamfir, Elena și Cătălin Zamfir (coordonatori) (1993)- *Țigani în ignorare și îngrijorare*, Editura Alternative, București
- Zamfir, Cătălin (coordonator) (1995)- *Dimensiuni ale sărăciei*, Editura Expert, București
- Zamfir, Cătălin (coordonator) (1997)- *Pentru o societate centrată pe copil*, Editura Alternative, București
- Zamfir, Cătălin (1999)- *Tranziția demografică și problemele asociate, în Politici sociale în România: 1990-1998*, coord. Cătălin Zamfir, Editura Expert, București
- Cătălin Zamfir (coord.) (1998) - *Probleme sociale și nivel de trai*, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, cercetare, noiembrie
- Wall, Richard (1995) - *Historical Development of Household Structure, în Household Demography and Household Modeling* edited by Evert van Imhoff, Anton Kuijsten, Peter Hooimeijer, Leo van Wissen
- Whelan, Brendan J. and Whelan Christopher T.(1996) – *In what sense is poverty multidimensional*– in: Graham Room, (editor) – *Beyond The Threshold – The measurement and analysis of social exclusion* - The Policy Press
- ***Comisia Națională pentru Statistică (1996, 1997, 1998, 1999)- *Anuarul statistic al României*, București
- ***Institutul pentru Ocrotirea Mamei și Copilului din România (IOMC) și Centrul pentru Prevenirea și Controlul Bolilor (CDC) Atlanta – SUA (1993)- *Sănătatea reproducerii*, București
- ***Medecins sans frontieres (1997)- *Asistența celor mai defavorizate comunități de romi din Transilvania*, raport de cercetare, Cluj
- ***METROMEDIA Transilvania (1998)- *Barometru de opinie publică*, cercetare efectuată în luna iunie
- ***Revista de Cercetări Sociale(1998)- *Situația socială a romilor din județul Buzău*, nr. 1, București
- ***Salvați Copiii, UNICEF (1999)- *Copiii romi din România*, București

AUTORII

- Ionica Berevoescu** – doctorand în sociologie la Universitatea București, cercetător științific principal în cadrul Centrului de Cercetări Demografice Vladimir Trebici al Academiei Române; e-mail: ionica@iccv.ro
- Sorin Cace** – doctorand în sociologie la Universitatea București, doctorand în economie la Academia de Studii Economice, cercetător științific principal în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române; e-mail: sorin@iccv.ro
- Dana Costin Sima** - doctorand în sociologie la Universitatea București, consultant protecția copilului UNICEF; e-mail: dcostin@unicef.org
- Adrian-Nicolae Dan** - doctorand în sociologie la Universitatea București, cercetător științific principal în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române; e-mail: adrian@iccv.ro
- Marian Preda** - doctor în sociologie la Universitatea București, conferențiar la Catedra de Asistență Socială - Universitatea București; e-mail: marian@iccv.ro; mpreda@sas.unibuc.ro
- Simona Stroie** - doctorand în sociologie la Universitatea București, cercetător științific principal în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române; e-mail: simona@iccv.ro
- Mihai Surdu** - doctorand în sociologie la Universitatea București, cercetător științific principal în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române; e-mail: mihai@iccv.ro
- Ștefan Ștefănescu** - doctor în matematică, profesor la catedra de matematică-Universitatea București, cercetător științific principal în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române; e-mail: stefanst@sas.unibuc.ro
- Mălina Voicu** - doctorand în sociologie la Universitatea București, cercetător științific în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române; e-mail: malina@iccv.ro
- Cătălin Zamfir** - membru corespondent al Academiei Române, doctor în sociologie, profesor al Catedrei de Sociologie - Universitatea București, director al Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române; e-mail: zamfir@valhalla.racai.ro; czamfir@iccv.ro
- Monica Șerban** - doctorand în sociologie la Universitatea București, cercetător științific în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române; e-mail: monica@iccv.ro

ANEXĂ

**Prezentare generală a indicatorilor folosiți în cele două anchete ICCV
asupra populației de romi, în 1992 și 1998**

Sunt urmărite dimensiunile:

- Autoidentificare etnică.
- Dimensiunea gospodăriei.
- Fertilitate.
- Căsătorie.
- Situația actelor de identitate.
- Educație.
- Migrație.
- Meserii și ocupații.
- Venituri.
- Proprietatea asupra pământului și alte bunuri în proprietate.
- Locuință.

Datele sunt prezentate comparativ 1992-1998, în măsura în care indicatorii se regăsesc în ambele anchete. Comparații suplimentare au fost realizate pe următoarele categorii: urban vs. rural, comunități compacte sau izolate vs. comunități în care românii trăiesc dispersat, autoidentificare etnică cu roma vs. autoidentificare etnică cu alte naționalități etnice.

Autoidentificarea etnică a celor intervievați

Tabelul nr. 1 - Apartenența etnică a celui care a răspuns la chestionar, 1992 (% din total respondenți)					
	Total eșantion	Grup compact de romi	Romi dispersați	Urban	Rural
Romi	78,67	80,92	74,29	77,63	79,35
- cu precizarea neamului de apartenență	43,58	46,66	37,82	46,88	41,44
- fără precizarea neamului de apartenență	35,09	34,26	36,47	30,75	37,91
Altă etnie decât roma	17,36	15,55	22,65	18,17	16,83
Nonrăspuns	3,97	3,53	3,06	4,19	3,82
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tabelul nr. 2. Apartenența etnică a celui care a răspuns la chestionar, 1998 (% din total respondenți)

	Total eșan-tion	Grup comp-act de romi	Romi dispersați	Urban	Rural
Romi	60,68	67,13	58,14	55,91	63,96
– cu precizarea neamului de apartenență	19,04	21,84	17,93	18,08	19,69
– fără precizarea neamu-lui de apartenență	41,64	45,29	40,21	37,83	44,26
Altă etnie decât roma	38,87	32,87	41,23	43,25	35,85
Nonrăspuns	0,45	0,00	0,63	0,83	0,19
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Dimensiunea gospodăriei

Tabelul nr. 3. Mărimea medie a gospodăriei (număr de indivizi/gospodărie), 1992 și 1998

	Total eșan-tion	Auto-identifi-cați romi	Auto-identificați altă etnie	Grup compact de romi	Romi disper-sați	Urban	Rural
Ancheta 1992	6,67	6,84	5,92	6,79	6,19	6,66	6,68
Ancheta 1998	5,55	5,78	5,20	5,67	5,52	5,52	5,57

Fertilitate

Tabelul nr. 4. Numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții, după categoria de vârstă a femeilor, 1992

	Total eșan-tion	Urban	Rural	Comuni-tăți com-pacte	Comunități dispersate	Autoidenti-ficare Roma	Altă identifi-care etnică
15-19 ani	1,62	1,08	1,91	1,62	1,64	1,64	1,51
20-24 de ani	2,60	2,38	2,75	2,66	2,46	2,64	2,36
25-29 de ani	3,55	3,49	3,60	3,71	3,35	3,53	3,63
30-34 de ani	4,77	4,80	4,74	4,85	4,09	4,81	4,08
35-39 de ani	5,03	4,69	5,25	5,32	4,39	5,18	4,59
40-44 de ani	4,77	4,73	4,81	4,93	4,85	4,97	3,89

Notă: Femeile incluse în ancheta din 1992 și, în consecință în această analiză sunt femei căsătorite – cu sau fără acte.

Tabelul nr. 5 - Numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții, după categoria de vârstă a femeilor, 1998

	Total eșan- tion	Urban	Rural	Comuni- tăți com- pacte	Comuni- tăți dis- persate	Autoidenti- ficare Roma	Altă iden- tificare etnică
15-19 ani	0,25	0,19	0,29	0,44	0,17	0,28	0,17
20-24 de ani	0,99	0,80	1,14	1,23	0,89	1,10	0,80
25-29 de ani	1,97	1,81	2,10	2,36	1,84	2,07	1,81
30-34 de ani	3,09	3,03	3,14	3,64	2,79	3,57	2,27
35-39 de ani	4,03	3,96	4,08	4,45	3,91	4,37	3,44
40-44 de ani	4,39	4,00	4,75	4,93	4,17	4,66	3,98

Notă: În ancheta din 1998 și în această analiză au fost incluse atât femei căsătorite – cu sau fără acte – cât și femei necăsătorite.

Tabelul nr. 6. Numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții de către femeile căsătorite, după categoria de vârstă a femeilor, 1998

	Total eșan- tion	Urban	Rural	Comuni- tăți com- pacte	Comuni- tăți dis- persate	Autoiden- tificare romă	Altă iden- tificare etnică
15-19 ani	0,72	0,57	0,82	1,07	0,55	0,73	0,68
20-24 de ani	1,38	1,29	1,44	1,48	1,34	1,43	1,28
25-29 de ani	2,18	2,00	2,32	2,52	2,07	2,24	2,08
30-34 de ani	3,31	3,31	3,32	3,72	3,09	3,69	2,62
35-39 de ani	4,27	4,18	4,33	4,98	4,08	4,56	3,73
40-44 de ani	4,41	4,03	4,75	4,96	4,17	4,69	4,00

Tabelul nr. 7. Vârsta la prima naștere, 1992 și 1998

	Total eșan- tion	Urban	Rural	Comuni- tăți com- pacte	Comuni- tăți dispersate	Autoidenti- ficare romă	Altă iden- tificare etnică
Ancheta 1992	18,62	18,73	18,54	18,62	18,67	18,44	19,41
Ancheta 1998	19,26	19,43	19,15	18,70	19,47	18,83	19,96

Tabelul nr. 8. Ponderea femeilor care nu-și mai doresc copii, după categoria de vârstă, 1992

	Total eșan-tion	Urban	Rural	Comuni-tăți com-pacte	Comuni-tăți dis-persate	Autoiden-tificare romă	Altă iden-tificare etnică
18-19 ani	55,5	22,4	75,9	62,1	38,7	59,4	43,8
20-24 de ani	57,2	48,5	63,6	56,7	60,8	55,5	55,8
25-29 de ani	61,8	62,6	61,2	58,8	63,8	59,3	72,0
30-34 de ani	68,2	66,0	70,1	70,3	58,8	69,1	59,5
35-39 de ani	75,4	72,9	77,1	75,4	78,2	76,3	85,6
40-44 de ani	77,7	74,5	80,1	74,4	92,3	77,8	97,0
18-44 de ani	68,4	64,4	71,3	67,5	71,9	68,3	71,9

Tabelul nr. 9. Ponderea femeilor care nu-și mai doresc copii, după categoria de vârstă, 1998

	Total eșan-tion	Urban	Rural	Comuni-tăți com-pacte	Comuni-tăți dis-persate	Autoiden-tificare Roma	Altă iden-tificare etnică
18-19 ani	60,0	50,0	62,5	49,3	71,4	50,0	75,0
20-24 de ani	70,2	72,2	69,0	72,7	68,8	80,0	52,9
25-29 de ani	79,3	74,4	83,3	87,0	77,6	80,8	77,1
30-34 de ani	83,8	84,8	82,9	86,7	83,3	90,2	74,1
35-39 de ani	94,4	95,8	92,9	85,0	98,4	92,2	97,4
40-44 de ani	93,2	97,2	89,2	84,2	100,0	93,5	92,6
18-44 de ani	84,8	86,4	83,4	82,2	86,8	86,7	81,9

Căsătorie

Tabelul nr. 10. Vârsta medie la prima căsătorie

	Total eșan-tion	Urban	Rural	Comuni-tăți com-pacte	Comuni-tăți dis-persate	Autoiden-tificare Roma	Altă iden-tificare etnică
Ancheta 1992	17,07	17,12	17,05	17,07	17,11	16,90	17,79
Ancheta 1998	17,96	18,36	17,69	17,54	18,10	17,55	18,64

Tabelul nr. 11. Ponderea căsătoriilor fără acte în total căsătorii, după categoria de vârstă a soției, 1992

	Total eșan-tion	Urban	Rural	Comuni-tăți compacte	Comuni-tăți dis-persate	Autoiden-tificare romă	Altă iden-tificare etnică
18-19 ani	78,2	71,1	82,2	77,8	78,5	75,0	87,5
20-24 de ani	54,0	49,7	57,3	54,7	49,4	59,8	34,1
25-29 de ani	43,9	39,9	46,9	49,7	31,8	50,3	10,9
30-34 de ani	44,6	44,6	44,7	46,1	41,8	47,1	35,5
35-39 de ani	43,1	42,0	43,8	45,6	37,3	46,0	28,2
40-44 de ani	45,8	39,1	50,9	43,6	49,0	46,9	26,5

Tabelul nr. 12. Ponderea căsătoriilor fără acte în total căsătorii, după categoria de vârstă a soției, 1998

	Total eșan-tion	Urban	Rural	Comuni-tăți com-pacte	Comuni-tăți dis-persate	Autoiden-tificare romă	Altă iden-tificare etnică
18-19 ani	75,7	72,3	78,3	75,0	76,0	81,0	60,7
20-24 de ani	53,2	51,0	54,8	58,1	50,5	62,9	36,2
25-29 de ani	42,8	41,9	43,4	40,2	44,5	47,1	35,2
30-34 de ani	36,2	29,5	40,5	42,0	33,7	38,0	32,9
35-39 de ani	31,6	24,7	36,7	41,5	27,8	36,1	23,3
40-44 de ani	23,8	15,9	31,0	29,4	20,1	27,5	18,5

Situația actelor de identitate**Tabelul nr. 13. Ponderea persoanelor cu și fără acte de identitate, 1998**

Tipul de act	Au...	Nu au...	Non-răspuns
Certificat de naștere (pentru toți membrii gospodăriei)	91,8%	4,7%	3,5%
Buletin de identitate (pentru cei în vârstă de peste 14 ani în momentul studiului)	91,9%	3%	5,2%
Pașaport (pentru cei în vârstă de peste 14 ani în momentul studiului)	13,6%	81,2%	5,2%

Educație

Tabelul nr. 14. Ponderea bărbaților care nu știu să citească, 1992

	Total eșan- tion	Urban	Rural	Comuni- tăți com- pacte	Comuni- tăți dis- persate	Autoiden- tificare romă	Altă iden- tificare etnică
15-19 ani	63,0	25,0	83,3	48,4	93,3	64,3	66,7
20-24 de ani	36,8	19,2	48,6	37,9	31,3	44,1	10,4
25-29 de ani	18,9	10,2	25,8	25,2	4,0	12,4	35,5
30-34 de ani	17,4	11,3	21,8	20,1	9,2	20,2	7,1
35-39 de ani	20,5	13,0	27,3	27,4	4,2	20,7	18,5
40-44 de ani	20,2	10,9	25,2	26,0	10,5	21,8	8,6
45-49 de ani	14,1	15,5	13,4	19,0	0,8	14,5	0,0
50-54 de ani	24,4	34,7	18,6	29,0	12,0	26,9	5,6
55-59 de ani	42,4	27,3	50,5	47,6	32,7	47,2	23,8
60 și peste	34,5	32,7	35,3	37,4	15,7	36,4	28,9
Total	23,8	16,5	28,5	28,3	12,1	25,1	17,0

Tabel 15. Ponderea femeilor care nu știu să citească, 1992

	Total eșan- tion	Urban	Rural	Comuni- tăți compacte	Comuni- tăți dispersate	Autoiden- tificare romă	Altă iden- tificare etnică
15-19 ani	53,9	20,9	71,5	57,2	46,6	62,2	20,0
20-24 de ani	37,6	24,4	47,2	41,4	26,4	37,7	33,3
25-29 de ani	32,5	26,2	37,2	38,1	21,4	35,2	25,8
30-34 de ani	37,3	25,6	47,0	43,5	19,1	40,6	28,9
35-39 de ani	43,1	32,2	50,3	50,0	28,0	45,6	29,5
40-44 de ani	34,1	25,4	40,4	37,4	30,4	35,5	37,3
45-49 de ani	35,8	32,0	37,2	42,5	27,0	39,7	18,1
50-54 de ani	45,5	28,1	53,1	48,5	34,4	48,9	28,5
55-59 de ani	67,3	75,7	62,6	75,2	46,9	66,8	65,3
60 și peste	68,4	74,6	64,7	71,0	58,9	72,8	56,6
Total	42,4	33,2	48,3	47,8	30,3	44,7	35,0

Tabelul nr. 16. Ponderea bărbaților care nu știu să citească, 1998

	Total eșan-tion	Urban	Rural	Comuni-tăți com-pacte	Comuni-tăți dis-persate	Autoidenti-ficare romă	Altă iden-tificare etnică
15-19 ani	27,6	21,1	31,9	43,3	19,9	33,0	16,9
20-24 de ani	18,9	12,7	24,1	31,0	14,2	22,4	13,5
25-29 de ani	12,3	8,8	14,8	23,1	9,1	16,0	6,0
30-34 de ani	12,6	11,2	13,5	14,5	11,0	16,8	6,1
35-39 de ani	13,6	5,7	18,1	21,8	10,3	17,1	5,7
40-44 de ani	13,3	5,1	19,7	17,9	11,6	15,3	10,9
45-49 de ani	9,6	10,1	9,2	17,8	6,6	11,7	6,5
50-54 de ani	20,3	17,5	22,9	32,1	16,8	27,8	11,5
55-59 de ani	13,0	9,4	14,7	16,0	12,5	17,2	7,1
60 și peste	29,8	18,7	35,7	31,5	28,3	40,2	17,8
Total	18,0	12,6	21,8	27,7	14,2	22,5	11,0

Tabelul nr. 17. Ponderea femeilor care nu știu să citească, 1998

	Total eșan-tion	Urban	Rural	Comuni-tăți com-pacte	Comuni-tăți dis-persate	Autoidenti-ficare romă	Altă iden-tificare etnică
15-19 ani	26,5	25,2	27,4	31,6	24,7	32,7	14,5
20-24 de ani	20,1	16,5	23,1	33,1	15,8	23,7	14,4
25-29 de ani	21,1	13,5	27,0	29,0	18,4	26,6	12,1
30-34 de ani	22,5	15,9	27,2	23,8	21,7	30,1	9,1
35-39 de ani	22,9	20,7	24,7	34,3	18,8	31,0	9,0
40-44 de ani	19,2	13,2	24,8	31,6	14,7	23,3	13,3
45-49 de ani	24,2	21,3	26,5	30,9	21,7	31,5	16,0
50-54 de ani	32,8	30,6	34,1	40,6	29,8	41,5	18,4
55-59 de ani	43,0	27,8	50,7	52,0	41,6	56,5	24,4
60 și peste	58,6	43,8	66,5	72,1	53,3	73,9	40,0
Total	27,6	21,4	32,1	36,2	24,5	34,3	17,0

Tabelul nr. 18. Situația preșcolară a copiilor de 3-7 ani, 1998

Sunt înscriși	17,2%
Nu sunt înscriși	65,1%
Non-răspuns, Nu știu	17,7%

Tabelul nr. 19. Situația școlară a copiilor cu vârsta între 7-18 ani, 1998

Înscriși	53,4%
Au întrerupt	15,3%
Nu au fost înscriși niciodată	16,9%
Nonrăspuns, Nu știu	14,4%

Tabelul nr. 20. Ultima formă de învățământ absolvită pentru cei peste 10 ani care nu mai merg la școală, 1998

Nici o clasă	22,1%	Școală profesională terminată	6,7%
4 clase neterminate	8,4%	Liceu terminat	5,9%
4 clase terminate	14,2%	Liceu terminat	4,1%
8 clase neterminate	12,2%	Școală postliceală	0,6%
8 clase terminate	17,1%	Facultate	0,3%
Școală profesională neterminată	1,9%	Nonrăspuns	6,5%

Migrație

Tabelul nr. 21. Intenția de migrație în funcție de mediul rezidențial de plecare și de sosire

Mediul de plecare - mediul de sosire	Cercetarea asupra populației de romi	Barometrul resurselor umane
urban -- urban	7,7%	42,3%
urban - rural	8,8%	16,9%
rural-urban	29,7%	35,2%
rural - rural	53,8%	5,6%

Tabelul nr. 22. Intenția de migrație în funcție de distanța de deplasare (în interiorul sau în afara județului de domiciliu)

Unde ați vrea să vă mutați?	Cercetarea asupra populației de romi	Barometrul resurselor umane*
Același județ la sat	7,7%	42,3%
Același județ la oraș	8,8%	16,9%
Alt județ la sat	29,7%	35,2%
Alt județ la oraș	53,8%	5,6%
Nu știu	31,6%	
În altă țară		18,4%

* Anchetă pe un eșantion reprezentativ pentru populația României de 18 ani și peste.

Tabelul nr. 23. Motive invocate pentru sosirea în localitate			
Motivul %	Total	Mediul	
		Urban	Rural
Locuința	27,0	45,5	16,1
Loc de muncă	10,1	15,2	7,1
Câștiguri posibile	11,2	9,1	12,5
Pământ	1,1	0,0	1,8
Apropiere de rude	24,7	15,2	30,4
Conflicte	7,9	3,0	10,7
Căsătorie	11,2	12,1	10,7
Alte motive	6,7	0,0	10,7
TOTAL	100,0	100,0	100,0

Consum mass-media

Tabelul nr. 24. Frecvența cu care oamenii urmăresc principalele canale media, 1998				
	Des	Uneori	Niciodată	Nonrăspuns
Ascultați radio-ul	16,7%	31,6%	44,5%	7,2%
Citiți ziare, reviste	7,4%	29,2%	55,6%	7,8%
Vă uitați la televizor	34,7%	27,6%	31,8%	5,9%

Profesii și ocupații

Tabelul nr. 25. Ponderea tipurilor de profesii în total populație peste 16 ani		
	Ancheta 1992	Ancheta 1998
Profesii moderne	15,7 %	37,7 %
Profesii tradiționale	7,1 %	10,3 %
Nici o profesie	77,1 %	52,0 %

Notă: În 1998 precizia întrebării referitoare la calificare a fost mult mai mare fapt care determină o schimbare semnificativă în ceea ce privește calificările de tip modern și lipsa calificării. O altă explicație ține de nevoia romilor de a desfășura activității aducătoare de venituri mai sigure în intervalul scurs din 1992 până în 1998.

Tabelul nr. 26. Ponderea tipurilor de profesii pe generații, 1992

	Bunici	Părinți	Cuplu de referință
Profesii moderne	3,3 %	11,7 %	18,07 %
Profesii tradiționale	14,0 %	5,8 %	5,86 %
Nici o profesie	82,7 %	82,5 %	76,07 %

Tabelul nr. 27. Ponderea tipurilor de profesii pe generații, 1998

	Bunici	Părinți	Cuplu de referință
Profesii moderne	33,3 %	35,9 %	40,1 %
Profesii tradiționale	8,3 %	7,9 %	11,5 %
Nici o profesie	58,4 %	56,2 %	48,4 %

Tabelul nr. 28. Statutul ocupațional al populației de peste 16 ani, 1992 și 1998

	Ancheta 1992	Ancheta 1998
Salariați	23,4 %	12,9 %
Patroni	0,8 %	0,5 %
Activități pe cont propriu	22,1 %	33,6 %
Pensionari	5,3 %	7,1 %
Fără lucru	46,8 %	40,7 %
La școală	0,5 %	2,5 %
	În închisoare 1,1 %	Altă situație 2,7 %

Tabelul nr. 29. Gradul de calificare al salariaților

Ancheta 1992		Ancheta 1998	
Muncitori necalificați	60,4 %	Muncitori necalificați	45,0 %
Muncitori calificați	37,8 %	Muncitori calificați	51,4 %
Cadre medii și superioare	1,8 %	Funcționar, maestru, ocupații cu studii superioare	3,6 %

Tabelul nr. 30. Structura populației ocupate după statutul profesional, 1998

Salariat	27,5 %
Patron	0,8 %
Lucrător pe cont propriu, din care:	71,7 %
Comercianți	10,1 %
Practică meserii tradiționale	6,4 %
Agricultori	12 %
Lucrători ocazionali în străinătate	1,5 %
Zilieri	41,7 %

Venituri

Tabelul nr. 31. Surse de venit, în bani sau produse, obținute în cadrul gospodăriei în cursul anului anterior, 1997, ancheta 1998			
Tipul de venit în bani sau produse	Gospodăria obține acest tip de venit	Gospodăria nu obține acest tip de venit	Non-răspuns
Venituri din activitatea de zilier	50,9%	36,4%	12,8%
Venituri din munca pământului propriu sau luat în parte	16,4%	70,8%	12,8%
Venituri din comerț	7,9%	79,3%	12,8%
Venituri din activitatea de liber profesionist sau alte venituri din munca pe cont propriu (inclusiv meserii tradiționale)	22,4%	64,8%	12,8%
Venituri din afaceri	2,1%	85,1%	12,8%
Venituri din muncă în străinătate	4%	83,3%	12,8%
Venituri din vânzări de proprietăți (animale, terenuri, acțiuni)	1,7%	85,5%	12,8%
Venituri din ajutor de la rude, prieteni, alte persoane	10,5%	76,7%	12,8%
Venituri din cerșit	4,8%	82,4%	12,8%
Venituri din jocuri (de noroc sau alt fel de jocuri)	0,6%	86,7%	12,8%
Venituri din împrumuturi în bani, dați cu dobândă (camătă)	1,7%	85,5%	12,8%
Venituri din închirieri (mașini, terenuri, case, alte bunuri mobile)	0,1%	87,2%	12,8%
Venituri în bani din ajutorul social	1,6%	85,6%	12,8%
Venituri din gospodărie/produse animale	2,1%	85,1%	12,8%
Venituri în bani sau produse din lucrul ocazional la patron	0,6%	86,7%	12,8%
Venituri din alte activități decât cele menționate	21,5%	65,8%	12,8%

Tabelul nr. 32. Cea mai importantă sursă de venit a gospodăriei în anul 1997, ancheta 1998

Salariu	21,3%
Activitatea de zilier	18,1%
Pensia	14,8%
Alocațiile	12,8%
Ajutorul social	4,1%
Munca pământului propriu sau luat în parte	4%
Mic comerț (vânzare porci, sticle)	3,8%
Activitatea de liber profesionist sau alte venituri din munca pe cont propriu (inclusiv meserii tradiționale)	3%
Munca în străinătate	1,4%
Ajutor de șomaj	1,4%
Venituri din afaceri	1%
Ajutor de la rude, prieteni, alte persoane	1%
Camătă, dobândă	1%
Produse din gospodărie, produse animale	0,5%
Cerșit	0,5%
Câștig ocazional	0,4%
Salarii restructurare	0,1%
Jocuri de noroc	0,1%
Nonrăspuns	5,2%

Tabelul nr. 33. Venituri din activități pe cont propriu și venituri sub formă de bunuri și servicii pentru munca depusă, în luna anterioară anchetei, 1998

Gospodării care au obținut venituri din activități pe cont propriu	35,7%
Gospodării care au obținut venituri sub formă de bunuri și servicii pentru munca depusă (alimente, transport, îmbrăcăminte-încălțăminte, chirie)	11,9%

Tabelul nr. 36. Ponderea gospodăriilor cu grădină, 1998 (%)

	Total	Urban	Rural	Comuni- tăți com- pacte din rural	Comunități dispersate din rural	Autoidenti- ficare romă, din rural	Identifi- care altă etnie, din rural
DA	31,4	16,8	41,4	28,2	51,5	40,4	43,2
NU	63,6	78,7	53,3	66,2	43,3	55,6	49,1
Non- răspuns	5,0	4,5	5,4	5,6	5,2	4,0	7,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabelul nr. 37. Ponderea gospodăriilor cu teren agricol, 1998 (%)

	Total	Urban	Rural	Comuni- tăți com- pacte din rural	Comunități dispersate din rural	Autoidenti- ficare romă, din rural	Identifi- care altă etnie, din rural
DA	15,5	3,3	23,8	17,0	28,9	21,1	28,6
NU	72,7	85,1	64,2	71,5	58,9	67,0	59,4
Non- răspuns	11,8	11,5	12,0	11,4	12,2	12,0	11,9
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Alte bunuri în proprietate**Tabelul nr. 38. Ponderea gospodăriilor care au în proprietate...**

	Ancheta 1992	Ancheta 1998
Ateliere	4,4%	2,6%
Unelte și mașini agricole		
Unelte manuale	Neincluse în chestionar	37,3%
Accesorii agricole (plug, grapă)		0,3%
Tractor		0,2%
Circular		0,1%
Mijloace transport		
Căruță	16,1%	9,6%
Mașină	7,9%	5,5%
Mașină de teren	Neincluse în chestionar	0,2%
Motocicletă	0,8%	Neincluse în chestionar
Autocamion	2,1%	0,1%

Tabelul nr. 39. Dotarea gospodăriilor cu bunuri de folosință îndelungată, 1992 și 1998 (%)

Bunuri	Ancheta 1992	Ancheta 1998
Aragaz	31,2%	42,1%
Frigider	18,1%	26,1%
Congelator	3,7%	2,8%
Mașină de spălat	14,3%	12,0%
Aspirator	13,3%	5,2%
TV alb negru	28,5%	37,5%
TV color	13,9%	19,0%
Radio	25,3%	31,9%
Casetofon/Magnetofon/Pick-up	35,5%	-
Casetofon/magnetofon/pick-up/CD	-	21,8%
Telefon	Neinclus în chestionar	10,4%

Locuirea**Tabelul nr. 40. Indicatori ai locuirii pe diferite grupuri de populații**

	Eșantion național romi 1992	Eșantion național romi 1998			Populație în ansamblu 1998*		
		TOTAL	Urban	Rural	TOTAL	Urban	Rural
CLL	2,63	2,5	2,5	2,5	2,47	2,38	2,58
PL	6,4	5,6	5,6	5,6	2,91	3,0	2,8
PC	2,48	2,23	2,21	2,24	1,18 ⁽¹⁾	1,26 ⁽¹⁾	1,09 ⁽¹⁾
SCL - m ²	-	13,6 ⁽²⁾	-	-	13,86	-	-
SLL - m ²	-	33,1	-	-	34,24	-	-
SLP - m ²	-	8,0 ⁽²⁾	-	-	11,9	-	-

* La 31.12.1997, conform datelor CNS, Anuarul statistic al României 1998.

(1) La 1 ianuarie 1997.

(2) Au fost eliminate din analiză cazurile în care suprafața medie a camerei de locuit era mai mică de 4 m² (20 cazuri) și mai mare de 36,1 m² (71 cazuri).

Tabelul nr. 41. Densitatea de locuire la populația de romi și la populația totală			
Persoane /cameră	Romă 1998	Romă 1992	Populația României 1998
	Gospodării (%)	Gospodării (%)	Gospodării (%)
Până la 1 (Până la 1,18)	18,2 (18,4)	11,4	50,2 (50,7)
Între 1,01 – 2 (Între 1,19 – 2)	33,2 (33,0)	32,9	42,5 (42,0)
Între 2,01-3	23,3	24,8	5,7
Între 3,01-4	11,6	13,5	1,3
Între 4,01-5	6,2	7,2	0,3
Între 5,01-6	3,4	3,9	0,1
Între 6,01-7	1,9	3,0	-

Tabelul nr. 42. Densitatea de locuire în funcție de diferite caracteristici			
Caracteristica:	Subîmpărțire:	Persoane/cameră	
		Roma 1992	Roma 1998
• PROFESIE	✓ Prof. modernă	2,71	2,42
	✓ Prof. tradițională	2,08	2,78
	✓ Prof. în agricultură	2,55	2,76
	✓ Fără profesie	3,08	3,05
• CALIFICARE	✓ Salariat, patron, afacere pe cont propriu, angajat armată	2,84	--
	✓ Șomaj, pensionar	2,66	--
	✓ Fără lucru	3,45	--
• AUTOIDENTIFICARE	✓ Români	2,52	2,33
	✓ Identificare cu un neam	2,77	2,80
	✓ Romi care nu se identifică cu vreun neam	2,98	...
	✓ Maghiari	4,09	2,67
• TIP DE COMUNITATE	✓ Dispersat	2,63	2,28
	✓ Omogen	3,20	3,07

Tabelul nr. 43. Densitatea de locuire la populația de romi, în funcție de forma de ocupare a locuinței

LOCUINȚA DVS. ESTE		Densitatea de locuire (DL) - persoane/ cameră							
		0-1	1,01-2	2,01-3	3,01-4	4,01-5	5,01-6	6,01-7	Peste 7
1998 (%)	La bloc cu chirie la stat	8,8	36,8	28,8	18,4	4,8	1,6	0,0	0,8
	La bloc proprietate personală	18,0	44,7	26,1	7,5	1,9	0,6	0,6	0,6
	Casă la curte cu chirie	11,3	25,8	22,7	20,6	9,3	4,1	3,1	3,1
	Casă la curte proprietate	17,7	32,5	23,3	11,3	6,6	4,1	1,8	2,6
	Este proprietatea mamei/ bunici/ rude	8,5	31,9	31,9	10,6	8,5	4,3	4,3	0,0
	Alte forme	11,1	20,4	24,1	14,8	18,5	5,6	1,9	3,7
	Proprietate (TOTAL)	19,6	33,9	22,7	10,5	5,8	3,4	1,8	2,2
	Chirie la stat	10,6	34,4	29,1	17,2	5,3	2,7	0,0	0,7
	Chirie la particular	13,7	25,2	27,5	16,0	7,6	3,8	3,1	3,1
1992 (%)	Proprietate	13,1	33,4	23,4	12,7	7,2	4,0	3,0	3,2
	Chirie la stat	8,1	32,6	28,3	14,4	6,9	4,1	3,0	2,4
	Chirie la particular	8,5	14,9	25,5	19,1	12,8	2,1	4,3	12,8

Tabelul nr. 44. Distribuția locuințelor după numărul camerelor de locuit -%-

	Romă 1992			Romă 1998			Populația României 1998		
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
Total locuințe din care:									
- cu o cameră	16,9	15,5	20,7	17,1	15,7	18,1	13,2	13,9	12,4
- cu două camere	37,3	37,6	36,6	40,6	40,5	40,6	43,6	46,1	40,8
- cu trei camere	23,3	24,6	19,7	25,5	27,6	24,0	30,2	30,2	30,2
- cu patru camere	14,0	14,1	13,8	11,7	12,0	11,5	9,2	8,1	12,0
- cu cinci camere și peste	8,5	8,3	9,2	5,1	4,1	5,8	3,1	1,7	4,6

Tabelul nr. 45. Modalitatea de locuire/ forma de proprietate									
	Romă 1998			Romă 1992			Populația României 1998		
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
1. La bloc cu chirie la stat	9,0	20,4	1,2						
2. La bloc cu chirie la particular	1,0	2,3	0,1						
3. La bloc proprietate personală	11,3	26,7	0,7						
4. Casă la curte cu chirie	6,8	11,1	3,8						
5. Casă la curte proprietate	65,8	34,1	87,4						
6. Alte forme	6,2	5,3	6,8						
Cu chirie: TOTAL	16,7	33,8	5,1	32,9	43,7	4,7	3,2	4,4	1,9
- din care									
- la Stat	9,0	20,4	1,2	30,3	40,5	3,5	2,0	2,5	1,5
- la particular	7,7	13,4	3,9	2,6	3,2	1,2	1,2	1,9	0,4
Proprietate personală	77,1	60,8	88,1	66,7	56,3	94,1	94,0	93,7	94,5
Alte forme	6,2 ⁽¹⁾	5,3	6,8	0,3 ⁽²⁾	0,0	1,2	2,7 ⁽³⁾	2,0	3,6
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(1) "Alte forme" cuprinde: Locuință părăsită, Nu are acte/ casa construită pe pământul primăriei, Uscătoria blocului/ la bloc clandestin, Baracă/ bordei, Improvizație/ ocupată abuziv.

(2) La cort.

(3) Proprietatea unui prieten/ rude, pentru care nu plătește chirie.

Tabelul nr. 46. Locuințe dotate cu baie- % -								
Romă 1992			Romă 1998			Populația României 1998		
Total	urban	rural	Total	urban	rural	Total	urban	rural
28,3	37,0	5,5	21,4	48,6	2,4	56,6	84,7	22,1

Tabelul nr. 47. Dotarea locuințelor cu diferite utilități -%-												
	Romă 1998			Populația României 1998			Romă 1992			Recensământ 1992 (nivel național)		
	<i>Ur-ban</i>	<i>Ru-ral</i>	<i>Total</i>	<i>Ur-ban</i>	<i>Ru-ral</i>	<i>To-tal</i>	<i>Ur-ban</i>	<i>Ru-ral</i>	<i>To-tal</i>	<i>Ur-ban</i>	<i>Ru-ral</i>	<i>To-tal</i>
<i>Alimentarea cu apă este</i>												
Instalație curentă cu apă:	66,2	7,3	31,6	89,1	29,0	62,2	54,7	13,0	43,2	88,2	14,3	53,6
- în casă	55,1	2,0	23,9	85,4	16,7	54,6						
- în curte	11,1	5,3	7,7	3,7	12,3	7,6						
Fântână proprie în curte	11,9	32,2	23,9	7,9	50,5	27,0		
Fântână, cișmea publică	21,9	60,4	44,5	2,9	20,5	10,8						
Gospodării dotate cu electricitate	94,7	82,3	87,3	100,0	98,3	99,2	92,3	85,2	90,3	99,5	93,6	96,7
Gospodării racordate la rețeaua de gaze naturale	43,0	5,4	20,8	74,3	8,6	44,9		
Gospodării racordate la rețeaua de canalizare	54,7	3,0	24,2	84,2	17,4	54,4		

Tabelul nr. 48. Cum apreciați locuința dvs.? -%-									
	Romă 1992			Romă 1998			Populația României 1998		
	<i>Urban</i>	<i>Rural</i>	<i>Total</i>	<i>Urban</i>	<i>Rural</i>	<i>Total</i>	<i>Urban</i>	<i>Rural</i>	<i>Total</i>
Bună	24,8	25,5	25,0	25,8	17,2	20,7	61,3	63,1	62,1
Modestă/nici bună, nici proastă	39,8	35,4	38,6	34,5	36,3	35,5	31,3	29,4	30,4
Proastă	35,4	39,2	36,5	39,7	46,5	43,7	7,4	7,6	7,5

Tabelul nr. 49. Dotarea gospodăriilor cu unele bunuri în cadrul diferitelor populații -%-

Bunuri	Romă 1998	Romă 1992	Populație în ansamblu 1995 ^{a)}
Aragaz	42,1	43,6	84,4
Frigider	25,9	20,3	82,5
Congelator	2,8	5,0	26,5
Mașină de spălat	11,9	15,0	68,4
Aspirator	5,2	15,7	55,4
TV alb-negru	37,5	29,0	89,9
TV color	19,1	18,9	-
Radio	32,1	-	80,8
Casetofon, magnetofon, pick-up	21,6	34,1* 18,1**	46,3
Automobil	5,6	8,0	30,9
Telefon	10,3	-	34,9

a) Anuarul Statistic al României, CNS, 1997.

* Casetofon/magnetofon.

** Pick-up.

Tabelul nr. 50. Dotarea gospodăriilor de romi cu bunuri elementare de confort, comparativ cu ansamblul populației -%-

Posesie bunuri (categorii)	Total			Urban			Rural		
	Romă 1998	Romă 1992	Pop. României 1998	Romă 1998	Romă 1992	Pop. României 1998	Romă 1998	Romă 1992	Pop. României 1998
1. Nu are nici un obiect	30,4	38,1	2,4	15,0	30,5	1,3	40,9	57,9	3,9
2. Are un singur obiect	29,1	20,4	6,1	20,7	20,8	1,7	34,8	19,4	12,0
3. Are două obiecte	16,8	22,2	9,6	21,1	26,6	5,7	13,8	10,8	14,9
4. Are trei obiecte	14,9	11,6	22,4	25,7	13,3	18,4	7,5	7,2	27,7
5. Are patru obiecte	8,9	7,7	59,5	17,4	8,8	72,9	3,1	4,8	41,5
Media indicelui	0,357	0,326	0,792	0,524	0,373	0,894	0,242	0,204	0,670

Tabelul nr. 51. Densitatea locuirii la populația de romi, în funcție de nivelul de școlarizare al bărbatului din cuplul subiect/cap de familie										
Bărbatul din cuplul subiect având:		Densitatea - persoane/ cameră								
		<i>0-1</i>	<i>1,01-2</i>	<i>2,01-3</i>	<i>3,01-4</i>	<i>4,01-5</i>	<i>5,01-6</i>	<i>6,01-7</i>	<i>Peste 7</i>	<i>Total</i>
1998	8 clase neterminate (%)	15,5	29,4	24,0	13,0	8,4	4,7	2,6	2,4	100,0
	8 clase terminate și peste (%)	17,4	39,8	24,3	10,2	4,0	1,9	0,8	1,4	100,0
	Total*(%)	16,3	34,0	24,1	11,8	6,5	3,5	1,8	2,0	100,0
1992	8 clase neterminate (%)	10,3	29,2	25,1	14,9	8,7	4,8	3,8	3,2	100,0
	8 clase terminate și peste (%)	9,1	38,6	27,2	12,3	5,3	3,3	1,8	2,3	100,0
	Total*(%)	9,8	32,8	25,9	13,9	7,4	4,2	3,1	2,9	100,0

* *Gospodării în care capul de gospodărie este de sex masculin.*

Tabelul nr. 52. Densitatea locuirii la populația de romi, în funcție de naționalitatea declarată a respondentului și tipul de comunitate, 1998 (%)				
Tip de comunitate în care	Grupe de densitate	Etnia declarată		Total
		Română	Rom/țigăni	
a) Trăiesc numai familii de romi	1. până la 2 pers./cameră	43,9	39,7	41,0
	2. între 2,01 și 4 pers./cameră	42,6	36,7	38,6
	3. peste 4,01 pers./cameră	13,5	23,6	20,4
	Total	100,0	100,0	100,0
b) Trăiesc împreună romi și alte etnii	1. până la 2 pers./cameră	59,6	47,6	51,7
	2. între 2,01 și 4 pers./cameră	31,8	39,0	36,5
	3. peste 4,01 pers./cameră	8,6	13,4	11,8
	Total	100,0	100,0	100,0
c) Sunt câteva familii de romi, dar în principal zona e locuită de alte etnii	1. până la 2 pers./cameră	63,6	58,3	60,5
	2. între 2,01 și 4 pers./cameră	30,5	32,1	31,4
	3. peste 4,01 pers./cameră	5,9	9,6	8,0
	Total	100,0	100,0	100,0
d) nu mai sunt alte familii de romi	1. până la 2 pers./cameră	65,9	52,6	59,1
	2. între 2,01 și 4 pers./cameră	25,3	33,7	29,6
	3. peste 4,01 pers./cameră	8,8	13,7	11,3
	Total	100,0	100,0	100,0

METODOLOGIA COMPARĂRII UNOR EȘANTIOANE BAZATE PE CRITERII DIFERITE DE SELECȚIE. AJUSTAREA EȘANTIOANELOR DE ROMI

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

1. Introducere

În fapt procesul de modelare matematică presupune cel puțin două etape importante și anume:

1. Evidențierea anumitor caracteristici esențiale ale modelului teoretic (ce se dorește a fi studiat) și selectarea principalelor relații dintre entitățile acestuia în raport cu scopul urmărit.
2. Propunerea unui model matematic simplificat, care să aproximeze modelul teoretic ("real"), având drept finalitate soluționarea modelului matematic propus. Modelul matematic ne va da informații utile privind modelul "real".

Parcurgerea acestor etape presupune cunoștințe de specialitate și interdisciplinare variate. De regulă sunt întâmpinate dificultăți la formularea adecvată a problemei din punct de vedere matematic și eventual la selectarea unui anumit tip de model matematic (de exemplu model determinist sau probabilist). Etapa privind soluționarea efectivă a modelului matematic poate ridica de asemenea probleme de ordin tehnic, probleme ce sunt însă adesea depășite prin acceptarea unor ipoteze simplificatoare (utilizarea unor aproximații).

Concret, în cele ce urmează intenționăm să studiem evoluția în decursul ultimilor ani a populației de romi din România. Acest lucru este

practic imposibil de realizat dacă se va lua în considerare întreaga populație de romi a României deoarece nu dispunem de suficiente resurse.

În vederea soluționării problemei menționate s-a optat pentru utilizarea tehnicii eșantionării. În cazul unor eșantioane cu un grad ridicat de reprezentativitate, rezultatele obținute din analiza eșantioanelor pot fi extinse la nivelul întregii populații, eroarea făcută fiind relativ mică.

Acuratețea rezultatelor este însă de regulă profund afectată de un grad relativ mic de reprezentativitate al eșantionului utilizat.

În continuare vom evidenția punctele sensibile privind o asemenea abordare și vom propune o metodologie ce va face posibilă compararea informației din eșantioane ce au fost selectate cu scopuri și după principii net diferite. Procesul de comparare se va baza pe o procedură de "aducere la un numitor comun" a celor două eșantioane.

Având în vedere scopul final urmărit, anume producerea efectivă a unor eșantioane de romi care să fie "compatibile" în vederea comparării lor, nu vom intra în detalii tehnice privind descrierea și corectitudinea algoritmului folosit în cadrul procedurii de "ajustare". În schimb, utilizând simularea stohastică pe calculator, vom valida experimental o asemenea procedură.

2. Formularea problemei

Să concretizăm aspectele abstracte menționate anterior.

Vom desemna prin **E92** și **E98** două eșantioane ce au fost selectate din populația totală de romi din România, în perioada anilor 1992, respectiv 1998. Eșantionul **E92** conține 1804 înregistrări iar eșantionul **E98** are 1765 unități.

Intenționăm să "comparăm" cele două eșantioane, în special pentru a aprecia gradul de evoluție în timp a populației respective.

În acest context se impune ca cele două eșantioane studiate să fie "compatibile". Vom aduce în continuare unele clarificări privind această cerință.

Proprietatea de compatibilitate trebuie în mod obligatoriu să se refere la variabilele "identice" din cele două eșantioane. Este necesar ca această compatibilitate să se manifeste în primul rând la nivel de cod posibil de răspuns, aceasta pentru toate variabilele comune celor două eșantioane. În acest sens o caracteristică ce este comună indivizilor din

aceste eşantioane trebuie să primească aceleași coduri de răspuns, păstrându-se totodată și semnificația codurilor respective.

Pentru eşantioanele ce urmează a se compara este necesar de a fi depistate și corectate erorile accidentale de codificare. Acest lucru se poate realiza atât prin confruntarea directă a chestionarelor inițiale cu fișierele rezultate în urma prelucrării acestora, cât și printr-o analiză atentă a dependențelor dintre variabilele chestionarelor respective.

Concret, eşantioanelor **E92** și **E98** au fost selectate avându-se permanent în vedere o păstrare cât mai fidelă a caracteristicilor întregii populații de romi din România. Este cunoscut faptul că extragerea unui eşantion dintr-o populație dată se realizează în raport cu anumite variabile de selecție $W_1, W_2, W_3, \dots, W_m$ precizate în faza de proiectare a eşantionului respectiv. Scopul principal urmărit este de a face posibilă o extrapolare cât mai exactă, la nivelul întregii populații de romi, a concluziilor rezultate prin analizele efectuate asupra unor eşantioane de volum relativ restrâns. În acest context ar trebui să existe neapărat între eşantioanele **E92** și **E98** o "compatibilitate" la nivelul vectorului de selecție $W = (W_1, W_2, W_3, \dots, W_m)$.

În realitate eşantioanele **E92** și **E98** prezintă însă un grad ridicat de incompatibilitate, fapt ce implică probleme majore de interpretare în faza de analiză comparativă a evoluției populației de romi pe perioada 1992-1998.

3. Modificarea unor coduri în eşantionul **E92**

În vederea realizării unei compatibilități la nivel de cod între eşantioanele **E92** și **E98** s-au operat în eşantionul **E92** mai multe modificări ale codurilor variabilei "Jud." (județul).

Menționăm în acest sens următoarele:

- Corectarea unor coduri greșite atribuite județelor. Astfel în fișierul **E92**, pentru fiecare dintre județele cu codurile 18, 21, 23, 38 au fost depistați cel mult 3 indivizi. Această situație a rezultat datorită unor erori de codificare, corecțiile fiind realizate prin confruntarea directă a chestionarelor respective cu fișierul **E92**. Prin urmare codurile 18, 21, 23, 28 nu vor fi prezente în noua variantă corectată.

- Județul Caraș-Severin a primit în eşantionul **E92** codul 11 iar județului Călărași i s-a atribuit codul 12. Codurile acestor județe apar însă inversate în eşantionul **E98**.

Această eroare sistematică a decurs probabil din acordarea în mod automat de coduri pentru județe printr-o acțiune de sortare crescătoare a numelor de județe prezente într-un fișier secvențial de tip ASCII. Într-o asemenea situație nu au putut fi evidențiate semnele diacritice specifice limbii române. Apare astfel o discordanță între sortarea automată, pe calculator, ce nu a ținut seama de semnele diacritice și sortarea manuală a numelor de județ. Subliniem faptul că în eșantionul **E98**, lucrându-se cu alte produse soft, s-a făcut o distincție clară între diversele caractere folosite (fiind cuprinse și simbolurile diacritice).

Acest tip de eroare a fost pusă în evidență printr-o analiză atentă a repartizării pe zone geografice a indivizilor din eșantionul **E92**. În acest context persoanele depistate cu domiciliul stabil în județul Călărași au apărut ca fiind repartizate în zona Banat.

- Codurile atribuite Municipiului București și Sectorului Agricol Ilfov (S.A.I) sunt inversate în eșantioanele **E92** și **E98**. Situația menționată a rezultat dintr-o eroare de codificare. Indivizii din municipiul București au fost identificați datorită numărului lor cu mult mai mare (301 înregistrări în **E92**) comparativ cu un număr restrâns de persoane selectate din Sectorul Agricol Ilfov (14 unități în **E92**). În final, în cadrul eșantionului **E92**, indivizilor din Municipiul București li s-a atribuit codul 41, pentru Sectorul Agricol Ilfov fiind alocat codul 42.

- În urma efectuării unor analize suplimentare complexe asupra variantei inițiale a eșantionului **E92** s-a constatat o permutare a codurilor județelor Covasna și Cluj. În final județului Covasna i s-a atribuit codul 15 iar județul Cluj a primit codul 13. Noua codificare era prezentă în eșantionul **R98**.

Eșantioanele inițiale **E92** și **E98** ce au fost astfel prelucrate se vor regăsi în continuare sub numele **R92**, respectiv **R98**.

4. Compatibilitatea variabilelor de selecție

Pe lângă deficiențele de codificare menționate anterior remarcăm moduri diferite de selecție promovate la proiectarea celor două eșantioane. De fapt scopul urmărit la obținerea acestora a fost diferit. Eșantionul **R92** a fost conceput în vederea depistării unor zone compacte de romi și culegerea unui volum sporit de informații din aceste regiuni. La proiectarea eșantionului **E98** s-a acordat o mai mare importanță respectării unei reprezentări teritoriale cât de cât proporțională cu întreaga populație a romilor a României.

Pe lângă aceste aspecte eşantionul **R92** nu conţine reprezentanţi din toate judeţele României. Lipsesc astfel 14 judeţe. Mai mult, numărul de indivizi selectaţi din anumite judeţe diferă sensibil deşi judeţele sunt “comparabile” din punctul de vedere al populaţiei lor. În eşantionul **R92** există judeţe cu un număr mult mai mare de reprezentanţi (de exemplu municipiul Bucureşti are 301 reprezentanţi; judeţul Mureş are 110 persoane; judeţul Sibiu cu 99 indivizi; din judeţul Buzău au fost selectaţi 89 indivizi). Evident, printr-o asemenea selecţie s-a acordat o pondere exagerată unor anumite zone (de exemplu regiunii Bucureşti ce conţine 301 unităţi). Remarcăm de asemenea şi judeţe mult mai slab reprezentate (de exemplu Sectorul Agricol Ilfov).

În tabelul T4.1 este prezentată o situaţie comparativă privind numărul de reprezentanţi romi selectaţi în cadrul eşantionului **R92** din fiecare judeţ.

Tabelul T4.1. Repartizarea romilor pe judeţe în eşantionul R92 (1804 unităţi)							
judeţ	cod	frecvenţă	procent	judeţ	cod	frecvenţă	procent
Arad	2	50	2,8	Iaşi	24	50	2,8
Argeş	3	50	2,8	Maramureş	25	68	3,8
Bihor	5	55	3,0	Mehedinţi	26	48	2,7
Braşov	8	55	3,0	Mureş	27	110	6,1
Buzău	10	89	4,9	Neamţ	28	77	4,3
Caraş-Severin	11	59	3,3	Olt	29	50	2,8
Călăraşi	12	46	2,5	Satu-Mare	31	40	2,2
Cluj	13	50	2,8	Sălaj	32	50	2,8
Constanţa	14	50	2,8	Sibiu	33	99	5,5
Covasna	15	50	2,8	Teleorman	35	46	2,5
Dâmboviţa	16	29	1,6	Timiş	36	53	2,9
Dolj	17	50	2,8	Vrancea	40	40	2,2
Giurgiu	19	60	3,3	Bucureşti	41	301	16,7
Hunedoara	22	65	3,6	S.A.I	42	14	0,8

“Deficienţele” eşantionului **R92** privind nivelul de reprezentare al romilor pe judeţe au fost parţial ameliorate în eşantionul **R98** prin selectarea de indivizi din fiecare judeţ. În **R98** sunt prezente mult mai puţine “dezechilibre majore” privind gradul de reprezentare pe judeţe a populaţiei de romi (Tabelul T4.2). Astfel a fost selectat cam acelaşi număr

de reprezentanți romi din județe cu o populație majoritară aproximativ egală.

Tabelul T4.2. Repartizare romilor pe județe în eșantionul R98 (1765 unități)

Județ	Cod	Frecvență	Procent	Județ	Cod	Frecvență	Procent
Alba	1	20	1.1	Hunedoara	22	31	1.8
Arad	2	49	2.8	Ialomița	23	21	1.2
Argeș	3	49	2.8	Iași	24	39	2.2
Bacău	4	37	2.1	Maramureș	25	56	3.2
Bihor	5	51	2.9	Mehedinți	26	4	0.2
Bistrița Năsăud	6	12	0.7	Mureș	27	104	5.9
Botoșani	7	30	1.7	Neamț	28	43	2.4
Brașov	8	71	4.0	Olt	29	37	2.1
Brăila	9	55	3.1	Prahova	30	50	2.8
Buzău	10	38	2.2	Satu Mare	31	47	2.7
Caraș Severin	11	34	1.9	Sălaj	32	3	0.2
Călărași	12	38	2.2	Sibiu	33	43	2.4
Cluj	13	102	5.8	Suceava	34	47	2.7
Constanța	14	26	1.5	Teleorman	35	42	2.4
Covasna	15	7	0.4	Timiș	36	3	0.2
Dâmbovița	16	40	2.3	Tulcea	37	4	0.2
Dolj	17	74	4.2	Vaslui	38	40	2.3
Galăț	18	48	2.7	Vâlcea	39	42	2.4
Giurgiu	19	57	3.2	Vrancea	40	40	2.3
Gorj	20	43	2.4	București	41	99	5.6
Harghita	21	55	3.1	Sai	42	34	1.9

Remarcăm totuși județe cu un număr poate prea ridicat de reprezentanți romi: Mureș (104 unități), Cluj (102 unități), București (99 unități). Un număr relativ ridicat de reprezentanți se întâlnesc și în județele Dolj (74 indivizi) și Brașov (71 indivizi).

O subreprezentare caracterizează însă județele: Bistrița Năsăud (12 indivizi), Covasna (7 indivizi), Tulcea (4 indivizi), Sălaj (3 indivizi), Timiș (3 indivizi).

Având în vedere aceste aspecte analizarea evoluției în timp a populației de romi nu se poate baza numai pe datele brute din eșantioanele **R92** și **R98**. Astfel Bucureștiul era suprareprezentat în 1992 (301 indivizi), numărul de reprezentanți în aceeași zonă scăzând la 99 în anul 1998.

Acest lucru va afecta semnificativ rezultatele comparative deoarece nu putem admite că, în decursul a numai câțiva ani (1992-1998), aproximativ două treimi din populația de romi a Bucureștiului a migrat în alte zone. Precizăm faptul că eșantioanele **R92** și **R98** sunt însă comparabile din punctul de vedere al volumului lor, conținând 1804, respectiv 1765 de unități.

Așadar se impune aducerea la un numitor comun a repartițiilor variabilelor de selecție W din cele două eșantioane. Într-o asemenea situație nu putem afirma cu certitudine că cele două eșantioane sunt capabile să refacă cu suficientă acuratețe caracteristicile reale ale populației de romi din întreaga Românie. În schimb, printr-o asemenea procedură, eșantioanele studiate devin comparabile, putând fi interpretate ca eșantioane ale unei subpopulații semnificative de romi din România.

Prin urmare vom cere ca cele două eșantioane să aibă aceeași repartiție pentru anumite variabile comune W , variabile ce au fost cu precădere utilizate la selecția unităților eșantioanelor respective. Având în vedere situația concretă studiată, anume dinamică populației de romi în perioada 1992-1998, vom menționa în primul rând acele caracteristici comune celor două eșantioane care sunt, în plus, relativ "stabile" pe durata studiului. Menționăm în acest sens caracteristicile: județ, zona, tip de localitate, tip de comunitate etc.

5. Selecția pe zone geografice

Datorită faptului că la nivel de județ informația este în general săracă, cuprinzând un număr relativ restrâns de indivizi, vom prefera în continuare divizarea teritoriului național într-un număr, mai redus, de zone geografice.

De fapt urmărim a confirma sau infirma o anumită evoluție a populației de romi în perioada 1992-1998. Avându-se în vedere acest aspect, va trebui să aducem la un "numitor comun" eșantioanele **R92** și **R98**, aceasta în raport cu anumite variabile comune celor două eșantioane (eventual și unele variabile folosite pentru selectarea unităților eșantioanelor). Trebuie însă ca variabilele W ce vor fi utilizate în procedura de "ajustare" să fie relativ insensibile unui proces evolutiv pe durata 1992-1998. Ținând seama de tendința "migratorie" a unor "neamuri" de romi este incorect de a se accepta "județul" drept o variabilă prea stabilă în timp. În schimb "regiunea", datorită întinderii ei cât și a unor restricții reale (în special de ordin economic, prezente într-o perioadă de tranziție), este o variabilă cu mult mai stabilă, cel puțin pe o perioadă scurtă de timp. Este

puțin probabilă situația ca în condiții relativ normale de viață o mare masă de romi să migreze într-un interval de numai 6 ani dintr-o regiune geografică în alta. Așadar, în vederea comparării eșantioanelor **R92** și **R98** pe perioadă 1992-1998 putem presupune "regiunea" drept variabilă de selecție destul de stabilă în timp.

Având în vedere aceste considerente am preluat împărțirea geografică folosită de principalele institute de sondare a opiniei publice din România (a se vedea, de exemplu, Rotariu, Ilut, 1997, p.148). Această împărțire, pe lângă evidențierea unor vechi provincii istorice ale României, conservă și diverse aspecte specifice evoluției culturale ale poporului român.

Așadar vom opta pentru 8 zone geografice **Z1-Z8** (specificând în paranteză codul județului respectiv).

- Z1.** Banat (3 județe): Arad (2), Caraș-Severin (1), Timiș (36).
 - Z2.** Crișana-Maramureș (3 județe): Bihor (5), Maramureș (25), Satu Mare (31).
 - Z3.** Dobrogea (2 județe): Constanța (14), Tulcea (37).
 - Z4.** Moldova (8 județe): Bacău (4), Botoșani (7), Galați (18), Iași (24), Neamț (28), Suceava (34), Vaslui (38), Vrancea (40).
 - Z5.** Muntenia (9 județe): Argeș (3), Brăila (9), Buzău (10), Călărași (12), Dâmbovița (16), Giurgiu (19), Ialomița (23), Prahova (30), Teleorman (35).
 - Z6.** Transilvania (10 județe): Alba (1), Bistrița-Năsăud (6), Brașov (8), Cluj (13), Hunedoara (22), Sălaj (32), Sibiu (33), Covasna (15), Harghita (21), Mureș (27).
 - Z7.** Oltenia (5 județe): Dolj (17), Gorj (20), Mehedinți (26), Olt (29), Vâlcea (39).
 - Z8.** București (2 "județe"): municipiul București (41) și Sectorul Agricol Ilfov - SAI - (42).
- Zona Transilvania poate fi la rândul ei împărțită în subzonele Transilvania 1 și Transilvania 2:
- Z6.1.** Transilvania 1 (7 județe): Alba (1), Bistrița-Năsăud (6), Brașov (8), Cluj (13), Hunedoara (22), Sălaj (32), Sibiu (33).
 - Z6.2.** Transilvania 2 (3 județe): Covasna (15), Harghita (21), Mureș (27).

Evidențierea subzonei Transilvania 2 este utilă în unele cercetări sociologice datorită compoziției sale etnice, net deosebită de restul celorlalte zone geografice din România.

Tabelele T5.1 și T5.2 clarifică împărțirea unităților eșantioanelor **R92** și **R98** pe zonele geografice menționate.

Tabelul T5.1. Repartizarea romilor pe zone geografice în eșantionul R92 (1804 unități)

Zona	Cod	Frecvența	Procente
Banat	1	162	9,0
Crișana-Maramureș	2	163	9,0
Dobrogea	3	50	2,8
Moldova	4	167	9,3
Muntenia	5	320	17,7
Transilvania	6	479	26,6
Oltenia	7	148	8,2
București	8	315	17,5
Total		1.804	100,0

Tabelul T5.2. Repartizarea romilor pe zone geografice în eșantionul R98 (1765 unități)

Zona	Cod	Frecvența	Procente
Banat	1	86	4,9
Crișana-Maramureș	2	154	8,7
Dobrogea	3	30	1,7
Moldova	4	324	18,4
Muntenia	5	390	22,1
Transilvania	6	448	25,4
Oltenia	7	200	11,3
București	8	133	7,5
Total		1.765	100,0

Evaluând datele din tabelele T5.1 și T5.2 constatăm o disproporție considerabilă între eșantioanele **R92** și **R98** privind repartitia indivizilor pe zone geografice. Comparativ cu **R92**, eșantionul **R98** are un grad de reprezentativitate mult mai ridicat, proporția indivizilor săi pe zonele geografice fiind mult mai aproape de proporția reală pe zone a întregii populații de romi din România. De fapt eșantionul **R92** a fost proiectat cu

intenția depistării zonelor dens populate cu romi și pentru evidențierea aspectelor specifice unor asemenea zone. Din aceste considerente, în comparație cu **R98**, eșantionul **R92** are un grad de reprezentativitate cu mult mai scăzut (referitor la repartitia romilor în teritoriu).

Așadar într-o operațiune de comparare a celor două eșantioane, o credibilitate mai mare în procesul de extrapolare la nivelul întregii populații de romi o are eșantionul **R98**. Nu trebuie însă neglijat și aportul substanțial de informații pe care pot să-l aducă indivizii din eșantionul **R92**, eșantion în special destinat studierii caracterului specific al comunităților de romi.

Reamintim și faptul că variabila “zona geografică” rămâne aproximativ stabilă pe perioada 1992-1998 fapt ce implică păstrarea în limite rezonabile a proporționalității romilor pe zone geografice, în anii 1992 și 1998. Acest aspect nu este însă validat de datele din tabelele T5.1 și T5.2, fapt ce confirmă o inegală reprezentativitate în teritoriu ale celor două eșantioane analizate.

În vederea studierii evoluției populației de romi pe perioada 1992-1998 va trebui să “ajustăm” eșantionul **R92** aducându-l la proporția întregii populații de romi din România anilor 1992. Acest lucru este însă imposibil de realizat practic, neavând suficiente date în acest sens. Cum populația de romi din anul 1998, nu și-a modificat substanțial repartitia în teritoriu (pe “regiuni”) și deoarece eșantionul **R98** are un grad de “credibilitate” superior, nu ne rămâne altceva de făcut decât să ponderăm informația din **R92**, astfel încât să se obțină în final o proporție pe zone geografice asemănătoare cu cea dată de eșantionul **R98**. Așadar repartitia romilor pe “regiuni” trebuie să fie aproximativ aceeași în eșantioanele **R92** și **R98**, aceasta în sensul modificării eșantionului **R92** în vederea obținerii repartitei din **R98**.

6. Detalii privind eșantioanele **R92** și **R98**

Tabelele T6.1, T6.2 analizează pe “zone” (“regiuni”) și “județe” eșantioanele **R92** și **R98**.

În cadrul unor zone remarcăm o repartitie diferită pe județe a populației de romi din cele două eșantioane. În faza de proiectare a eșantioanelor nu au fost selectate aceleași județe, existând chiar și județe absente în ambele eșantioane.

Tabelul T6.1. Repartizarea romilor pe județe și zone geografice în eșantionul R92 (1804 unități)

	Zo- na	Ba- nat	Crișana Mara- mureș	Do- bro- gea	Mol- dova	Mun- tenia	Tran- silva- nia	Olte- nia	Bucu- rești	
Județ	cod	1	2	3	4	5	6	7	8	
Arad	2	50								
Argeș	3					50				
Bihor	5		55							
Brașov	8						55			
Buzău	10					89				
Caraș-Severin	11	59								
Călărași	12					46				
Cluj	13						50			
Constanța	14			50						
Covasna	15						50			
Dâmbovița	16					29				
Dolj	17							50		
Giurgiu	19					60				
Hunedoara	22						65			
Iași	24				50					
Maramureș	25		68							
Mehedinți	26							48		
Mureș	27						110			
Neamț	28				77					
Olt	29							50		
Satu-Mare	31		40							
Sălaj	32						50			
Sibiu	33						99			
Teleorman	35					46				
Timiș	36	53								
Vrancea	40				40					
S.A.I	41								14	
București	42								301	
Total	1804		162	163	50	167	320	479	148	315

Tabelul T6.2. Repartizarea romilor pe județe și zone geografice în eșantionul R98 (1765 unități)

	Zo- na	Ba- nat	Crișana Mara- mureș	Dobro- gea	Moldo- va	Munte- nia	Transil- vania	Olte- nia	Bu- cu- rești
Județ	cod	1	2	3	4	5	6	7	8
Alba	1						20		
Arad	2	49							
Argeș	3					49			
Bacău	4				37				
Bihor	5		51						
Bistrița Năsăud	6						12		
Botoșani	7				30				
Brașov	8						71		
Brăila	9					55			
Buzău	10					38			
Caraș Severin	11	34							
Călărași	12					38			
Cluj	13						102		
Constanța	14			26					
Covasna	15						7		
Dâmbovița	16					40			
Dolj	17							74	
Galați	18				48				
Giurgiu	19					57			
Gorj	20							43	
Harghita	21						55		
Hunedoara	22						31		
Ialomița	23					21			
Iași	24				39				
Maramureș	25		56						
Mehedinți	26							4	
Mureș	27						104		
Neamț	28				43				
Olt	29							37	
Prahova	30					50			
Satu Mare	31		47						
Sălaj	32						3		
Sibiu	33						43		
Suceava	34				47				
Teleorman	35					42			

Timiș	36	3								
Tulcea	37			4						
Vaslui	38				40					
Vâlcea	39							42		
Vrancea	40				40					
București	41								99	
Sai	42								34	
Total	1.765		86	154	30	324	390	448	200	133

7. Ajustarea eșantionului R92

În continuare, printr-o procedură de tip Monte Carlo, vom aduce eșantionul **R92** la forma **R92a**, astfel încât în eșantioanele **R92a** și **R98** variabilă discretă “zona” (cu 8 coduri de răspuns) să aibă aproximativ aceeași repartiție.

Această operațiune a impus în prealabil o reunificare a codificărilor variabilelor comune din eșantioanele **R92** și **R98**.

Concret, folosind o procedură probabilistă de ajustare a eșantioanelor (desemnată prin **PPAE**), eșantionul **R92** cu 1.804 unități a fost ponderat în forma **R92a** (cu 4.546 unități). Situația pe “zone” și “județe” din cadrul noului eșantion astfel creat este exemplificată prin tabelele T7.1 și T7.2. Remarcăm o “compatibilitate” între eșantioanele **R92a** și **R98** referitoare la zona geografică, repartiția variabilei “zona” fiind aproximativ aceeași în cele două populații (tabelele T5.2, T7.1). O asemenea compatibilitate nu era însă prezentă între populațiile **R92** și **R98** (a se compara tabelele T5.1, T7.1).

Tabelul T7.1. Repartizarea romilor pe zone geografice în eșantionul R92a (4.546 indivizi)

zonă	cod	frecvență	procente
Banat	1	212	4,7
Crișana-Maramureș	2	409	9,0
Dobrogea	3	80	1,8
Moldova	4	835	18,4
Muntenia	5	1.006	22,1
Transilvania	6	1.142	25,1
Oltenia	7	525	11,5
București	8	337	7,4
Total		4.546	100,0

Deși eșantioanele **R92a** și **R98** de romi sunt compatibile considerând marile zone geografice, totuși pe “județe” ele nu păstrează aceeași proporționalitate (a se vedea tabelele T4.2, T7.2). Acest lucru este cu atât mai greu de realizat dacă se ține seama de faptul că în cadrul celor două eșantioane nu sunt prezente aceleași județe.

Tabelul T7.2. Repartizarea romilor pe județe în eșantionul R92a (4546 indivizi)

județ	cod	frecvență	procent	județ	cod	frecvență	procent
Arad	2	61	1,3	Iași	24	250	5,5
Argeș	3	162	3,6	Maramureș	25	171	3,8
Bihor	5	138	3,0	Mehedinți	26	178	3,9
Brașov	8	128	2,8	Mureș	27	244	5,4
Buzău	10	284	6,2	Neamț	28	385	8,5
Caraș-Severin	11	81	1,8	Olt	29	171	3,8
Călărași	12	147	3,2	Satu-Mare	31	100	2,2
Cluj	13	117	2,6	Sălaj	32	129	2,8
Constanța	14	80	1,8	Sibiu	33	228	5,0
Covasna	15	131	2,9	Teleorman	35	146	3,2
Dâmbovița	16	82	1,8	Timiș	36	70	1,5
Dolj	17	176	3,9	Vrancea	40	200	4,4
Giurgiu	19	185	4,1	București	41	324	7,1
Hunedoara	22	165	3,6	S.A.I.	42	13	0,3

Procedura **PPAE** realizează o “ajustare corectă” a eșantionului **R92a** în raport cu variabila “zona geografică”, fapt evidențiat și de rezultatele din tabelul sintetizator T7.3. A se observa în acest sens procentele pe “zone” ce sunt foarte apropiate pentru (**R92a**, **R98**) și destul de diferite în cazul (**R92**, **R98**).

Tabelul T7.3. Repartizarea comparativă a romilor pe zone geografice (frecvențe și procente) în cadrul diverselor eșantioane

Eșanti-on	Banat	Crișana Mara-mureș	Dobro-gea	Moldo-va	Munte-nia	Transil-vania	Olte-nia	Bucu-rești	Total
	1	2	3	4	5	6	7	8	
R92	162	163	50	167	320	479	148	315	1804
procent	0,0898	0,0904	0,0277	0,0926	0,1774	0,2655	0,0820	0,1746	1,0000
R98	86	154	30	324	390	448	200	133	1765
procent	0,0487	0,0873	0,0170	0,1836	0,2210	0,2538	0,1133	0,0754	1,0000
R92a	212	409	80	835	1006	1142	525	337	4546
procent	0,0466	0,0900	0,0176	0,1837	0,2213	0,2512	0,1155	0,0741	1,0000

8. Eșantioane compatibile pe regiuni și tip de localitate

În urma unor analize inițiale efectuate asupra datelor din eșantioanele populației de romi s-a constatat existența unor diferențe în raport cu tipul de localitate (rural - urban), fapt confirmat și de tabelele T8.1 și T8.2.

Tabelul T8.1. Repartizarea romilor pe “zone” și “tip de localitate” în eșantionul R92 (frecvențe și procente)									
	Banat (1)	Crișana Maramureș (2)	Dobro- gea (3)	Moldo- va (4)	Munte- nia (5)	Transil- vania (6)	Olte- nia (7)	Bucu- rești (8)	total
urban	104	117	30	128	193	335	95	301	1303
% (1)	5,8	6,5	1,7	7,1	10,7	18,6	5,3	16,7	72,2
rural	58	46	20	39	127	144	53	14	501
% (2)	3,2	2,5	1,1	2,2	7,0	8,0	2,9	,8	27,8
total	162	163	50	167	320	479	148	315	1804
%	9,0	9,0	2,8	9,3	17,7	26,6	8,2	17,5	100,0

Tabelul T8.2. Repartizarea romilor pe “zone” și “tip de localitate” în eșantionul R98 (frecvențe și procente)									
	Banat (1)	Crișana Maramureș (2)	Dobro- gea (3)	Moldo- va (4)	Munte- nia (5)	Transil- vania (6)	Olte- nia (7)	Bucu- rești (8)	total
urban	14	64	19	147	99	183	75	99	700
% (1)	,8	3,6	1,1	8,3	5,6	10,4	4,2	5,6	39,7
rural	72	90	11	177	291	265	125	34	1065
% (2)	4,1	5,1	,6	10,0	16,5	15,0	7,1	1,9	60,3
total	86	154	30	324	390	448	200	133	1765
%	4,9	8,7	1,7	18,4	22,1	25,4	11,3	7,5	100,0

Eșantionul **R92a** “ajustat” numai în raport cu zona geografică nu este însă în concordanță cu **R98** din punctul de vedere al tipului de localitate. A se compara în acest sens repartițiile marginale (procentele) din tabelele T8.2 și T8.3. Astfel raportul în procente dintre populația urbană și cea rurală este de 39,7/60,3 în eșantionul **R98**. Acest raport aproape se inversează în eșantionul “ajustat” **R92a**, fiind de 69,4/30,6. Menționăm faptul ca valoarea 69,4/30,6 este aproximativ egală cu cea a raportului 72,2/27,8 specific eșantionului **R92**. Aspectul semnalat confirmă din punct de vedere experimental eficacitatea procedurii **PPAE**, algoritmul ce nu

alterează repartițiile variabilelor independente de variabila de selecție utilizată la “ajustare”. Un asemenea mod de operare al procedurii **PPAE** era absolut necesar dacă se dorește analizarea critică a unei eventuale evoluții în timp a populației de romi.

Tabelul T8.3. Repartizarea romilor pe “zone” și “tip de localitate” în eșantionul R92a (frecvențe și procente)									
	Banat (1)	Crișana Maramureș (2)	Dobro- gea (3)	Moldo- va (4)	Munte- nia (5)	Transil- vania (6)	Olte- nia (7)	Bucu- rești (8)	total
urban	122	293	46	640	611	785	336	324	3157
% (1)	2,7	6,4	1,0	14,1	13,4	17,3	7,4	7,1	69,4
rural	90	116	34	195	395	357	189	13	1389
% (2)	2,0	2,6	,7	4,3	8,7	7,9	4,2	,3	30,6
total	212	409	80	835	1006	1142	525	337	4546
%	4,7	9,0	1,8	18,4	22,1	25,1	11,5	7,4	100,0

Analizând aspectele prezentate se impune așadar o ajustare mai complexă a eșantionului **R92** luând în considerare simultan ambele criterii, atât “zona” cât și “tipul de localitate”. Aplicând procedura **PPAE** s-a obținut în final, din **R92**, eșantionul **R92b** cu 2.739 unități. De aceasta dată remarcăm o compatibilitate deplină, atât la nivel de “zona” cât și privind “tipul de localitate”, dintre populațiile **R92b** și **R98**. A se compara în acest sens repartițiile marginale din tabelele T8.2 și T8.4 unde raportul urban - rural (în procente) este de aceasta dată aproximativ egal (39,7/60,3, respectiv 39,3/60,7).

Tabelul T8.4. Repartizarea romilor pe “zone” și “tip de localitate” în eșantionul R92b (frecvențe și procente)									
	Banat (1)	Crișana Maramureș (2)	Dobro- gea (3)	Moldo- va (4)	Munte- nia (5)	Transil- vania (6)	Olte- nia (7)	Bucu- rești (8)	total
urban	18	106	31	222	145	286	113	156	1077
% (1)	7	3,9	1,1	8,1	5,3	10,4	4,1	5,7	39,3
rural	119	148	13	273	449	418	190	52	1662
% (2)	4,3	5,4	,5	10,0	16,4	15,3	6,9	1,9	60,7
total	137	254	44	495	594	704	303	208	2739
%	5,0	9,3	1,6	18,1	21,7	25,7	11,1	7,6	100,0

9. Validarea experimentală a procedurii *PPAE*

În vederea validării procedurii *PPAE* (procedura probabilistă de ajustarea eșantioanelor) s-au simulat pe calculator 9 caracteristici V1-V9 cu valori discrete ce definesc o populație fictivă *ps* cu 100.000 indivizi. Fișierul *ps* va conține datele acestei "populații simulate". Codurile de răspuns atribuite variabilelor V1-V9 sunt între 1 și 9, existând însă coduri pentru care membrii populației *ps* nu optează (a se vedea tabelul T9.1.). Mediile variabilelor V1-V9 și deviațiile standard respective sunt prezentate în tabelul T9.2.

Tabelul T9.1. Frecvențele pe coduri pentru variabilele V1-V9 din populația simulată *ps* (100.000 înregistrări)

cod	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
1	10.146	15.050	34.984	0	50.276	9.979	14.740	10.003	9.870
2	24.531	25.077	15.053	9.959	29.722	24.964	10.196	24.934	30.188
3	15.203	34.786	15.221	20.217	20.002	15.409	14.843	15.111	9.779
4	25.057	10.335	34.742	14.762		24.865	25.126	24.685	15.252
5	25.063	14.752		20.275		10.081	0	25.267	29.955
6				14.805		14.702	9.752		4.956
7				19.982			5.091		
8							10.168		
9							10.084		

Tabelul T9.2. Media variabilelor V1-V9 din populația simulată *ps* (100.000 indivizi)

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
Medie	3.304	2.847	2.497	4.697	1.697	3.442	4.464	3.303	3.401

Tabelul T9.3. Deviația standard pentru variabilele V1-V9 din populația simulată *ps* (100.000 indivizi)

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
Deviație standard	1.346	1.234	1.282	1.646	0.782	1.558	2.581	1.347	1.527

Corelațiile Pearson dintre variabilele V1-V9 sunt atât pozitive cât și negative, intenționându-se astfel reproducerea unor situații posibile cât mai diverse. Tabelul T9.4. sintetizează coeficienții de corelație de tip Pearson

dintre caracteristicile V1-V9 ale populației *ps* ce a fost simulată pe calculator.

Tabelul T9.4. Corelațiile dintre variabilele V1-V9 din populația simulată *ps* (100.000 indivizi)

	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9
V1	1.0000	.8922	.7308	-.7193	.4767	.0059	.4792	.2382	-.0053
V2	.8922	1.0000	.7803	-.7556	.5172	.0056	.2910	.2331	-.0039
V3	.7308	.7803	1.0000	-.8817	.5806	.0027	.0895	.4704	-.0046
V4	-.7193	-.7556	-.8817	1.0000	-.4641	-.0016	-.1890	-.5709	.0045
V5	.4767	.5172	.5806	-.4641	1.0000	.0030	.1260	.3798	-.0001
V6	.0059	.0056	.0027	-.0016	.0030	1.0000	.0033	.0022	.0027
V7	.4792	.2910	.0895	-.1890	.1260	.0033	1.0000	.1298	-.0040
V8	.2382	.2331	.4704	-.5709	.3798	.0022	.1298	1.0000	.1130
V9	-.0053	-.0039	-.0046	.0045	-.0001	.0027	-.0040	.1130	1.0000

Printr-o selecție simplu aleatoare s-a extras din populația *ps* (cu 100000 unități) un eșantion *e1ps* de volum 1000. Detalii privind caracteristicile statistice ale variabilelor acestui eșantion sunt prezentate în tabelele T9.5 - T9.7.

Tabelul T9.5. Frecvențele pe coduri pentru variabilele V1-V9 din eșantionul *e1ps* (1.000 unități)

cod	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
1	116	153	351	0	528	120	166	103	96
2	263	262	174	91	269	253	103	249	277
3	141	359	155	192	203	159	161	154	104
4	263	97	320	144		227	228	230	141
5	217	129		217		94	0	264	325
6				151		147	101		57
7				205			50		
8							96		
9							95		

Tabelul T9.6. Media variabilelor V1-V9 din eșantionul *e1ps* (1.000 indivizi)

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
Medie	3.202	2.787	2.444	4.760	1.675	3.363	4.346	3.303	3.493

Tabelul T9.7. Deviația standard pentru variabilele V1-V9 din eșantionul e1ps (1.000 indivizi)

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
Deviație standard	1.349	1.201	1.261	1.627	0.791	1.591	2.592	1.363	1.541

Așa cum era și normal din punct de vedere teoretic, prin aplicarea unei selecții simplu aleatoare, diverșii indicatorii statistici (medii, deviații standard, procente) au valori apropiate în eșantionul **e1ps** și populația **ps** din care acest eșantion provine.

În acest sens se păstrează proporționalitatea pe coduri în cadrul fiecăreia dintre variabilele V1-V9 din fișierele **ps** și **e1ps**. Astfel, comparativ cu tabelul T9.1, frecvențele din tabelul T9.5 sunt, aproximativ, de 100 de ori mai mici (raportul volumelor populațiilor **ps** și **e1ps** este $100000/1000 = 100$).

De asemenea atât mediile (tabelele T9.2 și T9.6) cât și deviațiile standard (tabelele T9.3 și T9.7) ale variabilelor V1-V9 sunt aproximativ egale în populația **ps** și eșantionul **e1ps**.

În vederea testării procedurii de "ajustare" **PPAE** a fost selectat eșantionul **e2ps** (având ca și **e1ps** tot un volum de 1000 unități). Eșantionul **e2ps** nu respectă însă proporționalitatea pe coduri în raport cu populația **ps** din care provine. Acest aspect este ilustrat de datele din tabelele T9.1 și T9.8, variabila de selecție fiind V1.

Tabelul T9.8. Frecvențele pe coduri pentru variabilele V1-V9 din eșantionul e2ps (1.000 unități)

cod	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
1	390	393	563	0	645	98	255	135	108
2	105	227	121	66	231	267	113	274	300
3	292	262	116	120	124	142	146	160	87
4	97	41	200	92		249	247	217	164
5	116	77		178		102	0	214	295
6				162		142	68		46
7				382			48		
8							67		
9							56		

Prin nerespectarea proporționalității pe coduri în variabila de selecție V1, mediile și deviațiile standard ale variabilelor V1-V9 din eșantionul **e2ps** sunt net diferite în raport cu cele din populația **ps**. A se urmări în acest sens valorile din tabelele T9.2 și T9.9, respectiv T9.3 și T9.10.

Tabelul T9.9. Media variabilelor V1-V9 din eşantionul e2ps (1000 unități)

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
Medie	2.444	2.182	1.953	5.396	1.479	3.416	3.691	3.101	3.376

Tabelul T9.10. Deviația standard pentru variabilele V1-V9 din eşantionul e2ps (1000 unități)

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
Deviație standard	1.385	1.217	1.216	1.644	.706	1.557	2.445	1.371	1.533

În aceste condiții este necesară “corectarea” eşantionului **e2ps** în vederea adaptării lui la proporțiile din eşantionul **e1ps**. Presupunând, de exemplu, variabila V1 drept variabila de selecție la proiectarea eşantioanelor **e1ps** și **e2ps**, prin aplicarea procedurii **PPAE** a rezultat eşantionul **e3ps** cu 1.569 unități. De fapt eşantionul **e3ps** conține numai informația din **e2ps** ce a fost însă reevaluată în raport cu datele din **e1ps**. Luând în considerare proporțiile dintre diversele frecvențe ale codurile variabilelor V1-V9, eşantionul **e3ps** obținut în urma “ajustării” lui **e2ps** este asemănător eşantionului **e1ps**, putând astfel a fi utilizat la studierea comportamentului întregii populații **ps**.

”Asemănarea” dintre eşantioanele **e1ps** și **e3ps** poate fi probată practic prin compararea tabelelor de frecvențe T9.1 și T9.11.

Tabelul T9.11. Frecvențele pe coduri pentru variabilele V1-V9 din eşantionul e3ps (1.569 unități)

cod	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
1	161	233	577	0	799	150	239	158	164
2	383	426	192	217	461	396	158	383	433
3	241	501	225	303	309	203	203	209	138
4	388	150	575	204		417	412	365	286
5	396	259		280		162	0	454	477
6				212		241	122		71
7				353			114		
8							157		
9							164		

Spre deosebire de eșantionul inițial **e2ps**, în noul eșantion **e3ps** este ponderată corespunzător informația din **e2ps** făcând astfel posibilă ajustarea lui la proporțiile eșantionului **e1ps**. Într-o asemenea situație mediile și deviațiile standard ale variabilelor V1-V9 sunt foarte asemănătoare în cadrul eșantioanelor **e3ps** și **e1ps**, fapt confirmat experimental prin studierea tabelelor T9.6 și T9.12, respectiv T9.7 și T9.13. Deși conține aceeași informație ca și **e3ps** dar cu alți factori de ponderare, eșantionul **e2ps** se deosebește însă net de eșantionul **e1ps** (a se vedea valorile din tabelele T9.9 și T9.6, respectiv T9.10 și T9.7).

Tabelul T9.12. Media variabilelor V1-V9 (eșantionul e3ps, 1569 unități)

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
Medie	3.303	2.857	2.509	4.654	1.688	3.489	4.509	3.366	3.441

Tabelul T9.13. Deviația standard pentru variabilele V1-V9 (eșantionul e3ps, 1569 unități)

	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
Deviație standard	.349	1.266	1.311	1.751	.780	1.568	2.613	.380	1.519

Este dificil de a aprecia global multitudinea de date din tabelele T9.1-T9.13. În vederea ușurării acestei activități vom introduce mai multe tipuri de "distanțe" între oricare două matrici A și B ce au același număr de linii și coloane. Pentru $A = (a_{ij})_{i,j}$, $B = (b_{ij})_{i,j}$, $1 \leq i \leq m$, $1 \leq j \leq n$, definim:

$$\|A - B\|_1 = \max \{ |a_{ij} - b_{ij}|, \square 1 \leq i \leq m, 1 \leq j \leq n \}$$

$$\|A - B\|_2 = \frac{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n |a_{ij} - b_{ij}|}{m \cdot n}$$

$$\|A - B\|_3 = \frac{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n (a_{ij} - b_{ij})^2}{m \cdot n}$$

Vom nota prin T9.1p, T9.5p, T9.8p, T9.11p tabele de procente deduse din tabelele de frecvențe T9.1, T9.5, T9.8, respectiv T9.11. Pentru obținerea procentelor s-au împărțit frecvențele corespunzătoare la numărul de indivizi din subpopulația respectivă (volumul eșantionului)

Apelând la distanțele $\| \cdot \|_k$, $k \in \{1, 2, 3\}$ definite anterior, prezentăm în tabelul T9.14 o situație sintetică a raporturilor dintre populația **ps** și eșantioanele sale **e1ps**, **e2ps**, **e3ps**, eșantioane obținute prin aplicarea unor procedee de selectare diferite.

Tabelul T9.14. Situație comparativă privind “diferența” dintre populația ps și eșantioanele e1ps, e2ps, e3ps					
A	B	$ A - B _1$	$ A - B _2$	$ A - B _3$	Tipul statisticii si populația analizată
T9.1p	T9.5p	0,03363	0,01072	0,00020	procente (ps - e1ps)
T9.1p	T9.8p	0,28854	0,05798	0,00811	procente (ps - e2ps)
T9.1p	T9.11p	0,03871	0,01192	0,00025	procente (ps - e3ps)
T9.2	T9.6	0,11800	0,06544	0,00554	medii (ps - e1ps)
T9.2	T9.9	0,86000	0,44578	0,29484	medii (ps - e2ps)
T9.2	T9.12	0,06300	0,03000	0,00133	medii (ps - e3ps)
T9.3	T9.7	0,03300	0,01767	0,00040	dev. std. (ps - e1ps)
T9.3	T9.10	0,13600	0,04078	0,00345	dev. std. (ps - e2ps)
T9.3	T9.13	0,10500	0,02822	0,00169	dev. std. (ps - e3ps)

Urmărind rezultatele din tabelul T9.14 concluzionăm:

- Eșantionul **e1ps** selectat simplu aleator din populația **ps** poate fi utilizat la analiza întregii populații **ps**, erorile în procedura de extrapolare fiind relativ mici. Acest rezultat cunoscut din punct de vedere teoretic este astfel verificat experimental.

- La proiectarea eșantionului **e2ps** voit nu s-a ținut seama de “conservarea” parametrilor statistici ai variabilei de selecție V1 din populația **ps**. Cum era și de așteptat, acest fapt a antrenat un grad scăzut de reprezentativitate al eșantionului **e2ps** în raport cu V1, eșantion ce reprezintă o imagine deformată a populației **ps** din care acesta provine. Comparativ cu **ps**, eșantionul **e2ps** prezintă o degradare accentuată a tuturor indicatorilor statistici folosiți (procente, medii, deviații standard) pentru o bună parte dintre variabilele V1-V9.

- Folosindu-se numai informația din **e2ps**, printr-o reevaluare diferențiată a acesteia cu ajutorul procedurii **PPAE**, s-a obținut noul

eșantion **e3ps** . Din punct de vedere statistic eșantioanele **e3ps** și **e1ps** nu se deosebesc “prea mult” fapt ce va permite utilizarea cu succes a eșantionului **e3ps** la studiul întregii populații **ps** .

- În ipoteza în care eșantioanele **e1ps** și **e2ps** definesc evoluții dinamice ale populație **ps** la momente de timp diferite, fără însă ca la proiectarea celor două eșantioane să fie folosite variabile de selecție comune, atunci prin intermediul eșantionului **e3ps** (obținut prin ponderarea adecvată a unităților eșantionului **e2ps**) devine posibilă aprecierea corectă a informațiilor deținute de **e1ps** și **e2ps** . Remarcăm faptul că la o comparare directă a informațiilor corespunzătoare din **e1ps** și **e2ps** sunt puse în evidență erori majore de apreciere. Aceste erori sunt cel puțin de câteva ori mai mari decât cele rezultate din compararea eșantioanelor **e1ps** și **e3ps** .

- Analiza rezultatelor sintetice prezentate în tabelul T9.14 validează din punct de vedere experimental procedura **PPAE** ce a fost folosită la “ajustarea” eșantioanelor de romi. Totodată putem evalua și gradul de eficacitate rezultat prin aplicarea unei asemenea proceduri.

10. Alte variante de abordare

Tehnica **PPAE** ce a fost propusă poate fi cu ușurință adaptată pentru obținerea unor noi eșantioane de volum variabil, aceasta cu intenția păstrării unei cantități cât mai mari din informația inițială deținută de eșantionul ce urmează a fi “corectat”. Este de dorit de a se studia influența mărimii eșantionului obținut prin procedura **PPAE** asupra acurateții rezultatelor privind întreaga populație analizată și de a preciza eșantionul de volum “optim”.

Pot fi studiate comparativ mai multe eșantioane provenite din **R92** dar bazate pe alte variabile de “ajustare” (de exemplu “tipul de comunitate”). În acest mod poate fi infirmată indirect ipoteza de “stabilitate”, pe durata cercetării (1992-1998), a grupului de variabile de “ajustare” folosit.

Pentru verificarea ipotezei privind mobilitatea socială a populației de romi putem proceda și în sens invers, de această dată prin corectarea eșantionului **R98** în raport cu **R92** . Ambele variante de ajustare, cea “directă” precum și varianta “inversă”, ar trebui să confirme o eventuală tendință de mobilitate a populației de romi pe perioada 1992-1998.

În vederea comparării eșantioanelor **R92** și **R98** prin înlăturarea “dezechilibrelor” dintre ele putem apela și la rezultatele parțiale ale ultimului recensământ. Este însă cunoscută degradarea pronunțată, în numai câțiva ani, a actualității datelor colectate în urma unui recensământ. De regulă

informația căpătată în urma recensământului se depreciază cu cel puțin 10% pe an. În plus, cu mult mai puțin de jumătate din populația de romi nu s-a autoidentificat în cadrul recensământului.

Acestea sunt principalele motive pentru care utilizarea informațiilor recensământului să fie privită cu neîncredere.

11. Concluzii

S-a propus o **procedura probabilistă de ajustarea eșantioanelor (PPAE)** prin care se urmărește analizarea complexă a evoluției populației de romi pe o perioadă determinată.

Pentru aplicarea unei asemenea proceduri trebuie în primul rând realizată o compatibilitate la nivelul codurilor variabilelor comune eșantioanelor utilizate.

Corectarea eșantioanelor se va realiza în raport cu un grup de variabile comune ambelor eșantioane, variabile care, în plus, trebuie să nu sufere modificări esențiale în intervalul de timp studiat. Nerespectarea acestei condiții afectează în mod cert rezultatele privind evoluția populației de romi.

Repartiția variabilei “zona geografică” sau a grupului de variabile “zona” - “tip de localitate”, menținându-se aproximativ constantă în perioada 1992-1998, a condus la folosirea acestor variabile în procedura de “ajustare” a eșantionului **E92**. Au fost sugerate și alte variabile relativ invariante în timp, ca de exemplu tipul de comunitate, variabile ce pot fi utilizate cu succes de procedura **PPAE**.

Avantajul procedurii **PPAE** este acela de a păstra nealterate raporturile de proporționalitate dintre toate variabilele eșantionului de prelucrat, variabile care sunt însă independente față de variabilă sau grupul de variabile folosit în operațiunea de “ajustare”. Aceasta proprietate va permite evidențierea unor modificări în timp în cadrul unor eșantioane ce nu pot fi direct comparate datorită alegerii unor criterii de selectare foarte diferite.

Rezultatele obținute din analiza eșantioanelor astfel “corectate”, chiar dacă nu pot fi extinse cu certitudine asupra întregii populații de romi din România (pentru care nu se cunosc proporțiile reale pe diverse categorii), rămân însă valabile pentru o largă comunitate de romi. În acest context este esențial de a se evidenția o tendință de evoluție și de a fi precizați factorii ce influențează un astfel de proces. Cercetări ulterioare, mai direcționate, vor clarifica anumite detalii.

BIBLIOGRAFIE

- Paul Bratley, Bennett L. Fox, Linus Schrage: A guide to simulation. Springer Verlag, New York, 1983.
- J.J. Brown, I.D. Diamond, R.L. Chambers, L.J. Buckner, A.D. Teague: A methodological strategy for a one-number census in the UK. J.R. Statist. Soc. A, vol. 16, part 2(1999), 247-267.
- Monica Dumitrescu: Sondaje statistice și aplicații. Editura Tehnică, București, 2000.
- Floyd J. Fowler Jr.: Survey research methods. Applied Social Research Methods Series, volume 1, SAGE Publications, London, 1993 (second edition).
- Victor E. McGee: Principles of statistics - Traditional and bayesian. The Century Psychology Series. New York, .
- James E. Gentle: Random number generation and Monte Carlo methods. Springer - Statistics and Computing, New York, 1998.
- Christian Gourieroux: Theorie des sondages. Collection " Economie et statistiques avancées ", Economica, Paris, 1981.
- Harry Joe: Multivariate dependence measures and data analysis. Computational statistics & Data analysis, vol. 16, 3 (1993), 279-297.
- Marius Iosifescu, Costache Moineagu, Vladimir Trebici, Emiliana Ursianu: Mică enciclopedie de statistică. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
- Leslie Kish: Survey sampling. John Wiley & Sons, New York, (first edition in) 1963.
- V. Koroliouk, N. Portenko, A. Skorokhod, A. Tourbine: Aide-mémoire des théorie des probabilités et de statistique mathématique. Editions MIR, Moscou, 1983.
- Nicholas T. Longford: Multivariate shrinkage estimation of small area means and proportions. J.R. Statist. Soc. A, vol. 162, part 2(1999), 227-245.
- Andrei Novak: Sondajul de opinie. Editura Oscar Print, București, 1998.
- Des Raj: Sampling theory. TATA McGraw-Hill, Bombay, 1968.

Traian Rotariu, Petre Ilut: Ancheta sociologică și sondajul de opinie - Teorie și practică. Collegium, Polirom, Iasi, 1997.

Peter W.F. Smith, John W. McDonald, Jonathan J. Forster, Ann M. Berrington: Monte Carlo exact method used for analysed interethnic unions in Great Britain. Appl. Stat., vol. 45, no. 2(1996), 191-202.

Ștefan Ștefanescu: O metodă de stabilire a volumului optim pentru un eșantion. Calitatea Vieții, anul 10, nr. 1-2 (1999), 151-168.

Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (coordonatori): Țigani în ignoranță și îngrijorare. Editura Alternative, București, 1993.

Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (editors): Social policy - Romania in the European context, Alternative Publishing House, Bucharest, 1996.

V.N. Yarmolik, S.N. Demidenko: Generation and application of pseudorandom sequences for random testing. John Wiley and Sons, New York, 1988.

*** SPSS Base 7.5 for Windows. User's guide, 1997.

București, România
Licența Ministerului Culturii nr. 1442/1992
Tel.: 411.60.75; Fax: 411.54.86
Consilier editorial: **Valeriu IOAN-FRANC**

ISBN 973- 8177-80-4

Apărut 2002